

Eucharisztia és Úrvacsora
a magyarországi vallási kultúrában
2.

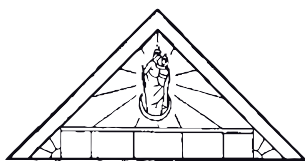
SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS
58.

Szerkeszti/Redigit: Barna Gábor

EUCHARISZTIA ÉS ÚRVACSORA A MAGYARORSZÁGI VALLÁSI KULTÚRÁBAN

2.

Szerkesztette:
Barna Gábor

SZTE Néprajzi és Kultúráls Antropológiai Tanszék

Szeged, 2020

Megjelent a Devotio Hungarorum Alapítvány (Szeged) támogatásával.

A borítón:

Salvator. Csíksomlyó, Salvator kápolna főoltárának képe, 17. század.
Fényképfelvétel: Mihály Ferenc, 2018.

© Szerzők és szerkesztők:

© Barna Gábor

Minden jog fenntartva!

ISSN 1419-1288
(SZEVEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR)

ISBN: 978-963-306-727-7

Nyomdai kivitelezés:
EFO Kiadó és Nyomda gondozásában
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
www.efonyomda.hu

TARTALOM

Előszó. Barna Gábor	7
Erős Katalin Renáta: Krisztus Teste Társulatok a középkori Magyarországon.....	9
Veress Ferenc: A domonkos-rend és a Szentvér-kultusz nyomai a barokk korban.....	21
Barna Gábor: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított kunszentmártoni főtársulat	43
Jároli József: A békéscsabai Oltáregyesület rendszerváltás utáni első évtizede 1989-2001	54
Watzatka Ágnes: Pange lingua – Lenau Éji vonulása Liszt Ferenc értelmezésében	66
Ivancsó István: A szentáldozás alatti énekek a görög katolikus liturgiában, különös tekintettel az imakönyvek népénekeire	79
Miklós Réka: Kapcsolódások az Oltáriszentség misztériumához Schäffer Jakab gödrei kántorkönyvének halottas énekeiben	114
Lengyel Zsolt: A szentmisén kívüli áldoztatás gyakorlata	126
Cselényi István: A keleti szertartás és az Eucharisztia	139
Szigeti Jenő: „Néktek is meg kell mosnotok egymás lábait” A lábmosás (mandatum) vallástörténete.	150
Máté-Tóth András: Radikális eucharisztia	155
Marton József: Márton Áron, az Eucharisztia apostola.....	164
Medgyesi S. Norbert: „Pro Festo Corporis Christi” – Eucharisztikus színjátékok a 17-18. századi Magyarországon	175
Maczák Ibolya: Régi magyarországi prédikációk az Oltáriszentségről	187
Molnár Dávid: Valentinus Radecius agendája.....	199
Iancu Laura: Az Eucharisztia és a bűn.....	205
Perger Gyula: „A' szent Miseáldozatnak materiája”. Az ostyasütés és eszközei.	214
Epilógus.....	238

ELŐSZÓ

A 2020. szeptemberében Magyarországon megrendezendő Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus nagy esemény a Katolikus Egyház életében. A vallási kultúrákutató szegedi műhelyében ezért azt határoztuk el, hogy egy konferenciasorozattal próbáljuk áttekinteni, hogy az Oltáriszentség tisztelete milyen jegyeket hagyott a kultúra egyik vagy másik területén. Ez a kötet a második konferencia tanulmányát átdolgozott előadásait tartalmazza. De készülünk már a harmadik – záró – konferenciára is.

Mi is az az Eucharisztia? Az eucharisztia (a gör. *eu* és *kharisz* szavakból: hálaadás) Jézus áldozati teste és vére a kenyér és a bor színe alatt, ahogy az utolsó vacsorán keresztáldozatát elővételezte és mint örök emlékezetét az Egyházra hagyta és ezáltal létrehozta az új szövetséget: „Kezébe vette a kenyeret, hálát adott (gör. *euchariszeszasz*)...”. Tágabb értelemben a szentmise, szorosabb értelemben az Oltáriszentség. A katolikus hitvallásban a hét szentség egyike, amit az oltáron lévő tabernákulumban, szentségházban őriznek, innen a neve: Oltáriszentség. Az Oltáriszentségben Jézus Krisztus van jelen. Más bibliai elnevezés a *kenyértörés* (ApCsel 2,42), és az *Úr vacsorája* (1Kor 11,20). Ezt az emlékezetet az Egyház a legelső idők óta ünnepelte, s annak legrégebbi írásos szövegét a Lk 22,19; 1Kor 11,23; Mk 14,22 és Mt 26,26 őrizte meg.

Az apostolok úgy értelmezték Jézus szavait, hogy a kenyér és a bor színe alatt valóságos testét és vérének adják áldozatul. Vagyis a kenyér és a bor nem más, mint a megfeszített és feltámadt Jézus testének és vérének szentségi megjelenési formája. Az Oltáriszentségben tehát ott van az üdvösség egész eseményének a megjelenítése: a megtestesülés, a kereszthalál, a feltámadás és a Szentlélek elküldése. Anyaga a búzából készült kenyér és a szőlőből készült bor. A szentség akkor jön létre, amikor a fölszentelt pap az átváltoztatás szavait kimondja a misében, akkor a kenyér és a bor lényege átváltozik Krisztus testévé, ill. vérévé.

Az egyház története során nagy viták voltak arról, hogy miként lehet értelmezni Jézus jelenlétét az Oltáriszentség, az Úrvacsora jegyeiben? A római katolikusok *transzszubsztanciáról*, átlényegülésről beszélnek, a lutheránusok *konzszubsztanciáról*, a református értelmezés *reális presentia*t emleget, miszerint az Úrvacsora jegyei nem változnak ugyan át Jézus testévé és vérévé, de az élő, megdicsőült Krisztus az Úrvacsorában valóságosan jelen van a Szentlélek által.

A keresztény tanítás központi elemével van tehát dolgunk. Az Eucharisztia őrzése, kiszolgálása gazdag tárgyi kultúrát alakított ki az évszázadok folyamán. A tisztelet legkülönbözőbb formái jöttek létre a költészetben, liturgikus zenében, ábrázoló művészetekben (festészet, szobrászat), az ötvös- és textilművészetben, valamint a népi vallásgyakorlásban. A tanulmánykötet írásai számos új ismeretet tartalmaznak az Eucharisztia tiszteletének formáiról a liturgiában, a népénekekben és a zeneművészetben, valamint az iskoladramákban. Érintik mind a nyugati, mind a keleti szertartású katolikus egyházakat.

Szeged, 2020. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén

Barna Gábor

Erős Katalin Renáta SSND

A KÖZÉPKORI KRISZTUS TESTE TÁRSULATOK NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA

A középkori vallási társulatok – latin néven konfraternitások – két alapvető tényezőnek köszönheték létrejöttüket: egyrészt a társulat tagjai segítették egymást a földi életben – mint látni fogjuk nem csupán vallási, hanem a mindennapi élet számos területén –, másrészt imádkoztak az elhunytak lelki üdvéért. Az egymásért, egymás üdvözléséért végzett ima az őskeresztény kortól fontos momentuma volt az egyház életének, azonban a 8. századra ez a szokás meggyökerezett és intézményesült a középkori vallási életben, méghozzá igen széles körben, szerzetesek, klerikusok és világi hívők között egyaránt. Noha ezek a konfraternitások sokszor a hívek köréből induló kezdeményezésként születtek meg, vagy kolostorok magánakciói voltak a hívek vallási igényére válaszolva, terjesztésüket a legfőbb egyházi vezetés szívesen fogadta. A 13. században, amikor egyre több eretnecség jelentkezett, és bizonytalanította el a keresztényeket, az egyházi előjárók egyfajta hitvédelmet láttak a társulásokban, ezért támogatták és segítették azokat mind szélesebb körben elterjedni.¹ Erre az időszakra tehető a Krisztus Teste tiszteletére alakult konfraternitások megjelenése és igen gyors elterjedése is, mind Nyugat-Európában, mind Magyarországon.

A Krisztus Teste testvérületek vizsgálatához először szükséges röviden felvázolni a különféle konfraternitás névvel megjelölt vallásos társulatok fajtáit. Az egyház életében elsőként a szerzetesházak léptek egymással közösségre, jellemzően a 7. századtól. Ez lényegét tekintve azt jelentette, hogy a kolostorok szerzetesei kölcsönösen részesítették egymást imáik és lelki jótéteményeik érdemeiben a földi életben, majd pedig haláluk után szentmiseáldozatot mutattak be az elhunytak lelki üdvéért.² A világiak szerzetes kolostorokhoz történő kapcsolódásának első nyomai a 8. században fedezhetők fel. Eleinte leginkább királyok és előkelők törekedtek a szerzetesekkel lelki közösségre lépni, mely főként abban nyilvánult meg, hogy imát kértek a kolostortól saját és hozzátartozóik számára. Kis Pippin frank uralkodó például 768 szeptemberében bizonyos adományokat tett a St. Denis kolostor javára, cserébe pedig azt kérte, hogy oda temetkezessen.³ Az uralkodóknak számos követőjük akadt, a későbbi századok folyamán pedig már nem csak az előkelők, hanem a kevésbé rangos emberek, egyszerű polgárok, illetve jobbágyok neveinek bejegyzése is megtalálható a kolostorok nekrológiumaiban.⁴ A kolostorok által létrehozott konfraternitásokba amint befizette valaki a kívánt összeget

1 LE BRAS 1940–1941. 349. Hozzáteszi, hogy két olyan korszak volt az Egyház életében, amikor üdvösségének zálogát a vallási társulatok terjesztésében, népszerűsítésében látta: egyik a már említett 13. század, a másik pedig a 17. század.

2 BERLIÈRE 1927. 136.

3 MGH 1892. 38–40.

4 DUHR 1939. 464.

– vagy annak megfelelő tárgyi adományt tett –, bejegyezték a konfraternitás könyvébe, és megígérték, hogy misét vagy más imát mondanak érte. Ettől a fajta imaközösségtől érdemes megkülönböztetni azt a szerzetesi konfraternitást, mely a világi hívót a szerzetesek által végzett imádságok és jócselekedetek érdemeiben részesítette.⁵ A kolostori közösségek példájára a világi klérus tagjai is törekedtek az egymással való közösségre, és minthogy ők alapvetően nem közösségben éltek mindennapjaikat, számukra a társulás még fontosabb volt.⁶ Magyarországon a középkor folyamán számos papi imaközösség jött létre. Kezdetben a világi hívók ezekbe a már létező papi társulatokba tömörültek, így ellentétben a nyugati mintával, itt nagyobb szerepük lett a világiaknak a papság által életre hívott közösségekben. Hazánkban a klérus és a világiak efféle együttműködése a konfraternitások virágzását hozta, ám a német és olasz társulások esetében a két réteg közti szakadékokat mélyítették, olyanmódon, hogy idővel zsinaton kezdték tiltani újabb vallásos közösségek alapítását.⁷ E társulatok vallásgyakorlata abban állt, hogy bizonyos időközönként összejöttek a templomban, imádkoztak az élő és elhunyt tagokért, vezekeltek a bűnökért, dicsőítették az Istent, és – Krisztus példájára – igen nagyra becsülték a kétkezi munkát. Hazánkban – egyes kutatók véleménye szerint – ezekből a világiak által életre hívott társulatokból fejlődtek ki a céhek. E tény bizonyítékaul szolgál például a kolozsvári mészárosok testülete, mely saját bevallása szerint a Szent Mihály arkangyal tiszteletére létrehozott konfraternitásból lett iparos testületté. Ha minden céh esetében ez nem is mondható el, alapvető vallásos irányultságuk vitathatatlan.⁸ Mindazok a vonások nyomon követhetőek a céhek közös vallási megnyilvánulásaiban, melyek a papok, szerzetesházak, szerzetesrendek, és ezek világiakkal való kapcsolatában megfigyelhetők. Ugyanakkor, míg a céhek tagjai elsősorban gazdasági és politikai célok miatt léptek közösségre, addig a konfraternitások tagjait a vallási cselekedetek közös végrehajtása ösztönözte.⁹

Hazánkban minden kétséget kizáróan a Krisztus Teste konfraternitások voltak a legjelentősebbek. A jelenlegi kutatások fényében összesen huszonegy magyarországi településen mutatható ki létezésük. Ezek a következők: Pozsony, Pozsonyszentgyörgy, Bazin, Sopron, Magyaróvár, Vasvár, Buda, Pest, Eger, Selmecbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Lőcse, Kisszeben, Kassa, Eperjes, Bártfa, Brassó, Szeben, Kolozsvár és Szászbeszterce.¹⁰ Ezek közül háromnak pontosan tudható az alapítási ideje. A rendelkezésre álló adatok szerint az Oltáriszentség tiszteletére létesült legkorábbi magyarországi közösség a pozsonyi, melynek alapítására 1349-ben került sor.¹¹ Szintén a 14. századból való a szebeni (1372) és az egri társulat (1386).¹² Ezekén kívül csupán a lőcsei testvérületről lehet tudni biz-

5 SCHMITZ 1948. 198–200.

6 DUHR 1939. 461–462.

7 PÁSZTOR 2000. 23. és 38–39. Kivételt azok a társulatok képeztek, melyek az egyház felügyelete alatt jöttek létre, és annak irányításával működtek.

8 SZÁDECZKY 1913. 172. és PÁSZTOR 2000. 40–49.

9 KUBINYI 1999. 345.

10 PÁSZTOR 2000. 23. és ZÁGORHIDI–CZIGÁNY 1993. 37.

11 MAJOROSSY 2004. 70.

12 PÁSZTOR 2000. 25. és BATTHYÁNY 1827. 281.

tosan, hogy 1402 óta létezett.¹³ Egy 1395-ből származó végrendeleti adomány bizonyítja a vasvári társulat 14. századi fennállását.¹⁴ A 15. század első felében már biztosan működött a brassói, a budai és a bártfai társulat, amit egy-egy szórványos adat igazol. 1409. július 26-án János soltániai érsek búcsút engedélyezett a Brassó városában lévő Szűz Mária templomban található Krisztus Teste testvérületi oltárt meglátogató hívek számára.¹⁵ A budai társulatról elsőként a helyi lakosok közötti ellentét tanúskodik: a magyar polgárok 1436-ban véget akartak vetni a németek uralmának a városban, aminek első lépéseként a Krisztus Teste konfraternitást akarták megszüntetni, melynek gazdagsága is hozzájárult a helyiek elégedetlenségéhez.¹⁶ A bártfai társulatról pedig ismeretes, hogy 1443-ban két kisebb birtokkal rendelkezett.¹⁷ Mindezek mellett a besztercebányai testvérület 15. századi létezésére is található írásos bizonyíték, 1463. április 1-én ugyanis római bíborosok száz napos búcsút adományoztak a konfraternitás ünnepén résztvevő híveknek.¹⁸ Minden bizonnyal a társulatok többségének alapítása a 14. század végére, illetve a 15. század elejére tehető, ám sokuk esetében erről nem maradt fenn adat.

Nem kizárt továbbá, hogy több más településen is működött Krisztus Teste tiszteletére létrehozott testvérület. Elsősorban azokon a helyeken feltételezhető jelenlétük, ahol különös figyelmet fordítottak az Oltáriszentség tiszteletére, azaz Krisztus Teste valamely templom vagy kápolna titulusa volt, illetve ahol Szent Vér ereklyét őriztek. A leghíresebb Szent Vér ereklyét birtokló helyeken, vagyis Bátán, Ludbregen, Pécsen, Győrben, Vasváron, Kassán és Szegeden szinte biztosan alakult társulat a kegyhely őrzésére és az Eucharisztia tiszteletére, noha csupán Vasvár és Kassa esetében bizonyítható, hogy volt a városban Krisztus Teste konfraternitás. A vasvári társulat létezéséről már a 14. századból van adat, ám az ereklyéről csupán VI. Sándor pápa 1500-as búcsúlevele szól, melyben tizenöt év vezeklésenyhítést adományozott a híveknek, akik templomot és az ott található Szent Vér ereklyét áhitattal meglátogatták.¹⁹ A kassai Szent Erzsébet templomban lévő Szent Vér ereklyéről egy 1402-es és 1494-es búcsúlevelével is tanúskodik, a város Krisztus Teste testvérületéről pedig ugyanebből a századból állnak rendelkezésre források.²⁰ Az Oltáriszentségről elnevezett kápolnák és templomok száma igen jelentős volt a középkorban, elsősorban a kultusz hazai elterjedésének időszakában, amikor egyes egyházi vezetők különös gondot fordítottak Krisztus Teste tiszteletének növelésére. Demeter esztergomi érsek például 1384. április 24-én a város Szent Adalbert székesegyházának oldalában építtetett Krisztus Teste kápolnát, melyet javadalommal és búcsúkiáltással látott el, a következő évben pedig újabb adományok kíséretében a kápolnában végzendő szentmiséről is rendelkezett.²¹ Noha

13 BATTHYÁNY 1827. 382.

14 ZÁGORHIDI–CZIGÁNY 1993. 37.

15 DF 286 559.

16 KUBINYI 1999. 350. Tervük nem sikerült, a társulat a továbbiakban is működött. DE CEVINS 2003. 166.

17 DE CEVINS 2003. 138.

18 DF 280 686.

19 PÁSZTOR 2000. 137.

20 VÁRSZEGI–ZOMBORI 1889, 2000. 417–418. (CCCCLXXV.); SÜMEGI 1998. 101–153. 120., DE CEVINS 2003. 136.

21 DF 238 319. és DF 238 320.

esztergomi társulat létezéséről ezidáig nem került elő forrás, és az említett kiváltáslevelek sem szólnak róla, nem kizárt, hogy az érsek alapítása nyomán a hívek egy része közösségre lépett az előírások végrehajtása és az Oltáriszentség tiszteltetének terjesztése céljából. Más megszentelt helyek esetében is lehet szó hasonló jelenségről, ám e feltevés bizonyításához további kutatás szükséges.

Noha az adatok fényében a magyarországi a Krisztus Teste testvérületek nem rendelkeztek olyan nagy taglétszámmal, mint például a yorki, melyhez tizenöt-ezer hívó társult a 14. században, népszerűségük egyértelműen kimutatható, első-sorban a végrendeleti adományok segítségével.²² Az eperjesi konfraternitás például a 15. század végétől 1519-ig egymaga több adományt kapott, mint a városban működő többi tíz társulat összesen.²³

A fennmaradt forrásanyag eloszlása meglehetősen aránytalan. Pozsony városából például rendelkezésre áll a testvérület szinte teljes anyaga, a szabályzattal, számadásokkal, taglistákkal, a kegytárgyak és könyvek jegyzékeivel. Hasonlóan gazdag a lőcsei és a szebeni társulat anyaga, melyekben szintén megtalálható a szabályzat, számadás, taglista és anyagi javak felsorolása. Ezzel szemben számos testvérület létezéséről csupán egy-egy szórványos adatból lehet tudni, első-sorban végrendeleti adományból, ilyen például a vasvári vagy a kolozsvári Krisztus Teste konfraternitás.²⁴ A forrásanyag a viszonylagos fennmaradás ellenére lehetőséget ad e társulatok működési jellegzetességeinek és a város életében betöltött szerepének felvázolására.

A magyarországi Krisztus Teste testvérületek közül volt olyan, melynek tagjai csupán papok lehettek, de többségében egyháziakat és világiakat is tömörítettek magukba. Ugyanakkor arra is van példa, hogy egy városon belül két Krisztus Teste konfraternitás működött, egyik papok számára, a másik pedig világiaknak, így például Sopronban.²⁵ Kizárólag papi közösségre a legjobb példa az egri konfraternitás. Ide csak a káptalan többségének beleegyezésével léphettek be papok, és a taglétszámot ötven főben határozták meg, noha a szabályzat lehetővé tette, hogy – amennyiben alkalmas személyek jelentkeznek – hatvan főig bővítsék a létszámot.²⁶ A többi Krisztus Teste testvérületbe világiak és egyháziak is kérhették felvételüket. A lőcsei konfraternitás tagja volt például a mindenkori lőcsei plébános vagy a szépesi prépost, ugyanakkor a városiak közül számos mesterember belépett, például ács, gyógyszerész, aranyműves vagy cipész.²⁷ A lőcsei társulatnak csupán polgári származású tagjai voltak, míg Pozsonyban nemesek neveit is meg lehet találni a taglistákon.²⁸ A budai társulatnak szintén volt – igaz csupán egy – nemes tagja.²⁹ Az adatok azt mutatják, hogy ezek az Oltáriszentség tisztele-

22 IVÁNYI 1911. 131.

23 PÁSZTOR 2000. 34.

24 ZÁGORHIDI–CZIGÁNY 1993. 37. és PÁSZTOR 2000. 38.

25 PÁSZTOR 2000. 24.

26 BATTHYÁNY 1827. 283.

27 IVÁNYI 1911. 132–133.

28 IVÁNYI 1911. 132. és MAJOROSSY 2004. 77. 1476-ban jelentősen megnövekedett a nemesek száma a pozsonyi társulatban.

29 DE CEVINS 2003. 133.

tére alapított lelki közösségek elsősorban a város vezető rétegét tömörítették magukba, így nem csupán vallási előnyöket biztosítottak, hanem az evilági kapcsolatépítés fontos eszközei is voltak.³⁰ Ugyanakkor a lőcsei társulatnak nem csupán ottani, hanem más magyar – sőt, külföldi – városok polgárai is tagjai lehettek, így szerepel a listán késmárki, podolini, szepesolaszii vagy krakkói polgár is.³¹ A nemzetiségi megoszlást illetően elmondható, hogy mivel jelenlegi tudásunk szerint leginkább a német nyelvű lakossággal és vezetőréteggel rendelkező városokban alakultak Krisztus Teste konfraternitások, ezért többségében német nyelvű tagokkal rendelkeztek, ám nem kizárólagosan.³² Taglista jelenleg Pozsonyból, Lőcséről és Szebenből áll rendelkezésre, ezek a fenti állítást bizonyítják, ahogy az okleveles adatok is ezt erősítik például Eperjes esetében. Budán viszont két Krisztus Teste konfraternitás is működött, egyik német, másik magyar tagokkal.³³

A magyarországi Krisztus Teste testvérületek működéséről négy fennmaradt szabályzatból pontos képet kaphatunk, ezek a pozsonyi, szebeni, egri és lőcsei szabályzat. A társulatok élén többnyire egy évente választott személy állt, akit Pozsonyban céhmesternek, Egerben dékánnak hívtak. Egerben nem választás útján töltötték be a vezető szerepet, hanem a tagok nevét belépésük sorrendjében egy listára írták, és minden alkalommal a sorban következő került egy évre a konfraternitás élére. A tisztséget kötelező volt elfogadni, Egerben például három márka bírságot kellett fizetnie annak, aki visszautasította a dékánságot.³⁴ Lőcsén két, illetve 1517-től három oltárgondnok vezette egy évre a testvérületet, Szebenben pedig az alapító, János plébános és utódai.³⁵ Ha nem a társulat vezetője kezelte a vagyont, akkor választottak sáfárt is, ahogy például Egerben.³⁶ Ezen kívül több konfraternitás hozott létre kápláni állást, hogy a szabályzatban meghatározott misék elvégzését biztosítsák annál az oltárnál, mely hozzájuk tartozott. Szebenben a Szűz Mária-templomban alapítottak oltárt a társulat tagjai, melyhez kápláni állást is hoztak létre huszonkét forintos évi fizetéssel, amit a plébános az év folyamán két részletben fizetett ki, vagy ha a plébánosnak nem állt módjában, akkor a társulat teljesítette ezt a kötelezettséget.³⁷ A pozsonyi testvérület legfontosabb oltára a Szent Márton-plébániatemplomban volt, Krisztus Teste tiszteletére felszentelve, melyet eredetileg valószínűleg kápolnának szántak, de aztán később következetesen oltárnak hívtak. Ezen kívül a testvérület kegyura volt a templomban lévő legrégibb, Szűz Mária, Szent Anna, Szent István, Szent Oswald és Erasmus vértanú tiszteletére szentelt oltárnak is, valamint a Szent Lőrinc-templom Krisztus Teste („és Keresztelő Szent János-oltára”) is a konfraternitás gondjaira bízva, melyek rektorai, káplánjai és oltárigazgatói általában a káptalan tagjai közül kerültek ki. A szabályzat értelmében a káplánoknak először fogadalmat kel-

30 MAJOROSSY 2004. 104.

31 IVÁNYI 1911. 135.

32 DE CEVINS 2003. 133.

33 PÁSZTOR 2000. 23.

34 MAJOROSSY 2004. 78. és BATHYÁNY 1827. 284.

35 IVÁNYI 1911. 135-136. és SIEVERT 1872. 323-325.

36 BATHYÁNY 1827. 283.

37 SIEVERT 1872. 323.

lett tenniük a káptalan előtt, hogy a társulat szabályait megtartják.³⁸ A társulatok tisztségviselőiket évenkénti összejöveteleiken választották. Az éves gyűlés idejét szintén a szabályzat határozta meg: Egerben például mindenszentek nyolcadán jöttek össze, Lőcsén Úrnapija előtt két héttel. Ezeken a gyűléseken a megjelenés általában kötelező volt, hiszen fontos döntések születtek, például az új tagok felvételéről. Aki pedig nem jelent meg, azt pénzbírsággal sújtották, aminek az összege Lőcsén öt dénár volt.³⁹

Az egyes társulatok szabályzata lényegi elemeiben meglehetősen sok hasonlóságot mutat, ám egy-két helyi sajátosság található bennük. Az egri társulat szabályzata például rendelkezett arról is, hogy minden tag a püspök beleegyezésével készíthet szabályos és érvényes végrendeletet, ami a testvérületnek a tagok életében betöltött jogi szerepét és segítségét mutatja.⁴⁰ A lőcsei konfraternitásban pedig titoktartási kötelezettség volt, s aki ennek ellenszegült, a testvérek által kiszabott büntetést kapta.⁴¹

A Krisztus Teste tiszteletére alakult konfraternitások legfontosabb feladata az évi úrnapi szentmise és körmenet lebonyolítása volt, valamint hetente csütörtökönként a Krisztus Teste tiszteletére bemutatott szentmisén való részvétel. A lőcsei és szebeni társulat tagjainak énekes szentmisét írt elő a szabályzat, melyen kötelességük volt a tagoknak megjelenni, Egerben pedig a Szent János oltárnál mutatták be csütörtökönként a szentmisét, mely alól csak a messzire utazottak kaptak felmentést.⁴² Pozsonyban a három káplán egyikének volt a kötelessége, hogy énekes nagymiséit mondjon minden csütörtökön vagy a rákövetkező pénteken Krisztus Teste tiszteletére.⁴³ Más városok társulatai esetében a búcsúlevelek adnak támpontot arra nézve, hogy a csütörtökönkénti Krisztus Teste misét hogyan ünnepelték. Bakócz Tamás esztergomi érsek 1510-ben kibocsátott okleveléből tudjuk például, hogy Brassóban a testvérület miséjéhez körmenet is kapcsolódott.⁴⁴ Hasonló mondható el a besztercebányai konfraternitás gyakorlatáról is a 15. században kiállított búcsúlevelek alapján.⁴⁵ Több társulat más szentmisét vagy imaórát is közösen ünnepelt. Pozsonyban a kántorböjtöket követő vasárnap este vesperáson, utána hétfőn pedig szentmisén vettek részt a tagok.⁴⁶ Egerben mindenszentek nyolcadán, vagyis a gyűlés napján a székesegyházban Szentlélek

38 MAJOROSSY 2004. 84–85. A besztercebányai, a brassói, a nagyszebeni és a kassai társulat szintén a város plébániatemplomában tartotta fenn legfontosabb oltárát, melynél az előírt szentmiséket bemutatták. Besztercebánya, Szűz Mária Szeplőtlen fogantatása templom: DF 280 686. Brassó, Szűz Mária templom: DF 286 571., DF 286 597., DF 286 612. Nagyszeben, Szűz Mária templom: DF 291 983. Kassa, Szent Erzsébet-templom: VÁRSZEGI–ZOMBORI 1889, 2000. 417–418. (CCCCLXXV.)

39 BATTHYÁNY 1827. 284. és IVÁNYI 1911. 132., BATTHYÁNY 1827. 384.

40 BATTHYÁNY 1827. 283.

41 IVÁNYI 1911. 132., BATTHYÁNY 1827. 385.

42 BATTHYÁNY 1827. 384., SIEVERT 1872. 323., BATTHYÁNY 1827. 282.

43 MAJOROSSY 2004. 70., 86. A szabályzat azt is előírta, hogy ezen a misén a nagyharanggal harangozzanak.

44 DF 286 612.

45 DF 280 686.

46 PÁSZTOR 2000. 25.

tiszteletére mutattak be szentmisét, Szebenben szombatonként a vesperáson gyűltek össze a társulat tagjai, és együtt énekelték a zsoltosma végén a *Salve Reginát*. Ezen kívül Szebenben különös gondot fordítottak arra is, hogy a betegekhez és haldoklókhoz eljusson az Oltáriszentség.⁴⁷ A Krisztus Teste konfraternitások tehát a város Eucharisztia tiszteletéhez is jelentősen hozzájárultak, ám nem csupán a heti csütörtöki szentmisékkal és az ehhez kapcsolódó körmenetekkel – melyeken a hívek részvételét számos esetben búcsúkiáltásokkal is ösztönözték –, hanem az Úrnapja ünnep szervezésével és lebonyolításával is. A Pozsonyi társulat Úrnapján megvendégelte a városi tanács tagjait és a körmenetben segédkezőket, ők tartották karban és díszítették fel a baldachint, mely alatt az Oltáriszentséget vivő pap ment, és a testvérület tagjai vitték a gyertyákat a körmenetben.⁴⁸

Az Oltáriszentség tiszteletére végzett vallási cselekmények mellett minden társulat életében különleges szerepe volt a halottakról való gondoskodásnak és a róluk való rendszeres megemlékezésnek. Pozsonyban és Egerben az elhunyt lelki üdvéért – akár otthon, akár idegenben hunyt el – szentmisét mutattak be, ezen kívül az elhalálozás napján a halotti zsoltosmát is elimádkozták, valamint másnap, a hetedik, a harmincadik napon, továbbá az évfordulón, gyászmisét is mutattak be, melyen mindenkinek részt kellett vennie.⁴⁹ Pozsonyban az elhunytakért minden nap mondtak szentmisét, bár ezen nem volt kötelező mindenkinek megjelenni. Egerben jegyzőkönyvbe írták az elhunytak nevét, és a székesegyházban nyugvók sírjánál haláluk után egy hónapon át minden nap gyertyát égettek a mise és a vesperás alatt. Lőcsén mindenkit értesítettek halál esetén, majd a temetésen, a gyászmisén, az elhunytért mondott imádságokon és a virrasztáson közösen vettek részt.⁵⁰ Szebenben János plébános kötelezte magát, hogy minden negyedévben szentmise áldozatot mutat be az elhunytak lelkéért, akiknek nevét feljegyzi. A szebeni Krisztus Teste konfraternitás sajátossága volt, hogy a testület létrehozásának indoklásaként külön kiemelték a szegény és idegen halottak temetésének elvégzését. A társulat szabályzata szerint ugyanolyan pompával kellett róluk gondoskodni, mint a konfraternitás tagjairól és azok családtagjairól, vagyis az elhunyt testét a szent kereszttel vezetett körmenetben vitték a templomba, majd katolikus szokás szerint temették el.⁵¹

Egy testvérület tagja akkor lehetett valaki, ha csatlakozási szándékát kinyilvánította, és befizette a belépés feltételeként meghatározott tagdíjat, illetve rendszeresen fizette a meghatározott díjakat. Az egri konfraternitás szabályzata azonban azt is kiköti, hogy csak feddhetetlen életű papot lehet felvenni, a pozsonyi szabályzat pedig arról rendelkezik, hogy békétlen embert ne vegyenek fel, házasság pedig csak felesége beleegyezésével léphet be. A belépéskor általában nem kellett túl nagy összeget fizetni. Egerben például egy dénárt adtak a konfraternitás fenntartására és szükségleteire, ugyanakkor minden héten az Eucharisztia tiszteletére a Szent János-oltárnál elmondott misénél szintén egy jó dénárt kellett adományozni a társulat pénztárába, ahogyan a belépés évfordulóján és az évenkénti össze-

47 BATTHYÁNY 1827. 283–284., PÁSZTOR 2000. 25.

48 MAJOROSSY 2004. 86–87.

49 MAJOROSSY 2004. 70. BATTHYÁNY 1827. 282–283.

50 BATTHYÁNY 1827. 384.

51 SIEVERT 1872. 324.

jövetelen is.⁵² Pozsonyban negyedévente tíz dénárt kértek a tagoktól, Szebenben a számadáskönyv tanúsága szerint belépéskor ötven dénárt kellett fizetni.⁵³ Kiemelkedően magas összeget kértek a belépéskor Lőcsén – négy vörös aranyat –, ám utána többet csak esetleges bírságként kellett fizetni.⁵⁴ A pénzeket általában kulccsal zárható ládában őrizték, és a konfraternitás vezetője vagy választott sáfárok kezelték, akiknek kötelességük volt számadást vezetni, és hivatali idejük elteltével azt átadni utódaiknak. Egerben a szabályzat lehetővé tette, hogy újraválasszák a sáfárokat, amennyiben jól végezték munkájukat, viszont aki visszautasította a tisztséget, annak három dénárt kellett fizetnie. Az egri sáfárok fizetése fél forint volt évente.⁵⁵ Pozsonyban a konfraternitás vezetője intézte a pénzügyeket, amiről köteles volt évente elszámolni. A perselyt is ő kezelte, de a testvérület négy tagjánál volt annak egy-egy kulcsa, akikkel együtt gondozták a társulat vagyonát.⁵⁶ Lőcsén szintén a konfraternitás vezetői, az oltárgondnokok voltak egyben a vagyon kezelői is hivatali idejük alatt, utána pedig kötelesek voltak elszámolni a kiadásokról és bevételekről, majd a pénzt átadni utódaiknak.⁵⁷

A Krisztus Teste konfraternitásoknak azonban nem a tagdíj volt a legfőbb bevételi forrásuk. A soproni társulatnak a 16. század elején tizenegy szőlője is volt, mely minden bizonnyal jelentős jövedelmet jelentett, mint a pozsonyi testvérület esetében is, mely az 1515-16-os évben a kiadások dupláját bevételezte a szőlőből készült bor eladásából.⁵⁸ Ezen kívül a lőcsei konfraternitás réteket és szántóföldeket is birtokolt, a brassói két falu földesura volt, a bártfainak pedig két kisebb birtoka volt, mely mellé 1451-ben egy mezőt, 1488-ban pedig egy művelt földet is kapott.⁵⁹ Számos végrendeleti és egyéb adománynak köszönhetően jelentős vagyonra tettek szert a társulatok. Selmechányának 1520-ban háromszázhuszonkilenc forintnyi vagyona volt, Szeben 1525-ben kétszázhárom forint bevételt könyvelt el, a pozsonyi társulat pedig majd húszezer dénár készpénzzel rendelkezett 1516-ban.⁶⁰ A lőcsei konfraternitás 1432-ben háromszázötvenöt vörös és öt kamarai aranyforinttal rendelkezett, ám 1516-tól minden évben ötven forint készpénz vagyona volt csupán.⁶¹ A kiadásokat nézve viszonylag sokat költöttek viaszra és olajra, valamint gyertyára, melyet a testvérületek oltárainál, illetve temetéskor vagy Ünnapján égettek. Ezen kívül egyes tisztségviselők fizetését, a szentmisét bemutató papok, a segédkező ministránsok, az orgonista és a harangozó pénzét, valamint az ünnepélyes szentmiséket követő lakomák költségeit a társulatok vagyonából állták. A lőcsei konfraternitás számadáskönyvéből tudható, hogy Lőcsén igen komolyan vették az előírt bírságok behajtását is, olyan-

52 BATTHYÁNY 1827. 283. és PÁSZTOR 2000. 25.

53 MAJOROSSY 2004. 94., SIEVERT 1872. 340., 341.

54 IVÁNYI 1911. 131.

55 BATTHYÁNY 1827. 284.

56 MAJOROSSY 2004. 73., 93.

57 BATTHYÁNY 1827. 384.

58 PÁSZTOR 2000. 36., MAJOROSSY 2004. 94–96.

59 PÁSZTOR 2000. 36., KUBINYI 1999. 345., DE CEVINS 2003. 138.

60 PÁSZTOR 2000. 36., SIEVERT 1872. 337-339., MAJOROSSY 2004. 95.

61 IVÁNYI 1911. 139.

nyira, hogy 1450-ben háromszázharminc dénár bírságot jegyeztek fel, de olykor nagyobb összeget is beszedtek.⁶²

A Krisztus Teste konfraternitások harmadik legfontosabb feladata az Oltáriszentség tiszteletének ápolása és a halottakról való gondoskodás mellett a szegények támogatása volt, mely egyben kiadásokat is jelentett a társulatoknak. A szebeni testvérület rendelkezéséről – mely szerint a szegények számára méltó temetést kell rendezniük – már volt szó. Egerben a szabályzat szerint halottak napján a dékán kötelessége volt, hogy megvendégelje a szegényeket kenyérrel és borral, továbbá közülük néhányat felruházzon.⁶³ Lőcsén a szabályzat 1544-es megújításakor rendelkeztek arról, hogy Úrnapja utáni vasárnapon hat szegényt lássanak vendégül két tál étellel – vagyis marhahússal és káposztával –, hozzá pedig sört adjanak. Minden bizonnyal azonban e határozat nem ment át a gyakorlatba.⁶⁴ A besztercebányai társulat évi kb. ötszáz forintos bevételéről 1526-ban Verbóci István úgy rendelkezett, hogy az Úrnapját követő vasárnap húsz asztalnál meg kell vendégelniük a szegényeket.⁶⁵ A városokban tehát a Krisztus Teste konfraternitások nem csupán vallási, hanem jelentős karitatív tevékenységet is végeztek. Noha arról nincs adat, hogy ispotályokat vagy szegényházakat tartottak volna fenn, mint például a pozsonyi vagy az eperjesi Szűz Mária társulat, ám ugyanazokat tették a szegények megsegítésére, mint a Sopronban, Pozsonyban, Lőcsén vagy Matheócon működő ún. nyomorgók céhe, melyek segélyeket osztottak a szegényeknek, és eltemették őket haláluk estén.⁶⁶

Vallási és karitatív tevékenységük mellett a városok gazdasági életében is jelentős szerepet játszottak a Krisztus Teste konfraternitások. A Lőcsén fennmaradt számadáskönyv tanúsága szerint a testvérület jelentős pénzüsségeket kölcsönzött a városnak. A 1433-ban Lőcse városa háromszáz forintot, valamint tizenöt mázsa vasat és száz forint értékű borsot is kölcsönzött a társulattól, 1472-ben pedig harmincöt forintot. Ugyanakkor egyes polgárok is jelentős összegeket kaptak a társulattól, 1492-ben például két asszony száz-száz forinttal tartozott, Stanczel Teofil festő pedig 1512-ben száz forint kölcsönből vett magának házat. A pozsonyi társulat bevételeit is jelentősen gyarapította a kölcsönből befolyó kamat, ami azt mutatja, hogy hasonló pénzgazdálkodást folytatott, mint a lőcsei konfraternitás.⁶⁷ Minden bizonnyal – minthogy népszerűségüknek köszönhetően tekintélyes készpénz vagyonnal rendelkeztek a Krisztus Teste testvérületek – máshol is történt hasonló pénzügyi tevékenység.

A Krisztus Teste konfraternitások komoly szerepet játszottak egyes városok szellemi életének fejlesztésében és anyagi kultúrájának formálásban, megőrzésében is. A Budai János barsi főesperes és esztergomi kanonok által 1309-ben alapított budai Krisztus Teste társulatnak az is célja volt, hogy tehetséges, ám szegény diákok taníttatásáról gondoskodjon. Ennek megfelelően a testvérület saját pén-

62 IVÁNYI 1911. 137.

63 BATTHYÁNY 1827. 284.

64 IVÁNYI 1911. 136.

65 BUNYITAY–RAPAICS–KARÁCSONYI 1902. 254–255.

66 PÁSZTOR 2000. 58.

67 IVÁNYI 1911. 140.

zéből kiküldött néhány szegény tanulót külföldi egyetemre, és vállalta a tanulás minden költségének megtérítését.⁶⁸ Az egyes társulatok tárgyi javairól szórványos feljegyzések, adományok, illetve végrendeletek tanúskodnak. A társulatok – különösképpen azok, melyek káplánt is foglalkoztattak – minden bizonnyal rendelkeztek díszes miseruhákkal, kelyhekkel, a misézéshez szükséges minden kelléssel és misekönyvvel. Az egyik pozsonyi káplán javadalmához egy táblás játék is hozzátartozott. Tehetős polgárok is bíztak a testvérületek anyagi kultúra emelése iránti nyitottságában, így számos adományt tettek azzal a céllal, hogy a társulat által építendő kápolna vagy oltár elkészülhessen, és díszítésére is legyen elegendő pénz. Jans Poll tehetős kereskedő például nagylelkű végrendeleti adományával támogatta a pozsonyi társulat Szent Márton-plébániatemplomban építendő kápolnáját, valamint gondoskodott a kápolna tetejének cserepezéséről és ablaküvegezéséről.⁶⁹ A szebeni konfraternitás számadásához leltárt is csatoltak, melyből nagyon gazdag tárgyi javakkal rendelkező társulat képe tárul elénk. Eszerint a mise sok esetben arannyal és drágakövekkel díszített kellékein túl a testvérületnek volt nyolc darab tojás alakú ereklyetartója, amiken elől Isten báránya, hátul pedig valamelyik szent képe volt látható, melyek aranyból vagy ezüsből készültek és rubinttal voltak díszítve. A társulat tulajdonát képezte Szűz Mária ezüst szobrán kívül egy arany ereklyetartó-tábla és egy fatábla is, mely kereszttel továbbá Szűz Mária és Szent János ezüst képével volt díszítve.⁷⁰ A lőcsei társulat számadáskönyvéből kiderül, hogy 1514-ben Menyhért templomatyá rendelt a templom számára egy képet négy forintért, melyhez két forinttal a testvérület is hozzájárult, két év múlva pedig a konfraternitás a várostól visszacapott negyven forintból megrendelte a Szent Jakab szárnyas oltár képét.⁷¹ A brassói Krisztus Teste testvérület pedig 1526-ban vett meg Földvárról egy hatvanöt forintos szentségtartót.⁷²

Mindezeket figyelembe véve tehát elmondható, hogy a hazai Krisztus Teste társulatok szerepe kiemelkedő volt a középkori városok életében – nem véletlenül hívja őket Kubinyi András nagy testvérületeknek.⁷³ A reformáció következtében azonban több Krisztus Teste testvérület támadások keresztútjába került – mint például a szebeni, melynek úrnapi körmenetét 1526-ban megzavarták és kigúnyolták a protestánsok –, és az adatok fényében úgy tűnik, hogy több társulat elenyészett a 16. század második felére.⁷⁴ Ennek ellenére virágzásuk alatt – a középkor századai folyamán – nem csupán vallási közösséget teremtettek és a tagok vallásgyakorlatát segítették elő, hanem kiemelkedő karitatív tevékenységet folytattak, és felbecsülhetetlen lépéseket tettek a szellemi és anyagi kultúra növelésében, terjesztésében.

68 LUKCSICS 1912. 708.

69 MAJOROSSY 2004. 103., 74–75.

70 SIEVERT 1872. 352–355.

71 IVÁNYI 1911. 138.

72 PÁSZTOR 2000. 38.

73 KUBINYI 1999. 350.

74 PÁSZTOR 2000. 38.

Eredeti források helye

DF

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

Forrás- és regesztakiadványok

BATTHYÁNY Ignác

1827 *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium. Tomus 3.*
Kolozsvár.

BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János

1902 *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. 1526–1529.*
Budapest.

MGH

1892 *Diplomatum Karolinorum. I. Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Edidit Societas aperiendis fontibus Rerum germanicarum medii aevi. Epistolarum. Tomus III. Merowingici et Karolini Aevi I. Berlin.*

VÁRSZEGI Asztrik – ZOMBORI István

1889, 2000 IX. *Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. VÁRSZEGI Asztrik – ZOMBORI István (szerk.) Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/4. Budapest.*

Irodalom

BERLIÈRE, Ursmer

1927 *Confréries benedictiens au Moyen-âge. Revue liturgique et monastique.* (12.) 135–145.

LE BRAS, Gabriel

1940–41 *Les confréries chrétiennes. Problèmes et propositions. Revue historique de droit français et étranger. IV. série. (19–20.) 310–363.*

DE CEVINS, Marie-Madeleine

2003 *Az egyház a késő-középkori magyar városokban.* Budapest.

DUHR, Joseph

1939 *La confrérie dans la vie de l'église. Revue d'histoire ecclésiastique. (35/1.) 439–465.*

IVÁNYI Béla

1911 A lőcsei „Krisztus Teste” testvérület jegyzőkönyve 1431–1584. *Közlemények Szepes vármegye múltjából.* (3/3.) 129–145.

KUBINYI András

1999 *Főpapok, vallási intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest.

LUKCSICS József

1912 Középkori magyar papi imatársulatok. *Katholikus Szemle* (26/7.) 698–710.

MAJOROSSY Judit

2004 A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. *Történelmi Szemle* (46/1–2.) 69–111.

PÁSZTOR Lajos

2000 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Budapest. [Az 1940-es kiadás reprint változata.]

SCHMITZ, Philibert

1948 *Histoire de l'ordre de Saint Benôit. Tomus I/VI.* Maredsous.

SIEVERT, Gustav

1872 *Dei Bruderschaft des heiligen Leichnams in Hermannstadt.* Nagyszeben.

SÜMEGI József

1998 Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon. In: SÜMEGI József – ZOMBORI István (szerk.) *Hermann Egyed emlékkönyv.* Budapest.

SZÁDECZKY Lajos

1913 *Iparfejlődés és a czehek története Magyarországon.* Budapest.

ZÁGORHIDI-CZIGÁNY Balázs

1993 Krisztus Teste-társulat a középkori Vasváron. Adalék a város középkori vallási életéhez. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények* (20/3.) 37–39.

A DOMONKOS-REND SZENT VÉR-TISZTELETÉNEK EMLÉKEI A BAROKK KORBAN

Bevezetés: a szegedi Szent Vér-oltárkép

Hogger Jánosnak a Szeged-alsóvárosi ferences-templomban lévő *Szent Vér-oltárképének* (1747), mint Bálint Sándor rámutatott, valószínűleg középkori előzményei vannak. A képet magában foglaló *Purgatórium-oltár* a templom előcsarnokában, balra található, ott, ahol hagyományosan a koldusok ültek, akiknek imáját a tisztító tűzben szenvedő lelkekért a hívők különösen hatékonynak tartották. A templom előcsarnoka (tornáca) egyben a purgatóriumnak, a tisztulás helyének jelképes megfelelője is.¹ Az oltárképet Prechtl Wolfgang, az udvari kamara prefetusa állította saját költségén, a kompozíció előképe pedig egy Bécsben kiadott *tézislap* volt (1733). A barokk időszakában sűrűn előfordult, hogy a gyakorlatlanabb vidéki festők nevesebb mesterek sokszorosított grafikai lapjait vették mintaképül munkáikhoz.²

Hogger festményén, balra a Megfeszített Krisztust láthatjuk, amint kiömlő vére egy kör alakú medencébe csorog. A medence körül elhelyezkedő alakok csaknem azonosak a tézislapon szereplőkkel: jobbra, hátul az ősszülok, Ádám és Éva, akiket Krisztus leszállva a Pokol tornácáról mentett meg.³ Előttük Dávid király, a hárfával, a bűnbánati zsoltárok szerzőjeként, mögötte Dizmasz, a „jó lator,” a néphit szerint a jó halál segítője is. Itt láthatjuk szinte valamennyi „nagy megtérőt”:⁴ Longinust, a századost, akinek Krisztus kiömlő vére a látását meggyógyította (balra, hátra), a Saulból Szent Pállá lett apostolt, Szent Pétert, aki a kakas szavára háromszor megtagadta Mesterét, valamint Mária Magdolnát, a Jézus lábánál bűneit megvalló asszonyt. A metszetlapon nem szerepel, de a szegedi festményen fontos szerepet tölt be az előtérben, lángok között vergődő lelkek motívuma. A motívum összefüggésben áll az oltár titulussával: *altare animarum*, azaz a tisztító tűzben szenvedő lelkek oltára. A szentek a bűnösökért könyörögnek Krisztusnál, akinek kifolyó, megváltó vére enyhíti a lelkek szenvedését.

Mint Bálint Sándor hangsúlyozta, Krisztus szent vérének tisztelete megtalálható a ferences Szent Bonaventura *Vitis Mystica, seu Tractatus de Passione Domini* című művében. Azt, hogy egykor Szegeden is tiszteltek egy csodálatosan vérző szentostyát, szintén a források árulják el. Laskai Osvát például *Gemma fidei* című művében

1 BÁLINT 1983, 87–89. A szerző itt, további, a tárgyban megjelent munkáira is hivatkozik.

2 SZILÁGYI 2010, 455–463. A metszetek felhasználását oltárképek esetében széles körben dokumentálja: GALAVICS 2008, 55–85.

3 A kép asszociatív erejének gazdagságát mutatja, hogy hányféle témát egyszerre tud felidézni: Krisztus pokolraszállása (Anastasis), Krisztus mint misztikus szőlőprés stb.

4 SZILÁRDEY 2003, 84–92.

(Hagenau, 1507) a Nagy Szent Gergely pápa miséjén történt csoda, a szentostya Krisztus testévé változását követően ezt írja: „*Napjainkban is több templomban mutogatnak véres cseppekkel telehintett szentostyát, így Bába apátságában és Kassa városában, hasonlóképpen Szeged városában is.*”⁵ További bizonyíték a Szent Vér tiszteletére a középkori Szegeden, hogy a *Lányi-kódex* (1519) Úrnapját *Szentvérnapp*ként említi.⁶ Valószínűleg ezt a hagyományt őrizte meg, s mentette át a barokk idejére Hogger János kissé ügyetlenül megfestett, provinciális oltárképe. A kutatás már számba vette a középkorban tisztelt Szent Vér-kultuszhelyeket a Kárpát-medencében, azonban a török időkben szétszóródott ereklyéknek a barokk-korban tovább élő emlékével nem foglalkozott.⁷ Így válik értékessé számunkra Hogger János oltárképe, mint a középkorból a barokkba átívelő kultusz dokumentuma.

A domonkos rend és a Szent Vér-kultusz megnyilvánulása a fájdalmas feszületeken

A domonkos rend történetéről írott monumentális művében R. P. Mortier felidézi a minoriták és domonkosok között a késő középkorban folyt vitát, hogy mi történt valójában Krisztusnak a Kálvárián kifolyt vérével?⁸ Összekötve maradt továbbra is a Megváltó szent személyével, s így részese maradt istenségének, vagy pedig az emberi természettel együtt pusztulásra volt ítélve? Az első esetben tisztelet illeti meg, a másodikban azonban nem.⁹ A vita jelentőségét véleményem szerint nem szabad túlbecsülni, mert mind a ferences, mind a domonkos rend alapvetően Krisztus vérének tiszteletét gyakorolta. Ezt várta tőlük a hívők többsége is, mivel számos ereklye volt forgalomban a kultusszal kapcsolatosan.¹⁰ A képzőművészeti alkotások,¹¹ így a firenzei *San Marco* domonkos kolostor *freskói* Beato Angelico

5 „*Et nunc temporibus nostris in plerisque ecclesiis ostenditur hostia cum stillis sanguinis: sicut in abbatia Bathe et civitate Cassoviensi, similiter in civitate Zeghedienzi.*” Sermo LXI. Idézi BÁLINT 1983, 187, 127. jegyz.

6 *Nyelvemléktár* VII. Bp. 1878. Idézi BÁLINT 1983, 187, 128. jegyz.

7 TÜSKÉS–KNAPP 1986, 76–117.

8 MORTIER 1909, 413–418. Mortier művére hivatkozik HARSÁNYI 1938, 137–138. Itt a fordításból egy apró félreértés adódik, a *guardien* ui. nem személynév, hanem *gvárdián*, azaz rendházfőnök.

9 1351-ben a barcelonai minoriták házfőnöke azt a nézetet vallotta, hogy Krisztusnak a Kálvárián kiömlött vérének nem kell tiszteletben részesíteni. Az aragóniai domonkos inkvizítor, Nicolas Rosell hivatalból eljárást kezdeményezett a minorita testvér ellen, akinek VI. Kelemen pápa felszólítására nyilvánosan vissza kellett vonnia tézisének. Az eset megismétlődött száz évvel később, a lombardiai Bresciában is, ahol a minorita Jacobus de Marchia hasonló nézeteket fogalmazott meg a Szent Vérről kapcsolatban. Giacomo de Petris lombardiai inkvizítor, domonkos szerzetes mint eretneket jelentette fel őt, II. Pius pápa pedig a két rend teológusait Rómába hívta. A kérdésben 1468-ban lefolytatott vita nyomán a Szentszék és a bíborosok többsége a domonkosok álláspontjára helyezkedett, vagyis a Szent Vér tiszteletét szorgalmazta. A további nyilvános vitát a kérdésben a pápa szigorúan megtiltotta.

10 Különlegesek a hegyikristályból metszett Fatimida (egyiptomi) Szent Vére ereklyetartók, mint például a *weissenau*i (11. sz.). Ld. ERDMANN 1953, 298–301. A Szent Véré kultusz formáiról átfogóan: WALKER BYNUM 2002, 685–714.

11 SZILÁGYI 1982, 265–285.

által festett freskói (1440-es évek) a Szent Vér tiszteletét sugalmazták. A cellákban és a szerzetesi élet közös helyiségeiben (kerengő, káptalanterem) egyaránt előfordul a *Kálvária*, illetve a kereszt szárát átölelő domonkos szerzetes ábrázolása. A keresztfán a vér szabályos patakokban folyik le, szimbolikus erővel bír.¹² Ezekben a terekben és freskók között élt Girolamo Savonarola, a híres prédikátor, aki 1494–1498 között döntő szóval bírt Firenze életében. *Breviáriumában* feljegyezte, hogy bár a régi festők kevés vérral ábrázolták a keresztfán függő Krisztust „Ti, festők, ezentúl fessétek őt bőségesen áradó vérral, hogy jöjjenek minél többen, akik szomjúhoznak.”¹³ Savonarola 1496. évi, nagypénteki prédikációjában Krisztus vérént mint a spirituális megújulás forrását jelölte meg hallgatói számára. Látomásában a kereszt egy síkság közepén lévő dombon jelent meg számára, szikrázó sugarakkal körbevéve. A keresztből fakadó vér a világot két részre osztotta: a pogányokéra és a keresztényekére. A homlokukon kereszttel megjelölt pogányok, mörök közül sokan megfűrdtek a vérfolyamban és ezáltal új személyiséget nyertek. A keresztények közül azonban sokan eltakarták arcukat, nem akarták a kereszt jelét felfedni...¹⁴ A látomás *fametszetes ábrázolása* Domenico Benivieninek Savonarola védelmében írott *traktátusában* jelent meg.¹⁵

A középkori Magyarországon nyilvántartott Szent Vér kultushelyek között a domonkos kötődésű volt. A pécsi, egykori Szent Tamás domonkos kolostorral¹⁶ kapcsolatban Giacomo Torriani rendfőnöknek 1491. augusztus 29-i keltezésű rendeletéből értesülünk, hogy a pécsi testvérek a konvent szentélyében lévő csodás vér meglátogatását az asszonyoknak megengedhetik, azonban az ereklyének minél előbb új kápolnát kell építsenek.¹⁷ Az ereklye későbbi sorsáról nem tudunk semmit. 1529-ben a pécsi rendházzal a római regeszták azt írják, hogy leégett,¹⁸ a kolostort a török kiűzése után alapították újra.

A domonkos rend római levéltárában azonosított kézirat, amelynek szerzője Guttmann Ágoston vikárius és egy ismeretlen rendtársa, a pécsi kolostor történetét 1690-től 1756-ig tárgyalja.¹⁹ A kézirat szerint visszatérésük alkalmával a Miskey Márton vikárius vezette domonkosok elnyerték Horváth György kanonok házát

12 DIDI HUBERMAN 1991 izgalmas párhuzamot von a domonkos spiritualitás, teológia és filozófia, valamint Beato Angelico freskói között.

13 VERDE 1999, 34. A témával saját könyvemben is foglalkoztam: VERESS 2017, 20–36.

14 GHIGLIERI 1972. 249–250.

15 *Tractato di Maestro Domenico Benivieni prete fiorentino in defensione et probatione della doctrina et prophetie predicate da frate Hieronimo Savonarola nella città di Firenze* (Firenze, 1496. Firenze, Biblioteca Nazionale, Sav. 20). Ld. VERESS 2017, 33–34. Itt jegyzem meg, hogy Savonarola 1490-es években megjelent írásainak gazdag gyűjteménye található a marosvásárhelyi Teleki Tékában.

16 A pécsi, középkori domonkos kolostorról: KÁRPÁTI–SZEKÉR 1994, 235–256.

17 Az adatot HARSÁNYI 1938, 316 közölte Iványi Béla kéziratos gyűjtése alapján. Iványi elsőként térképezte fel a domonkos rend római levéltárának magyar vonatkozású anyagát. Vö. Iványi 1929, 1–31. A kérdéses pécsi forrásrészlet a IV. fondban található (*Registra magistrorum generalium*), ezen belül a 10. kötetben (*Joachim Torriani reg. 1491. V. 31. – 1494. V. 26*). Ld. még: TÜSKÉS – KNAPP 1986, 87–89. A rend római levéltárának magyar vonatkozású anyagáról újabban Siptár Dániel adott áttekintést, ld. alább.

18 IVÁNYI 1929, 28.

19 SIPTÁR 2006, 83–120. A kéziratot latin eredetiben közli.

a mellette lévő mecsettel, amelyet templomként használtak.²⁰ Új rendházuk alapkövét 1726. április 15-én, Ferreri Szent Vince tiszteletére szentelt templomukét 1751. augusztus 4-én tették le. 1756-ban a templom építése előrehaladott állapotban volt, úgy, hogy a kórusban már misézni lehetett. Ha valami emléke élt volna még a Szent Vér kultusznak, vagy az ereklyének, azt a visszatérő domonkosok biztosan hangsúlyozták volna.

VI. Sándor pápának 1500. június 27-én kiadott bullájában van szó a *vasvári* Szent Kereszt feltalálása domonkos kolostor Szent Vér ereklyéjéről.²¹ A bulla megállapítja, hogy Vasváron egy vérrel csodálatosan telehintett szentostyát őriznek nagy tisztelettel, amely körül számos csoda történt. A domonkos közösség azonban a gyakori török betörések miatt nem tudja a templomot és a rendházat gondozni. Ezért a pápa búcsút engedélyez azoknak a híveknek, akik bűneiket meggyónva és megbánva Úrnapiján, valamint Szent Domonkos és Szent Kereszt felmagasztalása ünnepén a templomot meglátogatják. A rendelkezés célja megvallottan a templom és kolostor anyagi támogatása is volt, hogy azt a hívek adományaiból méltó módon gondozni és felszerelését pótolni tudják.

A vasvári templomot és a kolostort a szerzetesek a török veszély miatt 1557-ben elhagyták, ugyanekkor az ereklyének is nyoma veszett. Későbbi sorsáról biztosat nem tudunk, s a Szent Vér-oltár létezése a 17. századi templomtérben forrásokkal nem igazolható.²² A domonkos-rendet Magyarországon újrászervezni kívánó, 1636 augusztusában Vasvárra látogató Sigismondo Ferrari olasz domonkos igen elhagyatott állapotokat talált itt. *De rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis praedicatorum* című művében (Bécs, 1637) maga számol be élményeiről. „Valamikor híres volt [a vasvári konvent]” – írja „préposti és káptalani méltóságnak örvendett, de ma már alig érdemes a falu névre, annyira elpusztították a török fosztogatások.” Majd így folytatja: „A templom mostanság tető nélkül áll, hosszúsága a bejáratától a szentély zárófaláig (melyen a Megfeszített Krisztusnak, a Boldogságos Szűz Máriának és Szent János Evangélistának nagyméretű ábrázolása látszik) 133 láb, szélessége 45 láb.”²³

A Ferrari által a vasvári templom szentélyben látott freskó témája nyilvánvalóan összefüggésben állt a templom titulussal, a Szent Kereszt feltalálásával. A pápai bulla is említi ezt a titulust és a búcsút is azoknak a híveknek adja, akik ezen az ünnepen a templomot felkeresik. Sajnos, nem tudjuk milyen lehetett ez a *Kálvária*-kép, hogyan fejeződhetett ki benne a domonkos-rend Szent Vér tisztelete? A vasvári konvent újr alapítását (1684) követően, az 1750-es években a templomban nagyobb építkezések folytak, a szentélyfalra pedig ismét egy *Kálvária*-ábrázolást

20 Az 1693. évi pestis emlékére fogadalomból *Havas Boldogasszony* tiszteletére kápolnát építettek. Miután a Rákóczi szabadságharc idején kolostorukat feldúlták, berendezését szétszórták, a domonkosoknak is menekülni kellett. Tetézte a nehézségeket a Nesselrode Ferenc Vilmos pécsi püspökkel az egyházi tizedről kiobbant vitájuk is. 1719 januárjában új főoltárt kaptak templomukba Eszterházy (II.) Imrétől, akkor zágrábi püspöktől (1708–1723).

21 RIPOLL-REMOND 1732, 160. Fordítása: FEHÉR 1942, 64.

22 FEHÉR adata az 1698. évi *canonica visitatio*-ra vonatkozóan, mely szerint az Szent Vér oltárt említ, nem bizonyult helytállónak (FEHÉR, 1942, 64). Ugyanígy nem tudjuk, mi történt az ereklyével a 16. században, vagy később. Köszönöm a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény vezetőjének, Zágórhidi Czigány Balázsnek a segítségét.

23 FERRARI 1637, 517.

terveztek, szobrokkal. Nyilvánvalóan a középkori előzményeket akarták ezzel jelezni, ill. ismételten a templom titulusára utalni.²⁴

A török hódoltság előtti, ismert domonkos kolostorok közül Szent Kereszt titlust viselt még a besztercei, a nagyszebeni és a vértskeresztúri.²⁵ A nagyszebeni domonkos kolostor – ahogyan az a koldulórendeknél szokás volt – a városfal mellé (Szent Erzsébet kapu) épült, 1445-ben azonban a város vezetése stratégiai okból a kolostor lebontását és a szerzetesi közösség városfalon belülre telepítését határozta el. Bár IV. Jenő pápa az áttelepítést jóváhagyta, az mégis csupán 1474-ben sikerült a plébános ellenállása miatt.²⁶ A XV. század végén felépült új domonkos templomot a szerzetesek reformáció idején, az 1540-es években hagyták el, s bár szándékukban állt, Erdélybe sohasem térhettek vissza.²⁷ A Diploma Leopoldinum (1690) után templomukat az orsolyita apácáknak adományozták, akik azt barokk stílusban építtették át. A városfalon kívül lévő kolostoruk emlékét ma egy kis kápolna őrzi, benne hatalmas méretű *Kálvária-szoborcsoport*tal. (1. kép)

A nagyszebeni *Kálvária* eredetét a helyi hagyomány és krónikairás őrizte meg. Eszerint a szoboregyüttes a városfalon kívül álló, 1659-ben lerombolt domonkos templomból származik.²⁸ A hagyomány szerint tehát a szoborcsoportnak köze van a domonkosokhoz, azok kolostorához, de az évszám legalábbis magyarázatra szorul, hiszen a régi kolostort már évszázadokkal azelőtt elhagyták a domonkos szerzetesek. A lutheránus hitre tért helyi szász lakosság általában ragaszkodott a középkori ábrázolásokhoz, s megőrizte azokat, noha átalakításokkal. Így jártak el a 17. században a nagyszebeni ún. *Rosenauer Kálvária-freskó* (1445), vagy a *Kálvária-oltár* esetében is (1519/1545).²⁹

Fölmerül a kérdés: mivel magyarázható mégis a Viktor Roth feljegyezte helyi hagyomány? Az 1656–1660 közé eső időszak Erdély történetében bel- és külpolitikai válság, török-tatár bosszúhadjárat, a reneszánsz emlékek pusztulásának időszak, amelyről a nagyszebeni krónikáírók mellett Szalárdi János *Síralmas krónikája*

24 FEHÉR 1942, II. fejezet. ZSÁMBÉKY 2012, 2. szám, 253–269.

25 HARSÁNYI 1938, 80–81. Teljes katalógussal a magyarországi domonkos templomokról nem rendelkezünk.

26 LUPESCU Makó 2017, 93–95.

27 A domonkos rend erdélyi visszatérését Kálnoki Ádám gróf szorgalmazta, Bartók Márton vaskvári domonkos szerzetes pedig 1718. évi erdélyi útján megkísérelte a visszatérést előkészíteni, azonban a kedvezőtlen körülmények (más rendek pl. a jezsuiták, továbbá az erdélyi püspök és a Katolikus Státus elutasító magatartása) miatt erre nem volt lehetőség. LD. SIPTÁR 2012, 69–129.

28 ROTH 1906, 16–21.

29 A Rosenauer-freskóhoz ld. BÁLINT–ZIEGLER 2011, 39–64. Az 1519-ben készült nagyszebeni *Szent Kereszt-oltár* talán még szemléletesebb példa az átalakításra. A Kálváriát ábrázoló középső táblaképét 1545-ben átfestették, úgy, hogy bibliai idézeteket helyeztek a Feszület két oldalára. Az oltár jelenleg a nagyszebeni evangélikus templomban található és a kutatás szerint eredetileg is itt állt, valószínűleg a Szent Kereszt-oltáron. LD. FIREA 2012, 229–247. A szerző szerint az oltár jelentősége (megrendelői, művészi kvalitása) miatt nem származhat a városfalon belül épült domonkos templomból, noha annak is a Szent Kereszt volt a titulusa. A kérdéses oltárkép szerepelt a Magyar Nemzeti Múzeum *Ige-Idők* című kiállításán is (2017).

is beszámol.³⁰ Nem meglepő ezért, ha éppen az 1659. évhez kötötték a szebeni szászok az értékek óvásának-menekítésének gesztusát. Úgy tűnik, az egykori Szent Kereszt templom sem pusztult el teljesen, hanem mint Siechenkirche 1659-ig állt, s Paulus Bröhlft krónikája szerint csupán ekkor bontották volna le, stratégiai megfontolásból, II. Rákóczi György ostromától tartva.³¹ A Kálvária-csoport még ekkor sem enyészett el (Roth szerint a romok alatt hevert sokáig), 1683-ban pedig egy boltíves falfülkében állították fel. 1755-ben pedig kápolnát építettek neki.³²

A képek csodálatos megmeneküléséről szőtt történetek később mintha a *Diploma Leopoldinum* után újjászülető katolicizmus érdekét szolgálnák. Ilyen a Veit Stoss körében készült ún. „kalászos feszület,” amelyet Rabutin generális 1699-ben a nagyszebeni evangélikus templomból elvitt és később a bécsi rabkiváltó trinitáriusok templomába került. A mesés történet ebben az esetben azt hangsúlyozta, hogy a feszületet ahelyett, hogy elrabolták volna az evangélikusoktól, valójában ismeretlenek a városon kívül elásták, ahol egy kinövő búzakalász jelezte a helyét. Végül Bécsből bontakozott ki a feszület sajátos tisztelete, melynek köszönhetően Erdélyben is több, barokk másolata készült.³³

A nagyszebeni *Kálvária* alkotója a keresztfa szárán olvasható felirat szerint Petrus Lantregen von Österreich, a készítés dátuma pedig 1417³⁴, ami lehetővé teszi, hogy valóban a régi, domonkos templomból származzék. A megfeszített Krisztus alakját főként a szenvedés hangsúlyozása, az oldalsebből kiömlő vér stilizált ábrázolása teszi jellegzetessé. A késő középkorban terjedt el az ún. *fájdalmas Crucifixusok* típusa, amelyek célja a Megváltó szenvedésének minden addiginál erőteljesebb hangsúlyozása volt.³⁵ A típus valószínűleg Itáliából, közelebbről a Pisanók műhelyéből sugárzott ki, innen terjedt el Közép-Európában, ennek a típusnak a rokona a nagyszebeni feszület is. Bár a kutatók között akad olyan, aki a fájdalmas crucifixusok ikonográfiája és a domonkos spiritualitás közötti kapcsolatot hangsúlyozza,³⁶ ugyanezt joggal elmondhatjuk a ferencesekről is, ahogyan Bálint Sándor megállapította a szeged-alsóvárosi templom Szent Vér oltárával kapcsolatban. A nagyszebeni *Kálvária* háttérének megvilágításához nélkülözhetetlen a fájdalmas feszületek típusának felidézése, illetve a rokon (lehetőleg domonkos) emlékek számbavétele. Mint a nagyszebeni *Kálvária* felirata elárulja, mestere Ausztriából, egy közelebbről még nem azonosított művészeti központból érkezett,

30 R. VÁRKONYI 1987, 1068–1091; SZAKÁLY 1980.

31 1659. december 28-i bejegyzés: „Item ist die Seich-Kirch ausser dem Elisabeth Thor von uns in Grund abgebrochen worden.” Idézi ROTH 1906, 20. 1659 telén II. Rákóczi György valóban ostrom alá vette Szebent, amiért az nem tért vissza a fejedelem hűségére és befogadta falai közé Barcsai Ákost. Vö. SZAKÁLY 1980, 522–525.

32 ROTH 1909, 21. Idézi Georgius Soterius 1700 k. keletkezett Szeben-leírását, amely szerint a kápolnát Martin Wankel von Seeberg császári tanácsos költségén építették.

33 Kovács 2011, 295–313.

34 A szoborcsoport anyaga kő, teljes mag. 600 cm, Krisztus alakja 315 cm magas, a mellékalakok: 170 cm magasak. A kereszt szárának jobb oldalán olvasható minuszkulás felirat: „hoc opus / Petrus / lat reg / en von / osterreich.” A kereszt szárának jobb oldalán: „Anno domini milesimo cccc x vii.” TAKÁCS 2006, 573–574.

35 FRANKOVICH 1938, 145–261.

36 KALINA 2003, 81–101.

ami nem meglepő, ha a mesterek korabeli vándorlására, s az erdélyi szász városok élénk művészeti kapcsolataira gondolunk.³⁷

A magyar határhoz közeli Friesach az egyik legrégebbi domonkos kolostor német területen, egyben Szent Vér kultuszhely. A templomban található nagyméretű, fából faragott *feszület* a 14. század második negyedéből származik. A friesachi feszület kialakítása abban különbözik a nagyszebenitől, hogy az életfa (*lignum vitae*) motívumára utalva a keresztfá törzse élő fára emlékeztet. Szárai villaszerűen felfelé mutatnak, így Krisztus karjai is hátrafeszülnek, törzse előrelendül, ez befolyásolja a mellkas, a bordák, a has kidolgozását is. Az ágyékkendő (perizonium) redővetése is más, mint a nagyszebenié, kétoldalt ráncokat vetve hull alá, közepén öblösödik. Mindezek mellett is a friesachi feszület méretei, Krisztus fájdalmának hangsúlyozása miatt a nagyszebeni feszület számbavehető párhuzama, akárcsak a nonnbergi (Salzburg) bencés apáca kolostorban lévő fájdalmas feszület (14. sz.).³⁸ A nonnbergi feszületnél különösen a fej, a vállakra omló haj, a nyújtott arc, a szakáll és a félig nyitott száj kidolgozása hasonló a nagyszebenihez.

Friesachban a Szent Vér kultusza nem halt ki a középkorban, hanem a barokk időkben is tovább élt. Az 1601-ben szemináriumi templommá alakított gótikus *Heiligblutkirche*-ben 1681-ben új *főoltár* épült.³⁹ Az oltár oszlopos építményének középső részében, függönyös-baldachinos háttér előtt 1421 körül, lágy stílusban készült Madonna gyermekével szoborcsoport foglal helyet. A két szélén, Szent Bertalan és Szent Katalin szintén gótikus szobrai állnak. Az oromzat képe barokk kori, a Szent Vér tiszteletét hangsúlyozza: a terítővel bevont oltáron drágaköves kehely áll, benne feszület, Krisztus seiből pedig vér folyik a kehelybe. A színültig telített kehely túlcsoordul, a vér az oltáron át lefolyik az előtérben, tisztítóútzben szenvedő emberalakokra, akik segélykérő mozdulattal enyhülésért könyörögnek. A kompozíció tehát hasonló gondolatokat fejez ki, mint Hogger János oltárképe a szegedi ferences templomban. (2. kép)

Említettem a nagyszebeni, Veit Stoss körében készült *feszületet*, melyet 1699-ben Johann Ludwig Rabutin császár generális által a bécsi trinitáriusokhoz vitt. Az egyik mondaváltozat szerint a kereszt a városon kívül volt elásva, helyét egy búzakarász jelezte. A kereszt tövéből kihajtó kalász a feszületről készült rézmetseteken is gyakran felbukkan.⁴⁰ Az eucharisztikus motívum jól kiegészíti a Szent Vér gondolatát, amennyiben ez a miseborra, a kalász pedig a tridenti zsinat után a tabernákulumszekrényben őrzött eucharisziára utal. Az 1701-től épített kismartoni (Eisenstadt) ferences Kálvária-templom felső kápolnájában (Kreuzkapelle) különleges *Kálvária-szoborcsoport* látható (1710 k.). A feszület a tabernákulumszekrény fölött helyezkedik el, tövében pedig a tisztítóútzben szenvedő lelkek csoportja lát-

37 Tudjuk például, hogy a nagyszebeni származású Siebenbürger Zsigmond ötvös a bécsújhelyi (Wiener Neustadt) polgárság megbecsült tagja volt. 1431-ben, egy végrendelet kapcsán szerepel először a bécsújhelyi forrásokban, 1450 januárjában hunyt el. Rokonsága Nagyszebenből kérte örökségének kiadását, Jakab nevű unokaöccse Bécsújhelyen telepedett le. Munkái sajnos nem ismertek. GENTHON 1927, 41–43.

38 A friesachi és nonnbergi feszületeket említi: FRANKOVICH 1938, 217–218; ZYKAN 1970, 165–175.

39 DEHIO 2001, 171–172.

40 KOVÁCS 2011, 296–297.

ható.⁴¹ Az elrendezés megengedi, hogy összekössük a szentostya tiszteletét Krisztus szenvedésével és a purgatóriumban vergődő lelkek megváltásával.

Veit Stoss feszületeinek barokk kontextusba helyezése, reinterpretációja és összekötése a Szent Vér-kultusszal szemlélhető a *gráci irgalmasok* (Barmherzige Brüder) templomában lévő Szent Kereszt kápolna dekorációjában is. A templomot Johann Georg Stengg építette át 1735–1747 között, ekkor berendezését is felújították, noha az már a 17. században is gazdag volt.⁴² 1663-ban állították a Szent Kereszt kápolnában a Georg Schweigger által 1633-ban, Nürnbergben faragott *Feszületet*. Mintául a szobrász a nürnbergi Sankt Sebald-templom Weit Stoss által faragott *Crucifixusát* választotta, amelynek restaurálásában 1652-ben részt vett. Weit feszületének legjellemzőbb vonását, a bonyolultan redőzött ágyékkendőt Schweigger is átvette, ennek peremébe véste bele saját nevét és a mű készítésének dátumát.⁴³

Amikor a gráci Szent Kereszt-kápolna új oltára, dekorációja, illetve freskói elkészültek (az 1740-es években), a feszület kontextusa is gazdagodott. A kereszt lábához Mária Magdolna térdeplő szobrát helyezték; kétoldalt pedig a Fájdalmas Szűzzel és a szeretett tanítvánnyal, Evangélista Szent Jánossal egészült ki a csoport. A kápolna freskói a szenvedés-feltámadás témáját vizualizálják: baloldalt a halott Krisztust hűséges tanítványai sírboltba helyezik, jobboldalt már csodálkozó alakoktól körülvéve, vörös lepelben, győzelmi zászlót tartva a feltámadt Megváltót látjuk. Ha feltekintünk a kápolna boltívére, szimbólumokban gazdag ikonográfiai program tárul elénk. Grisaille képek ábrázolják a *Krisztus imáját az Olajfák hegyén*, a *Töviskoronázás* és a *Keresztvitel* mozzanatait. Az angyalok tevékeny résztvevői a jeleneteknek: passió-eszközöket, Veronika-kendőt stb tartanak. Középen egy angyal keresztre szögezett bárányt tart karjában, amelynek oldalából vérsugár tör ki, ebből kagylóval merít egy nőalak és iszik belőle. Az ábrázolás értelmét két kis angyal által tartott nyitott könyvben olvashatjuk: „*Sicut ovis ducetur ad occisionem*. Isai. 53.5-7. (Mint a juh, amelyet leölni visznek).”⁴⁴ Isten Bárányát, aki azonos Krisztussal, az emberiség bűnéért áldozták fel, kiontott vére árán pedig megváltotta az emberiséget. A kápolna oltárában egy barlangszerű mélyedést alakítottak ki, amelyben lángok között purgatóriumi lelkek drámai ábrázolása látható. Vannak közöttük férfiak és nők, gyermekek is, mind szelídek, imába merülnek, tehát inkább az elfogadás, a megtisztulni akarás tükröződik rajtuk, mint a kétségbeesés. Véleményem szerint ez arra utal, hogy a művész – didaktikus célzattal – inkább akarta az ima közbenjáró erejét, a szentáldozás fontosságát sugallani, mint a szenvedés fokozatait ecsetelgetni. (3-4-5. kép)

Sienai Szent Katalin tisztelete Krisztus Szent Vére iránt

A domonkos rendben a Szent Vér iránti tisztelet különös intenzitással jelent meg Sienai Szent Katalin (1347–1380) életében és írásaiban. Leveleiben⁴⁵ Katalin sokoldalúan járja körül a Szent Vér témáját, teológiai megalapozást ad a kultuszformának. Levelei mindegyikét ezzel a formulával kezdi: „írok neked az Ő drága Vérében.” A kiontott Vér elsősorban Krisztus szeretét jelzi az emberiség iránt:

41 CSATKAY – FREY 1932, 107–108; SOFFNER 2002. Kép a 27. oldalon.

42 KOHLBACH 1952, 117–128.

43 KOHLBACH, 1952, 121–122.

44 Sajnos, KOHLBACH nem említi a freskók vagy a szobrok mesterét.

45 Piero Misciatelli: *Le lettere di S. Caterina da Siena con note di N. Tommaseo* (Siena, 1913–1922) című kiadása nyomán fordította: CSERTŐ 2012.

„Amikor a szentséges Kereszt fáján meghalt, hogy visszaadja nekünk ezt a célt, amelyet elvesztettünk, a szeretet akkora tüzével áldozta fel és nyitotta meg a testét, amelyet minden felől elborított a Vért, hogy a szív minden keménységének föl kellene olnadnia [...] Nincs az a keresés, ami a Bárány Vérében ne lenne édessé, és nincs az a teher, ami ne lenne könnyűvé.”⁴⁶ Ez a szeretet kötelezi a hívőt, mint „Krisztus Vérében visszavásárolt rab-szolgát”⁴⁷ Krisztus követésére: „Azt akarom tehát, hogy hagyjuk el a hanyagság álmát, és a világossággal az erényben gyakoroljuk életünket; azért, hogy úgy éljünk ebben az életben, mint az angyalok, belefulladva a megfeszített Krisztus Vérébe és elrejtőzve édességes sebeiben.”⁴⁸ „A Vért nyilatkoztatja ki nekünk a kimondhatatlan szeretetet, hiszen szeretetből adta nekünk a Vért és szeretetet kér tőlünk inni. Azaz, Ő, aki szeret, szeretetet és szolgálatot kér tőlünk.”⁴⁹

A Krisztus vérében való megfürdés, miként később Savonarola víziójában is, lemossa a bűnt: „Arra lettél teremtvé, hogy Isten temploma légy, azaz be kell fogadnod Istent a kegyelem által, vagyis azáltal, hogy erényesen élsz és, részesülsz a Bárány Vérében, amely lemossa gonoszságainkat.”⁵⁰

A Vért hiánya a bűn jelenlétére, a világ és az egyház romlott állapotára utal: „Látom, hogy a hallgatás miatt romlott a világ és miatta sápadt Krisztus menyasszonya: elvesztette színét, mert kiszívták a véré, azaz Krisztus Véré, ami kegyelemből és nem jog szerint adatott neki. Gőggel lopják a Vért, amikor a dicsőséget, ami Istené, maguknak adják; simóniával rabolják a Vért, amikor áruba bocsátják az ajándékokat és kegyelmeket, amelyek Isten Fia Vérének váltságdíjával kegyelemből adtak nekünk.”⁵¹

Katalin misztikus szerző, ezért a szokatlan képektől sem riad vissza, a lélek természetes vágyódását Teremtője iránt a részegséghez hasonlítja: „Ugyanígy veszít el a Krisztus Véréből megrészegült lélek minden érzéket önmaga iránt; elveszíti az érzéki önszeretetet [...] Emlékeztétét betölti a Vért: jótéteményként fogadja be. E Vértben találja meg az isteni szeretetet, ami elűzi az önszeretetet.”⁵² Bernabo Visconti feleségét, Beatrice della Scalát Katalin így biztatja: „Fuss tehát anyám, és fussunk mi mindnyájan Krisztus hívei értelmünk tárgya, e Vért illata után! Akkor valóban megrészegít minket a Vért, felgyújt és megemészt az édes isteni szeretetben [...] Részegülj meg a megfeszített Krisztus véréből: előtted van, ne hagyd, hogy meghalj a szomszóságtól! És ne csak kicsit igyál belőle, hanem annyit, hogy megrészegülj tőle és elveszítsd önmagadat.”⁵³

Katalin életrajza Capuai Szent Rajmund tollából (*Legenda Major*) bővelkedik olyan misztikus élményekben, amelyek mutatják, miként veszítette el magát, oldódott fel az isteni szeretet tapasztalatában. Az életrajz második részében (II. könyv, IV. fej. 9), melyben Rajmund azt írja le, miként gondozta Katalin a szegényeket és ápolta a betegeket, található egy Andrea nevű beteg bűnbánó nővér (mantellata) esetének a leírása. Andreát borzalmas betegség támadta meg, mellén daganat keletkezett, amely elharapózott és a bűz miatt senki sem akarta ápolni. Katalin meg-

46 Montalercinói Francesco úrnak, a világi jog tudósának. CSERTŐ 2012, I, 49.

47 Péter ostiai bíborosnak. CSERTŐ 2012, I, 53.

48 Andrea de' Vitroni papnak. CSERTŐ 2012, I, 37. A vérbe való belefulladás és a sebekben való elrejtőzés motívuma több levélben is felbukkan.

49 Justus testvérnek, a monteolivétói priornak. CSERTŐ 2012, I, 56–57.

50 Egy férfinak, akinek elhallgatja a nevét. CSERTŐ 2012, I, 83.

51 Egy magasrangú főpapnak. CSERTŐ 2012, I, 72.

52 Della Fonte Tamás domonkos testvérnek San Quiricóba. CSERTŐ 2012, I, 97.

53 Bernabo Visconti özvegyének. CSERTŐ 2012, I, 122.

tudta ezt és azonnal érezte, hogy a Gondviselés neki rendelte a beteget. Legyőzve utálatát, kimosta és bekötözte a beteg sebé, szolgálatát pedig mindig készségesen és vidáman végezte. Az „emberi nem ellensége” nem tűrhette a jócselekedetet, ezért, amikor látta, hogy Katalint nem tántoríthatja el, a beteg elméjét hódította meg. Andrea azt kezdte terjeszteni Katalinról, hogy elveszítette szüzességét, amiért több rokona, köztük saját édesanyja is ellene fordult. Ő azonban kitartóan imádkozott, mire Krisztus jelent meg előtte és két koronát mutatott neki, az egyiket tövisből, a másikat drágakőből; Katalin habozás nélkül a töviskoronát választotta. Később, hogy legyőzze utálatát, Katalin megitta egy edényből a vizet, mellyel a beteg sebeit tisztogatta, életrajzírójának pedig úgy nyilatkozott, hogy az italt csodálatosan édesnek találta. Ezért a tetteért Krisztus látomásban jelent meg neki és saját *oldalsebét* nyitotta meg, hogy Katalin abból ihasson. Ettől az „ember nem tapasztalta italtól” Katalin lelke eltelt kegyelemmel.⁵⁴

A misztikus tapasztalatok végigkísérték Katalin életét. Egy alkalommal az 51. zsoltár 12. versét imádkozta: „*Teremts új szívet belém/, s éleszd fel bennem újra/ az erős lelkiületet!*” Azt a kérést intézte Krisztushoz, hogy akarata mindenben az övével egyező legyen, ezért megjelent neki Krisztus, kivette szívét és a sajátját helyezte a helyére. Katalinnak úgy tűnt, hogy saját szíve ugyanakkor Krisztus testébe helyeződött. A csoda 1370-ben, Szent Margit szűz és vértanú ünnepén, a sienai San Domenico templom *cappella delle volte* nevű terében történt, ahol a harmadrendi nővérek imádkozni szoktak (Vita, II. könyv, VI. fejezet 2 és 7.).⁵⁵ Szentáldozáskor látta, ahogyan a pap kezében tartott ostya gyermekké változik, áldozáskor Krisztus ismét inni adott neki *oldalsebéből* (Vita VI, 3 és 7). Jellemző, hogy Krisztusnak ezt a gesztusát Katalin a gyermekét szoptató anyához hasonlította. Máskor áldozás alkalmával Katalinnak úgy tűnt, hogy véreső hull rá, amitől csodálatos módon megtisztult (Vita VI, 8).

A misztikus élmények közé tartozik annak leírása, hogy kapta meg Katalin Krisztus szent sebeinek, a *stigmáknak* a viselését. Követőivel együtt Pisába érkezve a Santa Cristina kápolna melletti házban tartózkodott, amikor áldozást követően extázisba esett. Térdelő teste a kereszt formáját vette fel és hosszasan ebben az állapotban maradt. Gyóntatójának és életrajzírójának úgy írta le tapasztalatát, hogy a keresztrefeszített Krisztus ereszkedett alá nagy fényességben, sebeiből öt vörös sugár indult ki, amelyek átfúrták Katalin testét. A szent mindazonáltal azt kérte, hogy a stigmák ne legyenek senki számára láthatók (Vita VI, 10).⁵⁶ A jelenet közelről idézi azt a momentumot, amikor assisi Szent Ferenc extázis közben elnyerte a stigmákat és ezáltal hasonlóná vált Krisztushoz. Katalin kérése, hogy stigmái ne legyenek láthatók, inkább alázatra vallott, de később nagy vitát kavart a két koldulórend között.⁵⁷

54 PECCI 1853, 134–144. Magyar fordítása: DIÓS 1983, 93–99.

55 PECCI 1853, 158–159; 164. ill. DIÓS 1983, 107–112.

56 PECCI 1853, 169–170; DIÓS 1983, 112–113.

57 MORTIER 1909, 504–513 írja, hogy Szent Katalin halálát (1380 április 29), de különösen kanonizációját követően (1461 június 29) a domonkos rend a szent alakját a stigmákkal ábrázoltatta. A ferences rend egységesen lépett fel, hangsúlyozva, hogy csupán assisi Szent Ferencnek adatott meg a stigmák viselése. A két rend prédikátorai nyilvános helyeken egymást támadták és bírálták. IV. Sixtus pápa 1475 július 25-én kiadott *Licet dum militans in terris* című bullája megtiltotta sienai Szent Katalin alakjának stigmákkal való megörö-

Katalin életéről 1597-ben jelent meg rézkarc-sorozat, a sienai Francesco Vanni rajzai alapján.⁵⁸ Ezek a nyomatok szolgáltattak mintát Katalin életének ábrázolásához Európa-szerte; a *bécsi domonkosok* templomának (Santa Maria Rotunda) Szent Katalin kápolnáját is ezek nyomán festette ki.⁵⁹ Az *oltárkép* a legenda által elmesélt *szívcsere*t ábrázolja, amikor Krisztus saját szívét teszi Katalin kebelébe. A freskók a misztikus szent életének kiemelkedő eseményeit örökítik meg. A boltozaton egymás mellett, egy kompozícióban jelenik meg a beteg Andrea ápolása és a spirituális újjászületés a Krisztus oldalsebéből fakadó Szent Vér révén. Egy másik jelenet a stigmák elnyerését ábrázolja, egy következő azt a jelenetet, amikor Szent Katalin áldozáskor a szentostya helyén a gyermek Jézust látja. Figyelemre méltó továbbá Szent Katalin *misztikus eljegyzésének* jelenete. Ezen – Szűz Mária jelenlétében – Krisztus gyűrűt húz Katalin ujjára, a körülállók között pedig Katalin kedvelt szentjei jelennek meg: Szent Domonkos, Szent János evangélista, Szent Pál, Dávid király. Az utóbbi kettő a „nagy megtérők” között jelen van Hogger János szegedi oltárképén is, amelyet írásom elején említettem. Katalin továbbá különös tisztelettel viseltetett a szegedi oltárképen ábrázolt Mária Magdolna iránt is, akit a *Legenda Major* szerint lelki vezetőjévé fogadott.⁶⁰ Így válik érthetővé, hogy sienai szent Katalin tanításában a Szent Vér tisztelete szorosan kötődik a bűnbánat és a megtérés gondolatához, amelyet Hogger János szegedi oltárképe, a gráci irgalmasok Szent-Kereszt kápolnájának és a bécsi domonkos templomnak a dekorációja is plasztikusan kifejezésre juttat. (6-7-8. kép)

kítését; a már elkészült ábrázolásokat el kellett távolítani. A művészeti alkotások azonban nem követték az egyház előírásait: a sienai San Domenico templomban, Katalin legkorábbi ábrázolásán (Andrea Vanni, 1375–1399) is jelezték már a stigmákat.

58 *Vita, mors, gesta et miracula quaedam selecta B. Catherinae Senensis*. Az inventor Francesco Vanni, a metsző a flamand Pieter de Iode I. (1573–1634), a kiadó Matteo Florimi, a megjelenés éve pedig 1597 (Siena). KIRWIN 1972, 213.

59 A bécsi domonkos templom a Habsburg-ház támogatásával, itáliai építész, Giovanni Giacomo Tencalla tervei alapján 1631–1675 között épült fel, díszítésében soknemzetiségű (itáliai, németalföldi, német és francia) mestergárda működött együtt. Ld. FIDLER 1990, 125–131. Hozzáférhető a bécsi egyetem Művészettörténeti Tanszékének könyvtárában. Ld. még: FRANK 2011.

60 Capuai Rajmund gyakran hasonlította Katalin aszkézisét Mária Magdolnáéhoz, aki 33 éven át bőjtölt egy barlangban és gyakran látomásai voltak. A *Legenda* (II. könyv, 6. fejelet) szerint Jézus és Mária jelölték ki Magdolnát Katalin lelki édesanyjának.

Irodalom

BÁLINT Ágnes – ZIEGLER Frank

2011 „Wer hat das schöne Himmelszelt hoch über uns gesetzt?” A nagyszombati evangélikus plébániatemplom Rosenauer-falképekének átfestéseiről. In: KOVÁCS Zsolt – SARKADI NAGY Emese – WEISZ Attila (szerk.) *Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*. Erdélyi Múzeum Egyesület – Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. Kolozsvár, 39–64.

BÁLINT Sándor

1983 *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom*. Szent István Társulat, Budapest.

CSATKAY, André –FREY, Dagobert

1932 *Die Denkmäler des politischen Bezirkes Eisenstadt und der Freien Städte Eisenstadt und Rust* [Österreichische Kunsttopographie XXIV.]. Benno Filser Verlag, Wien, 107–108.

CSERTŐ György

2012 *Sienai Szent Katalin misztikus levelei I–II*. Kairosz Kiadó, Budapest

DEHIO-HANDBUCH

2001 *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Kärnten*. Anton Schroll, Wien.

DIDI-HUBERMANN, Georges

1991 *Beato Angelico. Figure del dissimile*. Trad. Paolo Peroni. Leonardo Editore, Milano.

DIÓS István

1983 *Sziénai Szent Katalin élete. Amint megírta Capuai Rajmund domonkos testvér*. Szent István Társulat, Budapest.

ERDMANN, Kurt

1953 The 'Sacred Blood' of Weissenau. In: *The Burlington Magazine*. vol. XCV, no. 606, 298–301.

FEHÉR Mátyás OP

1942 *A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története 1241–1941*. Stephaneum Nyomda, Budapest.

FERRARI, Sigismondo

1637 *De rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis praedicatorum. F. Sigismundo Ferrario SS. Theol. Magistro ejusdem Ordinis Descriptore. Partibus quatuor et libris octo distincti commentarii*. Typis Matthaei Formicae, Viennae.

FIDLER, Petr

1990 *Architektur des Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises*. Innsbruck, (kézirat)

FIREA, Ciprian

2012 The Great Altarpiece of the Passion from Sibiu and its Painters. In: *Brukenenthal Acta Musei* vol. VII, no. 2, 229–247.

FRANK, Isnard W. OP

2011 *Dominikanerkirche Maria Rotunda, Wien*. 4. Aufl. Verlag Schnell & Steiner GmbH, Wien.

FRANKOVICH, Géza de

1938 L'origine e la diffusione del crocefisso gotico doloroso. *Kunstgeschichtliches Jahrbuch der Bibliotheca Herziana*. Zweiter Band. 145–261.

GALAVICS Géza

2008 Festők és metszetelőkép a késő reneszánsz Magyarországon. In: MIKÓ Árpád – VERŐ Mária (szerk.) *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. sz.)*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2008, 55–85.

GENTHON István

1927 *Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.

GHIGLIERI, Paolo (ed.)

1972 *Girolamo Savonarola: Prediche sopra Amos e Zaccaria*. I–III. Angelo Belardetti, Roma.

HARSÁNYI András

1938 *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Nagy Károly Műintézete, Debrecen.

IVÁNYI Béla

1929 A Szent Domonkos-rend római központi levéltára. *Levéltári Közlemények*. VII. évf., 1–2. sz., 1–31.

KÁRPÁTI Gábor – SZEKÉR György

1994 A pécsi ferences és domonkos kolostorok kutatása. In: HARIS Andrea (szerk.) *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 235–256.

KALINA, Pavel

2003 Giovanni Pisano, the Dominicans and the Origin of the „crucifixi dolorosi.”
In: *Artibus et Historiae*. vol. XXIV. no 47, 81–101.

KIRWIN, W. Chandler

1972 The Oratory of the Sanctuary of Saint Catherine in Siena. Revised Dating
for the Paintings. *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*.
vol. XVI. no. 2. 199–220.

KOHLBACH, Rochus

1952 *Die barocken Kirchen von Graz*. Grazer Domverlag, Graz.

KOVÁCS Zsolt

2011 „Effigies ad similitudinem.” A bécsi trinitáriusok kalászos feszületének
erdélyi másolatai. In: ORBÁN János (szerk). *Stílusok, művek, mesterek.*
Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit tiszteletére.
Maros Megyei Múzeum – Erdélyi Múzeum Egyesület. Marosvásárhely-
Kolozsvár, 295–313.

LUPESCU MAKÓ Mária

2017 A Prédikátor Testvérek Rendjének erdélyi megtelepedése. In: KÁLNY
Beatrix (szerk.) *Domonkos szentek és szent helyek*. Debreceni Egyetem,
Klasszika Filológiai és Ókortörténeti Tanszék. Debrecen, 80–113.

MORTIER, R. P.

1909 *Histoire des Maitres Généraux de l'ordre des frères prêcheurs*. Tome Quatrième
(1400–1486), Alphonse Picard et Fils, Paris.

PECCI, Bernardo

1853 *Vita di Santa Caterina da Siena scritta in latino dal Beato Raimondo dell'ordine*
de'Predicatori e tradotta in colta italiana favella dal Can. Bernardino Pecci.
Fratelli Pallotta, Roma.

RIPOLL, Thomas – REMOND, Antoninus

1732 *Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum*. Tomus Quartus (ab anno 1484 ad
1549). Ex Typographia Hieronymi Mainardi, Romae.

ROTH, Viktor

1906 *Geschichte der deutschen Plastik in Siebenburgen*. Heitz & Mündel, Strassbourg.

SÍPTÁR Dániel

2006 A pécsi domonkosokra vonatkozó források a rend római központi le-
véltárában (Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori). In: VARGA
Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.) *A magyar egyháztörténet-írás forrás-*

adottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a pécsi egyházmegyére. PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet [Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis II.], Pécs, 83–120.

- 2012 A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe, a 18. század elején. *Levéltári Közlemények* LXXXIII, 69–129.

SOFFNER, Monika

- 2002 *Entstehungsgeschichte des Kalvarienberges in Eisenstadt-Oberberg.* [Peda-Kunstführer nr. 191.] Kunstverlag Peda, Passau.

SZAKÁLY Ferenc

- 1980 *Szalárdi János Siralmas magyar krónikája.* Magyar Helikon, Budapest.

SZILÁGYI András

- 1982 Zur Geschichte der Verehrung des Heiligen Bluts. Ein Motiv der spatmittelalterlichen Mystik und dessen Fortleben in der Barockkunst. *Acta Historiae Artium* vol. XXIII, 265–285.
- 2010 Hogger János oltárképe a szeged-alsóvárosi ferences templomban. Egy 1733. évi, bécsi tézislap kompozíciójának utóélete. In: BUBRYÁK Orsolya (szerk.) *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 455–463.

SZILÁRDFY Zoltán

- 2003 A szeged-alsóvárosi templom Purgatóriumról elnevezett Szent Vértoltárának ikonográfiája. In: SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia-kultusztörténet. Képes tanulmányok.* Balassi Kiadó, Budapest, 84–92.

TAKÁCS Imre

- 2006 Kálvária Nagyszebenből. In: TAKÁCS Imre (szerk.) *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában. 1387–1437.* Kiállítási katalógus. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 573–574.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

- 1986 A szent vér tisztelete Magyarországon. In: FÜGEDI Erik (szerk.) *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Gondolat, Budapest, 76–117.

VERDE, Armando OP

- 1999 Il crocefisso nelle mani di Fra Girolamo. In: Gian Carlo GARFAGNINI (szerk.): *Savonarola e la mistica.* Sismel, Firenze, 23–50.

R. VÁRKONYI Ágnes

1987 Válság Erdélyben. In: PACH Zsigmond Pál (főszerk.) *Magyarország története (1526–1686)*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1068–1091.

VERESS Ferenc

2017 *Michelangelo és a vatikáni Pietà. Hatások és követők*. Typotex, Budapest.

WALKER-BYNUM, Caroline

2002 The Blood of Christ in the Later Middle Ages. *Church History*. vol. LXXI, no. 4. 685–714.

ZSÁMBÉKY Mónika

2012 Barokk festmények a vasvári domonkos templomban és kolostorban. *Művészettörténeti Értesítő*. LXI évf., 2. sz., 253–269.

ZYKAN, M.

1970 Ein Kruzifix des 14. Jahrhunderts aus dem Kapuzinerkloster in Salzburg. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. vol. XXIV, 165–175.

1.kép: Kálvária-szoborcsoport. Nagyszében, Szent Kereszt kápolna. Fotó: Veress Ferenc

2. kép: Oltár, Friesach, Heiligblutkirche. Forrás: Wikipédia
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Friesach_-_Heiligblutkirche_-_Hochaltar.JPG

3. kép: A Szent Kereszt kápolna oltára. Graz, Barmherzigenkirche.
Fotó: Veress Ferenc

4. kép: A grazi Szent Kereszt kápolna freskói. Fotó: Veress Ferenc

5. kép: Tisztítótűzben szenvedő lelkek a grazi Szt. Kereszt kápolna oltárában.
Fotó: Veress Ferenc

6. kép: Sienai Szent Katalin misztikus eljegyzése. Bécs, Dominikanerkirche, Szent Katalin kápolna, mennyezetkép.
Fotó: Veress Ferenc

7. kép: Sienai Szent Katalin a beteg Andreát ápolja és Krisztus hálaképpen saját oldalsebét nyújtja neki. Bécs, Dominikanerkirche

8. kép: Sienai Szent Katalin áldozása. Béziers, Dominikanerkirche

AZ OLTÁRISZENTSÉG TISZTELETÉRE ALAPÍTOTT KUNSZENTMÁRTONI FŐTÁRSULAT

A 18. század a jámbor társulatok fénykora, írja Szilas László.¹ A vallás, a lelki-élet közösségi vonása jutott itt érvényre.² Sokan több társulatba is beiratkoztak. Szilas László nagyon pozitívan értékeli a társulatok működését, mert rendszeres gyűléseiken prédikációkat hallgattak, imádságok hangoztak el, ünnepeiken élő és elhunyt tagjaikért szentmisét mondtak, gyakrabban járultak a szentáldozás szentségéhez. Mindez a hívek lelkiéletét mélyítette el.³ A társulati élet külsőségeit, színpadiasságát a 18. századi felvilágosodás szellemisége negatívan ítélte meg, jóllehet jelképeket használó, a közösségi összetartozást lobogókkal, egyenruhákkal, sajátos közösségi ünnepeikkel kifejező volta hatással lehetett az egyszerű emberek, a nem katolikusok előtt is, azaz missziós hatása kétségtelen.⁴

A török hódoltság pusztító évtizedei után a Nagykunságban fekvő Szentmárton pusztja 1717–1719 között népesült be Jászságból érkező római katolikus lakosokkal. A főleg Jászapátiból és Jászalsószentgyörgyről érkező telepések nyilván magukkal hoztak valamilyen vallásgyakorlatot előző lakóhelyükről, jóllehet azok is csak mintegy két évtizeddel korábban települtek újra. A legkorábbi, szórványos 18. századi adataink a ferences harmadrend jelenlétére utalnak, amelynek javára többen végrendelkeztek.⁵ Milyen egyéb társulatok működtek a településen?

Valószínűsíthetően jászapáti előzményekre vezethető vissza Kunszentmártonban az 1722-ben megalakult kordás társulat (Confraternitas Chordigerorum S. Francisci), amelynek anyatársulata az 1746-os kánoni látogatás jegyzőkönyve szerint a szolnoki ferences rendházban volt. Bede József, a Megváltóról elnevezett ferences rendtartomány (Provincia S. Salvatoris) tartományfőnöke, arra hivatkozva, hogy a nagy távolság miatt a kunszentmártoni társulat tagjai nem tudnak részt venni a társulat havi szertartásain és összejövetelein, ugyanezért maguk az atyák sem tudnak Kunszentmártonba ellátogatni, 1724-ben felhatalmazta Zatkó Mihály kunszentmártoni plébánost és minden utódját arra, hogy újhold vasárnapján körmenetet tartson, a társulat szabályzatát a szószékről felolvassa, s a társulati tagoknak prédikáljon. Tagok fölvetelét, valamint a fogadalom éves megújítását azonban továbbra is csak a rend tagjainak engedte meg.⁶ A társulat szabályzata szerint két körmenetet tartott: egyet újhold vasárnapján az Oltáriszentséggel, egy másikat az elhalt tagjaikért mondatott megemlékező szentmisén. A társulati tagok gondozták a hordozó Mária-szobrot, beteget látogattak, halottaik eltemetésében

1 SZILAS 1982. 85.

2 BÁLINT 1938. 28, 34.

3 SZILAS 1982. 85.

4 SZILAS 1982. 85.

5 DÓSA–SZABÓ 1936. 251., BARNA 1998. 17.

6 Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus (a továbbiakban: EFL AV) 1457

közreműködtek. Tagjai részesültek az anyatársulat minden búcsúkiáltásában. A templom felszentelésének emlékűnnepén 100 napi, a védőszent, Szent Márton ünnepén pedig teljes búcsút nyerhettek.⁷ A társulat élt és működött Eszterházy Károly püspök 1767-es kánoni látogatása idején is. Szabályzatát a vizitációs jegyzőkönyv más társulatokkal közösen mondta. Elöljárója és igazgatója a pater concionator (hitszónok atya), akinek anyaháza a szolnoki rendház volt. A társulat bevétele részben a hívek adományából jött össze. Dékánja, világi vezetője évente beszámolt a concionator atyának a társulat működéséről. Kassájukban 1767-ben 4 forint volt, s adósságuk semmi.⁸ A társulat minden hónapban mondatott misét.⁹

Egyetlen anyakönyvi bejegyzés szól a Confraternitas Crucigerorum (Kereszt-hordozók Társulata) léteről. 1748-ban elhunyt özv. Józsa Jánosné írták, hogy a „Mater Confraternitatis Crucigerorum”, azaz a társulat anyja, vezetője.¹⁰ A társulati élet részleteiről semmit sem tudunk.¹¹

A 18. század utolsó harmadában Kunszentmártonban egy Oltáriszentség tiszteletére alapított főtársulat (Archiconfraternitas Sanctissimi Sacramenti) működött. Megalakulásának időpontját a IV. kunszentmártoni anyakönyv őrizte meg, amit írói eredetileg társulati anyakönyvnek, főkönyvnek szántak.¹² A címlap kronosztikonos felirata¹³ szerint a társulat 1766-ban alakult meg. A szöveg „Fő-Társaságnak” mondja. A díszes címlapot Somogyi Elek, korának jeles szegedi minorita szerzetese rajzolta, aki 24 éves korában talán hitszónokként vagy alamizsnagyűjtő útja során kereshette fel Kunszentmártont és segíthetett a pasztorációban Nagy Pál plébánosnak.¹⁴

7 EFL Canonica visitatio 1746. 73. oldal

8 Kovács 1997. 445.

9 Kovács 1997. 447.

10 DÓSA-SZABÓ 1936. 251.

11 BARNÁ 1998. 17.

12 Kunszentmártoni Plébániai Irattár Kereszteltek Anyakönyve IV. A könyv díszes címlappal kezdődik és hosszú oldalakon keresztül sorolja a társulati tagok, férfiak, nők nevét.

13 Kronosztikon vagy kronosztichon az alapítás/építés idejére utaló latin nyelvű felirat, amiben a római számoknak megfelelő egyes betűket nagyobb mérettel vagy színezéssel kiemelnek, s a számok végösszege megadja a szóban forgó évszámot. Kunszentmártonban ilyen akronosztikonos latin nyelvű felirat a Nagytemplom főbejárata fölött olvasható.

14 *Magyar Katolikus Lexikon* XII. 2007. 218. Somogyi Elek, OFMConv (Szeged, 1742. szeptember 14. – Szeged, 1805. november 29.) minorita szerzetes volt, gimnáziumi tanár, és a szegedi rendház házfőnöke. Fölszentelése után hitszónokként működött, volt plébániai adminisztrátor, nevelő és udvari pap, Aradon és Miskolcon pedig gimnáziumi tanár. 1785 és 1788 között a szegedi rendház főnöke volt. – *Művei: Idvességes mulatság, az az kérdések és feleletek az Anyaszentegyházban előforduló dolgokról és ájtatosságokról.* Pest, 1792. – *Patientia.* Barát-táncz, melyre minden férfiak és asszony-rendek hivatalosak. Versek. Pest, 1794. – *Mennyei társalkodás.* Az az Krisztus és ember közt való édességes beszélgetések. Pest, 1794. Lásd még: P. MONAY 1953. 107–108. – Nem tudjuk pontosan, mit keresett Kunszentmártonban. Alamizsnagyűjtő utat is említünk, jóllehet a szegedi minoritáknak nem volt koldulási engedélye az egri püspöktől. Somogyi Elek Ónodon is misszionált. Lásd: HIRSCHBERG 1944. 36. illetőleg KÖRTVÉLYESSY 1943. passim

A társulat virágkora Nagy Pál plébános idejére esett, de tagja volt a későbbi, templomépítő plébános, Horváth Ferenc is. Nagy Pál hagyatéki könyvtárjegyzékéből ismerjük a társulat nyomtatott kézikönyvét is.¹⁵

Működésére vonatkozóan a II. József alatti feloszlatással kapcsolatos adatszolgáltatási folyamat is nyújt bizonyos információkat. Ezen kívül ismerjük még egy 1772. évi havi bontású pénzügyi elszámolását, amit Borbás József kántor, a társulat kurátora készített. A társulat bevételeit adományokból (alamizsnákból), az újhold vasárnapi „csengetésből” (szentmisékből) származott. Júniusban pedig búzát gyűjtöttek, aminek eladási ára bevételüket jelentősen növelte. Kiadásaik között szerepel két rőf veres posztó, amit a térdelőre (scabellum) vett a társulat, ám amikor a görög kereskedő meghallotta, milyen célra vásárolják, elengedte az ár felét. Vásárolt még a kurátor csipkét, gyolcsot és posztót a társulati egyenruhához, viaszt, csengettyűt az Oltáriszentség beteghez való hordásához, megjavíttatta a fakönyv vaspántját és a lámpást tartó „serpenyőt”. A 136 forint 29 krajcár bevétellel szemben a kiadás 1772-ben csupán 25 forint 54 krajcár volt, így a kasszában 102 forint 25 és fél krajcár maradt.¹⁶ Az éves elszámolást 1773. március 13-án a helység jegyzője – és a társulat tagja –, Pintér József elfogadta és a település pecsétjével hitelesítette.

Az Oltáriszentség Társulatot Eszterházy Károly 1767-es kánoni látogatásakor Congregatio Sanctissimi Corporis Christi néven említették.¹⁷ Borbás József curator 1772-ben nyújtotta be első számadását „az ujonnan erigált” Oltáriszentség Congregációjáról.¹⁸ Ám az 1770-es években népszerű volt, sokan hagytak adományokat a társulat, többen végrendelkeztek javára. 1770-ben pl. Szabó Pál egy zsák búzát és egy zsák árpát, többen kisebb nagyobb pénzügyi összeget.¹⁹ A II. József által feloszlatott társulat pénzét 1783. december 27-én a plébános kérésére átadták a templomnak, aki azt az új templom szentélyének kifestésére fordította.²⁰

A társulat mindennapi működéséről keveset árulnak el a rendelkezésre álló források. A társulati kézikönyv²¹ alapján azonban tudunk következtetni annak néhány részletére. A társulat főünnepje Úrnapja volt és az Úrnapiját követő nyolcad. Az úrnapi szentségi körmenetben a társulat tagjai égő gyertyával vettek részt.²²

15 EFL AV 1637. Nagy Pauli Pr. Kun-Sz-Mártoniensis caducitatem tangencia Az Oltáriszentség Társulatok számára 1783-ben útmutató könyv jelent meg: *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái Bútsúk, és Malasztok, mellyeket a' Római Szentséges Pápák abban lévő Krisztus Hiveinek bővségesen ki-oszlottak. Egerben, nyomtatott a' Püspöki Oskola betűivel, Eger, 1783.*

16 EFLAV 948. Privilegiált KunSz. Mártony Helysége Oltári Szentsége Congregációjának Számadása pro Anno 1772.

17 Kovács 1997. 449. Hatással volt erre az, hogy Barkóczy Ferenc egri püspök már 1757-ben megalapította az egri főtársulatot, amelynek tagjaként megnyerte Mária Teréziát és egész családját. Az egri társulat ösztönzőleg hatott az egyházmegyei papság törekvéseire. SUGÁR 1984. 409. Nem véletlen, hogy Nagy Pál kunszentmártoni plébános is szorgos támogatója lett.

18 DÓSA-SZABÓ 1936. 251. Erigált = felállított

19 DÓSA-SZABÓ 1936. 251.

20 DÓSA-SZABÓ 1936. 251–252.

21 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783.

22 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783. 22–23.

Az 1766 és 1785 között működő Oltáriszentség Társulat tagnévsorába 223 férfit és 568 nőt írtak be. A férfiak névsorát Nagy Pál plébános vezette, aki a társulati szabályzat szerint az egyesület akkori vezetője is volt. Őt Kiss Mátyás districtuális ordinárius assessor (kerületi rendes ülnök), Bozóki András districtuális ordinárius commissárius (kerületi rendes csendbiztos), valamint Pintér József ordinárius nótárius (rendes jegyző) követte. A társulat oconomusa vagy gazdája Borbás József volt, akit Kunszentmártonban *curátornak* neveztek. A társulati bevételekből a regula szerint az örökmécses olajára, gyertyák vásárlására és az „oltár ékesítésére” költöttek.²³ Minden hónap elsővasárnapján, vagy újhold vasárnapján szentmisét mondtak szentségkítéssel, utána szentségimádással. A szentséges misén, vagy Nagyszütyörtök estétől Nagyszombati feltámadásig a társulat tagjai egyenruhájukban szolgáltak.²⁴

A társulat szorgalmazta az örökös szentségimádást. A kunszentmártoniak ehhez 1770-ben csatlakoztak. Ez azt jelentette, hogy az év 8760 óráját a társulati tagok sorshúzással felosztották egymás között, a ez alatt az óra alatt otthonukban az Oltáriszentség tiszteletére magánajátosságot végeztek.²⁵ Kunszentmártonban 1770. március 5-től 1785 októberéig tartották nyilván a tagok választott imaóráit. Nagy Pál plébános például 1770. március 5-én reggel 10 és 11 óra közötti időt kapta. Őt követte káplánja, Tumlecz Ignác március 5-én reggel 11–12 óra között.²⁶ Horváth Ferenc plébános úr imaórája 1779. május 2-től minden év május 2-án délután 3 órára esett.²⁷ Borbás József társulati gazda, pénztáros 1767–1768, és az 1780–1784. évben a település főbírója volt. Az ő imaórája 1770-től május 1-én volt reggel 4 és 5 óra között.²⁸ A „megszállást” vezető Radics István hasonló nevű fiának, aki 1740 és 1760 között háromszor volt főbíró a településen, az imnapja 1770. május 29-i felvétellel május 27-re esett volt.²⁹ Ennek ájtatossági szövegei megtalálhatók a társulati kézikönyvben.³⁰

A vallási társulatokat II. József 1784-ben feloszlatta, 1787–1788-ban pedig teljes vagyonukat elkobzását rendelte el. S mindezt az egyházmegyes püspökökkel hajtatta végre. A feloszlatáskor rögzített 1786-os leltár szerint a kunszentmártoni társulatnak volt egy *albumnak* nevezett könyve, finom selyembe kötve és ezüst kapcsokkal ellátva, amibe a tagok vezetékek és keresztnévét írták be.³¹ Horváth Ferenc plébános az uralkodói előírásnak megfelelően a könyvről levétni javasolta az ezüst lemezeket, amikből két ostyatartó dobozkat (*pixis*) javasolt csináltatni, amikben a betegekhez az Oltáriszentséget vihetik. Van egy másik könyve is, amit

23 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783. 22.

24 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783. 22–23. 25.

25 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783. 34–35.

26 Kunszentmártoni paróchia, Kereszteltek Anyakönyve IV. Itt kell pontosítani a káplán nevét: Tumlier helyett Tumlecz Ignácra. Vö: Józsa 2016. 151. A névsor egy másik helyén Tumlicz Ignác formában szerepel a neve.

27 Kunszentmártoni Plébániai Irattár, Kereszteltek Anyakönyve IV.

28 Kunszentmártoni Plébániai Irattár, Kereszteltek Anyakönyve IV.

29 Kunszentmártoni Plébániai Irattár, Kereszteltek Anyakönyve IV.

30 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783.

31 Valószínű, ebből lett a Kereszteltek Anyakönyve IV. Az egykori társulati album selyemkötése és ezüst csatjai nincsenek meg.

fából készítettek és a társulati halottak koporsójára tettek. Van négy piros posztóból készült, hosszú, papi ruházathoz hasonló ruhájuk, amihez négy darab ujjas ruha tartozik, két fa gyertyatartó, egy feszület a megfeszített Krisztussal.

Vagyoneklobzásuk idején Horváth Ferenc plébános 1787. június 19-én tájékoztatta az Oltáriszentség főtársulatának helyzetéről a püspöki hivatalt, annak január 2-i felszólításának engedelmeskedve. Jegyzőkönyvük és tagnyilvántartásuk van, amit anyakönyvvé alakítottak. Pénzbeli vagyonuk, kihelyezett kölcsönük nincs, alapítványt nem tettek, tárgyi kellékeiből semmit sem osztottak el, amiből alig van használható. Aranyozott keresztjüket a főoltárra helyezték. Piros posztó egyenruhájukat négy ministráns gyerek ruhájává alakították. Két fekete fa gyertyatartójukat a templomra hagyták.³²

A vallási társulat célja a keresztények egységének helyreállítása, „az eretnekségek kigyomlálása” volt.³³ Az Oltáriszentség Társulatnak volt egyfajta confraternitásokat összekötő szerepe is, hiszen a társulat búcsúnyerési kiváltságaiban osztoztak a „Szent Olvasó” és a kordás társaság tagjai is.³⁴ Az Oltáriszentség Társaság azonban nemcsak vallási egyesületeket kötött össze, hanem demokratikus intézményként kiegyenlítő szerepe volt az egyes társadalmi rétegek között is. Hiszen a közösség papjai, a település vezető tisztségviselői, a módosabb redemptus gazdák éppúgy tagjai voltak, mint a kevésbé tehetős irredemptus, iparos, vagy éppen szegény emberek. A megalakulásakor dinamikus társulat első beiratkozott tagjai között a 18. század utolsó harmadának több főbíróját is megtaláljuk: Józsa Jánost, aki 1788–1794 között volt a község első embere, Oláh Gergelyt, aki két ízben is viselte a főbírói hivatalt: 1786–1788 és 1795–1797 között.³⁵ Az ő példájuk, társadalmi presztizsük vonzhatta a társadalom többi rétegét is. A tagnév-sor létszámadataiból azonban az is kiderül, hogy már megalakulásakor többségben voltak a nők. Ez valószínűleg nem (csak) a vallásosság nemek közötti eltéréseire utal, hanem a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyére. A korabeli felfogás a nők helyét a családon belül képzelte el, csupán a vallási életben engedte meg, hogy a nyilvánosságban szerepet vállaljanak.

A 18. századi kunszentmártoni Oltáriszentség társulatról ennyit tudunk csupán. A fennmaradt szórványadatok alapján azonban azt látjuk, hogy működésében hűen követte a még Barkóczy Ferenc egri püspök által 1756-ban felállított egyházmegyei társulat gyakorlatát, amit utódja, Esterházy Károly is támogatott. A 18. századi kunszentmártoni papok szintén támogatták a társulat működését, segítőt láttak benne lelkipásztori munkájukban. A társulat a település minden rétegét átfogta, presztizse magas volt. Feloszlásuk idejére, 1786-ra készült el a főoltár tabernákuluma, ajtaján az Oltáriszentség képével. Ez máig emlékeztet az eucharisztia 18. századi társulati tiszteletére Kunszentmártonban.

32 EFL AV 1457

33 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783. 8.

34 *Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái...* 1783. 12.

35 Kunszentmártoni Plébániai Irattár, Kereszteltek Anyakönyve IV.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Szent István Társulat, Budapest.

BARNA Gábor

1982 Adatok a kunszentmártoni iparosság és az egyház kapcsolatához a XVIII-XIX. században. (Vázlat). In: BERECKZI Ibolya – SZABÓ László (szerk.) *Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara*. Szolnok, 329–341.

1998 *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei 1851–1940 / Minutes of the Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton, 1852–1940*. Szeged.

DÓSA József – SZABÓ Elek

1936 *Kunszentmárton története I*. Kunszentmárton.

HIRSCHBERG Kornél

1944 *Magyar minorita hittérítők*. Budapest.

HORVÁTH István

2018 Egri egyházmegyes társulatok. Kézirat

JÓZSA László

2009 „Isten hajléka az emberek között” *A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom*. Szeged – Kunszentmárton.

KOVÁCS Béla

1997 *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye*. Az Egri egyházmegye történetének forrásai 1. Eger.

KÖRTVÉLYESSY László

1943 *A 700 éves minorita rend története*. Szeged.

Magyar Katolikus Lexikon XII. Budapest, 2007. 218.

SUGÁR István

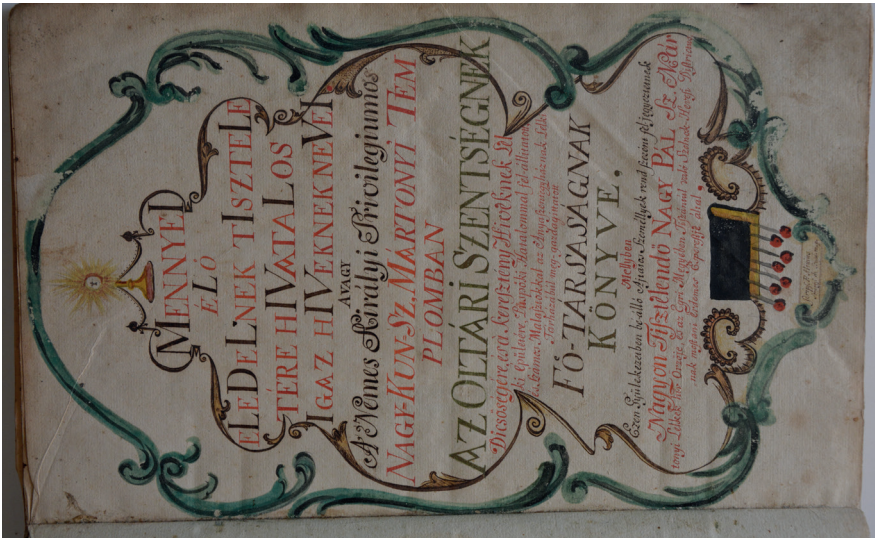
1984 *Eszterházy Károly*. In: SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest, 425–447.

SZELESTEI NAGY Lajos

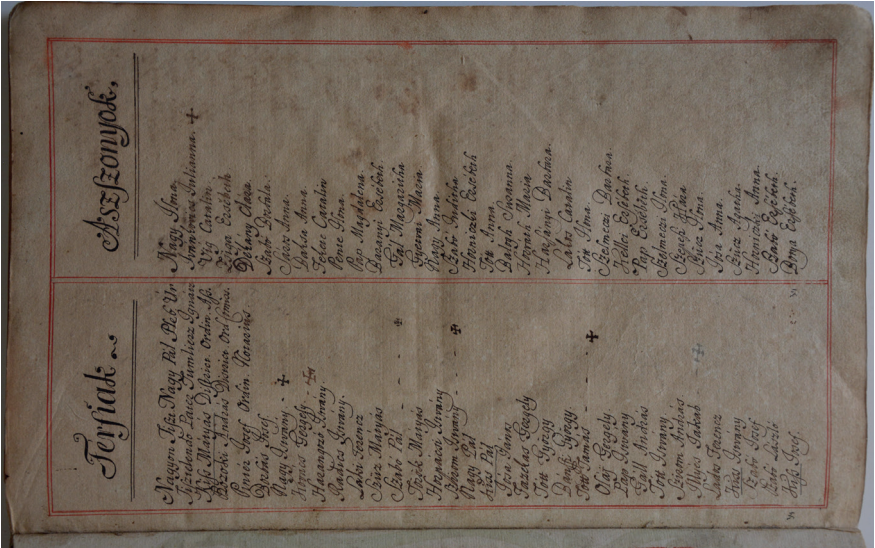
2018 A magyarországi barokk kori Oltáriszentség társulatokról. In: BOGÁR Judit – DÉRI Eszter (szerk.) *Barokk vallásos közösségek*. Budapest, 189–198.

SZILAS László

1982 *Kis magyar egyháztörténet*. Teológiai kiskönyvtár Róma.

1. kép A társulati anyakönyv akrosztichonos címlapja

2. kép A tagnévsor első oldala

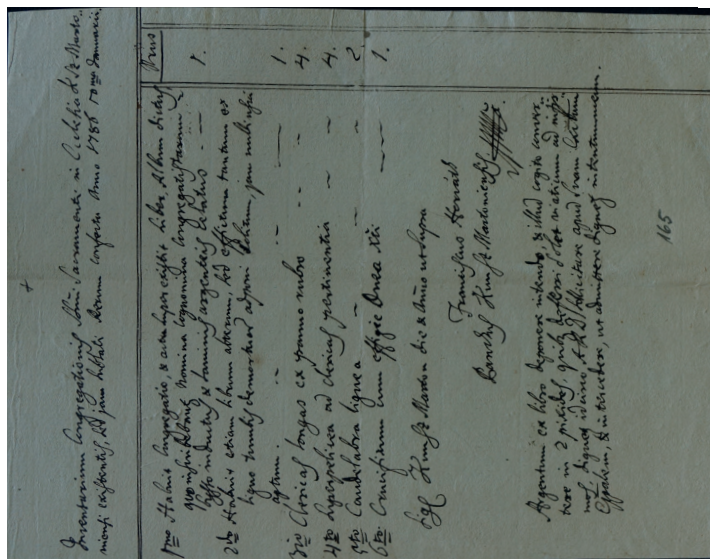

[illegible]

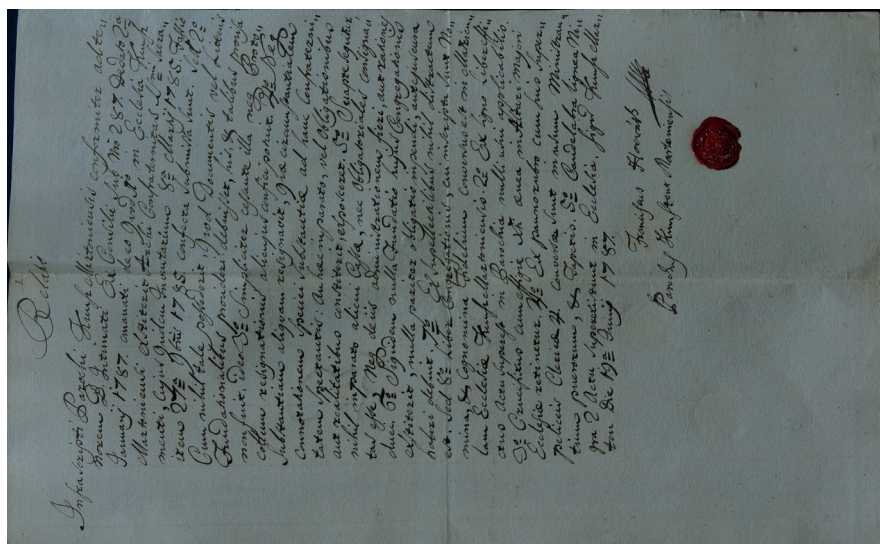
5. kép Az 1772. évi elszámolás második és harmadik oldala

6. kép Az 1772. évi elszámolás utolsó oldala

7. kép Az örökös szentségimádás időbeosztása 1770

8. kép A társulat vagyonleltára 1786

9. kép Feljegyzés a társulati vagyion felhasználásáról
1787

A BÉKÉSCSABAI OLTÁREGYESÜLET RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI MÁSFÉL ÉVTIZEDE 1989–2006

1848-ban Brüsszelben, egy gazdag családból származó hölgy, Anna de Meeus kezdeményezésére Jean Baptiste Boone SJ jezsuita atya irányításával alakult meg az első oltáregylet. Az Európában gyorsan terjedő egyesületi mozgalom összefogására az Apostoli Szentszék országonként főtársulatok működését engedélyezte, így Ausztriában, Bécsben az 1857-ben létrehozott társulatot 1858. július 2-án a Habsburg Birodalom törztársulatává emelte. A bécsi törztársulat segítségével Trautwein János piarista atya kezdeményezésére alakult meg 1859. november 6-án, Pesten, az Angolkisasszonyok Váci utcai templomában az első Magyarországi Oltáregyesület, gróf Cziráky Jánosné elnökletével.¹

1878-ban XIII. Leó pápa adta ki a római anyaegyesület szabályzatát, az egyesület központja Róma lett, az ottani törztársulathoz csatlakozott 1882-ben a pesti egyesület is. A római törztársulatot az Örökimádásról (Mária Reparatrix Társaság) nevezett apácák társulatához rendelte, központjuk a Corpus Domini templom és zárda lett.²

Az első igazgató Trautwein János piarista 1894-ben bekövetkezett halála után Vaszary Kolos hercegprimás Kanter Károly belvárosi káplánt nevezte ki igazgatónak, aki az Angolkisasszonyok templomában már kapcsolatban volt az ott működő egyesülettel.³ 1899-ben elhunyt az első elnöknő, gróf Cziráky Jánosné, utóda örgróf Pallavicini Edéné lett az egylet elnöki székében.

Az 1898. szeptember 10-én Svájcban meggyilkolt Erzsébet királyné emlékéért az Oltáregyesület egy „örök imádásra” szentelt templom felépítésével kívánta megőrizni. A királyi engedély megszerzése után 1898 decemberében a Budapesti Katolikus Kör dísztermében megalakult az Erzsébet-Örökimádás templomépítő bizottság. A bizottság egyházi védnöke Vaszary Kolos bíboros, hercegprimás, elnöke gr. Zichy Nándor, igazgatója Kanter Károly, titkára Glattfelder Gyula, későbbi csanádi püspök lett. A központi templomépítő bizottság minden vármegyében és a nagyobb településeken külön helyi bizottságot alakított.⁴

Az Örökimádás templom csabai bizottsága 1899. október 1-jén alakult meg, elnöknő Beliczey Istvánné, alelnöknő Beliczey Rezsőné, jegyző Fehér Béla, titkár Pándy Krisztina, pénztárnok Nemeskey Andor plébános, a bizottság tagjai Zinnern Jánosné, Kohányi Róbertné, Bartay Oszkárné, Sohár Kálmánné (világi elnök felesége), dr. Ferenczy Sándorné, Sailer Elekné, Sztraka Györgyné (főszolgabíró felesége), Seiler Vilmosné, Réthy Béláné, Fábry Károlyné (csabai ügyvéd

1 www.oltaregyesulet.hu/bemutakozas, BULCSÚ 2008. 45–46.

2 PUSKELY 1998. II. 756.

3 TIEFENTHALLER 1999. 76.

4 MUNKA–CZILLI 2008. 7–8.

felesége), Kiss Lászlóné, Beliczey Rezsőné, Szalay Józsefné, Beliczey Gézané. Az első alkalommal több határozatot hoztak, működésük időtartamát 6 évben határozták meg.⁵

A megyei központi nagybizottság 1899. október 16-án, az akkori megyeszékhelyen, Gyulán alakult meg. A megyeháza dísztermében tartott gyűlésen a megyei arisztokrácia és a tehetős polgári családok nőtagjai voltak jelen, szinte minden település képviseltette magát. A bizottság védnökeül Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradai püspököt kérték fel. Elnökének gr. Almásy Kálmánnét, társelnökül gr. Cziráky-Almásy Erzsébetet és Lukács György főispánt választották meg. Aelnökök dr. Fábry Sándorné, Geiszt Gyuláné, gr. Bolza Gézané, Beliczey Gézané. Titkár-pénztárnok Nogáll László kétegyházi plébános, jegyző dr. Márki János kir. közjegyző. Nogáll László titkár ismertette a már megalakult bizottságok elnökeinek nevét: Csaba Beliczey Istvánné, Orosháza Mikolay Istvánné, Békés özv. Asztalos Istvánné. Beszámolt arról is, hogy addig a templom céljaira 1890 forint, 69 krajcár gyűlt össze, ebből ezer forintot gr. Almásy Kálmánné adományozott. Megalakították a központi nagybizottság választmányát is, tagjai az egyes helységekben létrehozott bizottságok elnökei lettek.

A főispán bejelentette, hogy Békés vármegye közgyűlése 400 forintot szavazott meg a templomépítés céljaira. A bizottság vezetése alatti további gyűjtőmunka során tört arany, ezüst ékszereket, pénzeket is elfogadnak adományként.⁶ A békéscsabai, 1899. évi Erzsébet napi gyűjtés eredményéről Nogáll László pénztárnok nyilvános elszámolást közölt a Békés című újságban. Eszerint a békéscsabai bizottság illusztris tagjai az általuk kezelt gyűjtőíveken összesen 285 forint 75 krajcár adományt regisztráltak.⁷

Békéscsabán 1750-ben lett önálló katolikus plébánia. Az egyházközséget alapító katolikus szlovák családok az 1740-es évektől költöztek be, több felvidéki megyéből. A mai kéttornyú, neogót templom 1907–1910 között épült a hívek, az egyházmegye és a vallásalap anyagi erejéből. 1929-ben lebontották a mai Szent István téren álló földszintes plébániát és helyére a plébánia telkén két impozáns bérház épült az ún. holland kölcsönből. A plébánia épülete ekkor került a mai helyére. A költözködés során sajnos, az iratanyag jelentős része elkallódott, így fordulhat elő, hogy a plébánia történetének számos fontos mozzanatáról nincsenek adatok.⁸

A békéscsabai Oltáregylet megalakulásának évét jelenleg nem ismerjük. Sem egy, a XIX. század végén készült egyháztörténeti összefoglalás, sem a megmaradt Historia Domus nem tartalmaz adatokat az egyletről. Nem járt eredménnyel a plébánia meglevő iratainak átnézése sem. A Nagyváradai Egyházmegye irányításával szerveződő egyesületekről jelenleg nincsenek információink, pedig a Kalocsai Főegyházmegye és a Pécsi Egyházmegye ilyen irányú irányító munkájáról készültek feldolgozások.⁹

A Historia Domusból tudjuk, hogy 1974-ben ünnepelte az egyházközség a Rózsafüzér Társulat alapításának 100. évfordulóját.¹⁰ Nem lehetetlen feltételez-

5 BÉKÉS 1899. okt. 8. 31. 41.

6 BÉKÉS 1899. október 22. XXXI. 43.

7 BÉKÉS 1899. december 3. XXXI. 49.

8 BARTOSS 1930. 210., 212., 225–227., 234.

9 LAKATOS, TENGELY 2019.

10 Historia Domus Békéscsaba, Belvárosi Plébánia 1973.

nünk, hogy az Oltáregylet is valamikor a XIX. század utolsó harmadában alakult meg. (Megnevezésében az oltáregylet és az oltáregyesület váltakozva fordul elő.) Az alább ismertetendő, 1947-ben megnyitott törzskönyv szerint a legrégebbi tag 1903-ban lépett be, ekkor tehát már működött az egyesület. Az új templom felszentelésekor, 1910-ben a templom egyik gyóntatószéke az oltáregylet adományából készült el.¹¹ Valószínűsíthető, hogy az Örökimádás-templom csabai bizottságának tagjai már az Oltáregyesület vezetői, tagjai is voltak.

Az egyesület alapító elnöknője az osztrák származású Bajczai Beliczey Rezsőné Hermina Weinzierl (1844–1928), aki az Örökimádás-templom csabai bizottságának alelnöke volt. Nyolcvanadik születésnapján a helyben kiadott katolikus folyóirat köszöntő írása emlékezik arra, hogy az általa szervezett vallásos csütörtöki délutánokon a résztvevő asszonyok felolvasásokat, elmélkedéseket hallgatva javígtatták az egyházi ruhákat és újakat is készítettek.¹² 1924-ben a „Pro Ecclesia et Pontifice” pápai érdemrend kitüntetésben ismerték el érdemeit. 1928-ban bekövetkezett halála után özv. Seres Gyuláné szerepel az egyesület elnökeként.¹³

Megmaradt az Oltáregyesület Törzskönyve, amelyet a bejegyzések szerint 1947 és 1999 között vezettek. Feljegyzések, iratok 1988 és 2006 közötti időről állnak rendelkezésünkre.

Az egyesületi törzskönyv tartalmazza a sorszám után a tag nevét, asszonyoknál leánykori nevet, a tagság kezdetét, a tag lakcímét, az általa vállalt imádási óra időpontját és az egyletnek adott szeretetadományok évenkénti összegét. A tagnyilvántartás felfektetésének időpontja 1947, mert ebből az évből szerepelnek először az adományok összegei (1947–1954, 1980–1999.), a lakcímekben is már az 1945 utáni utcanéveket tüntetik fel. Az 1947-ben regisztrált tagok között a legrégebbi belépő 1903. október 4-i dátummal, Varga Andrásné, Kántor Mária. Őt követi 1904. június 11-iki dátummal özv. Jantyik Györgyné, Kmetz Mária. Mindketten 1950, illetve 1951-ig fizették a szeretetadományt.¹⁴ A változások átvezetése nem tűnik következetesnek, így sok esetben nem tudjuk ki, meddig volt tagja a közösségnek. 1906-ban belépők közül 1, 1908-ból és 1909-ből 2 tag szerepel 1947-ben.

Az Oltáregylet működésének fenti időszakában az egyházközség élén Nemeskey Andor (1897–1923), Bartoss Ferenc (1923–1935), dr. Domanek Pál (1935–1952) plébánosok álltak.¹⁵

1927. március 27-én, a Békéscsabán rendezett Mária nap keretében a városba érkező Zadravecz István tábori püspök az általa celebrált ünnepélyes nagymisén „szíveket gyújtó szavakkal áldotta meg az Oltáregyesület új zászlaját.”¹⁶ A zászlószentelés évében 9 új belépő volt. A régi zászló ma is megvan, a legutóbbi templomfelújítás során került elő, sajnos meglehetősen rossz állapotban. Ezért nem készíthetünk róla részletes vexillológiai leírást. A fehér, de sajnos már szürkére elpiszkolódott selyemzászló, két végén esztergályozott fagombban végződő keresztrúdra, aranszálakkal átszőtt szalagokkal van rögzítve. A keresztrúdról két oldalon, vastag zsinóron egy-egy díszbojt lóg le. A keresztrúdra felrögzített vas-

11 BARTOSS 1930. 227.

12 Békéscsaba nagyasszonya. ŐRSZEM 1924. február 15. III. 24. 3., BELICZEY 2015. 32.

13 BÉKÉSMEGYEI KÖZLÖNY 1928. december 20. 55. 288., 1932. július 19. 59. 154.

14 Oltáregyesület Törzskönyve 280., 412. sorszám

15 KOVÁCS 2001. 49.

16 Békésmegyei Közlöny 1927. március 29. 54. 71., Békés 1927. március 30. LIX. 26.

tag zsinórral lehetett a zászlórúdra felhelyezni. A téglalap alakú, alul három, háromszögletű nyúlványban, farkasfogban végződő zászlót arany rojt szegélyezi. Az első oldal zászlómezője tetején négyes farkasfog alakú rátétre a zászlószentelés évszámát (1927) hímezték, középen arany színű domborhímezéssel készült kehely, belőle fehér színű Szent Ostya emelkedik ki, IHS felirattal. A kelyhet domborhímezésű liliomkoszorú keretezi. A zászlómező két szélén szálöltéssel készült sorminta található, növényi ornamentika kis méretű keresztalakokkal váltakozva. A zászlómező alján „Békéscsabai Oltáregyesület” felirat, ugyancsak arany színű domborhímezéssel. A zászló hátoldalának közepére hagyományos Jézus Szíve olajnyomat képet applikáltak, alatta „Jézus Szentséges Szíve irgalmaz nekünk” felirat. A képet két oldalon búzakalász keretezi. A zászlómező két szélén ugyanolyan sorminta, mint az első oldalon. A zászló használatáról egy esetben van tudomásunk, amikor 1995-ben egyesületi tag temetésére vitték ki.¹⁷ Az utóbbi évtizedekben biztosan nem használták a körmeneteken.

1947-től belépő új tagok száma: 1947. 107, 1948. 85, 1949. 17, 1950. 2, 1951. 1, 1953. 2, 1956. 1, 1980. 12, 1981. 6, 1982. 2, 1986. 1, 1989. 2, 1990. 3, 1991. 15, 1992. 10, 1993. 1, 1994. 4, 1995. 3, 1996. 1, 1997. 4, 1998. 2.

Az 1950-ben betiltott Budapesti Központi Oltáregylet megszűnésével a vidéki szervezetek közül a békéscsabai tovább működött. A tagfelvételi adatok alapján bizonyos, hogy 1956-ig működött az egyesület. A jelenlegi tagok megerősítik, hogy az egylet nem szűnt meg Békéscsabán, azonban az 1947–1988 közti tevékenységéről jelenleg nem rendelkezünk információval. Dr. Domanek Pál (1935–1952), Borbás Pál (1952–1971), Mátai-Tóth József (1971–1980), Gyenes Mihály (1980–1993), Guliga György (1993–1997), Kovács Péter (1997–2007) plébánosok irányításával működött az egyházközség az egylet tevékenysége visszaesésének, esetleges szüneteltetésének, majd újraindulásának idején.¹⁸

A belépő új tagok száma kiugróan magas 1947-ben és 1948-ban, okát az egyházat ért kommunista támadások, a két esztendő egész országot megmozgató egyházi eseményeiben kell keresnünk. A 7330/1946. ME. számú rendelet betiltotta a katolikus egyesületeket, kivéve a hitbuzgalmi egyesületeket, amelyek közé az oltáregyesület is tartozott. Aligha véletlen, hogy az 1947-ben és 1948-ban regisztrált minden korábbinál nagyobb taglétszám növekedés látványos ellenállást testesített meg a kommunista intézkedésekkel szemben. Ugyanakkor felerősödött a katolikus iskolák elleni propaganda is, ami az iskolák államosítását volt hivatva előkészíteni.¹⁹ 1946. december 7-én az egyházközség képviselő-testülete tiltakozást jelentett be a miniszterelnöknél a tankönyv monopólium, az iskolák politizálása és a katolikus egyesületek feloszlátása ellen. 1948-ban a békéscsabai Római Katolikus Szülők Vallási Szövetsége csatlakozott az iskolák államosítása és egységes állami tankönyvek bevezetése ellen tiltakozó országos mozgalomhoz. Domanek Pál plébános keményen kiállt az egyház érdekei mellett, 1952-ben állami nyomásra áthelyezték Békésszentandrásra.²⁰

A tagfelvételi adatokból látszik, 1950-től megtorpant az egyesület működése, 1956-ig még volt néhány új belépő, 1980-ig azonban a törzskönyv alapján nem

17 Vlcskó Károlyné elnök feljegyzései. Vlcskóné 1988–1998. 1995. december 23.

18 Kovács 2011. 49.

19 KÖBEL 2005. 187., SZABÓ Cs. 2000. 26., ROMSICS 2005. 290.

20 Kovács 2001. 42.–43.

tudunk újabb tagfelvételtől. A törzskönyvben regisztrált tagok között orvos, tanító, illetve azok felesége, és a békéscsabai katolikus családok nőtagjai közül számosan szerepelnek (Ancsin, Babinszky, Gazsó, Gyemengyi, Hrdlicska, Jantyik, Laczó, Laurinyecz, Leszkó, Lonovics, Kliment, Krizsán, Krnács, Korcsok, Kurilla, Orem, Oszlács, Pauló, Petrovszki, Péli, Priskin, Regős, Surin, Szász, Szedoglavits, Szlancsik, Szpisják, Tóth, Valyuh, Viczján, Vidovszky, Vlucskó, Vozár, Zlehovszky, Zvaratkó, Zsilinszky). Férfiak kevesen vannak, legtöbbször a házastársukkal együtt lettek az egyesület tagjai.

Paskai László esztergomi érsek 1989-ben engedélyt adott az egykor betiltott központi egyesület újjászervezésére, az ekkor létrejött Központi Oltáregyesület igazgatója Csányi József, az Örökimádás templom igazgatója lett, elnöke Bulcsú Józsefné, akivel a békéscsabaiak is később szoros kapcsolatba kerültek.²¹

A békéscsabai Oltáregylet rendszerváltás utáni másfél évtizedének meghatározó személyisége volt Vlucskó Károlyné, Szlancsik Judit (1920. 07. 27. – 2017. 09. 19.), aki 1988–2006 között volt az egyesület elnöke. Varrónóként, majd szakoktatóként a BÉKÓT békéscsabai üzemében dolgozott 1975. évi nyugdíjazásáig. Oltáregyleti tagságának kelte 1980. október 19.²² Kitűnő ízlésű, remek szervezőkészségű vezetőként sokat tett a Páduai Szent Antal-plébániatemplom liturgikus textíliáinak megújításáért, az egyházközségi közösségi élet újjászervezéséért.

Az egyesület összejöveteleiről nem készült szabályos jegyzőkönyv, csupán a legfontosabb adatokat, a teendők címszavakba foglalt meghatározását vezették be iskolás füzetekbe 1988–2002 között. 2005 és 2006-ról készült részletes beszámoló a budapesti Oltáregyesület részére. Az Oltáregylet, a Rózsafüzér Társulattal és a Ferences Harmadrenddel közösen tartotta összejöveteleit, a vizsgált időszakban, 1988–1996 között minden hónap harmadik vasárnapján, majd a harmadik péntekre tették át az összejövétel időpontját. A gyűléseken több alkalommal jelen volt Guliga György és Kovács Péter plébános, az egyházközség aktuális feladatairól tájékoztatták a tagságot, kérve segítségüket a tervek megvalósításához.²³

A Budapesti Központi Oltáregyesület 1860-ban kelt „Első tudósítványa” így határozza meg az egyesület feladatát és célját: „Az Isten csupa szeretet (1Jn 4, 16.), hogy ezen kimondhatatlan nagy szeretetet tettben megnyilatkozó viszonzszeretettel dicsőítsük, ezt követeli tőlünk a mi Üdvözítőnk. Ezen méltányos követelésnek megfelelni, ez a legfölségesebb Oltáriszentség imádására és a szegény templomok fölszerelésére alakult társulat tagjainak feladata.”²⁴

2005-ben az Oltáregyesületi Értesítő az „Oltáregyletek megalakítása a plébániákon” című cikkében az egyesület aktuális feladatait így foglalja össze:

„– Az Oltáriszentség tiszteletének szolgálata egyénileg vállalt imaórákban, közösségi szentségimádási szentórákon, ennek terjesztése.

– Kórházi és családban élő betegek látogatása, lelki támogatása.

– Kórházakban levő kápolnák működéséhez segítségnyújtás.”²⁵

21 BULCSÚ 2008. 50–51.

22 Szűcsné Vlucskó Edit szíves közlése, Oltáregyesület Törzskönyve 453.

23 Oltáregyesület iratai (OE. ir.) 1988–2002., Beszámoló 2005., 2006.

24 BULCSÚ 2008. 46.

25 BULCSÚ, MUNKA 2004. Budapesti Örökimádás Templom Oltáregyesületi Értesítője XIV. 4. 10–11.

A 2005. évi beszámolóban az adományok gyűjtését, oltárterítők hímzését, keresztes kisingek varrását, a templom virágdíszítését, adminisztratív munkák végzését, beteglátogatást sorolják fel az aktuális teendők között.²⁶ Az 1997. évi beszámoló kiterít arra is, hogy havonta szentmisét mondatnak az élő és a megholt tagokért (2000-ben 6 énekes és hat csendes misét íratnak),²⁷ minden hó első vasárnapján közös, első csütörtökön egy óra egyéni, egy óra közös szentségimádást végeznek, az utóbbi alkalmakkor papi hivatásokért imádkoznak.²⁸ A rendszerváltás után néhány évig minden héten csütörtökön a békéscsabai kórházban tartott igeliturgián az Oltáregylet tagjai közül sokan rendszeresen jelen voltak.²⁹

Az egylet taglétszámáról az 1990-es évekből vannak adataink: 1989. 20 fő, 1993. 40 fő (30 aktív és 10 tiszteletbeli tag), 1994. 45 fő, 1997. 38 fő (22 aktív és 16 támogató), 1998. 38 fő (22 aktív és 16 pártoló).³⁰

A tagság a 2005-ben közzétett, az oltáregyesületek alakítására vonatkozó szabályok szerint kétféle: rendes tag, aki felvételét kéri és a heti egy szentórát vállalja, pártoló tag, aki nem iratkozik be, „de célkitűzéseit lelkieken és anyagilag támogatja.” A vezetőséget a plébános nevezi ki. Tagsági díj nincs megállapítva, önkéntes adományok és a rendezvények képezik az egyesületi tevékenység anyagi alapját.³¹

Békéscsabán a vizsgált időszakból, 1994. évből maradt meg a vezetőség névsora:

1. Vlcskó Károlyné elnök
2. Bánfi Balázné Bibliakör vezető
3. Szabó Pálné gazdasági vezető, pénztáros
4. Gera Henrikné tiszteletbeli tag (Népi Iparművész, az egylet által készített liturgikus textiliák tervezője)
5. Szabó Andrásné tiszteletbeli tag
6. Sövényi Ottóné vezetőségi tag
7. Nagy Istvánné vezetőségi tag (Újkígyós)³²

Az önálló plébánia létesítésének 250. évfordulója alkalmából készült el az Oltáregylet új zászlója, Oláh Tiborné és Kovács Pálné hímmezte ki. Az eredeti zászlóhoz hasonló küllemű, fehér selyemzászlóra a templom gótikus monstranciájának képét hímzték. A zászlószentelésre 2001. június 30-án, a Budapesti Központi Oltáregyesület képviselőinek jelenlétében került sor, Kovács Péter pápai káplán, plébános volt a szentelő, zászlóanyának gr. Csáky Kornéliát kérték fel.³³

A Budapesti Központi Oltáregyesület és a békéscsabai közösség között kialakult kapcsolat alapján több kölcsönös látogatást szerveztek. 1995. május 11-én Budapesten, az Örökimádás-templomban a békéscsabaiak 32 fős csoportja szentmisén és engesztelő szentségimádáson vett részt, az engesztelést Kovács Magdolna hitoktató vezette. A társulat békési hímzésű terítőt, hímzett könyvjelzőt, virágot, pénzadományt vitt a pesti egyesületnek. Nap folyamán felkeresték a Kútvölgyi engesztelő kápolnát is, ahol Regőczy István atya mutatott be szentmisét, szentségimádást végeztek.

26 OE. ir., Beszámoló 2005.

27 OE. ir. 1997., 2000–2002.

28 OE. ir. 1997–1999.

29 OE. ir. 1997–1999.

30 Vlcskóné 1988–1998.

31 BULCSÚ, MUNKA 2004. 10–11.

32 Vlcskóné 1988–1998.

33 OE. ir. 2000–2002., Szűcsné Vlcskó Edit szíves közlése.

A Központi Oltáregyesület vezetői és 20 tagja 1997. június 13-án, Páduai Szent Antal napján tettek látogatást Békéscsabán. Ünnepest, énekes szentmisét mutatott be Guliga György plébános, majd egy óra szentségimádás után megvendégelték a látogatókat, akik ezután a jaminai Jézus Szíve-templomot keresték fel.

A csabai csoport 13 tagja 1997. augusztus 7-én, első csütörtökön viszonzta a látogatást, jelen voltak a bíborosi szentmisén, majd az engesztelésen. A Kútvolgyi kápolnában ismét találkoztak Regőczy Istvánnal, felkeresték a Sziklatemplomot is, ahol Paszulyka György, a Központi Oltáregyesület egyik vezetője imádkozott velük. A csabai plébánia Találkozás című időszaki újságjában Bálint Tiborné számolt be pesti útjukról.³⁴

1999. május 30-án, Szentháromság vasárnapján került sor a békéscsabai tagok ünnepest fogadalomtételére az Örökimádás-templom 10 órai szentmiséjén. Előtte három napos lelkigyakorlaton vettek részt helyben, Salamon László gyulai káplán vezetésével. Csányi József atya, a központi egyesület igazgatója vette át a fogadalmat, megáldotta az erre az alkalomra készített jelvényeket, amit a tagok átvettek és megcsókolva feltűztek. A mise után a Szent István teremben fogadáson vettek részt. E fontos eseményről beszámolt a Találkozás is. A fogadalomtétel megújítására 2000. július 24-én került sor.³⁵

2000. augusztus 8-án a szentévi búcsú elnyerésére utaztak ismét Budapestre az Örökimádás-templomba, ahol szentmisén vettek részt, majd Csányi József atya vezette a szentségimádást. Keresztutat végeztek, imaikkal fordultak a Magyarok Nagyasszonyához, hálaadást tartottak. Ez év szeptember 30-án, szombaton a Központi Oltáregyesület országos engesztelő napjára utaztak fel, részt vettek a 9 órás püspöki szentmisén. 2001. szeptember 22-én a budapesti oltáregyesület lelki napjára csak két tag utazott fel, a többiek Békéscsabán végezték a lelki napos programot, reggel 7 órakor szentmise, majd egy órás szentségimádás volt.³⁶ 2005. május 27-én az egyesületből hat tag ott volt a Dunán tartott ünnepest úrnapi körmeneten és az éjszakai virrasztáson. A 2005. évi beszámoló alapján elismeréssel szólt a központi egyesület értesítője a vidéki szervezetek között kiemelkedő munkát végző békéscsabairól, Vlucsko Károlyné elnök széles körű szervezési és jótekonysági szolgálatáról.³⁷

Az egyesület az Oltáriszentség tiszteletének előmozdítása mellett az eredeti alapítási célt szolgálva jelentősen hozzájárult a békéscsabai Páduai Szent Antal-plébániatemplom liturgikus textília állományának megújításához. A régi oltárterítők még a trentói zsinat előírásainak megfelelően készültek, egy részük elhasználódott, más részükre a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformja után már nem volt szükség. A szentély liturgikus terének átrendezése során 1973 karácsonyára elkészült az új szembemiséző oltár és az ambó,³⁸ díszítésükre új terítők készítése vált szükségessé. A plébánosi szolgálatot 1980-tól Gyenes Mihály piarista-tanár vette át, az ő kezdeményezésére lendült fel később az egyet élete. 1988 januárjában a templom felszentelésének 80. évfordulójára 1990-re új, Békés megyei népi

34 Vlucskóné 1988–1998., OE ir. 1997–1999.

35 OE. ir. 1999–2000.

36 OE ir. 2000–2002.

37 OE. ir. 2005. évi Beszámoló, Beszámoló az Oltáregyesületekről. *Budapesti Örökimádás Templom Oltáregyesületi Értesítője*. 2005. XV. 1. 9.

38 Kovács 2001. 44.

hímzéssel díszített oltárterítők készítésére kérte fel az egyesület tagjait. Az oltárok, szószek, ambó, szobrok posztamenseire kerülő terítők tervezője az Újkígyóson élő Gera Henrikné Népi Iparművész volt, a szervezőmunkát Vlcskó Károlyné elnök vállalta magára, a főoltár és a szembemiséző oltár terítőjét is Ő varrta ki. A munkát 1988. január 8-án kezdték el a hímzést vállaló asszonyok, egyesületi tagok, 1990. június 1-jére lett kész a 13 terítő. Vlcskó Károlyné, Bálint Tiborné, Botyánszky Mihályné, Boros Károlyné, Laurinyecz Jánosné, Laurinyecz Mátyásné, Rajtár Jánosné keze munkáját dicsérik az elkészült, szemet gyönyörködtető kézimunkák. A hímzés mellett azsúrozással is díszítettek minden terítőt, ezt a nagy ügyességet kívánó aprólékos munkát Dina Ambrusné és Rusznák Anna végezte. A Gera Henrikné által tervezett mintát szakmai zsűri elé terjesztették, az Országos Népművészeti Tanács első díját nyerte el. Az új oltárterítőket 1999. június 10-én áldotta meg Gyenes Mihály főesperes, plébános, a hívek egész napos kiállításon gyönyörködhetnek a szép kézimunkákban.

A plébánia alapításának 250. évfordulójára Kovács Péter plébános felkérésére a templom fő- és szembemiséző oltárára fehér batiszt vászonra úri hímzéssel, fehér osztott fonallal, aranyszálakkal kivarrt terítőket készítettek. Tervezője az 1997. január 16-án elhunyt Gera Henrikné munkáját folytató Ledzényi Pálné Népi Iparművész volt, terveit szakmai zsűri bírálta felül. A hímzést 14-en, két és fél év alatt készítették el, az azsúrozás Dina Andrásné keze munkáját dicséri. A szembemiséző oltár jubileumi évre elkészült úri hímzéses terítőjét 2000. július 19-én tették fel először.

2001 őszén Kovács Péter plébános 2-2 garnitúra terítő hímzését kezdeményezte a két nagy oltárra. Zöld, sárga gyöngyfonallal hímezve búzakalász és szőlőfürt motívum került a napszővetből készült új kézimunkákra. Tervezője dr. Illés Károlyné Népi Iparművész, hímezték Kovács Pálné, Oláh Tiborné. Ugyanebben az évben Oláh Tiborné kalocsai mintával díszített reprezentatív terítőt varrt ki a szembemiséző oltárra. Ugyancsak a 250 éves jubileumra négy darab jubileumi zászló elkészítésére is felkérést kaptak, az emblémát Kovács Péter plébános tervezte, Kovács Pálné hímezte, a feliratot Oláh Tiborné tervezte, Gazdag Mária, Vlucskó Károlyné és Gábrriel Jánosné öltései nyomán került fel a fehér selyem anyagra.

2005 októberében készültek el az adventi időszakban használható oltárterítők, lila és arany hímzéssel, Gábrriel Jánosné, Oláh Tiborné, Kovács Pálné, Botyánszky Mihályné munkajaként.

A terítők mellett számos népi motívummal hímzett papi stóla, pluviálé és kazula készült az egyesület tagjainak keze munkájával, gazdagítva a békéscsabai templom liturgikus garnitúráját.

A szegedi szeminárium, a sarkadkeresztúri templom oltárára is készült népi hímzésű békéscsabai terítő. A munkákban különösen kitűnt Kovács Pálné, aki a Jantyik házaspár mellett az egyházközség egyik meghatározó személyisége.³⁹

Az egyesület tagjai derekasán kivették a részüket a plébánia karitatív munkájából is. Jelenlétükkel támogatták a kórházban hetenként csütörtökön tartott igeliturgiát, rendszeresen látogatták a város két szociális otthonában és az újkígyósi Szeretetotthonban lakó idős tagokat, szerény ajándékkal kedveskedtek karácsony előtt. A roráté misék után készítették a gyerekek karácsonyi ünnepére a fenyőágra applikált szaloncukor ajándékokat. 1995-ben 20, 1996-ban 57 karácsonyi csomagot

39 OE. ir. 1997–1999., 2000–2002.

juttattak el a rászorulóknak. A karitászmunkában Bánfi Balázsné, Sövényi Ottóné, Mitykó Pálné, Vlcskó Károlyné fáradozott a legtöbbet. A karitászmunka költségeinek előteremtésére 1992-ben és 1996-ban jól sikerült jótékonyasági teadélutánt rendeztek.⁴⁰

Az idősoththonokban élő tagjaik mellett rendszeresen látogatták az egyházközség idős tagjait, ha pedig saját tagjaik közül valaki beteg lett, gondoskodtak arról, hogy legyen aki meglátogatja.⁴¹

Rendszeresen megemlékeztek a tagok névnapjáról, felköszöntötték a plébánosokat, Sófálvy Márton ny. plébánost 60 éves papi jubileumán. Jeles születésnapok megülésére is gondot fordítottak, Krizsán Mihálynét 100., Antal Pálnét 90., Vlcskó Károlynét 80. születésnapján köszöntötték.⁴²

Minden hónapban péntek este szentmisét mondtak az élő és az elhunyt tagok lelki üdvéért. Kötelességüknek tartották, hogy az elhunyt tagok temetésén jelen legyenek, az egyesület sírcsokorral, vagy ha az elhunyt tag úgy kívánta, egy szál virággal róttá le kegyeletét. Ott voltak Ujkigyóson 1998-ban a népi hímezésű terítőket tervező Gera Henrikné temetésén, 1995. december 28-án, az egyesület egyik igen aktív tagjának, Laurinyecz Jánosnének a temetésén, ahová az Oltáregylet régi zászlaját is kivitték, búcsúztatót is mondott a közösség egyik tagja.⁴³ 2019-ben Bánfi Balázsné temetésén sokan voltak jelen a végtisztességen, de nem búcsúztatta senki az egyesülettől.

A tagok egyénileg vállalt imaórákban vesznek részt az Oltáriszentség imáadásában, a törzskönyv minden esetben rögzíti a belépő által vállalt imaóra idejét. Amint a beszámolók ismertetésénél említettük, minden hónap első csütörtökjén és első vasárnap tartanak közös szentségimádást, az előbbi alkalommal a papi hivatásokért imádkoznak.⁴⁴ 2005-ben elnöknőjük felgyógyulásáért a budapestiek által összeállított lelki csokor imáit végezték.⁴⁵ A Rózsafüzér Társulat szervezésében Jantyik Pál lakásán rendszeresen közös imára gyűltek össze, a keresztyén családokért, az ifjúságért, a békéért, betegekért és a megholtakért imádkoztak. 15–20 fő minden alkalommal jelen volt ezen az ájtatosságon.⁴⁶ A Mária Légió helyi imacsoportjához is csatlakoztak, hétfőnként egy óra engesztelést végeztek a plébánia-templom Szent Család-kápolnájában.⁴⁷ 2001-től elvégezték a nagypénteken kezdődő Isteni irgalmasság kilencedet, ki-ki otthonában.⁴⁸ Előbb Sófálvy Márton ny. plébános, majd Bánfi Balázsné vezetésével rendszeresen bibliaórán vettek részt.⁴⁹

A lelki élet fontos állomásai a zarándoklatok. 1997-ben többen zarándokoltak Rómába, útjukról Jantyik Pálné, Sövényi Ottóné és Mitykó Pálné számolt be az egyesület gyűlésén.⁵⁰ 2005-ben a romániai Szőkefalvát, az utolsó Mária jelenés

40 Vlcskóné 1988–1998.

41 OE ir. 1997–1999., 2000–2002.

42 OE ir. 1997–1999., 2000–2002.

43 OE. ir. 2005. évi Beszámoló, OE ir. 1997–1999., 2000–2002., Vlcskóné 1988–1998.

44 OE. ir. 2005., 2006. évi Beszámoló

45 OE. ir. 2005. évi Beszámoló

46 OE. ir. 2000–2002.

47 OE. ir. 2000–2002.

48 OE. ir. 2000–2002.

49 OE. ir. 2000–2002.

50 OE. ir. 1997–1999.

színhelyét keresték fel.⁵¹ Egy 2001-ben Medjugorjéba indult zarándokcsoportban részt vett a Jantyik házaspár, Miklyáné Margitka.⁵² A belföldi Mária búcsújáró helyek közül két alkalommal Mátraverebély-Szentkút nemzeti kegyhelyet (1997, 2006), 1998. augusztus 27-én Máriaremetét keresték fel. Ez alkalommal szentmisén vettek részt, 12 órakor elimádkozták az Úrangyalát és az Örvendetes Olvasót. Délután végigjárták a Szűzanya fájdalmas keresztútját, a templomban hálaadáson vettek részt, a Te Deum elénekülésével. A közös imák mellett egyéni ájtatosságokra is jutott idő. 2005. június 5-én Máriagyűdön vettek részt búcsún.⁵³

Rendszeresen látogatták a közeli templomok búcsúit is. Gyulára a Nádi Boldogasszony és Boldog Apor Vilmos búcsúira minden évben átutaztak, Doboz, Kamut, Kétsoprony, Szabadkígyós, Újkígyós hívó népével ünnepelték a templombúcsúkat.⁵⁴ A megyében újonnan épült templomokat is meglátogatták (Murony, Szabadkígyós, Kamut, Hunya, Bélmegyer).

Az egyesület tagjai szerteágazó tevékenységük mellett az egyházközségi közösgnek is aktív tagjai. Ott voltak a februári lourdes-i ájtatosságokon, ahol Jantyik Pál volt az előimádkozó, a keresztúti ájtatosságokon (nagybőjtben első pénteken és vasárnap maguk szervezik), a nagybőjti lelkigyakorlatokon, a nagyhét liturgikus eseményein (a Szent Sír díszítésében is feladatot vállalnak), a feltámadási körmenetben, a májusi ájtatosságokon. Pünkösöd szombatján este Szentlélek várás szentolvasóval, szentmise, szentségimádás előzi meg a Szentlélek eljövételének ünnepét. Úrnapiján az egyesület is állít sátozt, fehér virággal díszítve. Ekkor viselik a tagok az fogadalmótételkor átvett jelvényeket.⁵⁵ A békéscsabai templombúcsút Páduai Szent Antal emléknapijához közel levő vasárnapon ünnepli a közösség, a búcsús eseményekben is részt vesznek az oltáregyleti tagok. 2000-ben a jubileumi zászlókat, amint utaltunk rá, ők készítették a 250. évi ünnepi búcsúra.⁵⁶ Az októberi rózsafüzér ájtatosságokat a Jantyik házaspár vezette, a tagok az olvasós társulat tagjaival együtt egy-egy tized elimádkozására vállalkoznak. Azok a rózsafüzéresek, akik nem tudnak ott lenni, ebben a hónapban a teljes szentolvasót imádkozzák, nem csak a vállalt tizedet.⁵⁷

Az Oltáregylet tagjai mély hittel, szeretettel és alázattal teljesítették a közösségben vállalt feladataikat, sajnálatos azonban, hogy több évtizedes áldozatos munkájukról csak egy rövid időszakra vonatkozó források alapján adhattunk tájékoztatást.

51 OE. ir. 2005. évi Beszámoló

52 OE. ir. 2000–2002.

53 OE. ir. 2005. évi Beszámoló

54 OE. ir. 1997–2002., 2005. évi Beszámoló

55 OE. ir. 1999–2000., 2000–2002.

56 OE. ir. 1999–2000.

57 OE. ir. 2000–2002.

Irodalom

BARTOSS Ferenc

- 1930 A róm. kath. egyház története. In: KORNISS Géza (szerk.) *Békéscsaba. Történelmi és kulturális monográfia*. Körösvidék Nyomdája, Békéscsaba, 211–234.

BELICZEY Miklós

- 2015 *Elvitte az ördög. Főispán voltam és kubikos*. BOTH Imre (szerk.) Beliczey István, Békéscsaba.

BULCSÚ Józsefné

- 2008 A Budapesti Központi Oltáregyesület története. In: CSENDES Krisztina (szerk.) *100 éves a budapesti Örökimádás-templom. Centenárium kiadvány*. Örökimádás Lelkészség, Budapest, 45–52.

BULCSÚ Józsefné, MUNKA Margit (szerk.)

- 2004 Oltáregyletek megalakítása a plébániákon. *Budapesti Örökimádás Templom Oltáregyesületi Értesítője XIV.* 2004. 4. 10–11.

BULCSÚ Józsefné, MUNKA Margit et al. (szerk.)

- 2005 Beszámoló az oltáregyesületekről. *Budapesti Örökimádás Templom Oltáregyesületi Értesítője XV.* 1. szám 8–10.

KOVÁCS József

- 2001 *A gyulai római katolikus esperesi kerület története*. Gyulai Római Katolikus Plébánia, Gyula.

KÖBEL Szilvia

- 2005 *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945-1989 között*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

LAKATOS Adél

- 2019 Oltáregyletek a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében 1897–1945 között. BARNA GÁBOR (szerk.) *Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 95–111.

MUNKA Margit – CZILLI Máté

- 2008 Az Örökimádás-templom története. A Budapesti Központi Oltáregyesület története. In: CSENDES Krisztina (szerk.) *100 éves a budapesti Örökimádás-templom. Centenárium kiadvány*. Örökimádás Lelkészség, Budapest, 5–40.

PUSKELY Mária

- 1998 *Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia. II. kötet L–Zs.* Dinasztia Kiadó-ház Rt., Budapest. 755–757.

ROMSICS Ignác

- Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest.

SZABÓ Csaba (szerk.)

- 2000 *Egyházügyi hangulat-jelentések.* Osiris–Budapest Főváros Levéltára, Budapest.

TENGELY Adrienn

- 2019 A pécsi Oltáregyesület. BARNA Gábor (szerk.) *Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57. SZTE Néprajzi és Kultúrális Antropológiai Tanszék, Szeged. 112–123.

TIEFENTHALER József

- 1999 *Budapest apostola. Kanter Károly élete 1853–1920.* Szent István Társulat, Budapest.

A PANGE LINGUA HIMNUSZ ÉS LENAU ÉJI MENETÉNEK LISZTI ÉRTELMEZÉSE

A leghíresebb magyar zeneművészt, Liszt Ferencet egész életében mély vallásosság jellemezte.¹ Liszt Ferenc mindkét szülője vallásos volt, az iskolai hittanórákon szerzett tudást szülei példája tette élővé a számára. Személyisége érésével hite is egyre érettebbé vált. Wohl Janka, aki idős korában közről ismerte, így emlékezett vissza rá:

A német filozófia nem tartogatott titkokat Liszt számára; sosem értettem, hogyan lehetett ugyanaz az agy olyan bizalmas viszonyban az összes nagy ateistával, hogyan élvezhette érveléseiket, mintha ítélőbíró és *gourmet* lett volna ilyen dolgokban, és ugyanakkor hogyan rendelkezhetett olyan élő és *naiv* hittel, mint egy írástudatlan paraszt. Isten gondolata gyermekkorától meggyökerezett értelmében. A lelke olyan volt, mint egy gyémánt, amelyet a kételkedés rozsdája sose tudott kikezdeni.²

Liszt Ferenc magyar származását és katolikus hitét azonosságának két összetartozó alappilléreként tartotta számon, és hitének még nemzeti érzéseinél is nagyobb fontosságot tulajdonított. Mivel a hit élete szerves részét képezte, sok vallásos irodalmat olvasott, és benyomásait zeneművekben juttatta kifejezésre. Egyik legjelentősebb zongorasorozatát Alphonse de Lamartine *Költői és vallásos harmóniák* című verseskötete ihlette, a sorozat tíz darabjából hét vallásos tárgyú.³

Liszt már huszonhárom évesen elkezdett kísérletezni egyházi dallamok idézésével egyébként újító szellemű, új kifejezési módokat kereső zenéjében. 1848-ban letelepedett Weimarban, és különleges szolgálatban álló udvari karmesterként megismerkedett a zenekarral. Az volt a célja, hogy a Beethoven halála után holtpontra jutott német szimfonizmusban új fejezetet nyisson. Liszt két szimfóniát és tizenhárom szimfonikus költeményt komponált, és valóban új távlatot nyitott a zenekari komponálás számára. Műveinek ihletői a legtöbbször korának romantikus írásai voltak, de néha képzőművészeti művek hatására is született új kompozíció. Liszt Ferenc szívesen megismertette közönségét a zenéjét ihlető művekkel, amelyek egyben a zene mondanivalóját világították meg. Ő lett a programzene egyik legfontosabb úttörője, aki írásban is kifejtette felfogását a zene képességéről, hogy konkrét jelentést hordozzon.⁴

1 WALKER 1983. 85–86, 123–124, 138–139, 152, 156.

2 WOHL 1887. 85.

3 Liszt sorozata is a *Költői és vallásos harmóniák* – *Harmonies poétiques et religieuses* – címet viseli. A zongoradarabok címe az őket ihlető versre utal: *Könyörgés; Ave Maria; Isten áldása a magányban; Emlékezés a holtakra; Pater noster; Az ébredő gyermek himnusza; Miserere, Palestrina nyomán.*

4 RAMANN 1882. 1–102. „Berlioz und seine *Harold-Symphonie*”.

1857-ben Liszt már csaknem tíz éve volt karmester a weimari hercegi udvarnál. Ekkorra szimfonikus költeményeinek nagyobb részével már elkészült; 1856-ban az első hat szimfonikus költemény már nyomtatásban is megjelent, a továbbiakat pedig a kiadásra készülve javította vagy dolgozta át. Szimfonikus „küldetésének” a végéhez közeledve, érdeklődése az egyházzene felé fordult. 1856. augusztus 31-én nagy sikerrel mutatták be *Esztergomi miséjét* az esztergomi székesegyház ünnepélyes felszentelése alkalmával. Ezen Ferenc József császár is jelen volt, továbbá számos külföldi vendég és külföldi tudósító, akik az egész kontinensre elvitték az egyházzeneben is első sikereit arató Liszt Ferenc hírért.

Úgy tűnik, az 1857-es évben került Liszt látóterébe Nikolaus Lenau *Faust, ein Gedicht* című elbeszélő költeménye. Liszt ebben az évben vezényelte először a weimari színházban Goethe *Faustja* nyomán készült *Faust-szimfóniáját*, és bizonyára ez keltette fel érdeklődését „honfitársának”, Nikolaus Lenaunak a Goethe megfogalmazásától jelentősen eltérő Faust-költeménye iránt.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Liszt Ferenc érdeklődött Lenau személye és költészete iránt. Lenau sok mindenben hasonlított Liszthez: Magyarországon született németajkú értelmiségi családban, külföldön élt, de mindig büszke volt magyar hazájára. Lenau költészetében többször felbukkannak magyarországi tájak és emberek. Egyik kedvenc hőse a cigányprímás Miska, de verseiben romantikus képet festett a tiszaparti parasztokról, a bakonyi betyárokról, és a toborzókon katonának beálló legényekről is.⁵

Faust, a lelkét az ördögnek eladó tudós története Lenaut is megérintette. *Faust, ein Gedicht* című elbeszélő költeménye 1836-ban jelent meg a stuttgarti Cotta kiadó gondozásában. Néhány év múlva a költő átdolgozta és kibővítette ezt a versciklust, az 1840-es kiadás már a bővített változatot tartalmazza. A következő években egymás után jelentek meg az újabb kiadások: 1848-ban, 1852-ben, majd 1855-ben, összkiadás keretében. Liszt bármely kiadáshoz hozzájuthatott Weimarban.

A huszonnégy önálló versre tagolt költeményből Liszt két verset választott ki: a hatodikat és a tizenegyediket. Új zenekari művének a *Két epizód Lenau Faustjából* címet adta. Bár a zenekari partitúra csak 1866-ban jelent meg nyomtatásban, biztosan tudjuk, hogy 1857. december elején mindkét darab egy első megfogalmazásban már készen állt. Liszt Ferenc ugyanis ezt írta Julius Schuberth zeneműkiadónak:

[...] A Mefisztó-keringő partitúrája és négykezes zongoraátírata Bécsben, Haslingernél található. Haslinger szerette volna a jól sikerült darabot Strauß-szal előadatni, és ebből a célból küldtem el neki –, azért is nagyon szívesen, mert Strauß mindig barátságos volt velem. Ha az Ön részéről ez nem csupán udvariaskodás, hanem a darabot tényleg át szeretné venni a kiadója számára, írjon néhány sort Haslingernak, és ő azonnal elküldi Önnek a partitúrát. De aztán arra kérem, ne

5 Nikolaus Lenau (1802–1850) legismertebb magyar tárgyú versei: *Die Werbung* (Toborzás), *Die Haideschénke* (Pusztai csárda), *Die Bauern am Tiszastrande* (Parasztok a Tisza partján), *Mischka an der Theiss* (Miska a Tiszánál), *Mischka an der Marosch* (Miska a Marosnál), *Die drei Zigeuner* (A három cigány), *Der Räuber in Bakony* (A bakonyi betyár), etc. A *Schilflieder* (Nádi dalok) versciklust a Hanság vadregényes lápvidéke ihlette.

fektesse el az archívumában, hanem a húsvéti vásárig a Lenau Faustjából vett mindkét epizód jelenjen meg, mégpedig – A „Az éji menet” – B „Tánc a falusi kocsmában” címmel.

Amint Önnek Lipcsében röviden említettem, a két epizódot nem tudom elválasztani egymástól, különböző okokból, amelyek egy kiadó számára jelentéktelennek, vagy akár helytelennek tűnhetnek, de amelyek számomra mérvadóak.

NB. A Mefisztó-keringőből két teljesen szabad zongoraátíratot készítettem (két kézre és négy kézre), amelyeket alkalomadtán (ha a dicséret-bürokrácia, amely arra a feladatra vállalkozott, hogy mindent, amit írok, az összes létező és nem létező lapban darabokra szedjen, nem lép fel eredményesen ellene) hangversenyeken nagy sikerrel lehet játszani és megfelelően érvényre juttatni. [...]⁶

Liszt tehát két epizódot zenésített meg Lenau Faustjából, mégpedig a 6. és 11. verset, amelyek címe: *Der Tanz* (A tánc) és *Der nächtliche Zug* (Az éji menet). Tanulmányunk a továbbiakban a tizenegyedik vers alapján készült zeneművet vizsgálja. Lenau versének magyar fordítását a tanulmány függelékében közöltük teljes terjedelmében.⁷ A körmenet leírása a vers kis részét foglalja el, hiszen a vers tárgya Faust vívódása, az a mód, ahogyan Fausta a körmenet érkezése és elhaladása hatást gyakorol.

A körmenetet ábrázoló zene témájául Liszt egy gregorián dallamot választott: a *Pange lingua* himnusz dallamát. Miért választotta Liszt a körmenet megjelenítésére pont ezt a himnuszt? Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszoljunk, érdemes először felidézni a himnusz történetét.

Radegunde hercegnő Krisztus után 520 körül született Berthar türingiai király lányaként.⁸ Korán árvaságra jutott, mivel a király öccse, Hermanfried, meggyilkolta testvérét, hogy maga ülhesen a trónjára. 531-ben I. Clothar frank király elfoglalta Türingiát, a királyi család legtöbb tagját megölette, és hadizsákmányként Radegundét és öccsét magával vitte Athies-i udvarába. A pogány hercegnő gondos nevelést kapott, megtanult latinul írni-olvasni, és megkeresztelkedett. Bevezetést nyert a tudományokba, olvasta a szentek életét és az egyházatyák írásait.⁹ Megözvegyülve, 540 körül a király feleségül vette a ragyogó szépségű Radegundét, megszilárdítva ezzel uralmát Türingia fölött. Radegunde királynőként is úgy élt, mint egy szerzetesnő: ideje java részét jótékonykodással, szegények segítésével, betegek ápolásával töltötte. 550 körül Clothar megölette Radegunde öccsét. Radegunde ekkor elhagyta az udvart és Noyonba ment, ahol diakonisszává szentelte Medard püspök. Saix-i birtokán szegényházat alapított, és néhány társával visszavonult életet élve szolgálták a szegényeket és betegeket. Mivel férje személyes és politikai okokból egyaránt vissza akarta vinni udvarába, Radegunde Poitiers-ba menekült. Férje végül lemondott róla. 1552-ben Poitiers-

6 Eredeti levél az Istituto Liszt, Bologna tulajdonában, jelzete: Bil. L-12a. A levél keltezés: „Weymar, 8 Dezember 57”.

7 KOZMA 1931. 68–70.

8 JOHNSTON 2000. 1054.

9 BITSCHNAU 1881. 807–809.

ban Radegunde kolostort építtetett a Szűzanya tiszteletére, és Arles-i Caesareustól regulát kért kolostora számára. Ez volt az első frank női kolostor.

Tizenöt évvel később, 567-ben, a királynő megszerezte a Szent Kereszt ereklyének egy darabját Konstantinápolyból, és a kolostor titulását Szent Keresztre változtatta. Ugyanekkor szolgálatába fogadta Venantius Honorius Clementianus Fortunatust.

Fortunatus Duplavisban született Treviso mellett, és szülővárosában alapos kiképzést nyert klasszikus latin nyelvből és irodalomból.¹⁰ Tanulmányait Ravennában folytatta, ahol az ókori szerzők mellett a nagy keresztény írók műveit tanulmányozta, és megalapozta retorikai tudását. Valószínűleg itt tette meg első lépéseit a költészet terén. Látása súlyosan megromlott, és a kétségbeesett fiatalember Tours-i Szent Mártonhoz imádkozott, és fogadalmat tett, hogy ha meggyógyul, elzarándokol a sírjához hálát adni. Fortunatus látása megjavult, így tehát elindult Tours-ba. 565 őszén hagyta el Ravennát, és Karintión át Augsburgba ment. Hosszabb metzi tartózkodás után Trierbe, Kölnbe, majd Mainzba utazott. Rövid párizsi tartózkodás után 567 tavaszán ért Toursba, ahol eleget tett fogadalmának, és imádkozott Szent Márton sírjánál. Innen Poitiers-ba ment, hogy ott Szent Hilarius püspök sírját is meglátogassa. Lehetséges, hogy már ekkor találkozott Radegundével, és Agnessel, a kolostor apátnőjével. Még tett egy körutat Gallia déli részén, majd 567–568 telén ért vissza Poitiers-ba, ahol otthonra lelt a Szent Kereszt kolostorban.

Fortunatus kezdetben valószínűleg valamilyen ügyintézői pozíciót töltött be a kolostorban. Később pappá szentelték, majd Radgunde halála után Poitiers püspöke lett. Fortunatus kötetnyi verset írt Radegunde számára, életének számos részletét Fortunatus verseiből ismerjük. De ezeknél sokkal fontosabbak a himnuszok, amelyeket a kolostor használatára írt. A hét himnusból, amelyet Fortunatusnak tulajdonítanak, három a szent kereszt tiszteletére készült. Ezek: *Pange lingua gloriosi proelium certaminis*, *Vexilla regis prodeunt* és *Crux benedicta nitet*. További himnuszai: *Quem terra, pontus, aethera, Salve festa dies*, *Agnoscit omne saeculum*, és *Tibi laus perennis author*.

A Krisztus után 567–68 táján keletkezett első és eredeti *Pange lingua* himnusz tehát a Szent Keresztről szól. A nagypénteki szertartásban ezt a himnuszt szokás énekelni a szent kereszt előtti hódolat alatt. A tíz szakaszos himnusból idővel a *Crux fidelis* kezdetű nyolcadik szakaszt refrénként kiemelték, így ezt a himnuszt *Crux fidelis* himnuszként is szokás számon tartani.

A keresztény istentisztelet csúcspontja az Eucharisztia megünneplése.¹¹ A nyugati és keleti szertartású szentmisékben minden alkalommal elhangzanak Krisztus szavai, amelyekkel egykor a kenyeret és bort testévé és vérévé változtatta, és a hívek áldozáshoz járulnak. A különböző protestáns egyházak gyakorlata nem egyöntetű, van, ahol hetente járulnak úrvacsorához, és van, ahol csak bizonyos alkalmakkor.

1264-ben saját ünnepet is alapítottak az Eucharisztia tiszteletére; ennek neve latinul *Solemnitas sanctissimi corporis et sanguinis Christi* – Krisztus szentséges testének és vérének ünnepe –, magyarul *Úrnapja*. Az ünnep liturgiájának kidolgozásával a nagy teológust, Aquinói Szent Tamást bízták meg.

¹⁰ PUCCI 2010. XIX–XXVI.

¹¹ RAHNER-VORGRIMLER 1980. 194–199. Eucharisztia.

Egy nagy ünnephez általában három himnusz tartozik: a matutinum (hajnali imaóra), a laudes (reggeli imaóra), és a vesperás (esti imaóra) himnusza. Ez utóbbi kétszer hangzik el: az ünnep előesti imaórájában és az ünnepnap estjén. Ez a legfontosabb a három közül, mert ez vezeti be az ünnepet; éppen ezért ez a himnusz általában hosszabb a szokásos 3-5 szakasznál, és tartalmazza az ünnep teológiai magyarázatát. Szent Tamás Venantius Fortunatus *Pange lingua gloriosi praelium certaminis* kezdetű kereszt-himnuszát választotta mintának, és annak dallamára alkotta meg az új ünnep főhimnuszát, amely a *Pange lingua gloriosi corporis mysterium* mondattal kezdődik.

Az úrnapi ünnepi miséhez már a tizenharmadik században társult a körmenet szokása, amelyet a történelmi Magyarország egész területén máig ápolnak.¹² A körmenet elején körmeneti kereszt halad, a keresztet fehérbe öltözött kislányok követik, kosárákból virágszirmot szórva a körmenet elé.¹³ Utánuk jönnek a gyermek ministránsok, majd a felnőtt asszisztencia, és a főcelebráns. A főcelebráns aranyozott baldachin alatt halad, az Oltáriszentséget díszes monstranciában hordozza. A baldachint általában az egyháztanács négy vagy hat tagja viszi, sok helyen gyertyavivők is haladnak a baldachin mellett.

A települések négy pontján „stációt” állítanak fel. Ez többnyire egy oltárhoz hasonló építményből áll, amely köré lombsátrat emelnek, és amelyet gazdagon díszítenek friss virággal és szentképekkel. A körmenet az egyes stációkhoz érkezve megáll. A főcelebráns a monstranciát az „oltárra” helyezi, ünnepélyesen elénekli vagy felolvassa a megfelelő evangéliumi részt, majd szentségi áldást ad. A négy stációt úgy kell elhelyezni, hogy a főcelebráns a körmenet során mind a négy égtáj irányában osszon áldást, ezzel nemcsak az egész települést, de az egész világot is belefoglalva áldásába.

A körmenet énekelve halad. Induláskor régen a *Pange lingua gloriosi corporis mysterium* himnuszt volt szokás énekelni, majd a további két himnuszt (*Sacris solemniis* és *Verbum supernum prodiens*), és végül a *Lauda Sion Salvatorem* szekvenciát. Ma ezekből a *Pange lingua* és a *Lauda Sion* szokott elhangzani, ezek magyar szöveggel is szerepelnek az egyházi énektárakban, és a hívek a magyar szöveget is ismerik.

Úrnapja ünnepének megalapítása az Oltáriszentség kultuszának sokrétű kibontakozását indította el.¹⁴ Kialakult a szentségimádás ájtatossága, amelynek közösségi formájához tartozik a szentség ünnepélyes kihelyezése, a szentségi áldás, és az ünnepélyes visszatétel. A visszatételhez is a *Pange lingua* himnuszt szokás énekelni, a rövidség kedvéért az ötödik, *Tantum ergo* kezdetű szakaszt az áldás előtt, és a *Genitori genitoque* kezdetű, hatodik szakaszt az áldás után.

A 17. században három ünnepi körmenet volt szokásban: a gyertyaszentelő, a virágvasárnap, és az úrnapi körmenet. Ez utóbbinak mintájára vált szokássá a feltámadási körmenet, amelyen az úrnapihoz hasonlóan baldachin alatt viszik körbe az Oltáriszentséget.

12 DOBSZAY 2002. 2.

13 Több magyarországi településen, különösen sváb falvakban, a virágszirom hintése helyett virágoszónnyal díszítik a körmenet útvonalát, vagy annak fontosabb részét.

14 SZÁNTÓ 1983. 468–469.

Lenau körmenetének leírása kicsit zavaros: a kereszt, a szerzetesek, az apácák részvétele keresztény körmenetre utal, bár furcsa módon Szent Iván éjszakáját, azaz a nyári napfordulót készülnek megünnepelni, ami inkább pogány szokásra utal. Lenau, aki nem volt vallásos, kétségkívül gyermekkori emlékeiből merített a körmenet leírásakor. Leírása inkább szimbolikus, mint részletes: a gyermekek a gyermeki ártatlanságot, a fiatal szerzetesnők a szerelemről való lemondást, az idős szerzetesek az aszkétikus, megszentelt életet jelképezik. Ha úgy tetszik, Lenau körmenetében felvonulnak mindkét nem és mindhárom életkor képviselői.

Lisztnek mégis könnyű volt ebből a leírásból egy szentségi körmenetre asszociálni: a virágot vivő gyermekek az úrnapi körmenet élén szoktak haladni, szerzetesek és apácák sose hiányoznak egy körmenetből. A körmenet élén mindig kereszt halad, a szentséget néha gyertyavivők kísérik. De vonatkozhat mindez a húsvéti körmenetre is, amely ugyancsak éjszaka vonul, és itt a hívek, ha nem is fáklyát, de égő gyertyát tartanak a kezükben.

Liszt Ferenc a *Pange lingua gloriosi corporis mysterium* himnusz dallamát használta a körmenet megjelenítésére. Amint feljebb láttuk, ez Úrnapja fő himnusza, amely már az ünnep előestéjén elhangzik az esti zsolozsmában. Az úrnapi nagymise után ezzel a himnusszal indul el a körmenet, és ugyancsak ennek a himnusznak utolsó két szakaszával szokás a szentségimádást lezárni. Ez egyike a legismertebb latin himnuszoknak, amelyet talán még a kevésbé buzgó hívek is ismertek Liszt idejében.

A hagyomány úgy tartja, hogy a dallam magától Fortunatustól származik, aki együtt költötte a szöveget és dallamot. A középkor folyamán több mint tíz dallam társult a két *Pange lingua* kezdetű himnuszhoz, de végső soron két dallam van, amely a források döntő többségében szerepel, egy dór dallam és egy fríg dallam.¹⁵ Ezek dallamrajza nagyon hasonlít, és feltételezhető, hogy a dór dallam, amely egyszerűbb, az elegánsabb, nemesebb fríg dallam lejjebb transzponált, és egyben rontott változata. A középkor folyamán és később is a két dallam egymás mellett élt, gyakran egyazon liturgikus könyvben mindkettő szerepelt.¹⁶ Liszt Ferenc bizonyára gyermekkora óta ismerte mindkét dallamot, de mivel ragaszkodott a zenei hitelességhez, a fríg dallamot emelte ki Johann Georg Mettenleiter *Enchiridion chorale* című kézikönyvéből, amely Regensburgban jelent meg 1853-ban, és igen korszerű kiadványnak számított.

A zenei tétel az egész 11. verset bemutatja. A darab elején nyomasztó, kromatikus zenét hallunk, amely Faust tépelődését fejezi ki. Ezután megjelenik a körmenet, amelynek közeledtét és elvonulását a *Pange lingua* himnusz dallamára épülő zene jellemzi, majd a tétel a megrendült Faust érzelmeit ábrázolva ér véget.

A 198. ütem felirata a kottában: *CHORAL. Pange lingua gloriosi corporis mysterium. Lento religioso*. A korál dallamának első két sorát először egyetlen angolkürt szólaltatja meg „dolce” (halkan, édesen) hangszínből. Angolkürtnek az oboa hangszínéhez hasonló hangzását pasztorális zenében szokás használni: a hangszín a cselekmény idillikus voltát sugallja. A két elhangzott sor magasabb fekvésben, három szólamon szól meg újra, három fuvola előadásában. Az angolkürt ezután a har-

15 MOBERG 1960. 46–47.

16 A *Hozsanna* énekeskönyv például a 317. szám alatt a fríg dallamra adja a *Pange lingua* himnusz teljes szövegét, míg a 318. szám alatt a szentségi áldásra használt *Tantum ergo* szöveg részt a dór dallammal közli.

madik-negyedik sorokat intonálja, amelyek immár négyszólamú letétben szólnak meg újra magasabb fekvésben, a három fuvola és egy klarinét előadásában. Néhány ütemnyi közjáték után a teljes zenekaron halljuk a himnusz: az első két sorát a fafúvósok és vonósok játsszák, a harmadik-negyedik sorokat pedig a rézfúvósok és a mélyebb vonós hangszerek szólaltatják meg.

Miután háromszor hallottuk a himnusz első szakaszának két harmadát, Liszt zenéje mozgalmassá válik: kiemelt dallamrészek követik egymást, a hangnem folyamatosan változik, az idézett dallamrészek is. A zene egyre sűrűbbé és erőteljesebbé válik, míg a 301. ütemben a legnagyobb hangerővel szólal meg a himnusz a zenekar összes hangszerén. Arra számítanánk, hogy most talán elhangzik az egész hatsoros dallam, de csak két sort hallunk; amikor ezek ismétlésébe kezd, Liszt hirtelen megváltoztatja a zene irányát, és egy hosszú, félhangonként változó, ereszkedő harmóniai menettel fokozatosan lecsengeti a himnusz hangjait, és ezzel zeneileg megrajzolja a körmenet fokozatos eltávolodását.

Liszt programzenéje kapcsán gyakran elhangzik a megállapítás, hogy Liszt zenei programjaiban és műveiben mindig van önéletrajzi utalás. Liszt és Faust között nehéz valódi párhuzamot találni: Faust megtagadta a hitét, helytelen cselekedetek sorát követte el, és végül egész élete kudarcha fulladt. Liszt ehhez képest élete folyamán egyre közelebb próbált kerülni Istenhez, konfráterként belépett a ferences rendbe (1857), majd felvette az alsóbb papi rendeket (1865). Mégis volt egy találkozási pont Faust és Liszt között, amiért Liszt kedvet érzett ahhoz, hogy ezt a verset megzenésítse: Faustot a körmenettel való találkozás önmagába tekintésre, számadásra, bűnbánatra készítette. Lisztet valószínűleg ez a pszichológiai momentum ragadta meg.

Liszt gyakorló katolikus volt, életéhez hozzátartozott a lelkiismeretvizsgálat és a bűnbánat. Az ő életében nem voltak olyan súlyos történések, mint Faustéban, de elhibázott lépések és helyrehozhatatlan károk az ő életében is bőven akadtak.

Lisztet egy fél életen át nyomasztotta a bűntudat, hogy fiatalemberré nem a papi hivatást választotta. Ez nem rajta múlt, a körülmények kényszerítették arra, hogy a zongoraművészi hivatást válassza, Liszt mégsem tudott igazán megnyugodni addig, amíg ötvennégy évesen be nem lépett a katolikus papság soraiba.

Lisztet első komoly kapcsolata egy férjes asszonyhoz fűzte, aki Liszt döntését felülbírálván elhagyta férjét és kislányát, hogy Lisztet kövesse.¹⁷ Ebből a szerelemből született Liszt három gyermeke. Liszt következő kedvese is férjes asszony volt, igaz, olyan, akitől protestáns férje elvált, hogy újraházasodjon. Carolyne hercegné és Liszt bizonyos naivitással reménykedtek abban, hogy a hercegné házasságát rövid időn belül érvénytelenítik.¹⁸ Az évek csak teltek az egyes beadványok benyújtása és visszautasítása között; törvénytelen kapcsolatába Liszt nem vehette magához másik törvénytelen kapcsolatból származó három gyermekét, ami igen-csak megkeserítette a gyermekek életét. Az egykor sikeres és híres, a nők által bálványozott Liszt soha nem tudott megszabadulni a fiatal korában róla formált

17 WALKER 1986. 207–246.

18 1989. 503–523.

tisztességtelen nőfaló képétől. Rendezetlen családi állapota okot adott a pletykára és gyanakvásra, és még a szentségekhez való járulásban is akadályozta.

Lisztet a bűnbánat és a számadás az Oltáriszentség jelenlétéhez vezette – számára a csendes templomban a tabernákulum előtt volt a magába szállás helye –, ezért volt könnyű belelátnia a körmenetbe is a Lenau által nem említett Oltáriszentséget.

Lenau Faustjából Liszt két verset dolgozott fel. A másik vers címe *A tánc*, amelyet Liszt *Tánc a falusi kocsmában*, illetve *Mefisztó-keringő* címmel dolgozott fel.¹⁹ Ez a vers azt írja le, ahogyan Mefisztó elveszi az egyik muzsikus hegedűjét, és olyan zenét húz, amelyetől lángra lobbannak a szenvedélyek, és Faust elcsábíthatja a menyasszonyt. Azt gondolhatjuk, hogy Liszt Lenau hosszú költeményéből azt a két verset zenésítette meg, amelyekben zenéről volt szó: azt, amely az ördögi muzsikáról szól, és azt, amelyben szent éneket énekelnek. De a két vers más összefüggésben is összekapcsolódik: ördögi, szenvedélyeket felkorbácsoló tánc, és keserű számvetés a törvénytelen szerelem által elrontott élettel. Ez pedig bizonyos értelemben Liszt életének a tükré.

Liszt felcserélte a két tétel sorrendjét. A népzeneben, és a klasszikus zenében is így következnek egymásra a darabok: lassú és gyors, szomorú és lendületes. Liszt emberi bánatot és magával ragadó szenvedélyt kifejező zenéjéből azonban különös szigetként emelkedik ki az Oltáriszentség himnusza. Liszt örömet lelte abban, hogy beleszője a szent dallamot saját zeneművébe. Talán leginkább azért, hogy általa hitéről, Isten jóságába és irgalmába vetett reményéről tegyen tanúságot.

Irodalom

BITSCHNAU Otto OSB

1881 *Das Leben der Heiligen Gottes – nach den besten Quellen bearbeitet*. Benzinger & Co, Einsiedeln.

DOBSZAY László

2002. Az úrnapi körmenet. *Új Ember* LVIII (2809) 2.

HAMBURGER Klára

2010 *Liszt Ferenc zenéje*. Balassi Kiadó, Budapest.

JOHNSTON William

2000 *Encyclopedia of monasticism*. Fitzroy Dearborn, Chicago.

KOZMA Andor

1931 *Lenau: Faust*. Fordította Kozma Andor, a M. Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. MTA, Budapest.

19 HAMBURGER 2010. 209–215.

MOBERG Carl-Allan

- 1960 Zur Melodiegeschichte des Pange-lingua-Hymnus. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, V. 46-74.

PUCCI Joseph

- 2010 *Venantius Fortunatus. Poems to Friends. Translated, with Introduction and Commentary, by ~.* Hackett Publishing Company, Inc. Indianapolis/Cambridge.

RAHNER Karl-VORGRIMLER Herbert

- 1980 *Teológiai kasszótár*. 10, teljesen átdolgozott, új kiadás. Szent István Társulat, Budapest.

RAMANN Lina (szerk.)

- 1882 *Franz Liszt Gesammelte Schriften Vierter Band. Aus der Annalen des Fortschritts.* Breitkopf & Härtel, Leipzig.

SZÁNTÓ Konrád, Dr.

- 1983 *A katolikus egyház története. I. Alapításától a reformációig.* Ecclesia, Budapest.

WALKER Alan

- 1986 *Liszt Ferenc. 1. A virtuóz évek 1811–1849.* Editio Musica, Budapest.
1994 *Liszt Ferenc. 2. A weimari évek 1848–1861.* Editio Musica, Budapest.

WOHL Janka

- 1887 *François Liszt. Recollections of a Compatriot.* Ward & Downey, London.

Függelék

ÉJI VONULÁS

Az égen súlyos, sötét felhők járnak
És már az ébredő erdőre lesnek.
Mélységes éj; a kikeleti vágyak
Langy, lélekteljes izgalmat keresnek.
Virágzamattól ittas sóhajtások
Lehéből buzgnak új életforrások.
Óh fülmile, a szép dalt ne feledd el!
Zsendítve játsz az újhodt levelekkel.
Minden, mi szép, ma epedezve várja,
Mikor kelsz ismét a tavasz dalára!
Amit pedig álmukban elmulasztanak:
Add nekik vissza üdvét a tavasznak. —
De Faust még száguld; komor lelkivel
A tavaszi csodákra nem figyel,
Pedig dicső e hangok légi árja.
Mégis, az erdő ösvényén továbbat,
Megenged némi üdülést lovának.
Hol fényt vet egy-egy szent-János bogárka,
Homályos úton tévedezve jár,
Ritkán dereng ott csillag fénysugár.
Amint az erdőn mind mélyebbre tér,
Nagyobb a csend, s mintha kizengenének
A patak-zúgás, a fülmile-ének
S az ágakon alig rezeg levél.
Mitől világos ott az erdő mélye
S von eget, ágat, bokrot bíbor fénybe?
Mi zengi azt az ünnepi zenét itt,
Mely minden földi szenvedést kibékít?
A messze, tompult epedő dana
Bús édesen leng a levegő-éggel,
Mint ki szerettiért imára térdel
S azok sirdombjaira omlana;
S mintha reménnyé enyhült kínos álmok
Szerte a sírok mellől zengenének,
Ügy zsongnak hangjai ez üdvzenének,
Hogy meghatottan bólognak a fák ott.

Faust lovát fékzi, s feszülten figyelve,
Hogy ez csak látszat, mert egyéb mi lenne,
Nem álom csalja a szemet s fület?
Nem! Felvonul egy ünneplő menet.
Hökken, fordít lován s megy más irányba,

Homályba vonja ősi tölgyek árnya,
De a tömeg már úgy tódul feléje,
Hogy nincsen módja többé hely-cserére.
S jön fáklyás, párosan útnak eredt,
Fehér ruhás gyermek, egész sereg,
A Szent-Iván éjt ünnepelni vágyva;
Gyöngéd kezükben koszorúk s virágok.
S hány szűz, fején leng már apáca-fátyla,
Ki földi jót mennyei üdvre váltott;
Majd feszülettel és komor csuhákban
Szerzetesek, szigorú rendbe' lépve,
Csüggedt fejükről ősz haj leng kuszáltan,
Szívükben örök hajnalodás képe.
Ilyen vonulás lejt az erdőn átal.
Halld! milyen tisztán cseng a gyermek-ének
Új életet; s halál-sejtést a vénnek!
És mind csak mennyei harmóniát hall.
Halld, Faust, zord a halál, derűs az élet,
Ha istenes; te szépért buzgva éljed!...
De ő sötét bokor mögül leselg ki,
Jámborok üdvét irigyen kesergi.
Azok vonulnak s ajkukon a dal,
Míg távolodnak, halkul és kihal.
S amint a fáklyák végső fénye még
Dereng az erdőn s árnyékkal vegyül,
S a lombsűrűn áttör s rezegeve ég,
Faust a sötétben ott áll egyedül.
Lova nyakára úgy hajol oda,
S úgy nyomja már búbanatának terhe,
S olyan sírásban tör ki mély keserve,
Hogy ily keservvel nem sírt még soha.

1. Az Éji menet zenekari változatának kottája Liszt budapesti kottatárából
(Liszt Ferenc Emlékmúzeum)

ZWEI CARL TAUSIG gewidmet.

Épisoden

aus
LENAU'S FAUST
für
großes Orchester

Nº1. Der nächtliche Zug.
Nº2. Der Tanz in der Dorfschenke
(Mephisto-Walzer)

von Franz Liszt.

Nº1. Partitur Pr. 2 rŕ netto. Nº2. Partitur Pr. 3 rŕ netto.
Nº1. Orchester-Stimmen Nº2. Orchester-Stimmen

Für das Pianoforte übertragen vom Componisten.

Nº1. für das Pianoforte zu zwei Händen Pr. 25 Ngr. Nº1. für das Pianoforte zu vier Händen Pr. 1 rŕ
Nº2. für das Pianoforte zu zwei Händen Pr. 1 rŕ 5 Ngr. Nº2. für das Pianoforte zu vier Händen Pr. 1 rŕ 10 Ngr.

Eigenthum der Verleger:
J. SCHUBERTH & Cº LEIPZIG, Felixstrasse 2. NEW YORK, 820 Broadway.
San Francisco (Cal.)

Orsz. M. Liszt Ferenc Zene- és Képtár, Könyvtára
Budapest, 1943.

2. Az Éji menet négykezes zongoraváltozatának kottája Liszt budapesti kottatárából
(Liszt Ferenc Emlékmúzeum)

A SZENTÁLDOZÁS ALATTI ÉNEKEK A GÖRÖG KATOLIKUS LITURGIÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ IMAKÖNYVEK NÉPÉNEKEIRE

1. Bevezetés

A görög katolikus Szent Liturgia szövegei meglehetősen kötöttek. A római katolikushoz képest csekély alkalmi változás (és változtatási lehetőség) van benne. Ez érvényes az úgynevezett „áldozási versre” is, amely minden vasárnap ugyanaz; a hét megfelelő napjain szintén állandó; az egyes ünnepeken is rögzített szövegű. Ezen a kialakult renden nincs joga sem a papnak, sem a kántornak vagy a népnek változtatni. Mindazonáltal az áldozók számának – sürgetett – növekedése a 20. század elejétől magával hozta, hogy – a hívek igényének eleget teendő – egyes kántortanítók és papok különböző népénekeket írtak az Oltáriszentség tiszteletére, amiket az áldoztatás alatt lehetett és lehet énekelni. A következőkben az alapok bemutatása után főleg ez utóbbi témára igyekszünk összpontosítani, és az imakönyveinkben, nyomtatásban megjelent népénekeket kívánjuk bemutatni, egy eddig teljesen feldolgozatlan területre kalauzolv a téma iránt érdeklődőket.

2. Az „áldozási vers” fogalma

Áldozási vers alatt a bizánci egyházban azt a rövid éneket értjük, amit a templomi közösség a Szent Liturgiában a hívek áldoztatása alatt énekel.¹ Olyan zsoltárversek ezek, amelyeket a napi ünnephez alkalmaznak.² Meg kell különböztetni a római katolikus „áldozási énektől”.³ A mi áldozási versünk jelenlegi formájában egy zsoltárversből áll, amit az áldozás alatt ismételtünk. Hosszú története van azonban, mert már a 4. században egy egész zsoltárt – a 33. zsoltárt – énekelték,

1 RADÓ 1961. 361. – DIÓS 1993. 132. megállapítása viszont túlzás, hogy az áldozási éneknek „a bizánci liturgiában megfelelője az áldozási vers”, amint azt az alábbiakban láthatjuk. Jó példa erre egy legújabb tanulmány: MIKLÓS 2019. 176–188. Sőt, az is tény, hogy a bizánci egyházban használatos „áldozási versek” jelentősen különböznek a római katolikus egyházban szokásos énekektől, melyek az Oltáriszentség tiszteletre szólnak. Lásd: BARNA 2019. 189–205.

2 VACCARO 2011. 195. megjegyzi, hogy „a napok és ünnepek szerint változik, mivel minden napnak és minden ünnepnek megvan a saját éneke”.

3 Nyugaton Szt. Ágoston idejében alakult ki (az 5. szd. elején). Ekkor a 33. zsoltár verseit énekelték az áldoztatás alatt, aztán a középkorban ezek egy részét más antifónákkal helyettesítették. A 11. századtól pedig már a zsoltárversek is elmaradtak. Vö. VERBÉNYI – ARATÓ 2001. 30.

alkalmazták, mégpedig antifonális módon. Tehát az előénekes egymás után énekelte a zsoltárverseket, a nép pedig válaszul, refrénként énekelt rá egy verset. Ez ekkor az „Ízleljétek és lássátok, mily jó az Úr” volt (Zsolt 33,9).⁴ A nagyböjt folyamán végzett szertartásban, az Előremegszentelt áldozatok liturgiájában ez a vers maradt meg áldozási versként.⁵

Az idők folyamán a vázolt eredeti rend megváltozott.⁶ A bizánci egyházban egyrészt nem egyetlen zsoltár alkotja az áldozási verset, hanem a Zsoltárok könyvéből válogatták össze a különböző, megfelelő zsoltárverseket. Másrészt változott az éneklési mód is, mert elmaradt az antifonális éneklés. Így már a nép éneklé, illetve ismételteti az egyetlen zsoltárverset áldozási versként.

1/ A vasárnapi áldozási vers

Bár a szakirodalom jelzi, hogy a bizánci egyház nyolc „hangjának” megfelelően – ami valójában nyolc dallam-együttest, vagy még inkább szöveg-együttest kíván jelenteni, aminek alapján nyolc egymást követő héten a változó részeket venni kell a szertartásokban – használják az áldozási énekeket,⁷ ez valójában ma már nem így van. Ugyanis a vasárnapi áldozási vers mind a nyolc hangban ugyanaz maradt. A vasárnapi áldozási vers szövege tehát a következő:

Dicsérjétek Istent a mennyekben, dicsérjétek őt a magasságban! Alleluja, alleluja, alleluja!⁸

Ez az áldozási vers – mint az összes többi is – két részből tevődik össze. Az egyik részét maga a zsoltárvers képezi, a másik pedig a háromszoros alleluja éneklése. Itt, a vasárnapi esetben, a Zsolt 148,1 rész alkotja az első részt.

Talán nem szükséges részletesen magyarázni, hogy a szertartás szentéletű összeállítói miért éppen a dicséreti zsoltárokból választottak vasárnapi áldozási verset.⁹ Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a vasárnap Jézus Krisztus feltámadásának az ünnepe, amikor a legjobban lehet örövendezni és a leginkább lehet dicsőíteni Istent, mert „értünk, emberekért és a mi üdvösségünkért” mindent

4 ONASCH 1981. 216., KUCHAREK 1971. 712.

5 Az „ízleléshez” csatlakozik egy másik áldozási ének is: „Krisztus testét vegyétek, a halhatatlanság forrását ízleljétek”. Vö. Rosso 2010. 194.

6 Nyugaton ennek világos indoka az áldozók számának lecsökkenése: a középkorban így egy énekké zsugorodott az áldozási versek sora; már nem is zsoltár alkotta azt, hanem a napi evangélium adta az alapját. BERGER 2008. 16.

7 ONASCH 1981. 216.

8 *Dicsérjétek az Urat!* 1994. 132. – Érdekességként lehet említeni, hogy a nyolc hang szövegében csak az első hangnál szerepel teljes terjedelmében kiírva ez az áldozási vers, a harmadik hangnál is található egy utalás: „Áldozási vers. Dicsérjétek”. Lásd: *Dicsérjétek az Urat!* 158. A többi hangnál ez nem szerepel. S talán még érdekesebb, hogy az énekeskönyv legújabb kiadása az áldozási vers teljes szövegét hozza itt (a háromszoros Alleluja nélkül).

9 „A menyegzős lakoma jellegéből következően a közösség énekelve járul a szentáldozáshoz”. – Ez az evangéliumi szövegen nyugvó megállapítás („nem böjtölhet a násznép, amíg velük van a Vőlegény” Mk 2,19) nemcsak a nyugati, hanem a keleti szemléletet is tükrözi. Vö. BERGER 2008. 16.

megtett, hogy célba jussunk, üdvözlünk és majd a mennyei seregekkel együtt zenghessük neki a dicsőítést, az alleluját.¹⁰

2/ A hétköznapi áldozási versek

A bizánci egyházban a heti napok beosztási rendje eltér a római katolikustól. Mi hétfőn a szent angyalokat tiszteljük, kedden Keresztelő Szent Jánost, szerdán és pénteken a Szent kereszt áll a tiszteletünk középpontjában, csütörtökön a szent apostolokat és csodatévő Szent Miklóst, szombaton az Istenszülőt és az összes szentet tiszteljük.¹¹ Az áldozási versek is ennek megfelelően alakulnak, természetesen valamelyik zsoltárból választva. Mint a bevezetőben is említettük, ez a választás nem önkényes, hiszen a liturgikus szövegeink túlnyomó része másfélezer éves.

[1.] *Hétfőn* a bizánci egyházban a szent angyalok felé fordul a tiszteletünk. Így az áldozási vers is róluk szól.¹² Ennek szövege a következő:

Angyalait szélvésszé teszi és szolgálait égető tűzzé. Alleluja!¹³

Ez a szentírási idézet olyan zsoltárvers – a Zsolt 103,4 –, ami a vecsernye zsoltárában naponta jelen van. Hétfői áldozási versként azonban különösen is szemünk elé állítja az angyalok szolgáló tevékenységét: ők Isten szélvészgyorsaságú követői, akik égető tűzként tisztítják meg a rosszaságot. – A szentáldozás előtt ennek a gondolatnak különös jelentősége van, ugyanis felhívja a figyelmünket, hogy tiszta lélekkel járuljunk a szentséghez.

[2.] *Kedden* Keresztelő Szent János áll a tiszteletünk középpontjában. Az ő tiszteletére a következőképpen szól az áldozási vers:

Örök emlékezetben lesz az igaz, s nem fél gonosz hírhallástól. Alleluja!¹⁴

Az „igaz ember dicséretére” szóló zsoltárból választott részlet – a Zsolt 111,6-7 – különösen is érvényes a kedden ünnepelt szent, Keresztelő Jánosra. Ha valaki, akkor ő valóban „igaz ember” volt, hiszen a vértanúságot is vállalta az igazáért Heródeszel szemben. Ezért különösképpen illik rá a zsoltárvers: örökre fennmarad az emléke. S valóban fennmarad, mert a görög katolikus egyház megünnepli

10 Mint ismeretes, az „alleluja” héber szó jelentése éppen ez: „dicsérjétek az Urat”, vagy még inkább „Jahwét”, az Istent. Vö. DIÓS 1993. 176.; VERBÉNYI–ARATÓ 2001. 34.

11 IVANCSÓ 2013. 122.

12 Szövege megegyezik a prokimen szövegével (ami az istentiszteletekben az olvasmányokat megelőző zsoltárvers). Az angyalokra vonatkozó értelmezését lásd a november 8-i ünnep (Szent Mihály és Gábor főangyalok ünnepével) kapcsolatban: IVANCSÓ 2016. 66-67.

13 *Dicsérjétek az Urat!* 1994. 92. – Az Alleluját, természetesen, itt is háromszor énekeljük a gyakorlat szerint, még ha az nincs is kiírva. Az éneklés egyébként minden további esetben így van.

14 *Dicsérjétek az Urat!* 1994. 93.

a fejevétele napja mellett a születése napját is.¹⁵ Ugyanakkor az is teljes mértékben érvényes rá, hogy nem kell félnie rossz hírtől, mert „dicsőségteljes” az emléke.¹⁶ Ezek fényében nem meglepő, hogy mindkét ünnepen ugyanazt az áldozási verset énekelték,¹⁷ mint minden kedden. – A szentáldozáshoz járulva pedig minden embernek „igazzá” kell lennie.

[3.] *Szerdán és pénteken* a Szent keresztet tiszteljük, ám az áldozási vers nem ugyanaz a két napon. A szerdai szövege a következő:

Az üdvösség kelyhét veszem és az Úr nevét segítségül hívom. Alleluja!¹⁸

Ennek az áldozási versnek csak a második része zsoltáridézet: a Zsolt 115,4. Fontos, hogy az ember segítségül hívja az Urat az ő nevén keresztül, ami egyébként nem szokatlan kifejezés a bizánci egyház liturgiájában.¹⁹ Az egyház pedig az áldozási vers első részeként hozzáfűzte, hogy ez akkor a legteljesebb, ha az „üdvösség kelyhéből” magát az Úr Jézus Krisztust vesszük magunkhoz.

[4.] *Csütörtökön* a szent apostolok állnak tiszteletünk középpontjában, illetve Szent Miklós is az egyházunk védőszentjeként, de az áldozási vers az apostolokra vonatkozik:²⁰

Egész földre elhat az ő szózatuk és a földkerekség határaitra igéjük. Alleluja!²¹

Az „*Isten nagyságát*”²² hirdető zsoltárból választott részlet – a Zsolt 18,5 – az apostolok tiszteletére különösen is érvényes áldozási versnek, hiszen az ő apostoli munkájuk révén terjedt el az evangélium örömhíre „szerte a világon”, a „föld határáig”. – Nem nehéz belefoglalni ebbe azt a gondolatot, hogy az Eucharisziáról és annak fontosságáról is őtőlük tudunk.

[5.] *Pénteken* ismét a Szent keresztet tiszteljük, mint szerdán is. Itt az áldozási vers szövege a következő:

Ránk van jegyezve, Uram, orcád világossága, örömet adtál szívünkbe. Alleluja!²³

15 A szentek közül – természetesen az Istenszülő Szűz Máriát kivéve – egyedül neki ünnepeljük a földi születésnapját: június 24-én.

16 Keresztelő János fő éneke – a tropár – éppen ezzel a gondolattal kezdődik: „Dicsőségteljes az igaznak emléke”. Vö. *Dicsérvétek az Urat!* 1994. 93. Lásd legújabban: IVANCSÓ 2019a. 85–89.

17 *Dicsérvétek az Urat!* 1994. 762. és 845.

18 *Dicsérvétek az Urat!* 1994. 94.

19 Elég csak arra a papi fennhangra utalni, ami a szentáldozáshoz közeledve hangzik el a Szent Liturgiában: „És add, hogy egy szájjal és egy szívvel dicsőítsük és magasztaljuk a te legtisztesebb és fölséges nevedet, Atya és Fiú és Szentlélek, most és mindenkor és örökön-örökké”. *Dicsérvétek az Urat!* 1994. 83.

20 Szövege megegyezik a prokimen szövegével. Június 29-én, Szent Péter és Pál főapostolok ünnepén is így van ez. Lásd: IVANCSÓ 2016. 82–83.

21 *Dicsérvétek az Urat!* 1994. 96.

22 *Biblia* 1976. 626.

23 *Dicsérvétek az Urat!* 1994. 96.

Látszólag ennek az áldozási versnek, illetve az alapját képező zsoltárversnek – ami a Zsolt 4,7-8 – nem sok köze van a Szent kereszthez. Ugyanis maga a zsoltár egyszerűen „esti ima”,²⁴ vagy „Isten oltalma éjjel”.²⁵ Eredeti értelmében azonban a zsoltárvers első része óhajító formában szól: „Ragyogtasd ránk arcodat, Uram”. A folytatás pedig megállapítás: „így öröm árad szét a szívünkben”. S mennyire fontos az „így” kötőszó! Áldozási versként még inkább az, mert Jézus Krisztus keresztáldozatából és a kehelyből, a Jézussal való szentségi egyesülésből árad ránk a legnagyobb világosság²⁶ s egyben a hit legnagyobb öröme!

[6.] Szombaton az összes szentet tiszteljük az egyházunkban, az Istenszülő Szűz Máriával együtt. Az áldozási vers szövege főleg az előbbiekre vonatkozik:

Örvendjétek, igazak, az Úrban: jámborokhoz illik a dicséret. Alleluja!²⁷

Talán nem is szükséges ennek az örökérvényű bibliai mondatnak – a Zsolt 32,1 versnek – a kommentálása, amit a „gondviselés dicséretét” zengő zsoltárból²⁸ szombati áldozási versként vett át az egyházunk. Az összes szentire érvényes, hogy „igaz”, valamint jó és keresztény értelemben „jámbor” volt a földi életében, és ezért megérdemli a dicséretet nemcsak tőlünk, emberektől, hanem Istentől is. Örvendezhetnek a mennyei dicsőség boldogságában. – Ugyanakkor a szentáldozásban részesülőket is buzdítja az ének az ő követésükre.

3/ Három nagy ünnepünk áldozási verse

A bizánci egyház klasszikus módon tizenkét főünnepről beszél, ám ennek felsorolása nem egységes, inkább szerzőtől függő.²⁹ A három legnagyobb ünnep megítélése azonban egységes: karácsony, húsvét, pünkösd. Természetesen ez a felsorolás nem értékrendet, hanem üdvtörténeti sorrendet jelez.

[1.] *Karácsonykor* az áldozási vers – mint oly sok más liturgikus szöveg is – az üdvtörténeti esemény beteljesedését fogalmazza meg. Az igénybe vett zsoltárvers szerzője – a Zsolt 110,9 versben – természetesen még csak az előképet látja, ami karácsonykor valósul meg. Az áldozási vers szövege a következő:

Váltságot küldött az Úr az ő népének. Alleluja.³⁰

A karácsonyi áldozási versben alkalmazott „váltság” szót a Szentírás magyar fordításai a „megváltás” kifejezéssel tartalmazzák,³¹ ami könnyebben érthető.

²⁴ Biblia 1976. 620.

²⁵ Szentírás 2001. 553.

²⁶ Aranyszájú Szent János szép hasonlata szerint a szentáldozásban részesedett hívek hazaviszik magukban az Úr Jézust, és bevilágítják nemcsak a házaikat, hanem az egész várost is.

²⁷ Dicsérjétek az Urat! 1994. 97.

²⁸ Biblia 1976. 631.

²⁹ NIN 2011., illetve KATRIJ 2008. a liturgikus szövegek magyarázatát is adják. IVANCSÓ 2013. 153-172. teljes körű bemutatást ad róluk.

³⁰ Dicsérjétek az Urat! 1994. 629.

³¹ Biblia 1976. 670. és Szentírás 2001. 623.

Mindenesetre, beteljesedett a kezdetben adott messiási ígéret (Ter 3,15), és örülhetünk annak, hogy Megváltónk van, akivel a szentáldozásban egyesülhetünk.

[2.] *Húsvétkor* a pár nappal előtte – vagyis nagycsütörtökön – ünnepelt Titkos Vacsorára utal vissza az áldozási vers, melynek szövege így szól:

Krisztus testét vegyétek és a halhatatlanság forrását ízleljétek! Alleluja!³²

Ennek a húsvéti áldozási versünknek a szövege nem található meg a Zsoltárok könyvében. Ez érthető, hiszen egyértelmű a szöveg, nem előképekben fogalmaz, hanem a teljes valóságot tárja elő. A szentáldozáshoz közeledők Jézus Krisztus valóságos Testét és Vérének veszik magukhoz! Érdekes azonban figyelni a szövegben szereplő forrás-motívumra. Ugyanis a soron következő budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus jelmondatául az azt előkészítő teológiai bizottság a Zsolt 87,7 verset választotta, amit Erdő Péter bíboros javaslatára Ferenc pápa jóváhagyott:³³ „Minden forrásom belőled fakad”. S ehhez még azt érdemes hozzáfűzni, hogy az Eucharisztia szentségét megvalósító Szent Liturgiát – a szentmisét – a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúciója a keresztény élet forrásának és csúcsának nevezte.³⁴

[3.] *Pünkösdkor*, a Szentlélek eljövételének ünnepén természetes, hogy a bizánci egyház olyan zsoltáridézetet választott – Zsolt 142,10 –, amelyben valamilyen szinten jelen van a Szentlélekre való utalás. A szöveg így szól:

A te jó lelked elvezet engem a biztos földre. Alleluja.³⁵

Jogos, ha a „jó” lélekre úgy tekintünk, hogy nem pusztán jó, hanem maga a „Szent” Lélek, akiről ebben az áldozási versben szó van. A hozzá szóló, minden szertartásunk elején jelen lévő himnuszban vagy imádságban szereplő kifejezésre érdemes figyelni: „minden jónak kútfeje”, vagyis „forrása” ő.³⁶ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az áldozási versben kijelentő módon fogalmazott szöveg a Szentírásban óhajító módon szerepel: „a te jó lelked vezessen”. Arról van szó, hogy vezessen a „sima úton”,³⁷ illetve „egyenest földön”.³⁸ Vagyis végső soron az üdvösség felé, aminek a szentáldozás a záloga!

32 *Dicsérjétek az Urat!* 1994. 383.

33 <https://www.iec2020.hu/hu/hirek-sajto/nemzetkozi-eucharisztikus-kongresszus-mottojanak-teologiai-magyarazata> [letöltés: 2019.09.18.]

34 SC 10.

35 *Dicsérjétek az Urat!* 1994. 383.

36 A közismert „Mennyei király” kezdetű imádságról van szó. Lásd: *Dicsérjétek az Urat!* 1994. 16.

37 *Biblia* 1976. 683.

38 *Szentírás* 2001. 641.

3. Áldozás alatti népénekek

Mivel az áldozási versnek a 4. században elkezdett antifonális éneklési módja megváltozott, majd a 11. századra végképp kiveszett a gyakorlatból, és csak egy zsoltársors ismételtetése maradt, jogossá vált az igény, hogy változatosabbá tegyék az éneklést. Nem lehet pontosan tudni, hogy mikor, de a 20. század elején – amint a bemutatandó nyomtatásban megjelent ima- és énekeskönyveink igazolják – már biztosan jelen volt a nép körében az igény arra, hogy a hívek áldoztatása semmiképpen ne csöndben történjen, és ne is csak monoton módon egy zsoltársorsnak az adott napra vagy ünnepre áldozási versként előírt éneklésével, illetve ismételtetésével folyjon.

Kiváló példát szolgáltat a Budapesten tanuló görög katolikus papnövendékek által – püspöki jóváhagyással³⁹ – kiadott szentségimádási füzet, annak is a második kiadása.⁴⁰ A *Görögkatolikus Szemle* című újságunk, még mielőtt megjelent volna a mű, hatszor hirdette 1939-ben: „második kiadásról kellett gondoskodni, amely bővítésképpen igazi görög áldozási énekeket is fog tartalmazni”. Magában a kis kiadványban pedig ott van a megokolás is arra nézve, hogy miért kellett bővíteni:

„Általános szükségletnek óhajtottunk eleget tenni, amikor függelékben három igazi gör. kat. áldozási énekünket közöljük”.⁴¹

Majd pedig, miután megjelent a szentségimádási füzet, ismét hirdette immár 1940-ben a *Görögkatolikus Szemle* című újságunk, mégpedig öt alkalommal: „Az új kiadás függelékül három szép görögkatolikus szentáldozási énekünket is közli”. A papnövendékek által felismert általános igény nyilvánvalóan az volt, hogy az áldozók száma egyre gyarapodott – s ne feledjük, hogy a mű második kiadásával már az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus után vagyunk –, és ezért kellett nekik is nyomtatásban megjelentetni az áldozás alatt énekelhető énekeket.

A következőkben sorra vesszük azokat a műveket, amelyekben napvilágot láttak ilyen görög katolikus énekek, mégpedig a megjelenésük időrendjét követve. Több olyan ima- és énekeskönyvünk van, amelyben a római katolikusoktól átvett énekeket közölnek az összeállítók. Ezekre azonban itt nem térünk ki, kifejezetten a görög katolikus énekekkel kívánunk foglalkozni.

1/ Kovács András 1905-ös énekeskönyve

A mű szerzőjéről sem a könyvéből,⁴² sem a sajtóból, sem a szakirodalomból nem lehet tudni semmit. Annyi biztos, hogy Tokajban volt görög katolikus kántor,⁴³ ahol az „Énekes könyv a gör. kath. hívek számára” című művét megjelentette. Püspöki jóváhagyásnak nyoma nincs benne, sem az egyházmegyei levéltárban.

39 IVANCSÓ 2006. 677-689. teljes körű dokumentálását és bemutatását adja mindkét kiadásnak.

40 A gör. kat. papnövendékek 1940.

41 A gör. kat. papnövendékek 1940. a borító rectóján.

42 KOVÁCS 1905. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 217–218.

43 Megköszönöm a Tokajban élő dédunokája szóbeli megerősítését.

Viszont népszerű lehetett, elfogyhatott – sőt, elhasználódhatott –, mert három évtized múlva már nem is tudtak róla.⁴⁴

Az énekeskönyvbe a szerző kisebb mennyiségben hivatalos liturgikus szövegeket is felvett, de legnagyobb részét a saját maga által készített énekek teszik ki. Amikor pedig másoktól vesz át énekeket, jelzi a szerzőket.

A mi szempontunkból az „Áldozati kánon” című ének fontos.⁴⁵ Igaz, hogy a későbbi könyvekben cím nélkül szerepel ez az ének, de az első soráról be lehet azonosítani: „Örök élet kenyerévé legyen nekem szent tested”, illetve arról, hogy napjainkban is ismerős. Templomainkban előszeretettel éneklik áldozás alatt, amikor sok áldozó van.

A kis könyvben ez az ének összesen 32 számozott versszakot tesz ki. A versszakok két-két sorosak, és a hozzájuk csatlakozó refrén szintén két, rövidebb sorból áll. A szerkezetében nem látszik a címben jelzett „kánon” felépítése. Ugyanis, ha valóban kánon lenne, akkor kilenc ódából kellene állnia.⁴⁶

A szerző – illetve a címben szereplő közlés – szerint a könyvben található énekek a miroválás⁴⁷ alatt éneklendőek, de a most vizsgált énekünk biztos, hogy az áldoztatás idejére készült. Ezt egyrészt a tartalma, másrészt a terjedelme igazolja. Ehhez elég az első versszakát idézni:⁴⁸

Örök élet kenyerévé legyen nekem szent tested
S sokféle betegségemnek gyógyszerévé szent véred.
Jézus teste és szent vére
Légy lelkünk üdvössége.⁴⁹

Az első három versszak teljesen közismert lett, és a mai napig éneklik a görög katolikus templomokban az áldoztatás alatt, természetesen a „hivatalos” áldozási vers után, abban az esetben, ha sokan járulnak szentáldozáshoz.

2/ Lázár makói kántor 1907-es énekeskönyve

Ennek a műnek – melynek címe: „Gör. kath. kis énekes könyv”⁵⁰ – a szerzőjéről nem rendelkezünk a könyvből adatokkal. Egyházmegyei jóváhagyást sem kapott a kiadványa. Csupán egyetlen híradás maradt fenn róla a püspöki levéltárban. Ugyanis egy bő évtized után – 1919-ben – a makói segédlelkész az 1907-ben kiadott könyvre kért jóváhagyást. Az egyházmegyei cenzúrabizottságtól származó iratból tudható, hogy „a makói hitközség Lázár nevű volt kántora állította össze”, és hogy a „könyvecske használatát állítólag a makói egyháztanács legszigorúbban

44 GEBRI 1941. 3–4. vágyakozással ír arról, milyen jó lenne, ha léteznének ilyen énekek.

45 KOVÁCS 1905. 110–117.

46 A későbbi megjelentetésében már nemcsak a kánon címet viseli, hanem az ódákra való felosztás látható benne. *Emeljük föl szívünket!* 1967. 346–351.

47 Nagy ünnepeken a liturgia végén a hívek homlokának olajjal való megkenése.

48 A függelékben teljes terjedelmében közöljük a szövegét, mint a többi énekét is.

49 KOVÁCS 1905. 110.

50 LÁZÁR 1907. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 249–250.

elrendelte és tényleges használatban van”.⁵¹ A cenzúrabizottságnak kiadott mű további sorsáról semmit nem lehet tudni. Feltételezhető, hogy a kért újabb kiadása nem jelent meg, mert nem került elő példány belőle és tudósítás sem szól róla.

Érdekes a tartalma az énekeskönyvnek. Ugyanis a szerző a „hivatalos” liturgikus szövegek közé az egyes napokra, illetve ünnepekre beillesztette a saját maga által alkotott énekeket. Van egy olyan része, amelynek címe: „Énekek az oltári szentségről”.⁵² Ám itt kizárólag római katolikus énekek találhatók, a rész végére pedig odaírta a szerző, hogy „Folytatása a róm. kath. imakönyvekben”.⁵³ A mi szempontunkból tehát ennek a résznek nincs jelentősége.

Viszont a karácsonyi részben az első ének egyértelműen az Oltáriszentséghez szól. Címe: „Hiszünk a Jézus Krisztusban”. Az ének négy versszakból áll, s karácsony gondolatát ötvözi a szentségi Jézus imáadásával. Minden versszak két-két sorból áll. Az első kettő szövege a következő:

Hisszük, valljuk, Jézus, szent nevedet.
Imádjuk szentséges testedet.

Az Ige megtestesült, kit szüzek szüze szült.
Itt vagyon kenyér s bor színében az oltáriszentségben.⁵⁴

Ezt az éneket minden bizonnyal maga Lázár kántor írta, ugyanis a stílusa, a könyv szerkezetében való elhelyezése ezt látszik igazolni. További igazolásul szolgál, hogy sehol máshol nem található ez az ének.

Érdekessége a kis könyvnek, hogy az eredeti zöldes színű hátsó borítójára (feltehetőleg) saját kézírással felírta Lázár kántor „Áldozási ének” címmel az „Örök élet kenyerévé” kezdetű himnusz négy versszakát. Ez azt látszik igazolni, hogy a két évvel korábban Kovács András által kiadott énekeskönyvet⁵⁵ megismerte, de mivel már a saját könyve anyagába felvenni nem tudta, legalább kézírással feljegyezte oda ezt a benne található éneket. S egy másik érdekesség: később, miután külön fehér borítót kapott a füzet, a „Győzelemről énekeljen” kezdetű „Kongresszusi himnusz”-t is feljegyezte kántorunk az előbbi áldozási énekkel szemben. Ám ez nyilvánvalóan már későbbi történet, hiszen a kongresszus 1938-ban volt.

51 Az 59/1919. számú irat, 1919. január 4-ről, in *Görög Katolikus Püspöki Levéltár*, 62. doboz, 1. csomó.

52 LÁZÁR 1907. 50–52.

53 LÁZÁR 1907. 52.

54 LÁZÁR 1907. 34.

55 Lásd: Kovács 1905.

3/ A. Sz. imakönyve 1935-ből

A nevét csak „A. Sz.”-ként közlő bazilita szerzetes atya Sztankaninecz Ágoston Antal (1905-1999)⁵⁶ „Imádkozzál”⁵⁷ című imakönyvéről nem ismeretes tudósítás. Viszont valódi imakönyvként rendelkezik nemcsak püspöki, hanem szerzeteselőjárói jóváhagyással is. S valóban keménytáblás imakönyvről, nem pedig füzetéről van szó. Jelentős része liturgikus énekeket tartalmaz, de bőségesen vannak benne imádságok, valamint oktatói rész is. Utolsó egysége az „énekek” címet viseli, s itt a legelső ének címe: „Az Oltáriszentséghez”.⁵⁸

Ez az ének három számozott versszakot tartalmaz, melyek négysorosak. Ugyancsak négysoros a versszakokhoz kapcsolódó refrén is. Az első strófa és a refrén a következő:

Halálra sebzett Jézusom,
Szerelmed hogy hálálhatom?
Szeretni vágylak Tégedet,
Miként szeretted engemet.

Jézus, kit rejt a nagy szentség,
Örökre hön imádvá légy.
Szűz Mária veled együtt
Legyen dicsérve mindenütt!⁵⁹

Ennek az éneknek ez az első – ismert – megjelenése. Áldozási énekként nagyon közkedvelt lett, amit „könnyed”, nem teológiai mélységű szövege, valamint hullámzó dallama nagyban elősegített.

4/ Máriapócsi imakönyv 1938-ból

A bazilita atyák által kiadott „Máriapócsi imakönyv” címet viselő kis könyvnek⁶⁰ volt egy hasonló című elődje 1935-ben. Ezt az újabb változatot azonban kifejezetten az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékére szánták. Így nemcsak azért jelentős, mert az ifjúságnak szóló imádságok és oktatások mellett jelentős mennyiségű liturgikus ének található benne, hanem azért is, mert az „Énekek” című részébe három eucharisztikus éneket is felvettek az atyák.

Az első éneknek „Az Oltáriszentséghez” a címe, viszont a kezdő sora alapján ismert a görög katolikusoknál: „Halálra sebzett Jézusom”. Három, számmal ellátott versszakot tartalmaz, melyek négysorosak, valamint a hozzájuk kapcsolódó szintén négysoros refrént.⁶¹ Szövege megegyezik az 1935-ben A. Sz. által kiadott

56 Köszönetet mondok Bacsó Róbert hallgatómnak a pontosításban való közreműködéséért.

57 A. Sz. 1935. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 571–572.

58 A. Sz. 1935. 304.

59 A. Sz. 1935. 304.

60 *Máriapócsi imakönyv* 1938. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 581–582.

61 *Máriapócsi imakönyv* 1938. 177.

imakönyvével.⁶² Annyi a kettő között az eltérés, hogy míg az előző versként hozza a szöveget, ez utóbbi folyamatosan közli, szünjelekkel jelezve a sorok végét.

A második ének címe: „Az eucharisztikus kongresszus himnusza”. Könyvünkben mind a négy versszaka megtalálható a refrénnel együtt. Érdekes, hogy nem tartották meg a vers formáját, és még csak a sor végi szünjeleket sem alkalmazták a közlésében. Az első strófa és a refrén a következő:

Győzelemről énekeljen Napkelet és Napnyugat. Millió szív összecsengjen, Magasztalja az Urat! Krisztus újra földre szállott. Vándorlásunk társa lett; Mert szerette a világot, kenyérszínbe rejtett.

Krisztus kenyér s bor színében Úr s király a föld felett: Forrassz egygyé békeségben minden népet s nemzetet.⁶³

Számunkra különösen fontos a kongresszusi himnusz közlése, mert – ima- és énekeskönyveink teljes körű áttekintéséből merített ismereteink szerint – imakönyvben kinyomtatva itt jelent meg először görög katolikus egyházunkban.

A harmadik ének az „Euch. induló” címet kapta a könyvben. Összesen két, számozott versszaka és refrénje van. Az első strófa és a refrén a következő:

Hatalmas nagy Isten piciny házikóban / feléd száll szívünkől e dicsérő szólam. / Oltárunk patyolat, sugaras karámján, / Áldozatra készül az isteni Bárány.

Hull, hull a virágunk / száll, száll föl a tömjén / Ünneplő Urunknak / Magyarország földén.⁶⁴

Ez az ének egyedi. Még sehol nem találkoztunk vele. Mivel görög katolikus imakönyvünkben jelent meg, és nincs benne olyan vonás, amely arra utalna, hogy nem görög katolikus az eredete, valószínűleg jogosan tarthatjuk saját egyházunk énekének. Nyilvánvaló, hogy nem „mély teológiai” tartalmú szövegről van szó. Érdemes lenne megismerni a dallamát, hogyan alkalmazkodik a népies szöveghez, mennyire lehetett ez valódi induló. – Mivel a címe alapján és tartalmilag is „induló”, nem biztos, hogy a szentáldozás alatt énekelték a templomokban, bár nincs kizárva a lehetősége, ezért nem mellőzhettük az ismertetését.

Érdekessége ennek az indulónak, hogy itt közölt szövege folyamatos, ugyanis nem versszakokban közli a szerkesztő, hanem a sorok végét úgy jelzi, hogy szünjeleket alkalmaz a folyamatosan írt szövegben.

5/ Imádkozzunk imakönyv 1938-ból

A máriapócsi bazilita atyák kifejezetten a gyermekek számára is kiadtak egy imakönyvet. Ennek címe: „Imádkozzunk”.⁶⁵ Mivel a budapesti eucharisztikus kongresszus évében jelent meg, jogos, hogy az imádságok és a legfontosabb liturgikus szövegek mellett eucharisztikus énekeket is tartalmaz.

62 Lásd az 59. lábjegyzetünkben.

63 *Máriapócsi imakönyv* 1938. 177–178.

64 *Máriapócsi imakönyv* 1938. 178.

65 *Imádkozzunk* 1938. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 661–664.

A könyvecske utolsó része az „Énekek” címet viseli. Itt kapott helyet az a két ének, amelyeket már az ifjúságnak szóló imakönyvbe is felvettek a bazilita atyák; az ott még meglévő eucharisztikus indulót azonban innen már elhagyták.

Az első ének címe itt is: „Az Oltáriszentséghez”,⁶⁶ és ugyanúgy, mint az előbbi esetben, három, számozott versszakból áll, amihez a refrén csatlakozik. A templomi éneklésben a kezdő sora alapján lehet azonosítani: „Halálra sebzett Jézusom...”, amit a hívek meghallva, előszeretettel énekelték és éneklük az egészet – sok áldozó esetében – a szentáldozás ideje alatt.

Az ének szövegét ez a kiadás is folyamatosan hozza, szünjelekkel jelezve a sorok végét.

A másik ének pedig a „Győzelemről énekeljen Napkelet és Napnyugat...” kezdettel „Az eucharisztikus kongresszus himnusza”,⁶⁷ mind a négy – számozott – versszakával, valamint a refrénnel. Érdekes, hogy itt sem látható – mint az előző kiadásában sem – a versforma, vagyis a sorokra való osztás, sőt, ez utóbbi esetben nincsenek a szövegben szünjelek sem.

6/ A gör. kat. papnövendékek szentségimádási füzete 1940-ből

Már volt arról szó, hogy a budapesti kispapok „általános szükségletnek” kívántak eleget tenni, amikor az általuk összeállított füzet második kiadásába⁶⁸ három „igazi görög katolikus áldozási éneket” is belefoglaltak. Ez a rész a műben a „Függelék. Énekek szentáldozásra”.⁶⁹ Tehát a címben is jelzik a papnövendékek, hogy milyen célból közlik itt a következő három éneket. Egyiket sem látják el címmel, így az első soruk alapján lehet őket azonosítani.

Az első ének összesen nyolc, számozott versszakot tartalmaz, melyek mindegyike négy sorból áll. A legelső sor: „Örök élet kenyerévé”⁷⁰ – s így vált közhimenné és egyházunkban általánosan használttá ez az ének. Érdekessége, hogy itt kottát is közöltek hozzá a kispapok, mégpedig „A” és „B” változatban.⁷¹ Az utóbbi feliratában zárójelben szerepel, hogy „főleg gyászliturgián”. Míg az „A” verzió általánosan ismert és használt a szentáldozás alatt, amikor sok áldozó van, a második nem. – További érdekesség, hogy a papnövendékek a Kovács András által 1905-ben kiadott énekes könyvből vették át az ének szövegét, ám nem teljes terjedelmében, hanem az ottani 32 versszakból csak nyolcat, új számozást adva nekik.⁷²

A második ének első sora a következő: „Ízleljétek és lássátok”.⁷³ Ez az ének összesen kilenc, számozott versszakot tartalmaz. A cím alatt zárójelben hozza:

⁶⁶ *Imádkozzunk* 1938. 120.

⁶⁷ *Imádkozzunk* 1938. 121–122.

⁶⁸ A gör. kat. papnövendékek 1940. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 687–689.

⁶⁹ A gör. kat. papnövendékek 1940. 15–19.

⁷⁰ A gör. kat. papnövendékek 1940. 15–16.

⁷¹ A gör. kat. papnövendékek 1940. 14. Ez a kotta csupán egy oldalt tesz ki a műben. Eddigi lappangása miatt nem is került be a kottás gyűjteménybe: IVANCSÓ 2016b. és IVANCSÓ 2019b. A hiányt most pótoljuk.

⁷² Így átvették az 1–3. versszakot, majd 4. versszakként a 9.-et, 5.-ként a 21.-et, 6.-ként a 25.-et, 7.-ként a 28.-at és 8.-ként a 29. versszakot.

⁷³ A gör. kat. papnövendékek 1940. 16–17.

„Dallam: Mint az előző éneké”. Talán emiatt terjedhetett el az éneklése a szentáldozás alatt, de korántsem olyan mértékben, mint az „Örök élet kenyerévé” kezdetű énekünk. Minden bizonnyal közrejátszott a háttérbe kerülésében az a tény, hogy az Előszenteltek liturgiája folyamán a tényleges áldozási vers hasonlóképpen kezdődik: „Ízleljétek és lássátok” (a 33. zsoltárból vett idézetként), ám ott a dallama egészen más, s ha valamelyik kántor az „Ízleljétek” kezdetű énekre gondolt, akkor az előszenteltek áldozási versét kezdte énekelni, nem pedig ezt az éneket.

Az első versszak szövege a következő:

Ízleljétek és lássátok,
Mily édes, mily jó az Úr,
Jöjjetek, s Ő megennyhíti,
Ki szent lábához borul.⁷⁴

A harmadik ének kezdete: „Hiszem, Uram, és megvallom”, aminek alapján azonosítani lehet a teljes éneket.⁷⁵ Ez az ének is kilenc, számozott versszakból áll. A versszakok itt nem négy-, hanem nyolcsorosak. Dallamot nem közöltek hozzá a kispapok, hiszen saját dallamán ismerős. Az első versszak szövege a következő:

Hiszem, Uram, és megvallom,
Hogy te vagy Krisztus Isten.
Te vagy az én táplálékom
A kenyér- és borszínben.
Add, hogy méltóan vegyem
Legtisztább szent Tested,
Bocsásd meg, ó nagy Isten,
A mi vétkezésünket.⁷⁶

Ezt az éneket is előszeretettel éneklik a görög katolikus templomokban a szentáldozás alatt a hívek, amikor sok áldozó van. Kilenc versszakából azonban csak ez az első, a harmadik: „Annyi bűntől megsebezve”, valamint a hatodik: „Megtört, ámde meg nem osztott” kezdetűek ismeretesek.

7/ Gebri János énekeskönyve 1941-ből

A szerző Nyírtasson és a kárpátaljai Beregszászban volt kántor. Nagy gondot fordított arra, hogy legyenek templomban énekelhető népénekeink. Így minden ünnepre írt ilyen énekeket, melyeket könyvének⁷⁷ első részében közöl, a második részbe pedig a liturgikus szövegek után szintén saját költésű népénekeket vett fel.

A mű első részében található egy olyan egység, amelynek címe: „Szent misei és oltáriszentségi énekek”.⁷⁸ Ezen belül két éneket lehet áldozási éneknek tekinteni, amint a szerző a Szent Liturgia menetébe belehelyezte őket.

74 A gör. kat. papnövendékek 1940. 16.

75 A gör. kat. papnövendékek 1940. 17–19.

76 A gör. kat. papnövendékek 1940. 17.

77 GEBRI 1941. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 711–732.

78 GEBRI 1941. 44–48.

Az egyik ének címe: „Krisztus Jézus én Megváltóm”.⁷⁹ Ez a 34. számú ének a kötetben, és a szerző megadta hozzá a dallamot is: „Hiszem, Uram, és megvallom”.⁸⁰ Összesen három versszakból áll, melyben a sorok meglehetősen hosszúak: tehát a dallamként megadott ének strófájából két-két sort egyesít. Az első versszak szövege a következő:

Krisztus Jézus, én Megváltóm, isteni félelemmel
Közeledem Tehozzád most szívbeli rettegéssel.
Hogy szent tested és véred méltóan vehessem,
S általa a mennyországot, egykor majd elnyerhessem.⁸¹

A másik ének címe: „Ó Isten Báránya”.⁸² Ennek a 35. számú éneknek négy verszaka van, ám ezekben a sorok rövidek. Itt is megadta a szerző a dallamot, amin énekelni kell: „Krisztus testét...”. Az első versszak szövege a következő:

Ó, Isten Báránya,
Ég és föld királya:
Imádlak és áldlak,
Szent hittel imádlak.
Lelkem áldozata!⁸³

A könyv második részében szintén két áldozási ének található. A 70. számú éneknek kifejezetten ez a címe: „Áldozási ének”.⁸⁴ Egyetlen, négy soros versszakból áll. A szövege a következő, amely csaknem egyezik a papnövendékek által közölt egyik énekével:⁸⁵

Hiszem, Uram, és megvallom, hogy te vagy Krisztus Isten.
Te vagy az én táplálékom a kenyér s bor színében.
Add, hogy méltóan vegyem legtisztább testedet,
Bocsásd meg, óh nagyirgalmú, minden vétkezésemet.⁸⁶

A másik ének a 71. számú, címe pedig „Ének az Oltáriszentséghez”. Az első sorával lehet azonosítani: „Halálra sebzett Jézusom”. Ez ugyanaz az ének mind a három versszakával és a refrénjével, ami 1935-ben vált először ismertté,⁸⁷ majd 1938-ban két imakönyvben is megjelent,⁸⁸ s ami 1944-ben is napvilágot látott.⁸⁹

79 GEBRI 1941. 46–47.

80 Lásd a 76. lábjegyzetünket.

81 GEBRI 1941. 46.

82 GEBRI 1941. 47–48.

83 GEBRI 1941. 47.

84 GEBRI 1941. 92.

85 Lásd a 76. lábjegyzetünket.

86 GEBRI 1941. 92.

87 Lásd az 59. lábjegyzetünket.

88 Lásd a 61. és 66. lábjegyzetünket.

89 Lásd a 92. lábjegyzetünket.

8/ Máriapócsi imakönyv 1944-ből

Az ifjúságnak szóló máriapócsi imakönyvnek született egy második kiadása 1944-ben.⁹⁰ Érdekes módon ez nem az 1938-as kiadást, hanem 1935-öst követi (annak a második kiadása). A könyv „Énekek” című részében⁹¹ három eucharisztikus ének kapott helyet.

Az első ének „Az Oltáriszentséghez” címet viseli, és ez a „Halálra sebzett Jézusom” kezdetű ének,⁹² tehát az előzőekben már megismert áldozási énekünk. Érdekessége, hogy ebben a könyvben a szöveg tényleges versformájában látható, három, számmal ellátott versszakban, valamint a refrén is ugyanígy.

A második ének „Az eucharisztikus kongresszus himnusz”.⁹³ Ugyanaz alapítható meg erről a szövegről, mint az előzőről: tehát megtartja a versformát, a versszakok pedig számmal vannak ellátva. A refrén is versformájú.

A harmadik ének az „Eucharisztikus induló”⁹⁴ – „Hatalmas nagy Isten” – két, számozott versszakával, illetve a refrénjével. Itt az éneket már verses formájában láthatjuk.

9/ Az Emeljük föl szívünket! imakönyv 1958-ból

Az „Emeljük föl szívünket!” című imakönyvet⁹⁵ egyházmegyei bizottság szerkesztette.⁹⁶ A mű „tisztulási folyamaton” ment át, miközben az egymás utáni kiadásokat összeállították.⁹⁷ Ez a folyamat a latin hatások kiküszöbölése volt, ami az áldozási énekeket valójában nem érintette, mert ebbe az imakönyvbe nem vettek fel kifejezetten római katolikus éneket.⁹⁸

[1.] Az 1958-ban kiadott imakönyvben az „Énekek az Oltári szentségről”⁹⁹ című szó alatt összesen négy ének szerepel. Ezek számmal vannak ellátva; a címüket nem írták ki, de az ennek megfelelő rész az egyes énekek első sorában dőlt betűvel van szedve. A szöveg nem versszakokban, hanem folyamatosan látható, az egyes sorokat gondolatjelek választják el. Az első ének itt az „Örök élet kenyerévé”¹⁰⁰ kezdetű/című áldozási énekünk, ami eddig háromszor látott napvilágot: 1905-ben, 1907-ben és 1940-ben. Most pedig ez a könyv az első három versszakát közli. A második ének az „Ízleljétek és lássátok”,¹⁰¹ amihez zárójelben a dallamot

90 *Máriapócsi imakönyv 1944.* – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCsó 2006. 583–584.

91 *Máriapócsi imakönyv 1944.* 320–323.

92 *Máriapócsi imakönyv 1944.* 320–321.

93 *Máriapócsi imakönyv 1944.* 321–322.

94 *Máriapócsi imakönyv 1944.* 323.

95 *Emeljük föl szívünket! 1958.* – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCsó 2006. 845–866. A teljes sorozatét: 845–902.

96 IVANCsó 2000. 21–51.

97 A kiadások sorszámát nem tüntették fel az imakönyvben, azonban a levéltári források alapján sikerült a teljes sorozatot összeállítani belőlük.

98 IVANCsó 2018. 29–42.

99 *Emeljük föl szívünket! 1958.* 340–343.

100 *Emeljük föl szívünket! 1958.* 340–341.

101 *Emeljük föl szívünket! 1958.* 341.

is megadták: „Mint az előző éneké”. Ezt a budapesti papnövendékek jelentették meg először, mégpedig 1940-ben. Most ez a könyv két versszakát közli. A harmadik ének a „Hiszem, Uram és megvallom”,¹⁰² ami eddig 1940-ben és 1941-ben jelent meg. Most csak négy versszaka található a kilenc strófás éneknek. A negyedik a „Győzelemről énekeljen”¹⁰³ kongresszusi himnusz, mind a négy versszakával.

[2.] Az 1967-es változatban¹⁰⁴ ugyanez a négy ének szerepel. Ám lényeges különbség látható az első esetében, ugyanis itt az „Örök élet kenyerévé” kezdetű ének „Az Oltáriszentség kánonja” címet kapja.¹⁰⁵ Míg Kovács András 32 versszakban közölte, a budapesti kispapok kilenc strófát adtak közre belőle, itt a kánon valódi felépítését követték a szerkesztők. Jelezték a kilenc ódára való felosztást,¹⁰⁶ továbbá az I. óda első versszaka után azt is, hogy „Énekelhető minden vers után”:

Jézus teste és szent vére, légy lelkem üdvössége.¹⁰⁷

A másik három áldozási ének közlésében nincs változás: ugyanúgy néznek ki itt is, mint az imakönyv első kiadásában.

[3.] Az 1971-es, az 1974-es, az 1978-as, az 1984-es, az 1988-as és az 1992-es kiadásokban az előzővel megegyező formában szerepelnek az énekek.¹⁰⁸

[4.] A 2000-ben, 2008-ban és a 2011-ben megjelentetett változatban is megvan mind a négy ének, de az elsővel kapcsolatban visszalépés történt: egyáltalán nem szerepel a címe, hanem csak az 1. sorszám áll előtte. Az is fontos változás, hogy csak az első három versszaka kapott helyet ezekben a kiadásokban.¹⁰⁹

4. Az énekek tartalmi áttekintése

Ima- és énekeskönyveink áttekintéséből kitűnik, hogy összesen kilenc olyan „áldozási ének” található bennük, amelyek a Szent Liturgiában az áldoztatás folyamán énekelhető, illetve éneklendő, amikor sok áldozóról van szó. Ezeket a nyomtatásban való megjelenésük sorrendjében tekintjük át.

[1.] „Örök élet kenyerévé” – Kezdetben „Áldozati kánon”, majd „Az Oltáriszentség kánonja” címmel szerepel a könyvekben. A Kovács András által közölt 32 versszak még nincs ódába rendezve, ahogyan a kánonban kell lennie. Valódi kánon formában az „Emeljük föl szívünket!” imakönyvben jelenik meg az 1958 és 2000 közötti kiadásokban.

¹⁰² *Emeljük föl szívünket!* 1958. 341–342.

¹⁰³ *Emeljük föl szívünket!* 1958. 342–343.

¹⁰⁴ *Emeljük föl szívünket!* 1967. – Teljes körű leírását és ismertetését lásd: IVANCSÓ 2006. 867–876.

¹⁰⁵ *Emeljük föl szívünket!* 1967. 346.

¹⁰⁶ Pontosabban nyolc ódáról van szó, mert a kánon szerkesztési szabályai szerint a második óda csak a nagyböjti liturgikus szövegekben fordul elő.

¹⁰⁷ *Emeljük föl szívünket!* 1967. 346.

¹⁰⁸ *Emeljük föl szívünket!* 1971. 346–353. *Emeljük föl szívünket!* 1974. 346–353. *Emeljük föl szívünket!* 1978. 346–353. *Emeljük föl szívünket!* 1984. 378–385. *Emeljük föl szívünket!* 1988. 378–385. *Emeljük föl szívünket!* 1992. 338–344.

¹⁰⁹ *Emeljük föl szívünket!* 2000. 365–367. *Emeljük föl szívünket!* 2008. 365–367. *Emeljük föl szívünket!* 2011. 326–328.

Görög katolikus híveink nagyon megszerették ezt az éneket, az első három versszakát rendszeresen éneklük az áldoztatás alatt, olykor a negyediket is. Kifejezésre jut benne, hogy az Eucharisztia valóban az „örök élet kenyere”, amely testi és lelki betegségek gyógyítására is szolgál. Mivel „a sok helytelen cselekvéssel megfertőztetett” ember érzi a bűnös állapotát, „hittel kívánja” és kéri: „nem vagyok méltó, de méltass szent testedre és véredre”. A negyedik versszakban pedig az Istenszülőhöz folyamodik, aki az „üdv kalásztát termette”, hogy „add azt ennem, lelkem üdvözítőjét”. – Ez a gondolatsor minden órában azonos: jelen van az Eucharisziába vetett hit, hogy az valóban Jézus teste és vére; mint ahogy az is, hogy a belőle való részesedés, ha méltó és megfelelő bűnbánattal járulunk hozzá, megtisztít a bűnöktől, és így az örök életbe vezet. Mindehhez pedig az Istenszülő hathatós közbenjáró.

[2.] „Hiszünk a Jézus Krisztusban” – A Lázár makói kántor által írt áldozási ének a karácsonnyal állítja párhuzamba az Oltáriszentség titkát, ami alapvetően szép teológiai gondolat. Az első versszakban leszögezi Jézus irányában: „Imádjuk szentséges testedet és véredet”. A másodikban kifejezi hitét, hogy a „megtestesült Ige” itt van az Oltáriszentségben „kenyér s bor színében”. Ezért nem is kell Betlehembe menni, hanem „e szent helyen” is imádni lehet őt, fogalmazza meg a harmadik versszakban a szerző. Végül zárásként irgalmat kér az „itt, az Oltáriszentségben jelen lévő” Jézus Krisztustól.

Kár, hogy a szerző nem jelezte, milyen dallamra kell énekelni ezt az áldozási éneket. Mindenesetre, arról nem tudunk, hogy – Makón kívül¹¹⁰ – elterjedt volna görög katolikus egyházunkban. Más kiadványban nem található a szöveg, és nem is lehet találkozni éneklésével a templomainkban.

[3.] „Halálra sebzett Jézusom” – Ez az „Oltáriszentséghez szóló” ének annál inkább elterjedt görög katolikus híveink körében: zúgnak a templomaink, amikor éneklük a nem túlságos mélységű teológiai szövegét az édeskés dallamon. Talán a refrén első sora adja az ének lényegét, amikor megállapítja, hogy „Jézus, kit rejt e nagy szentség”, akit örökre „hőn” imádni akarunk. S nem maradhat el a mariológiai vonatkozás, ami népünk szívében is nagyon mélyen gyökerezik, mert azzal zárul a refrén, hogy „Szűz Máriával együtt” dicsérjük Jézust. Az első versszakban a szerető szív fordul a „halálra sebzett Jézus” felé: meg akarja hálálni az ő szeretetét. S ezt akár „ezer életével” is megtenné – a második versszak szerint –, de még az is csekély lenne ahhoz képest, amit Jézus tett érte. A harmadik versszakban van igazán a szentáldozásról szó: vágyakozik rá a lélek, de ott van a kétsége is, hogy vajon „méltónak látja-e” erre Jézus. A mindegyik strófára következő refrén megerősítést ad, hogy valóban Jézus van jelen az Oltáriszentségben.

[4.] „Győzelemről énekeljen” – Az 1938-as budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus himnuszát – amit Bangha Béla írt és Koudela Géza zenésített meg – nemcsak a római katolikus templomokban, hanem minden görög katolikus templomban ismerik és éneklük az áldozás alatt, amikor sokan járulnak szentáldozáshoz. Ezt nyilvánvalóan elősegítette az a tény, hogy együtt vettek részt híveink a kongresszuson, közösen énekelték, megkedvelték, népénekké vált.¹¹¹ Ha nem is mind

110 A „könyvecske használatát állítólag a makói egyháztanács legszigorúbban elrendelte és tényleges használatban van” – írta róla Székely Jenő makói segédlelkész. Vö. 59/1919. számú irat, 1919. január 4-ről, in *Görög Katolikus Püspöki Levéltár*, 62. doboz, 1. csomó.

111 A római katolikus *Szent vagy, Uram* énekeskönyvben a 280/B szám alatt található.

a négy versszakát, de legalább az első kettőt könyv nélkül tudják énekelni a görög katolikus hívek is. – Mivel teológiai professzor írta a szövegét, nem kétséges, hogy minden a helyén van benne, mind tartalom, mind forma tekintetében. Az egész világmindenségen uralkodó – görög szóval Pantokrátor – Jézus Krisztustól ma is időszerű kérni a népek és nemzetek békességben egybeforradó egységét.

[5.] „Hatalmas nagy Isten” – Az „Eucharisztikus induló”-ként jelzett énekben (az 1938-as és 1944-es máriapócsi imakönyvben), melynek szerzőjét nem ismerjük, hármaskorlatot lehet találni. Egyrészt jelen van benne hulló virágként és föl-szálló tömjénfüstként a „dicsérő szólam” és a „hódoló köszöntés”, ami valójában imádás lenne Jézus Krisztus iránt. Másrészt benne van az áldozatnak a gondolata, amire az „isteni Bárány készül” az oltáron, tehát a Szent Liturgiában. Harmadrészt azt a teológiai igazságot tartalmazza, ami az egész ének legfontosabb gondolatát adja: a „Te valód lett immár a kenyéri lényeg”, vagyis azt fejezi ki, hogy az oltár kenyéréből Jézus Krisztus valóságos Teste lett az átváltoztatás folyamán.

Mindazonáltal kétséges, hogy valóban a szentáldozás alatt énekelt „áldozási ének” volt-e valaha is ez az induló, aminek a dallama sem ismerős.

[6.] „Ízleljétek és lássátok” – A kilenc versszakos énekből az idők folyamán mindössze kettő maradt meg az imakönyveinkben. A budapesti kispapok 1940-ben még a teljes szöveget közölték, de az egyházmegyei bizottság által kiadott „Emeljük föl szívünket!” című imakönyv már csak két versszakkal hozza 1958-tól napjainkig. Így szokták énekelni a templomainkban is, mégpedig az „Örök élet kenyérévé” kezdetű ének dallamára (ahogy azt jelzik is a kispapok¹¹²). Az ének a 33. zsoltárból kölcsönzött gondolattal buzdít a szentáldozásra: „Ízleljétek és lássátok, mily édes, mily jó az Úr”, aminek célja az „örök élet” megnyerése. Ezért kéri a nyolcadik versszak három verssora az áldozási imára utalva: „Emlékezzél rólam, Uram... Szent... Uralkodó”.¹¹³ Közben azonban benne van az Oltáriszentség iránti imádat, előbb a szent Vér felé fordulva (negyedik versszak), hogy „égesse fel minden bűnöm”, majd a szent Kenyér felé: „ím, megvallak a világ Istenének”, mert a gyarló emberhez így közeledik a „véghetetlen örök Isten” a „kenyér szín alatt” (hatodik és hetedik versszak). Az utolsó (kilencedik) versszak pedig az emmauszi jelenetből kölcsönzi a gondolatot, hisz erősítést kér: „maradj velünk, ha esteledik”.

[7.] „Hiszem, Uram, és megvallom” – A kilenc versszakból álló énekből, amit először a budapesti kispapok adtak ki 1940-ben, Gebri János még csak egyetlen versszakát közölte 1941-ben,¹¹⁴ de az egyházmegyei kiadású „Emeljük föl szívünket!” című imakönyv már négyet. Érdekes, hogy nem egymás utáni négy versszakról van szó, hanem az elsőről, a harmadikról, a hatodikról és a kilencedikről. Ebből a négyből az utolsó kevésbé ismert, illetve nem éneklük a híveink a szentáldozás alatt. Az első kettőt azonban harsogják a templomokban. Amint az ének első sorában látható, hogy nagy hitvallással kezdődik a himnusz: a „kenyér- és borszínben” Krisztus táplálékul adja magát, s ehhez bűnbánattal kell közeledni, hogy „méltóan vegyem” a szentséget. Ez a hitvallás és kérés vonul végig az egész éneken. A második versszak az Atyától született, a Szűztől megtestesült, az Egyház által „nagy

112 Lásd a 73. lábjegyzetünket.

113 *Liturgikon* 1920. 150. „Emlékezzél meg rólam, Uram, midőn eljössz a te országodba. Emlékezzél meg rólam, Uralkodó, midőn eljössz a te országodba. Emlékezzél meg rólam, Szent, midőn eljössz a te országodba”.

114 A szöveg nem teljesen azonos. Lásd a 86. lábjegyzetünket.

Szentséget” áldja, majd a harmadik visszatér a bűnbánat gondolatához: „annyi bűntől megsebezve” és gyarló módon csak annak tudatában lehet közeledni a szentáldozáshoz, hogy Jézus maga jelentette ki: nem az egészségeseket jött hívni, hanem a betegeket,¹¹⁵ s erre szolgál „a keresztség megújítása” (negyedik versszak). Szép metafora található az ének ötödik versszakában: a manna negyven éven át hullott az égből, a Kenyérnek „élő mannaként” való hullása „e földön véget nem ér”. A tridentinai eucharisztikus dogma gondolata is megjelenik: a szentség bármilyen kis részében „a megosztatlan Krisztus rejezik egészében” (hatodik versszak). Még tovább megy a gondolat: belőle részesedve „most egy test vagyunk sokan” (hetedik versszak). Ezért az angyalokkal együtt „hódolunk szeretettel” a „közénk szállt Úr előtt” (hetedik versszak). Az utolsó versszak ismét az örök élet felé fordítja a figyelmünket: „azért jött Krisztus Isten, hogy nekünk élünk legyen”.¹¹⁶ – Íme, egy népének is mily szépen és mily sokrétűen össze tudja foglalni az egyháznak az Eucharishtiába vetett hitét! Valóban hálát adhatunk Istennek, hogy görög katolikus népünk ismeri, szereti és éneklí ezt az éneket, amikor sok áldozó járul szentáldozáshoz.

[8.] „Krisztus Jézus én Megváltóm” – Gebri János 1941-ben adta ki a minden bizonnyal saját maga által szerzett eme éneket, mind a három versszakával. Bár dallamot is közöl hozzá a szerző, mégsem vált általánosan ismertté ez az ének a templomainkban. A három versszak közös gondolata, hogy a szentáldozás az örök élet felé vezeti az embert: „hogy a mennyországot egykor majd elnyerhesse”; hogy „mélto legyen az égi nagy örömré”; hogy üdvözülten „egykor a magas mennyországba” jusson. Ugyanakkor áthatja a méltatlanság érzése, valamint a kegyelem kérése is. Ezért kéri az áldozó: „a te titkos vacsorádban részesíts engem, Uram, / éltető szent tested és véred vezesse Hozzád utam”. Biztos, hogy a szerző, miközben a maga jámborságát belefoglalta az énekbe, tanítani is akart, hiszen jómaga kántortanító volt. S tanítását a „hivatalos” liturgikus szövegek alapján tette, ugyanis a rájuk való utalás világosan megmutatkozik a versszakokban. – Ki kell tehát jelentenünk, hogy ez az ének sem haszontalan a szentáldozás folyamán.

[9.] „Ó, Isten Báránya” – Ugyancsak Gebri János tette közzé ezt az éneket az 1941-ben kiadott énekeskönyvében. A négy versszakból álló rövid ének nemcsak tartalmilag szép, hanem verselésében is; csaknem azt lehet rá mondani, hogy olykor bravúros. A szerző egyetlen nagy hitvallást tesz a strófák alapján a szentségi Jézus imáadására (első versszak), akit a szentáldozásban magához vesz (második versszak), akivel gyakran akar így találkozni (harmadik versszak), aki így az örök üdvösségre vezérli őt (negyedik versszak). – Erről az énekről is azt kell mondanunk, hogy nem vált általánosan ismertté, bár a dallamot is megadta hozzá a szerző. Biztos, hogy nincs benne olyan gondolat, ami szögesen ellenkezne a bizánci egyház szentáldozásról szóló tanításával, így a maga helyén jelen lehetett az áldoztatások alatt.

115 Mt 9,12

116 Jn 10,10

5. Összegzés

Liturgikus kiadványaink (ima- és énekeskönyveink) tüzetes és maradéktalan áttekintése alapján azt lehet megállapítani, hogy magyar görög katolikus egyházunkban legkésőbb a 20. század elején kialakult az igény az áldozási énekek iránt. Ekkor ugyanis megnőtt a szentáldozáshoz járulók száma, és a templomban jelen lévő hívek nem elégedtek meg azzal, hogy az egyetlen (aznapra előírt, zsoltárversből álló) „áldozási verset” énekeljék és ismételgessék sokszorosan.

Ezek az énekek tanítanak: az Eucharishtiában való részesedés fontosságáról, az ember méltatlanságáról, illetve éppen ezért a méltó felkészülés jelentőségéről, valamint arról, hogy ez az üdvösségbe vezet.

Így kell szemlélnünk és értékelnünk azt a kilenc könyvet, amiben összesen kilenc ilyen „áldozási énekünk” megjelent. Ezek közül természetesen egy-egy ének több könyvben is helyet kapott, illetve egy-egy könyvben több ének is bekerült.

Mindenesetre, értéket képviselnek az egyházunkban, és nem lenne szabad őket kiiktatni a gyakorlatból, hiszen amellet, hogy imádságok, szép tanítást is nyújtanak. Ugyanakkor ráirányítják a figyelmet arra a tényre, hogy az egyház liturgiája élő és folyamatosan fejlődő valóság, nem megkövesedett, múzeumi tárgy. Nemcsak a másfélezer éves patinás liturgikus szövegeinknek lehet létjogosultsága az egyházunkban, hanem ezeknek a nép ajkáról fakadó és tanító imádságos énekeknek is. – Érdekes lenne egy újabb évezred távlatából visszatekinteni ezekre az énekekre. Meg vagyok győződve arról, hogy az akkori emberek, felismerve az értéküket, ugyanúgy fogtak tekinteni rájuk, mint ahogyan mi most az ősi énekeinkre.

Függelék

1. Kovács András: Áldozati kánon (betűhív átírásban)

1

Örök élet kenyerévé, legyen nekem szenttested.
S sokféle betegségeknek gyöngy szerévé szent véred.
Jézus teste és szent vére (stb.)
Légy lelkünk üdvössége.

2

Szent tested, s drága véredet, hogy méltóan vehessem.
Kivánom hittel és kérlek, tégy méltóvá ma engem.
Jézus teste és szent vére (stb.)

3

Sok helytelen cselekvéssel meglévén fertőztetve.
Nem vagyok méltó, de méltass szent testedre, s véredre.
Jézus teste és szent vére (stb.)

4

Jóságos föld! fölszántatlan az üdv kalászáat terméd.
Isten szülő! add azt ennem lelkem üdvezítőjét.
Jézus teste és szent vére (stb.)

5

Könnyeket adj Krisztus szívem szennyét letisztítani.
Hogy hittel és félelemmel tisztán merjek áldozni.
Jézus teste és szent vére (stb.)

6

Legyen bűnök bocsánata isteni tested s véred.
Szentlélekben részesülés s szervtelen örök élet.
Jézus teste és szent vére (stb.)

7

Kárhozat nélkül add nekem résztvenni szent testedben.
Hogy dicsőítsem jószágod e földön és mennyekben.
Jézus teste és szent vére (stb.)

8

Örökélet kenyerének asztala szent szűz Anya!
Félelemmel ízlelem. Azt, ki a mennyből száll manna.
Jézus teste és szent vére (stb.)

9

Ön akarva bűneinkért, mint bárány leölettel.
Szent véreddel tisztíts engem, melyet értem ömlesztél
Jézus teste és szent vére (stb.)

10

Sebess fekélyes a lelkem, gyógyítsd s szenteld meg Uram.
Hogy méltó legyek részt venni isteni vacsorádban.
Jézus teste és szent vére (stb.)

11

Álljunk min félve remegve, szivünk szemünk fölfelé.
Félelmedben tégy bennünket erőssé s értelmessé.
Jézus teste és szent vére (stb.)

12

Kérleld meg szent szülöttedet tisztaságos Szüz Anya!
Hogy vevén a drága gyöngyöt Szentelődjem általa.
Jézus teste és szent vére (stb.)
Jézus teste és szent vére (stb.)

13

Mint előre mondad Krisztus! legyen szegény szolgádnak.
Marad bennem, mint ígérted, örök élet forrásnak.
Jézus teste és szent vére (stb.)

14

Isten igéje és Isten! Szent tested büszke fénné.
Legyen a bűn homályában, s véred tisztító vízzé.
Jézus teste és szent vére (stb.)

15

Fertelmes a lélek bennem s tisztátalan az én szám!
Nem merek hozzád járulni, de tégy méltóvá nyilván.
Jézus teste és szent vére (stb.)

16

Imáiddal Isten Anyja! égi illat lakhelye!
Választott edénnyé engem Fiaid szenteljen tele.
Jézus teste és szent vére (stb.)

17

Elmém szivem testem lelkem, mind újra szenteld bennem.
Hogy kárhozatlan részt vegyek, rettentő szentségedben.
Jézus teste és szent vére (stb.)

18

Hogy a bűnös indulatot legyőzhessem magamban.
Szent titkod erősítsen meg s neveljen malasztodban.
Jézus teste és szent vére (stb.)

19

Krisztus isteni titkához félelemmel imádván.
Jerünk, az ő valóságos testét vérét áldozván.
Jézus teste és szent vére (stb.)

20

Isteni Ige! és Isten! szentelj meg ma egészen.
Szent Anyád imádságival titkod üdvömré legyen.
Jézus teste és szent vére (stb.)

21

Jóságnak forrása Krisztus! szent titkaidban részvét.
Legyen nekem világosság, élet, és malaszt bővség.
Jézus teste és szent vére (stb.)

22

Ments meg az indulat, inség s ellenség rabságától,
Hogy lelkem rajtok uralgván neked szolgáljon mától.
Jézus teste és szent vére (stb.)

23

Nézzed a nagy szent titkodat, rémulj meg óh én lelkem!
Siránkozz s mellütve sóhajtsd: Isten tisztíts meg engem!
Jézus teste és szent vére (stb.)

24

Szent Anyja! ki Isten szülte emberi elménk felett!
Testben lélekben tisztátlan szolgál engem tisztíts meg.
Jézus teste és szent vére (stb.)

25

Mennyei és rettenetes szentségedben részt venni,
Engedj nekem én Krisztusom! s ne hagyd lelkem csüggedni.
Jézus teste és szent vére (stb.)

26

Irgalmadhoz folyamodván, félelemmel kiáltom,
Maradj benne és én benned mint mondád jó Megváltóm!
Jézus teste és szent vére (stb.)

27

Az Isteni tüzet vévén, félek, hogy meg ne égjek.
Oh én sár! isteni testtel halhatatlanná leszek.
Jézus teste és szent vére (stb.)

28

Az élő isteni kenyér benned sült Isten Anyja!
Sérületlen szeplőtlenségben, üdvözlégy oh Mária!
Jézus teste és szent vére (stb.)

29

Krisztust izleljétek, értünk áldozat lőn Atyjának.
S szüntelen föláldoztatik üdvére a világnak.
Jézus teste és szent vére (stb.)

30

Lelkem és testem szenteld meg házaddá s lakjál bennem,
Az Atyával s szent lelkeddel üdvözítő Istenem!
Jézus teste és szent vére (stb.)

31

Tested mint a tűz égesse a bűn tövisét bennem,
S világítson meg, hogy örök imádód legyen Isten!
Jézus teste és szent vére (stb.)

32

Mária vérből testet vőn Isten, s angyalok látták,
A láthatatlant, s azért velünk éneklik Isten Anyját.
Jézus teste és szent vére (stb.)

**2. Lázár: Hiszünk a Jézus Krisztusban
(betűhív átírásban)**

Hisszük valljuk Jézus szentnevedet.
Imádjuk szentséges testedet s véredet.

Az Ige megtestesült, kit szüzek szüze szült.
Itt vagyon kenyér s bor színben az oltári szentségben.

Betlehemben született jászolban helyeztetett.
Ne menjünk Betlehembe, imádjuk e szent helyen.

Jézus Krisztus Messiás légy minékünk irgalmas
Ki itt vagy kenyér s bor színben, Az oltáriszentségben.

3. Halálra sebzett Jézusom

1. Halálra sebzett, Jézusom,
Szerelmed, hogy hálálhatom?
Szeretni vágylak Tégedet,
Miként szerettél engemet.

Jézus, kit rejt a nagy szentség
Örökre hón imádva légy.
Szűz Mária veled együtt
Legyen dicsérve mindenütt!

2. Ha volna ezer életem,
S mondanám, mind néked szentelem
Ez áldozat ó mily csekély,
Ha nézem, értem mit tevél,

Jézus, kit rejt...

3. Ó jöjj hozzám, jó Jézusom,
Kegyelmeddel légy gyámolóm,
Utánad lelkem hón eped,
Méltónak látsz-e engemet?

Jézus, kit rejt...

4. Bangha – Koudela: Győzelemről énekeljen

Az 1938-as budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus himnusza

Győzelemről énekeljen Napkelet és Napnyugat,
Millió szív összecsengjen, magasztalja az Urat!
Krisztus újra földre szállott, vándorlásunk társa lett,
Mert szerette a világot, kenyérszínbe rejtezett.
Krisztus kenyér s bor színében Úr s Király a föld felett,
Forrassz eggyé békességben minden népet s nemzetet!

Egykor értünk testet öltött, kisgyermekként jött közénk,
A keresztfán vére ömlött váltságunknak béréként.
Most az oltár Golgotáján újra itt a drága vér,
Áldozat az Isten-Bárány, Krisztus teste a kenyér.
Krisztus kenyér s bor színében...

Zúgjon hát a hálaének, szálljon völgyön, tengeren,
A szeretet Istenének dicsőség és üdv legyen.
Az egész föld legyen oltár, virág rajta a szívünk,
Minden dalunk zengő zsoltár, tömjénillat a hitünk.
Krisztus kenyér s bor színében...

István király árva népe, te is hajtsd meg homlokod,
Borulj térdre, szórd elébe minden gondod, bánatod!
A kereszt volt ezer éven reménység oszlopa,
Most is Krisztus jele legyen jobb jövődnek záloga.
Krisztus kenyér s bor színében...

5. Eucharisztikus induló (betűhív átírásban)

1. Hatalmas nagy Isten
Piciny házikóban
Feléd száll szívünkben
E dicsérő szólam.
Oltárunk patyolat,
Sugaras karámján,
Áldozatra készül
Az isteni Bárány.

Hull, hull a virágunk
Száll, száll föl a tömjén
Ünneplő Urunknak
Magyarország földén.

2. Napok alkotója,
Holdak ötvözője
Apró csillagoknak
Összeterelője.
Te valód lett immár
A kenyéri lényeg.
Hódolva köszöntünk
Kegyes Isten téged.

Hull, hull...

6. Ízleljétek és lássátok

*1. *117

Ízleljétek és lássátok,
Mily édes, mily jó az Úr,
Jöjjetek, s Ő megennyhíti,
Ki szent lábához borul.

2.

A szent, titkos áldozathoz
Élő hittel jöjjetek,
Szeretettel, hogy megnyerjük
Mind az örök életet.

3.

Ó dicsőség nagy Királya,
Szeplőtelen Testedet
Leborulva mind imádjuk,
Mint az égi seregek.

4.

Szent Vérednek drága lángja
Illeté meg ajkamat;
Égesse fel minden bűnöm,
Minden gonoszságomat.

5.

Dicsőséges nagy, szent Kenyér,
Amelyet az angyalok
Rettegéssel mernek nézni:
Reád méltó nem vagyok.

117 Lábjegyzetben jelzik, hogy a csillaggal jelölt „versszakok szentségimádásnál is használhatók”.

6.

Mint az égő csipkebokrot,
Hódolattal szemlélek,
Kenyér színben ím megvallak
A világ Istenének.

7.

Én, a gyarló, véges embere,
Hogy befogadhassalak,
Végzetetlen örök Isten
Jössz a kenyér-szín alatt.

8.

Emlékezzél rólam, Uram,
Emlékezzél rólam, Szent,
Emlékezzél, Uralkodó,
Égi országodban fent!

9.

Krisztus, örök fényünk napja,
Erősítsd meg híveid,
És mindenkor maradj velünk,
Maradj, ha esteledik!

7. Hiszem, Uram, és megvallom

1.

Hiszem, Uram, és megvallom,
Hogy te vagy Krisztus Isten.
Te vagy az én táplálékom
A kenyér- és borszínben.
Add, hogy méltóan vegyem
Legtisztább szent Tested,
Bocsásd meg, ó nagy Isten,
A mi vétkezésünket.

2.

Az Ige vagy mindöröktől
Az Atya ős, szent ölen!
Szűz Anyádtól Isten-ember
Lettél a földre jövén.
S most Egyházad karjain
Oltári nagy Szentség:
Áldunk, örök Fiúisten,
Téged a Kincsek Kincsét.

3.

Annyi bűntől megsebezve
Hozzád menni, hogy merek?
Rosszra hajló, gyarló szívvel
Szentet mint illesselek?
Ám te mondád, ó Uram:
Nem az ép embernek
Van szüksége orvoslóra,
Hanem a nagy betegnek.

4.

Hiszem, Uram, szent emléked
Valósan megéled itt;
Nem merő szó és nem jelképp:
Tested-Véred vétetik.
Titkon most megújul ím
A keresztdozat:
Akik Véred kelyhét isszák,
Hirdetik halálozat.

5.

Hajdan manna szállt az égből,
De csak negyven éven át!
Itt az Isten szünhetetlen
Mennyei nagy étked ad.
Telnek-mulnak századok,
S el nem fogy a Kenyér;
Élő mannánk mennyből szállta
E földön véget nem ér!

6.

Megtört, ámde meg nem osztott,
Fogyhatatlan nagy Kenyér;
Melynek minden kis paránya
Mérhetetlen kincset ér!
Mert a szent színek alatt
Bármilyen kis részben,
A megoszthatatlan Krisztus
Rejtezik egészében.

7.

Annyi szívnek hajlékában
Egy a Vendég, egy az Úr,
Minden szívet egybekötve
Krisztus megosztatlanul.
Most egy test vagyunk sokat
A szent asztal körül:
Krisztus tagja mindaz, aki
E kehelyből részesül.

8.

Hallgasson el most minden test,
Minden földi gondolat,
Egy töltse el lelkünket most:
Szeretet és hódolat!
Egy, csak egy Urunk vagyon,
Közénk száll elrejtve,
Láthatatlan környezi
Az angyalok kilenc rendje.

9.

A kehelyből, mint forrásból
Áradoz a kegyelem,
Mert azért jön Krisztus Isten,
Hogy nekünk éltünk legyen.
Add ránk szent hullámaid
A malaszt tengernek;
Ajándékozz mi lelkünknek
Békét s gazdag kegyelmet.

8. Gebri János: Krisztus Jézus én Megváltóm (betűhív átírásban)

Krisztus Jézus én Megváltóm isteni félelemmel
Közeledem Tehozzád most szívbeli rettegéssel.
Hogy szent tested és véred méltóan vehessem,
S általa a mennyországot, egykor majd elnyerhessem.

Krisztus teste és szent vére magamhoz veszek mostan,
Óh ne távozz el szívemből, de lakjál mindig ottan.
Jézus szent kegyelmedet, add nekem örökre,
Hogy általa méltó legyek az égi nagy örömré.

A Te titkos vacsorádban részesíts engem Uram.
Éltető szent tested s véred vezesse Hozzád Útam.
Emlékezzél meg rólam a te országodba,
Üdvözíts és végy fel egykor a magas mennyországba.

**9. Gebri János: Ó, Isten Báránya
(betűhív átírásban)**

Ó Isten Báránya,
Ég és föld királya:
Imádlak és áldlak,
Szent hittel imádlak.
Lelkem áldozata!

Itt e nagy szentségben,
Jézusom egészen:
Nekem adod magad,
És lelkem megmarad,
Hófehérségében!

Gyakran felkereslek,
És magamhoz veszek.
Szerelmes Jézusom,
Mégváltó Krisztusom
Lángolón szeretlek!

Szívem édessége,
Lelkem békessége,
Lakozz s maradj bennem
És vezérelj engem,
Örök üdvösségre!

Források

A gör. kat. papnövendékek

1940 *Ájtatosság a legszentebb Oltáriszentség imáadására*. Nyomatott: Beke Zoltán könyv- és lapkiadóvállalatánál. Debrecen. Második, javított és bővített kiadás.

A. Sz. [SZTANKANINECZ Ágoston Antal]

1935 *Görög katolikus imakönyv* – Összeállította: A. Sz. Szt. Bazilrendi áldozó-pap. Szent Bazilrendiek könyvnyomdája. Užhorod.

Biblia

Öszövétségi és újszövétségi Szentírás. Szent István Társulat. Budapest 1976.

Dicsérjétek az Urat!

1994 *Görögszertartású katolikus énekeskönyv*. Nyíregyháza.

Emeljük föl szívünket!

1958. *Görög katolikus imakönyv*. Szent István Társulat. Budapest. [és a további kiadások]

GEBRI János

1941 *Énekeljétek az Úrnak új éneket* – Zsolt 95,1. – „Trilla” Keresztény Könyv- és Zeneműkiadó Vállalat kiadása. Rákoscaba.

Imádkozzunk

1938 *Imádkozzunk*. A máriapócsi szent Bazilrendi monostor kiadása. Máriapócs.

Kovács András

1905 *Énekes könyv a gör. kath. hívek számára. Jézus Krisztusnak a Boldogságos Szűznek és némely szentek ünnepélyéhez mirováláskor alkalmazott énekek*. Összeírta és kiadta: Kovács András. Gestetner Adolf könyvnyomdája. Tokaj.

Lázár

1907 *Gör. kath. kis énekes könyv*. Nyomatott Gaál László könyvnyomdájában Makón.

Liturgikon

1920 *A görögszertartású katolikus egyház szent és isteni liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve*. Jóba Elek könyvnyomdája. Nyíregyháza.

Máriapócsi imakönyv

- 1938 *Máriapócsi imakönyv a görögkatolikus ifjúság számára*. Az Eucharisztikus és a Szent István Szentév emlékéül kiadta: Nagy Szent Bazil Rendjének máriapócsi zárdája. Máriapócs.
- 1944 *Máriapócsi imakönyv a görögkatolikus ifjúság számára*. Kiadja a Nagy Szent Bazil Rendjének máriapócsi zárdája. Máriapócs. II. kiadás..

Szentírás

2001. *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. Budapest.

Irodalom

BARNA Gábor

- 2019 „A Mezey-kántorok eucharisztikus énekei”. In: *Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1*. SzTE Kulturális és Antropológiai Tanszék. Szeged.

BERGER, Rupert

- 2008 *Lelkipásztori liturgikus lexikon*. Vigilia Kiadó, Budapest.

DIÓS István (szerk.)

- 1993 *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Budapest. I. köt.

IVANCSÓ István

- 2000 „Az »Emeljük föl szívünket!« című imakönyvünk”. In: *Athanasiana* 11. 21-51.
- 2006 *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I. Nyomtatásban megjelent művek*. Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 14. Nyíregyháza.
- 2013 *Görög katolikus szertartástan*. Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 25. Nyíregyháza. (harmadik, javított kiadás)
- 2016a „A görög katolikus egyház ünnepi prokimenjeinek biblikus háttere – Az állandó ünnepek”. In: BIHARI NAGY Éva – KEMÉNYFI Róbert – MARINKA Melinda – KAVECSÁNSZKI Máté (szerk.): *Díptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. (Studia Folkloristica et Ethnographica 65.) Debrecen.
- 2016b *Kiállítási katalógus a magyar görög katolikus egyház kottás kiadványairól*. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 33. Nyíregyháza.
- 2018 „Az »Emeljük föl szívünket!« című imakönyvünk megjelenésének körülményei és folyamata”. In: IVANCSÓ István (szerk.): *Az »Emeljük föl szívün-*

- ket!” imakönyvünk kiadásának 60. évfordulója alkalmából 2018. április 26-án rendezett szimpozion anyaga, (Liturgikus Örökségünk XXII.), Nyíregyháza.*
- 2019a *Feltámadási és hétköznapi tropárjaink értelmezése. (Bizánci Lelkiségi Örökségünk 2.) Örökségünk Könyvkiadó, Nyíregyháza.*
- 2019b *„Az Eucharisztia tiszteletének ábrázolásai a magyar görögkatolikus egyház liturgikus kiadványaiban”. In: BARNA GÁBOR (szerk.) Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1. SzTE Kulturális és Antropológiai Tanszék. Szeged, 23–35.*

KATRIJ, Julian J.

2008 *Görög katolikus egyházi év. Miskolc.*

KUCHAREK, Casimir

1971 *The Byzantine-Slav Liturgy of St. John Chrysostom: Its Origin and Evolution. Allendale.*

MIKLÓS Réka

2019 *„Új dallama és zenéje Pály Lajostól» – A topolyai kéziratos kántorkönyvek áldozási énekei”. In: BARNA GÁBOR (szerk.) Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1. SzTE Kulturális és Antropológiai Tanszék. Szeged, 176–188.*

NIN Manel

2011 *Tempo di Dio, tempo della Chiesa. L'anno liturgico bizantino. Roma.*

ONASCH, Konrad

1981 *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten unter Berücksichtigung der Alten Kirche. Leipzig.*

RADÓ Polikárp

1961 *Enchiridion liturgicum. Roma.*

Rosso, Stefano

2010 *La celebrazione della storia della salvezza nel rito bizantino. Misteri sacramentali. Feste e tempi liturgici. Città del Vaticano.*

SC

1963 *Sacrosanctum Concilium – A II. Vatikáni Zsinat Sacrosanctum Concilium kezdetű konstitúciója a szent liturgiáról.*

VACCARO, Attilio

2011 *Dizionario dei termini liturgici bizantini e dell'Oriente cristiano. Lecce.*

VERBÉNYI István – ARATÓ Miklós

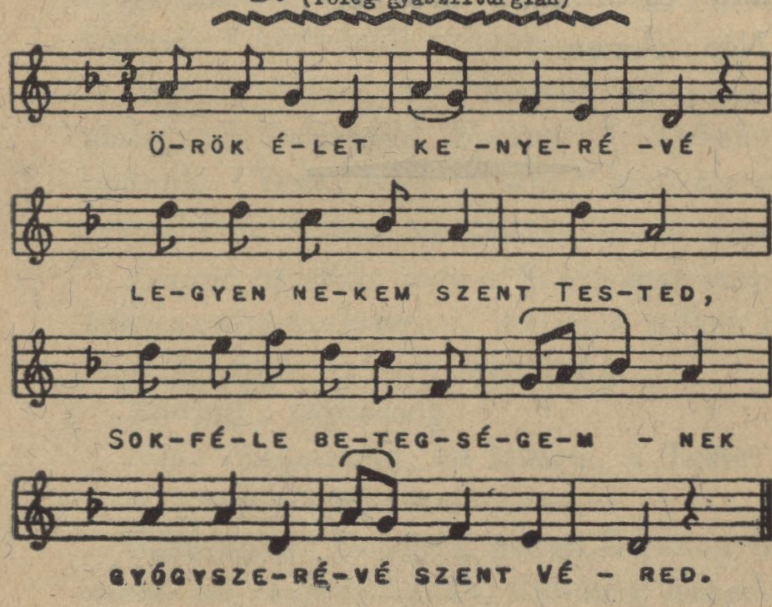
2001 (szerk.) *Liturgikus lexikon. A katolikus. egyház liturgiája. Szent István Társulat. Budapest. (második kiadás)*

A.

Ö-RÖK É-LET KE-NYE-RÉ - VÉ
LE-GYEN NE-KEM SZENT TES-TED,
SOK-FÉ-LE BE - TEG-SÉ-GEM-NEK
GYÓGY-SZERÉ-VÉ SZE-NT VÉ-RED.

B. (főleg gyászliturgián)

Ö-RÖK É-LET KE - NYE-RÉ - VÉ
LE-GYEN NE-KEM SZENT TES-TED,
SOK-FÉ-LE BE-TEG-SÉ-GE-M - NEK
GYÓGY-SZE-RÉ-VÉ SZENT VÉ - RED.

1. Örök élet kotta

KAPCSOLÓDÁSOK AZ OLTÁRISZENTSÉG MISZTÉRIUMÁHOZ SCHÄFFER JAKAB GÖDREI KÁNTORKÖNYVÉNEK HALOTTAS ÉNEKEIBEN¹

2017-ben értesültem Franz Metz jóvoltából a bácskai németek helyben összegyűjtött, rendkívüli értékes archívumáról, mely nemkülönben himnológiai anyagot is tartalmaz. Az archívum Apatinban található a Jézus Szíve plébánián. Boris Masić, horvát-sváb származású szenvedélyes gyűjtő gondozza.² Mivel Metznek is jelentős, külföldre menekített archívuma van Münchenben, a számára értékes himnológiai forrásokat hosszabb időre digitalizálás céljából elszállította.³ Néhány hónapja az apatini archívumba vitt a kíváncsiság, lássam, vajon mi maradt a sváb anyagokat gyűjtő kutató után. Az archívumban 2019 augusztusában még kartondobozokban állt a katalogizáltnivaló, az anyag nagyrésze, amelybe betekintést kaptam, egyelőre helységek szerint már csoportosítva van. A dokumentumok arról árulkodnak, hogy Apatinban intenzív (egyház)zenei élet folyt hozzávetőleg a II. világháborúig: német és magyar nyelvű egyházi kórus, valamint világi dalárda működött. (Utána főként már csak magyar). Számos magyar, német és latin nyelvű kottát, kéziratot találtam. A források közül kitűnt egy kéziratos kántorkönyv, mely sehogy nem illeszkedett a helyi himnológiai anyagba. A belső címlapon ez állt: Messlied (azaz miseénekek). Aláírás: Schäffer Jakob tanító. Gödre. Dátum eredetileg: 94 X 8. Átjavítva: 95 I 8.⁴ (1. kép)

Gödre nem Bácskában van, hanem Baranyában. Német telepesi múlt nyomán a falu lakosságának ma is mintegy 12 százaléka németnek vallja magát. Egyelőre még nem ismert, milyen módon került a kántorkönyv Apatinba.

1 Jelen kutatás az MTA támogatásával valósult meg a 2019-es magyarországi és szülőföldi Domus-Ösztöndíj keretén belül.

2 Boris Masić 2019. augusztus 22-én ottjártamkor elmondta, hogy jelenleg a benyújtott pályázatuk elbírálását várják. Terv szerint EU-s forrásból fedeznék az archívum katalogizálását s így leendő munkatársaik fizetését is. Ezúton mondok köszönetet Masić úrnak, hogy a gödrei kántorkönyvet, előadásom témáját, tanulmányozás céljából rendelkezésemre bocsátotta.

3 A már digitálisan hozzáférhető anyag itt elérhető: [http://www.edition-musik-suedost.de/html/musikwissenschaft.html\(hozzáférés: 2019.11.30.\)](http://www.edition-musik-suedost.de/html/musikwissenschaft.html(hozzáférés: 2019.11.30.))

4 A könyvben a keletkezés nyomán az énekek röpke egy év leforgása alatt, 1894 őszétől 1895 tavaszáig lettek bejegyezve. Bár az iskolaszéki jegyzőkönyv csak 1899-től kezdődően maradt fenn, az általam 1899–1902 között vizsgált időszak bejegyzései nyomán arra lehet következtetni, hogy Schäffer Jakob a másodkántortanítói állást látta el, mégpedig későbbi sorstársaihoz hasonlóan, feltételezett felmondásáig. Pécsi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: PEL.) III. 040. 003.

Schäffer Jakab tanító könyvének a 23. oldaláig csak standard német jozefinista repertoárt⁵ látni. Gyakran megnevezi az író dallamutalásokkor a falu szülöt-tének és híres kántortanítójának, Josef Schobernek (1841–1917) a nevét. Schober termékeny énekszerző volt.⁶ Schäffer Jakab származása nem ismert, sem hogy mi módon, mikor került Gödrére, valamint, ha feltehetőleg el is hagyta később a fa-lut, az mikor történhetett.⁷ Kéziratos kántorkönyve viszont tartalmával igencsak felkeltette érdeklődésemet. Schäffer az énekek végén keltezését hagy, mégpedig magyarul: pl.: „Gödrén, 1894. X/27.” (2. kép)

Schober 1879-ben adatta ki pécsi főpásztori engedéllyel a *Trauerlieder bei Leichenbegängnissen und Requiem* névre hallgató temetési kézikönyvét vidéki tanítók és énekesek számára, majd néhány évvel később Budapesten is.⁸ Az itt közölt jozefinista miseénekek és dallamok a bécsi klasszika hagyományát követik. Harmóniaviláguk is ennek megfelelően túlnyomóan dúr, tercelős technika jellem-zi őket.⁹ Schober később megjelent, híres szerzeménye a *Mit frohem Herzen will ich singen* kezdetű Mária-ének, mely a régió katolikus sváb repertoárjának elengedhe-tetlen darabja lett.¹⁰

A jozefinista énekek fordítása az Osztrák-Magyar Monarchia területén elég gyakori jelenségnek számított. Elég belenézni egy 150 éves magyar énekeskönyv-be vagy ugyanazon könyv későbbi kiadásába, hogy nagy eséllyel megtaláljuk benne a még Mária Terézia idejére utaló, *Im arcunkra borulunk* kezdetű miseéne-ket,¹¹ ami szájhagyomány útján, ha nem is hangról hangra, de különböző varián-saival nagyvonalakban követi a teréziánus misekönyv *Wir werfen uns darnieder*-jét.¹² A fordítás viszont visszafelé is működött: Zsasskovszky-Tárkányi Üdvözlégy,

5 Teréziánus és jozefinista hagyományról bővebben ld. MIKLÓS 2019–1. 178, MIKLÓS 2019-2. szerk. alatt.

6 <http://www.edition-musik-suedost.de/html/schober.html>, (hozzáférés: 2019.11.30.)

7 Gödre jelenleg a sásdi plébániához tartozik. A valamikori plébánia teljes irattárát a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban őrzik. Az 1850–1905 közötti időszakban sem a kötött, sem a szálás iratanyag nem tartalmazza Schäffer Jakab nevét, különböző írásmódok szerint sem. Ez a családnév valószínűleg ritka Gödrén: bár az állományban sem a historia domus, sem születési anyakönyv nincs meg, a fennmaradt eskettek anyakönyvében (1821–1893) bár egyszer, 1889-ben előfordul a Schäffer név, a völegény ebben az esetben is komlói száрма-zásúnak van bejegyezve. PEL.III.040.

8 Az első, pécsi kiadás nem állt rendelkezésemre. Második kiadásnál a Dvorzsák ki-adó nem jelzi az évszámot: <http://www.edition-musik-suedost.de/html/schober.html> (hoz-záférés: 2019.11.30.)

9 SCHOBER post 1879.

10 SCHOBER 1896. 12.

11 A Katolikus egyházi énektár harmadik, bővített kiadása összesen 17 kottázott mi-seéneket közöl, az *Im arcunkra borulunk* a negyedik a sorban. TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSZKY 1900. 14. Szintúgy megtalálható az Zsasskovszky-féle Énekkönyv összes, általam vizsgált kiadá-saiban (2., 9., 11., 12., 14., 16.–18.), keretképp a 2. és 18. kiadást idézem: ZSASSKOVSZKY 1864. 67; ZSASSKOVSZKY 1934. 233. Valamint standard szöveges énekeskönyvek állandó darabja, néhány példa: Őseink buzgósa 1897. 47; *Orgonahangok* 1917. 341. stb.

12 *Teréziánus énekkönyv* 1786. 23 (szöveg) és I (dallam).

Oltáriszentség¹³ kezdetű éneke, a *Sei gegrüßt, verhüllter Gott*¹⁴ címszó alatt szintúgy használatban volt a sváb repertoárban.¹⁵

Visszatérve Schäffer könyvére, feltehetjük a kérdést: magyar, vagy német? Vagy mindkettő? Hiába más a német kurzív írás, mint a magyar írott szó, a tinta, kottakép mégis ugyanaz, csakúgy mint az írnok maga, aki szereti csillogtatni különböző kalligráfiáit, ha ideje engedi.

A 25. oldaltól kezdve a mintegy 200 oldalas könyv végéig magyar énekgyűjteményt látunk. Az énekek zömében magyar nyelvű, későjozefinista stílusban íródtak. A dunamenti svábok történelmében 1894-95 a magyarosítás vagy magyarosodás időszakának egyik kisebb szeletének felel meg.¹⁶ Ezért ebben a periódusban a standard magyar nyelvű miseénekekből még óvatos lenne arra következtetni, hogy kizárólag magyar nyelvű gyülekezet használatára készültek.

A 124–162. oldalak között halottas énekeket találunk, melyek különböző alműfajokba csoportosulnak. Vannak miseénekek, búcsúztatók, kesergők vagy siratók. A kántorkönyv sem latin requiemet, sem temetési szertartást nem tartalmaz.

Schäffer Jakab könyvét kézbevéve elsősorban a magyar repertoárra, esetleges fordításokra, a magyar szöveg eredeti német dallamra való alkalmazására voltam kíváncsi. Meglepett, hogy az itt lejegyzett halotti énekek mennyiben különböznek Schober stílusától. Schäffer ezekben az énekekben nem kimondottan a bécsi klaszszika követője. Túlnyomóan moll harmóniavilág, a romantika borúja, magyarnótás ízű fordulatok jellemzik. Ez a magyar repertoár inkább a Mezey Mór-féle 1860-ban lejegyzett temetési és halotti énekekkel mutat rokonságot, melynek kritikai kiadása 2016-ban jelent meg Barna Gábor szerkesztésében.¹⁷

A Schäffer könyvről szóló előadásomban két szempontra térek ki, melyek a kéziratos kántorkönyvek vizsgálatánál elengedhetetlenül bizonyulnak. Fontosságukra két példát felhasználva szeretnék rávilágítani.

Schäffer és Mezey: a gyakorlati egyházzenei szempont

Schäffer Jakab kántorkönyve tartalmaz Mezey-akrosztichonos énekeket is, bár arra is akad példa, hogy a vonalrendszer ismeretlen okok miatt (időhiány? bizonytalanság a több meglévő variáns miatt?) végül mégis üresen maradt. Abban az esetben, ha a szöveg teljesen megegyezik az Öreg Mezey János neve alatt fémjelzett válto-

13 TÁRKÁNYI–ZSASSKOVSKY 1900, 112.

14 SCHEIERLING 1987, III. 764 sz.

15 A magyar-német illetve német-magyar templomi énekek összeolvadásáról bővebben ld. METZ 2008, 559–564.

16 Az Eszék melletti Kácsfaluból származó Angster József (1834–1918) orgonaépítő naplójában kitér az iskolában folyó magyarosításra: „Családomban kezdetben minden németül folyt, csak amikor a gyerekek iskolába kerültek, akkor szorították ki a németet, (...) már nem kaptunk németet semmit. Ettől kezdve családunk köreiben a magyar nyelv volt az uralkodó.” „In meiner Familie ging anfangs alles auf deutsch, erst als die Kinder in die Schule kamen, verdrängten sie die deutsche Sprache, (...) wir kamen zu keinem Deutsch mehr. Von dann an war in unserem Familienkreise das Ungarische die vorherrschende Sprache (...).” METZ 2004. III és 1.

17 BARNÁ 2016.

zattal, az énekek nem képezhetik összehasonlítás tárgyát, mint pl. a *Meg kell halni mindenknek, a gyászos sír elfedez*¹⁸ ének esetében is.

A fennmaradt dallamok összehasonlításából a kor kántori gyakorlatát figyelembe véve érdekes tanulságok vonhatók le. Itt a következő énekpéldát emelném ki:

1. példa: *Mióta a világ áll, sok temető megtellett*¹⁹

Mióta a világ áll, sok temető megtellett,
Mert a kegyetlen halál, sokakat a földbe tett.
Urakat a szolgálkkal egymás mellé sorba
temet le a porba.

Engedelmet nem adott ifiúnak sem vénnek,
könyörülni nem tudott jajszavain senkinek
Egyforma volt előtte gazdag és a szegény
Helybeli s jövevény.

Zokogó sírására nem nézett a hű férjnek
Nem elájulására az egymást szeretőknek
Ki sorban van azt viszi, legyen apa, anya,
Sírjon bár az árva.

E világ hát nem egyéb, csak cifra nyomorúság,
Ha vígság helyébe lép mindig a szomorúság
Maradj el megvetendő világ hát magadnak
Nem hiszek szavadnak.

Isten, te legjobb Atyám, reád bizom éltemet,
Majd ha eljön a halál, vedd fel hozzád lelkemet
Ott dicső országodban jobb kezedre ültess
Jó Atyám meg ne vess.

A választott példa nem miseájtatossághoz kapcsolódik, hanem egy ötszaka-szos gyászének. Az utolsó szakaszban megszűnik az evilági „cifra nyomorúság”, az indirektnek tűnő beszéd is hangsúlyosan direktre vált: a kántor mesélőből most egyes szám első személyben a halott szócsöve lesz, aki holta után rábízta életét, azaz lelkét isteni Atyjára. Az összesereglett gyászolók számára az utolsó szakasz-ban ez a direkt beszédre való váltás – az idő és a tér lelki és spirituális kontextusá-ban – hatalmas impaktussal bír.

A dallamok egyszerű összehasonlítása helyett érdemes elgondolkozni azon, mit és hogyan hasonlítunk össze, valamint a számunkra elérhető forrás(ok) meny-nyire megbízható(ak).²⁰ Egy amatőr fordulat, egy téves akkord, hangköz-reláció

18 BARNÁ 2016. 114.; SCHÄFFER 1894. 146.

19 BARNÁ 2016. 113.; SCHÄFFER 1894. 151.

20 A Mezey-énekek dallamairól lásd Antal József írását: „Források közt a legbiztosabb a kéziratos családi anyag, de azért az sem, mert a kántorkönyvek nem csak saját művekből készültek. Az 1860-as években, valamint a később, talán a 19. század legvégén készült kéz-

vagy hiányzó akkordsor még nem feltétlenül azt igazolja, hogy a szerző nem tudott harmonizálni (magyarán: nem annyira volt „orgonász”, mint amennyire „éneklész”). Választásom az 1860-as, Mezey Mór-féle kéziratok kántorkönyvre esett, amit Schäffer Jakab 1894-es kántorkönyvével összehasonlítottam. A hangjegyek értékéből, ütemjelzésből ítélve mindkét variáns rubato, azaz kötetlen, szabadon áramló előadásmódot feltételez. A Mezey-könyv dallama első ránézésre hibásnak látszik. Ennek okait próbálom megfejtetni, jómagam is átjátszom párszor és arra a feltételezésre jutok, hogy az a személy, aki a kéziratot 1860-ban rögzítette (vagy esetleg akiről másolták?), valószínűleg a lábával pedálozott, mialatt írt. (3. kép) Jobbkezelével eközben nem tudta a felső szólamokat játszani, hanem feltételezhető időszüke miatt nyomban be is írta azt a kottába mindazt – utólagos ellenőrzési lehetőség nélkül –, amire emlékezett. A hibás hangok vagy láncszerű futamok a vonalrendszer felső részében, azaz a jobb kéz szólamaiban vannak (amiben az írószert tarthatta). A pedál és a balkéz szólamvezetése az adott kontextusban helyesnek mondható. Mivel a kottaképen nem látható utólagos javítás, ez annak lehet a jele, hogy ebből a könyvből ilyen formában ezt az éneket nem játszhatták. A rögzítés tehát esetünkben nem az ének gyakorlati variánsának a megbízható dokumentációja.

Schäffernél ugyanannál az éneknél a vonalrendszer leszűkül, kezdetben a dallamra akasztva megjelenik két hármashangzat, de a továbbiakban lejegyzése vázlatosnak vagy hiányosnak mondható a későbbi tercpárhuzamok ellenére is. (4. kép) Mégis, leszűrhető akár játszás közben is elegendő információ az orgonista számára ebből a vázlatból. Abban az esetben, ha orgonakíséretes előadásmódra lett volna igény, kántorunk valószínűleg azonnal, lapról megharmonizálta volna az éneket, amint a hangszerhez ül. Más szempontból nézve, a hiányzó pedálszólam annak is lehet a hordozója, hogy az ének elsődleges előadásmódja eleve orgonakíséret nélkül volt. Feltehetően minden plébánián került néhány jó hangú énekes férfi, aki szokásszerűen temetéseken duettben, tercettben vagy akár kvartettben tudott énekelni.²¹ Ez a dokumentáció tehát ennek a példának a kapcsán hűbben tükrözi a vizsgált egyházzenei gyakorlatot, mint a Mezey-könyvben található éneklejegyzés. Nemkülönben megjegyzendő, hogy azok a részek, melyek az 1860-as Mezey-féle kéziratban a jobb kézben hibásak voltak, Schäffer énekének a második sorában helyesnek mondhatók, sőt, ha elkezdjük játszani együtt Schäffer jobb kezének és Mezey bal kezének a fél-fél vonalrendszerét, nagyjából helyes akkordokat kapunk.

Fentebbi példa a kéziratok kántorkönyvek vizsgálatánál a gyakorlat dokumentációjának elengedhetetlen szempontjára világít rá.

íratos anyag háttér, dallamforrás is tehát. A nyomtatott, 1913-as, kottás Mezey-könyv már nem egészen megbízható (...).” BARNA 2009. 469.

21 Használati nyomokról tanúskodnak például Bácsstopolyán azok a notesz méretű, temetési férfikvartett-füzetecskék, amelyeknek a lapjai még az esőcseppek maszatolását is dokumentálták. MIKLÓS 2019. kézirat.

Schäffer és Mezey: szöveginterpretációs szempontok

Schäffer kántorkönyvében nem csak jó zenei érzékét csillogtatja, hanem az énekek döntő többségében a szöveget is hozzáértéssel gondolja és veti papírra. Ebből a szempontból mindenképpen említésre méltónak találtam az alábbi miseéneket. Az összehasonlító táblázat bal hasábjában található a Mezey-féle szöveg, jobbról pedig a Schäffer-verzió, mely feltehetőleg szájhagyományt vagy akár a saját variánsát követi.

2. példa: Áldott magasságbelinek fia

Az ének a 124. oldalon kezdődő Örök nyugalom adj miseájtatossági ének-ciklus Benedictus-ra előírt darabja. A Mezey-féle könyvben ugyanazt az éneket a Miatyánknál találjuk:

Mezey 1860, 18. o.	Schäffer 1894, 125. o.
<p>Áldott magasságbelinek fia, ki a kereszten értünk meghalál, s kiöntött szent vérednek általa, egyek jutalmira reményt adál. Oh részesítsd szent véred érdemben, kiért imádkozunk e szent misében.</p>	<p>Áldott magasságbelinek fia, ki a kereszten értünk meghala, kiontott szent vérednek ára legyen te szolgálád hasznára, óh részesítsd szent véred érdemiben, kiért imádkozunk ezen szent misében.</p>

Ahhoz, hogy a 2-4. sor közötti különbség értelméhez közelebb jussunk, az eucharisztia helyes értelmezését kell összefoglalnunk, hiszen a „kiöntött” és a „kiontott” ebben az esetben nem elírás, hanem két, szakmáját értő kántor hozzányúlása egyazon anyaghoz.

Az eucharisztia helyes értelmezéséhez két út vezet: az eszkatológia és a passióelmélet.²²

Az első út: az eszkatológia értelmében az utolsó vacsora megelőlegezi a majdani, Isten országában vett mennyei vacsorát.

A második, passióelméleti út: Krisztus kenyérre és borra vonatkoztatott szavai szenvedéstörténetére utalnak, mintegy halálára, mely nekünk, bűnösöknek a megváltást hozta el: halála által megváltott minket bűneinktől, melyre a *kiontott szent vérednek ára*, azaz a váltsdágdíj említése is utal.

A kenyértörés a halált szimbolizálja, hiszen a kenyér Krisztus teste s ha kettétörik, meghal. A kehely felett mondott beszéd egyrészt a szövetségre,²³ másrészt a bűnbocsánatra vonatkozik. A szövetség szintén eszkatológiai vonatkozással teli, hiszen a Sinai hegyen tett ígéret beteljesülésére vonatkozik. A régi és az új szövetség nyomán, Krisztus kereszthalála, sokakért *kiontott* vére szorosan kapcsolódik a zsidó Jom Kippur ünnep és az áldozati állat, a kos *kiöntött* vérének

²² MESSNER 2009. 156.

²³ Vö. JUNGMAHN 1958. II. 246.

szimbolikájához. A főpap rituáléja, az áldozati vérrel való meghintés jelentése: Isten megbocsát a bűnösöknek és új életet ad nekik.

Összegzés: A halotti misék kísérő énekelt ájtatosságai a jozefinista misehagyomány szellemében a mise teljes hosszán átvonuló, egy tematikus egységet képező, hosszú felajánlási sorozatokra emlékeztetnek, melyek esetenként a mise utánra is kiterjedhetnek. Eucharisziára való utalás ennek függvényében egy teljes sorozat alatt, nyilván változó dallamon, de a misének legkülönbözőbb liturgikus mozzanatai alatt előfordul. A jozefinizmus mintegy 200 éves virágzása alatt e széles spektrumok engedtek teret a mindenkor kántorok alkotói tevékenységének bizonyítására. Nem tudjuk, mennyire olvashattak szakirodalmat a tanítók és a kántorok, hiszen megfeszített napi ritmusuk alig engedte felszusszanni őket. A képzett kántorok viszont teljes életútjukon át tudtak meríteni a különböző preparandumokon és kántortanítói képezdéken elsajított, zenei és teológiai ismeretanyagból. A Pécsi Egyházmegyei Levéltárban található püspöki²⁴ és plébániái²⁵ levéltárak anyagának és a vizsgált apatini (gödrei) kántorkönyv tartalmának a tükrében is hitelesnek látszik a feltevés, hogy 1894–1895 között Schäffer Jakab a Gödrén működő különböző misealapítványok énekes- és csendes miseszolgáltatának egy jelentős részét is elláthatta, feltételezett másodtanítói teendői mellett. Magabiztos zenei textúrája még az esetlegesnek tűnő, vázlatos éneklejegyzésein át is kitűnik. Mindeközben az énekszövegek nem okozhattak számára értelmezési problémát. Nagy hangsúlyt fektetett az énekek szövegének minél teljesebb dokumentálására. Kántorkönyvének 124–162. oldalak közötti magyar halottas repertóárja idegen a német énekstílustól, ez pedig annak a lehetőségét támasztja alá, hogy Schäffer Jakab német és magyar nyelvű gyülekezeteket egyaránt ellátott egyházzenei szolgálatával. Kéziratos kántorkönyve szakmai hozzáértéséről tanúskodik akkor is, ha a kutatás jelenlegi állása szerint sem származásáról, sem képzéséről nincs egyelőre közelebbi adat. A fennmaradt kántorkönyv ékes példája a 19. század végi kéziratos kántori irodalomnak.

Források

SCHÄFFER 1894

Schäffer Jakab tanító kéziratos kottás kántorkönyve az 1894–1895 közötti tanévből. Borítón: „Messlieder. Gödre, 94 X 8. Schäffer Jakab tanító” [Inc.: *Zur hl. Messe. Vater, deine Kinder treten etc. Expl. Októberi rózsafűzér. Hiszekegy, Miatyánk németül, dicsőség, 3 üdvözlégység titok nélkül etc.*] Jézus Szíve Plébániai Archívum, Apatin, jelzet nélkül. Egy kézírás, különböző kalligráfiák. 230 számozott oldal. Lakunák: 8; 14; 16; 18; 24; 41–42; 49; 122–123; 163–167; 169; 203–224; 226–227; Tartalom: német miseénekek (1–23), magyar miseénekek (25–62), énekek az Oltáriszentségről (63–93), énekek Jézusról (94–114), adventi énekek (115–121), halotti énekek (124–162), Mária-énekek (168), böjti énekek (170–197), énekek minden alkalomra (198–201), a háromkirályok napjára (202). Vor der Predigt. Komm

²⁴ PEL. I. 1.a. 2., PEL. I. 1.f. 2., PEL. I. 1.3.b.

²⁵ PEL. III. 040.

Heiliger Geist (225, 228). Schutzengelfest (o.n.). Tantum ergo (229.).
Méretek: h 20,4 cm / sz 26,4 cm / m: 1,6 cm. Fekvő formátum.

Pécsi Egyházmegyei Levéltár:

Fondcsoport: Püspöki Levéltár. Fond: Püspöki Hivatal

Iktatókönyv PEL.I.1.a.2.

Sematizmusok PEL.I.1.f.2.

Pécsi Egyházmegyei Levéltár:

Fondcsoport: Püspöki Levéltár. Fond: Egyházmegyei Tanfelügyelőség

Segédletek PEL.I.3.b.

Pécsi Egyházmegyei Levéltár:

Fondcsoport: Plébániai levéltárak, Gödre

Iskolaszéki jegyzőkönyv PEL.III.040.003.

Eskettek anyakönyve PEL.III.040.

Irodalom

BARNA Gábor (szerk.)

2009 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv. Mezey-énekek.* Devotio Hungarorum 13.
MTA-SZTE, Néprajzi Tanszék, Efo, Szeged.

BARNA Gábor (szerk.)

2016 *A Mezey-kántorok halotti és temetési énekei. Írta: Mezey Mór mk szentesi éneklész
1860.* A vallási kultúrakutatás könyvei 30. Várostartörténeti és néprajzi ta-
nulmányok 11. MTA-SZTE, Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged.

JUNGSMANN, Josef Andreas

2004 *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der Römischen Messe.* [A ró-
mai mise. Egy keletkezéstörténeti magyarázat] 4., ergänzte Auflage, I–II.,
Herder Verlag, Wien.

MESSNER, Reinhard

2009 *Einführung in die Liturgiewissenschaft* [Bevezetés a liturgikába], 2. Auflage,
Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn–München–Wien–Zürich.

METZ, Franz (szerk.)

2004 *Josef Angster. Das Tagebuch eines Orgelbauers.* [Angster József. Egy orgona-
építő naplója], Verlag der Donaueschinger Kulturstiftung, München.

METZ, Franz

- 2008 *Das Kirchenlied der Donauschwaben. Eine Dokumentation des Kirchenliedes der deutschen Katholiken Südosteuropas.* [A dunamenti svábok egyházi éneke. Dokumentáció a délkelet-európai német katolikusok egyházi énekéről], Edition Musik Südost, München.

MIKLÓS Réka

- 2019 „Uj dallama és zenéje Pály Lajostól”. A topolyai kéziratos kántorkönyvek áldozási énekei. In: BARNÁ GÁBOR (szerk.) *Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában* 1. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57, A vallási kultúrakutatás könyvei 43. Szeged, 2019. 176–188.
- 2019? A Zsaskovszky-féle Énekkönyv utóélete a bácstopolyai Sarlós Boldogasszony plébániatemplom kéziratos kántorkönyveiben. In: HORVÁTH István (szerk.) *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében* 2., Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai, szerk. alatt.
- 2019 *A bácstopolyai Sarlós Boldogasszony plébániatemplom egyházzenei archívuma.* Kézirat.

Orgonahangok

- 1917 *Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 950 énekkel. A római kath. hívek használatára. Benne foglaltatnak a rendes napi imádságok is, továbbá két mise ájtatosság, gyónási ájtatosság, valamint a keresztuti ájtatosság, a szent olvasó, Jézus szíve ájtatosság és több különféle imák.* MOLNÁR József, MEISERMANN Ignác (szerk.), 13., javított és bővített kiadás. Steinbrener Ker. János és Rupert apostoli római szentszéki kiadók, Budapest – New York.

Őseink buzgósa

- 1897 *...imák- és énekekben, melyeket a régi és újabb magyar nyelv- és zene-emlékekből kiválogatott, megfejtett, négyzólamú vegyes énekkarra írt és a felső és közép-iskolába járó mindkét nembeli római katolikus ifjuság lelki épülésére közrebocsájt* BOGISICH Mihály (szerk.), 2., egyszólamú kiadás, Rózsa Kálmán és neje kiadója, Budapest.

SCHEIERLING, Konrad (szerk.)

- 1987 *Geistlichen Lieder der Deutschen aus Südosteuropa I–VI.* [A délkelet-európai németység vallásos énekei], III. kötet, Esther Gehann Musikverlag, Kludenbach.

SCHOBER Josef

- post 1879 *Trauerlieder bei Leichenbegängnissen und Requiem. Handbuch für Landschullehrer und Sänger.* [Gyászénekek a koporsónál valamint rekviem. Vidéki iskolák és énekesek kézikönyve.] Johann Dvorzsák, Budapest.

SCHOBER Josef

1896 *Zwölf Lieder zu Ehren der seligsten Jungfrau Maria für eine Singstimme mit Orgelbegleitung.* [Tizenkét ének a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, énekszó, orgonakísérettel ellátva.] Budapest.

TÁRKÁNYI Béla József, ZSASSKOVSZKY Ferenc és ZSASSKOVSZKY Endre (szerk.)

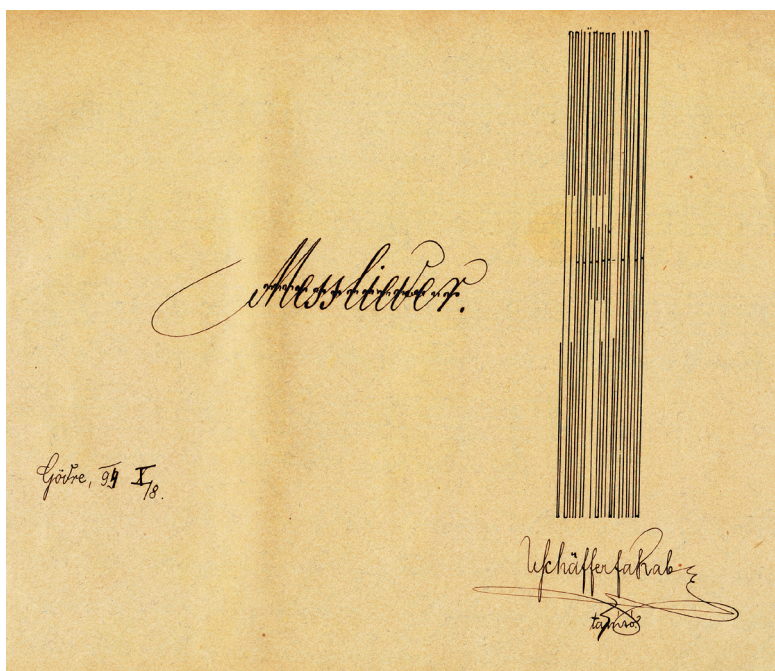
1900 *Katholikus Egyházi Énektár. A bevett közajánlatos énekekből újakkal bővítve, a kath. egyházi éneklők s e pályára készülő számára.* 3., bőv. kiadás, Érseki Lyceumi Nyomda, Eger.

„Teréziánus énekeskönyv” (szerk. nélk.)

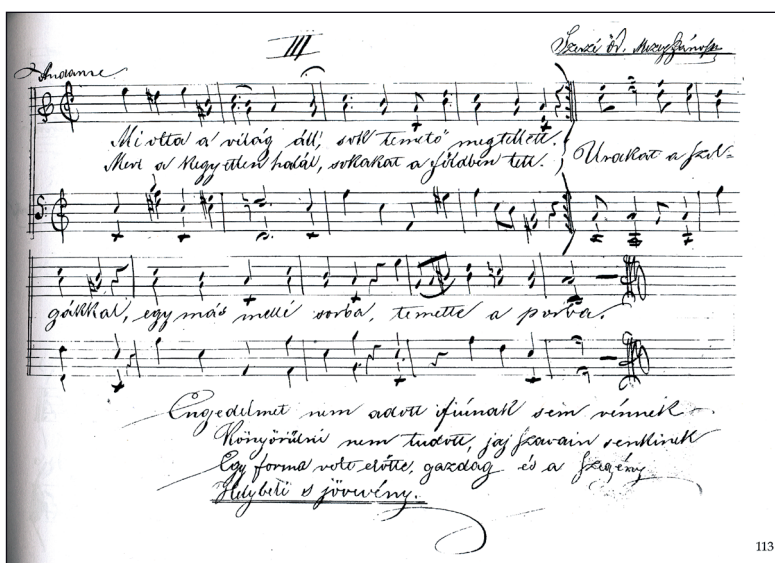
1776 *Katholisches Gesangbuch, auf allerhöchsten Befehl Ihrer k. k. apost. Majestät Marien Theresiens zum Druck befördert,* [Katolikus énekeskönyv, nyomtatva cs. és kir. Őfelsége Mária Terézia legfőbb megbízásából], Verlag der Katechetischen Bibliothek, Wien.

ZSASSKOVSZKY Ferenc és Endre (szerk.)

1859–1934 *Énekkönyv. Magyar és latin egyházi énekek gyűjteménye a kath. tanuló ifjúság számára.* Négyes hangjegyekre téve. 1–18. kiadás, Érseki Lyceumi Nyomda, Eger

1. kép: Schäffer Jakab gödrei tanító kéziratoss kottás kántorkönyve 1894-ből. Belső címlap (Jézus Szíve Plébániái Archivum, Apatin)

2. A német miseénekek utolsó oldala Schäffer kántorkönyvében
(Jézus Szíve Plébániai Archívum, Apatin)

4. ¹⁰⁷ Hitemek szolgálatteljesítésében, hogy neptekben magot igéretében melegekben. -

Mis. -

1.
Mióta a világ áll, sok temető megteltett,
Mert a kopogtató halál, sokakat a földbe tett } Urakat szolgálókkal

egymás mellé sorba temet le a porba. -

2. Engedelmet nem adott ifjúnak sem rémek, -
Könyörölni nem tudott jaffáivain senkinek -
Egyforma volt előtte gazdag és a szegény -
Helybeli s jövevény. -

3. Kokogó síráisára nem nézett a hű fejnek -
Sem elajulására az egymást szeretőknek -
Ki sorban van azt hívni, legyen apa, anyja, -
Ejzen bár az árva. -

4. 5. -

3. Mezey-achrosztikonos ének Mezey-letétben: Mióta a világ áll
(szerzői jog?)

[illegible]

4. Mezey-achrosztikonos ének Schöffernél: *Mióta a világ áll*
(Jézus Szíve Plébániai Archívum, Apatin)

A SZENTMISÉN KÍVÜLI ÁLDOZÁS GYAKORLATA

Előzetes megjegyzések

Az Oltáriszentség a Katolikus Egyház legnagyobb misztériuma. Az Egyház azt vallja és tanítja, hogy az Oltáriszentségben Jézus Krisztus, az Isten Fia valóságosan jelen van: nemcsak mint Isten, hiszen Isten mindenütt jelen van, hanem mint ember is. Teste-lelke, isteni és emberi mivolta. Az a Jézus van ott a kenyér és a bor színe alatt, aki a betlehemi barlangban született, aki a földön járt, tanított, gyógyított, csodát tett, aki a keresztfán értünk meghalt, aki feltámadott, és tanítványainak megdicsőülten megjelent, aki az Atya jobbán ül.

„Az Üdvözítő az utolsó vacsora alkalmával alapította meg testének és vérének eucharisztikus áldozatát, hogy így a keresztáldozat századokon át az ő eljöveteleig jelenvalóság legyen” - ahogy a II. Vatikáni Zsinat szent liturgiáról szóló *Sacrosanctum Concilium* kezdetű konstitúciója írja.¹ „Krisztus az Eucharisziát, amely a hívek lelki tápláléka és az örök élet záloga, az Egyházra bízta”², hogy az Oltáriszentség legyen az egész keresztény élet középpontja, mind az egyetemes, mind a helyi Egyház és minden egyes hívő számára. A legszentebb áldozat, a szentmise a csúcsa annak a tevékenységnek, amellyel Isten megszenteli a világot. A II. Vatikáni Zsinat liturgikus mozgalma újította meg a szentmise teológiáját, és vezetett a régi igazságok újrafelfedezéséhez. E szerint a szentmise lényegileg: áldozat és lakoma. Amint az áldozat gyümölcseiben való részesedés már az Ószövetségben az áldozati adomány elfogyasztásával történt, ugyanígy van ez a szentmisénél is. A szentmiseáldozat gyümölcseiben való részesedés legalapvetőbb formája az Újszövetség egyetlen áldozatának, Krisztus magunkhoz vétele, vagyis a szentáldozás. A másik lényegi rész a lakoma az arra készült étel elfogyasztásával válik közösségi eseménnyé. Jézus hív asztalához bennünket, teszi magát ételünkkel és italunkkal, és adja önmagát nekünk, amely által kifejeződik és megvalósul az Újszövetség kegyelmében való részesedés, ami nem más, mint Jézussal és a Szentlélek által éltetett szeretetével való egybeforrás. Az Eucharisziának a szentmiseáldozatban történő ünneplése az igazi eredete és célja annak a tiszteltnek, amellyel az Oltáriszentséget körül vesszük.

Jelen tanulmány célja az, hogy rámutasson a szentmisén kívüli nyilvános isztentiszteleti kultusz teológiai jelentőségére. A hatályos Egyházi Törvénykönyv IV. könyve összesen tíz kánont szentel e témakörnek. Elsősorban ezekre támaszkodik jelen értekezés, másrészt a pápai, tanítóhivatali megnyilatkozásokat és a liturgikus könyvek rendelkezéseit hívja segítségül.

1 CSERHÁTI-FÁBIÁN 1998. 47.

2 CSERHÁTI-FÁBIÁN 1998. 47.

Az Oltáriszentség őrzésének okai

A szent színeket elsősorban azért őrizzük meg, hogy a beteg és öreg hívek, akik a szentmiseáldozatban nem tudnak részt venni, a szentáldozásban egyesüljenek Krisztussal és az Ő áldozatával, amelyet a szentmisében mutatunk be. Ezek alapján tehát a szentmisén kívüli eucharisztikus kultusz szorosan, lényegileg kapcsolódik az eucharisztika ünnepléséhez, és közvetlenül arra irányul. Fontos megemlíteni a történelem folyamán kialakult egyházi hagyományt, melyben az adoráció alkalmával a kenyér színe alatt jelenlévő Krisztust imádták.

Az Eucharisztia egyszerre valósítja meg mindazt, amit Szent II. János Pál pápa többször is hangsúlyozott, hogy az Eucharisztia az áldozat szentsége, a közösség szentsége és a jelenlét szentsége.³ Ez a hármas tagolódás megjelenik a hatályos Egyházi Törvénykönyvben is, ahol egy cím alatt (*De sanctissima Eucharistia*) találjuk először az Eucharisztia ünneplését (899. k. – 933. k.), másodszer az Eucharisztia őrzését és tiszteletét (934. k. – 944. k.), végül pedig a miseadományokra vonatkozó kánonokat (945. k. – 958. k.).⁴

Jézus valóságos és folytonos jelenléte az Eucharishtiában az Egyház ősi hite, hogy nemcsak a kimondott szavak pillanatában és nemcsak jelképesen van jelen Jézus az Eucharishtiában, hanem valóságosan és véglegesen.⁵ Ugyanakkor az Egyház igyekszik azokhoz is eljuttatni a legszentebb Eucharishtiát, akik betegségük vagy öregségük miatt nem tudtak részt venni a legszentebb Eucharisztia ünneplésén.⁶ Más esetekben pedig az Egyház az Eucharisztia szentmisén kívüli tiszteletét és igyekszik előmozdítani. Az Eucharisztia őrzése tehát egyszerre fakad mély teológiai alapokból és az Egyház mindennapi életéből. Ezeknek az alapoknak a Katolikus Egyház jogalkotásában és az Egyházi Törvénykönyvben különösen is meg kellett jelenniük a Legszenőbb védelemét illetően.

A hatályos Egyházi Törvénykönyv – ellentétben a 1917 – es CIC-vel – nem kíván közölni a szó legszorosabb értelmében liturgikus jogot, vagyis az istentiszteleti szertartások végzésének szövegét és cselekményeit meghatározó előírásokat.⁷ A liturgikus tevékenységet az egyházi hatóság irányítja. Ez az irányítás több szinten történik: 1. A világegyház szintjén: a Szentszék az illetékes erre a feladatra, amely annyit jelent, hogy kiadja a liturgikus könyveket, felülvizsgálja e könyvek fordításait és hogy felügyelje ezen előírások hű megtartását; 2. A püspöki konferenciák: a saját illetékességük határain belül az alábbi jogkörrel rendelkeznek: készítsék el a liturgikus könyvek fordításait, majd a Szentszék előzetes felülvizsgálata után a kiadásukról gondoskodjanak; 3. A megyéspüspök feladata, hogy irányítsa, előmozdítsa és őrizze egyházmegyéjében a liturgikus életet. Ennek érdeké-

3 II. János Pál 1979. 312.

4 ERDŐ 2004. 983.

5 Trienti zsinat ezt anathema formában fogalmazza meg. Vö. XIII. ülés, can. 1. MARZOA – MIRAS – RODRÍGUEZ-OCAÑA 2004. 983.

6 „Az Eucharishtiának a szentmise áldozatában történő ünneplése a szentmisén kívüli eucharisztikus kultusz forrása és célja. Szentmise után elsősorban azért őrizzük a szent színeket, hogy a hívők, különösen a betegek és az öregek, akik nem lehetnek jelen a szentmisén, szentáldozás által egyesüljenek a szentmisében följánlott és föláldozott Krisztussal és az Ő áldozatával.” Istentiszteleti Kongregáció 1971. 610.

7 ERDŐ 2005. 85.

ben hozhat sajátos liturgikus előírásokat, természetesen olyanokat, amelyek nem ellentétesek a magasabb rangú jogszabályokkal; 4. A helyi ordináriusoknak arra kell ügyelniük, hogy a keresztény nép imádságai és vallásgyakorlatai megfeleljenek az egyház előírásainak.⁸

A szentáldozás rövid története

A hívó ma kétféleképpen is kérheti a szentséget. Az egyik módja az ajakáldozás és a másik a Legszentebb kézbehelyezése. Az ősegyházban a beavatás szentségeire (keresztség, bérmlás, Eucharisztia) hosszabb – rövidebb ideig készültek fel. Rómában a III. század elején ez kb. három évig tartott, és húsvét éjszakáján történt annak kiszolgáltatása.⁹ Azonban még jobban meg akarták erősíteni az új keresztényeket, ezért részben megismételték az eddig szerzett ismereteket, de tovább is tanították őket. Ennek egyik szép példája Jeruzsálemi Szent Cirill püspök működése és tanítása azzal kapcsolatban, hogy hogyan járuljanak a katekumenek szentáldozáshoz.¹⁰ A részletes és pontos előírással kifejezi, hogy az Eucharisztia színe alatt a Királyt fogadja az áldozó. A századok folyamán egyre inkább azt érezték, hogy erre az Úrral való bensőséges kapcsolatra és nagy kívánságra, amelyet a szentáldozásban kapnak, méltatlan a bűnös ember. Így vált általánossá a IX. századtól az Oltáriszentségnek a „nyelvre való helyezése (ti. az ajakáldozás), a XIV. századtól pedig ez térden állva történt. 878 körül a Roueni Zsinat kifejezetten előírta, hogy sem a férfiak, sem a nők nem kaphatják kezükbe az Eukarisztiát, hanem csak a nyelvükre lehet helyezni.¹¹ Ez lett az előírás annak ellenére, hogy számos templom bejáratánál lehetőség volt a kézmosásra. Az Oltáriszentséget „*Rendkívüli Misztérium*”-ként kezelték, ezzel egyre jobban tudatosítva a hozzá közeledő ember méltatlanságát. V. Piusz pápa 1570-ben adta ki a Trentói Zsinat rendelkezése szerinti Római Misekönyvet. Itt a szentáldozás módjaként a századok óta gyakorolt nyelvre való helyezést említette, más lehetséges mód mellőzésével a híveket illetően.¹² A II. Vatikáni Zsinat után 1968-ban a belga és a német püspöki kar kezdeményezte, hogy vissza kellene térni a szentáldozás ősi formájához. Sőt, már 1966-ban több alkalommal VI. Pál pápa kívánsága szerint a Szent Zsinat delegációja több liturgikus kérdés miatt járt Hollandiában. Nemcsak a kézbe való szentáldozás kérdése, hanem a világi hívek áldoztatói szolgálata is a felülvizsgálandó feladatok között volt. Komoly lavinát indított el ez a felvetés. Csak néhány adatot em-

⁸ Az Egyházi Törvénykönyv, 838.k. 1-4.§.

⁹ SZABÓ 2007. 108.

¹⁰ Az 5. misztagógikus katekizisében így ír az Úr testének vételéről: „Amikor odajáruasz, ne kinyitott tenyérrel és szétfeszített ujjakkal jöjj, hanem bal tenyered legyen jobb tenyered trónja, így fogadja az eljövendő Királyt, és tenyered hajlatába fogadd, vedd Krisztus testét, rámondva az „Ámen”-t. Ügyelj rá, nehogy valamennyi is elmorzsolódjék belőle, az olyan, mintha saját testrészedet károsítanád meg. Mondd meg nekem: ha valaki aranyport adna neked, nem tartanád-e igen óvatosan, nehogy valami is elvessen belőle és megkárosodj? Hát akkor nem fogsz-e még sokkal jobban vigyázni, hogy még egy szemernyi se essen le belőle, ami aranyból és drágaköveknél értékesebb?” *Jeruzsálemi Szent Kírilloz összes művei*. Ford. Vanyó László. Szent István Társulat, Budapest 1995. (Ókeresztény Írók XIX) 220.

¹¹ BUGNINI 1983. 49. DOLHAI 1999. 184.

¹² DOLHAI 1999. 184.

litenénk. E kérdésben a világ püspöki konferenciáival élénk levelezést folytatott a Zsinat. Az ügy súlyosságára való tekintettel a Szentatya, VI. Pál pápa állandó információt kért az esettel kapcsolatban. Az összegezés a *Memoriale Domini* kezdetű, 1969. május 29-én¹³ kiadott instrukcióban található. Ebben szerepel a világ püspöki karaihoz küldött három kérdés és a válaszok eredménye: 1. Megengedhető-e a kézbe áldoztatás? 2. Elfogadnák-e, hogy a püspöki konferencia hozzájárulásával a kis közösségekben engedjék meg először? 3. Véleményük szerint jól szervezett katechetikai előkészület után elfogadható lenne-e ez az „új rítus”? 835 elfogadó szavazattal, 1185 elutasítással adták meg feleletüket a kérdésre. Így a hagyományos kiszolgáltatási mód maradt érvényben. Azonban van egy záradéka is, mely szerint ha valamelyik püspöki konferencia kéri a kézbe való áldoztatás engedélyét, akkor a Szentszék megengedi az adott ország püspöki konferenciájának a területén a kézbe áldozást. *Bugnini* egy helyen megjegyzi, hogy a kisközösségek, magukat „reformistáknak” nevező papok voltak azok, akik a püspöki konferenciák egy részét rákényszerítették az engedély megkérésére. A másik módja pedig - ahogy nálunk is történt - az idegenforgalom révén a külföldiek nem vették figyelembe a nálunk lévő előírásokat. Így ennek hatására a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1986. szeptember 1-jével határozatával jóváhagyta, hogy a szentáldozás két módja között a hívő maga dönthessen. Az áldozás módjának szabad megválasztását az áldozó részéről az egyházi rendelkezés 1999-ben ismét megerősítette, a Római Miskönyv III. kiadásának bevezetője pedig annyit tesz hozzá, hogy „ahol engedélyezve van” az áldozó választása szerint részesüljön az Úr testében.

Még számos megközelítés alapján részletezhetnénk jelen témát – mint pl. a két szín alatti áldozás kialakulása – azonban jelen cikkben már erre nem lesz rá módunk. Miután ismertettük az áldozás történetét, térjünk át az Eucharisztia kiszolgáltatóira. Nézzük meg, hogy ki az, aki az Oltáriszentséget a krisztushívőknek nyújthatja.

Az Oltáriszentség kiszolgáltatója

Az Eucharisztia szentségének közvetlen „létrehozója” csak felszentelt püspök és áldozópap lehet. Egyedüli érvényes kiszolgáltatója a pap. A hatályos Egyházi Törvény 910. k-ja az áldoztató két csoportját jelöli meg: a *rendes- és rendkívüli kiszolgáltatót*. A 1917-es CIC-ben is megtaláljuk ezt a felosztást. Mégis a két Törvénykönyv kiszolgáltatóinak felsorolása és megjelelése eltérő. A '17-es Törvénykönyv 845. kánonja egyedül a „felszentelt papot” (sacer) tekintette az Oltáriszentség *rendes kiszolgáltatójának*, míg a diakónust (szerpap) a rendkívüli közé sorolta, valamint az áldoztatást a plébános vagy a helyi főpásztor engedélyéhez kötötte.¹⁴ Ha a diakónus engedély nélkül áldoztatott, akkor hibát, „bűnt” követett el, de nem hajtott végre szabálytalanságot, mivel nem bitorolt idegen rendet. Azonban a kisebb rendű klerikus vagy laikus esetében – *végso szükség esetét kivéve* – irregularitásnak mi-

¹³ VI. Pál 1969. 546–547.

¹⁴ c. 845. §. 1.: „Minister ordinarius sacrae communionis est solus sacerdos. § 2. Extraordinarius est diaconus, de Ordinarii loci vel parochi licentia, gravi de causa concedenda, quae in casu necessitatis legitime praesumitur.”

nősítették¹⁵, de *sürgős szükség* esetén az engedély – a diakónus tekintetében – vélelmezhető volt. Bánk József ír arról, hogy a 741. kánon a keresztség kiszolgáltatásához a diakónus részére *jogos okot* (iusta causa) kívánt, viszont a szentáldozás kiszolgáltatásánál súlyos okot (gravis causa) követelt. A diakónus akkor áldoztathatott, ha pl. a papnak első pénteken sok gyónója volt. *Sürgős* eset állt fenn, ha pl. haldoklóhoz kellett mennie a papnak és nem volt más, aki a híveket megáldoztassa.¹⁶ A laikusok csak végszükség esetén szolgáltathatták ki az Oltáriszentséget. Ezzel szemben a hatályos Egyházi Törvénykönyv 910. k. 1. paragrafusa az Eucharisztia rendes kiszolgáltatójaként a püspököt, a papot és a diakónust jelöli meg. Láthatjuk, hogy itt már a diakónust is a rendes kiszolgáltatók közé sorolja. E paradigmaváltás hátterében az áll, hogy az új Törvénykönyv a II. Vatikáni Zsinat szellemében íródott, amely a „kisebb rendek” nagy részét eltörölte, és a „szolgálat” névvel ruházta fel azokat, és ami igen, fontos, hogy újraértelmezte a diakónusi szolgálatot.

A *rendkívüli kiszolgáltató* közé sorolandók: az akolitusok, valamint megbízással rendelkező egyéb világi hívő, amelyről a 230. k. 3. §-a rendelkezik: „Ahol az egyház számára szükséges, a szolgálatra rendelt személyek hiányában a világiak is gyakorolhatják ezek bizonyos feladatait, még akkor is, ha nem lektorok vagy akolitusok: gyakorolhatják az ige szolgálatát, vezethetik a liturgikus imádságot, kiszolgáltathatják a keresztséget és áldoztathatnak, a jog előírásainak megfelelően.” Jelen kánon a gyakorlatban gyakran félreértéshez vezet. Azt gondolják a lelkipásztorok, hogy a rendkívüli áldoztatói megbízással rendelkező krisztushívő minden esetben áldoztathat. A feladat gyakorlásának általános előfeltétele a szükséghelyzet és a szent szolgálatra rendelt, felszentelt személyek hiánya. Tehát csak abban az esetben áldoztathatnak, ha a rendes kiszolgáltató távol van vagy akadályoztatva van és nem elérhető. A Pápai Kódexmagyarázó Bizottság ad erre irányelvet: „Azonban a rendkívüli áldoztató feladatát nem gyakorolhatja, ha a templomban jelen van egy rendes áldoztató, aki nincs akadályoztatva, nem vesz részt a szentmisén, és pl. a gyóntatószékben ül, de nem gyóntat.”¹⁷ A tapasztalat viszont azt mutatja, hogy sajnos ez az előírás a gyakorlatban nem igazán valósul meg.

A tanulmány elején már láthattuk, kezdetben azért őrizték az Eucharisziát, hogy elvigyék azoknak a betegek és idősebb testvéreknek, akik nem tudtak részt venni a helyi közösség szentmiséjén. Másodszor a haldoklók megáldoztatására, szent útravalónak és a rabságban lévők számára hagyták meg. Végül, de nem utolsó sorban az egyéni tisztelet, adoráció céljából őrizték a partikulákat. Tehát láthatjuk, hogy már az ősegyházban is elvitték az Oltáriszentséget a betegek számára. A 1983-as CIC 911. kánonja alapján a szent útravalót a betegeknek elvinni kötelesek és jogosultak a plébánosok, a káplánok, a lelkészek, valamint a klerikusi szerzetes intézmények és apostoli élet klerikusi társaságai előljárói. Ez utóbbiak illetékessége azokra a betegekre terjed ki, akik az illető házban tartózkodnak. Ugyanakkor bármely más pap is köteles ellátni szent útravalóval a betegeket: szükség esetén, vagy az illetékes plébános, lelkész vagy előljáró legalább vélel-

15 c. 985.§. 7.: „Qui actum ordinis, clericis in ordine sacro constitutis reservatum, ponunt, vel eo ordine carentes, vel ab eius exercitio poena canonica sive personali, medicinali aut vindicativa, sive locali prohibiti.”

16 Bánk 1963. 102–103.

17 ERDŐ 1963. 458. Istentiszteleti És Szentségi Fegyelemi Kongregáció, *Retemptionis Sacramentum* 2004. 88. pontja.

mezett engedélye alapján, de utólag értesíteniük kell erről az illetékes plébánost, előjárót vagy lelkészt.¹⁸ A világi áldoztatók működésével kapcsolatban a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia kiemeli, hogy csupán a betegeknel és istentiszteleti helyen áldoztathatnak. Kiszolgáltathatják a szent útravalót, de utólag értesíteniük kell az illetékes plébánost.¹⁹

Az Eucharisztia felvevője

„Az Újszövetség szentségei, melyeket az Úr Krisztus alapított, és bízott az Egyházzal, mint Krisztus és az Egyház cselekményei jelek és eszközök, melyek kifejezik és erősítik a hitet, Istennek megadják a tiszteletet és megszentelik az embert, s így a legnagyobb mértékben hozzájárulnak az egyházi közösség kialakításához, erősítéséhez és kifejezéséhez.”²⁰ Az Egyház megszentelő feladatának létfontosabb része a szentségek kiszolgáltatása. Éppen ezért érthető, hogy a kánonjog ezt részletesen szabályozza. A szentségek az isteni hitletéteményhez tartoznak, ezért csakis az egyház legfőbb hatóságának joga, hogy megítélje vagy meghatározza azt, ami érvényességükhöz szükséges.²¹ A megengedettség feltételei vonatkoznak a kiszolgáltatóra, felvevőre vagy a szent cselekmény rendjére. A 841.k. és a 838. k. 3. és 4. §-a alapján a legfőbb egyházi hatóságon kívül a püspöki konferenciák és a megyéspüspökök is szabályozhatják illetékességük határai között. A szentségek kiszolgáltatása a lelkipásztorok kötelezettsége, ugyanakkor a hívek jogai azok felvétele.²² A Katolikus Egyház szentségei a katolikus krisztushívők szentségei, így elsősorban ők vehetik fel megengedetten. A szentségek kiszolgáltatásának vannak alapelvei, amelyek a következők: 1. Katolikus szolgálattevők megengedetten csak katolikus hívőnek szolgáltatathatják ki a szentségeket. 2. Katolikus hívők megengedetten csak katolikus szolgálattevőktől vehetik fel a szentségeket (844.k. 1. §). Ennek az alapelvnek a fundamentuma az egyházi közösség (*communio ecclesiastica*) és a szentségekben való közösség szoros kapcsolata. A szentségeket bizonyos esetekben a szent szolgálatot teljesítőknek kötelességük kiszolgáltatni, amelyet a hatályos Kódex rögzít. A lelkipásztor köteles kiszolgáltatni a szentségeket azoknak, akik: 1. megfelelően kérik (pl. körülmények, hely, idő stb. tekintetében), 2. kellően felkészültek (az egyes szentségek jellege szerint), 3. jogilag nincsenek eltiltva az illető szentség vételétől (pl. kiközösítés, nyilvános bűn, az

18 *Az Egyházi Törvénykönyv* 911. k. 2. §. ERDŐ 2005. 458.

19 Magyar katolikus Püspöki Konferencia 1986. 5. Magyar katolikus Püspöki Konferencia 1995. 37.

20 SC 59. CIC 840. k.

21 841. k. Mivel a szentségek az egész egyház számára ugyanazok, és az isteni letéteményhez tartoznak, csakis a legfőbb egyházi hatóság joga, hogy megítélje vagy meghatározza azt, ami érvényességükhöz szükséges; ugyanennek vagy a 838. kán. 3. és 4. §-a szerinti más illetékes hatóságnak a joga döntéseket hozni megengedett végzésükkel, kiszolgáltatásukkal és felvételükkel kapcsolatban, valamint a végzésük során megtartandó rendre vonatkozólag.

22 „A világi hívőknek, mint minden keresztény hívőnek, joguk van hozzá, hogy felszentelt pásztoraiktól bőségesen kapjanak az egyház lelki javaiból, legfőbb támaszként az Isten igéjéből és a szentségi kegyelmekből.” ERDŐ 2005. 430.

egyházzal való teljes közösség hiánya folytán).²³ Már láttuk fentebb, hogy a szent szolgálattevők csak katolikusoknak szolgáltatathatják ki megengedetten a szentségeket, ill. a katolikusok krisztushívők csak katolikus kiszolgáltatótól vehetik fel, azonban a hatályos Törvénykönyv megfogalmaz olyan eseteket ill. szentségeket, amikor a nem katolikusok is szentségekhez járulhatnak. Viszont szem előtt kell tartanunk, hogy a jog különbséget tesz a katolikus egyházzal közösségben nem levő keleti keresztények és a többi keresztények (többnyire protestáns) között. A Kódex két csoportba osztja a nem katolikus híveket: keleti keresztényekre és egyéb egyházi közösségek tagjaira. E felosztás alapját a teológiai értelemben vett közelség foka képezi. Így az ortodox egyházak hívei közelebb állnak a Katolikus Egyházhoz, mint más közösségek hívei. Az ortodox egyházak hívei azért állnak közelebb a Katolikus Egyházhoz a többi közösségek híveivel szemben, mert náluk is léteznek a következők: az apostoli utódlás, szinte ugyanazokat a hitigazságokat vallják, mint a Katolikus Egyházban, ill. a szentségekről szóló tanítás is megegyezik a katolikusokéval. A keleti keresztények három szentségben részesülhetnek megengedetten: az Eucharishtiában, a bűnbocsánat szentségében és a betegek kenetében. Az előbbi szentségek felvételéhez a következő feltételeknek kell megvalósulnia a hatályos rendelkezések értelmében: 1. önként kérje, 2. kellően fel legyen készülve, 3. szükség vagy valódi lelki haszon álljon fenn, 4. nem fenyeget a tévedés vagy a vallási indifferenzizmus veszélye, 5. fizikailag vagy morális értelemben lehetetlen legyen a saját vagy katolikus kiszolgáltatóhoz fordulni.²⁴ A többi nem katolikus keresztény a következő feltételek figyelembevételével veheti fel a katolikus kiszolgáltatótól a szentségeket, ha 1. életveszély vagy súlyos szükség áll fenn, 2. nem tudnak saját közösségük szolgálattevőjéhez járulni, 3. önként kérik, 4. kellően fel vannak készülve, 5. katolikus hitről tesznek tanúságot az illető szentséggel kapcsolatban (844. k. 4. §.).²⁵ A püspöki konferenciák vagy a megyéspüspökök – megkérdezve az érintett nem katolikus egyházak ill. közösségek legalább a helyi hatóságát – szabályokat is adhatnak ki nem katolikus keresztényekkel való szentségi közösséggel kapcsolatos kérdésekről (844. k. 5. §). A katolikus krisztushívők abban az esetben vehetik fel nem katolikus kiszolgáltatótól a bűnbocsánat szentségét, az Eucharishtiát és a betegek kenetét, ha 1. szükség vagy valódi lelkipásztori hasznosság indokolja, 2. távol áll a tévedés vagy a közömbösség veszélye, 3. fizikailag vagy erkölcsileg lehetetlen katolikus kiszolgáltatóhoz fordulnia (844. k. 3. §).

A szentmise és az áldozás kapcsolata

A nyugati egyházban az áldozás, mint áldozati lakoma természetesen a miséhez tartozik; a pap áldozása lényeges része a misének. Ezért a hívők mindig a szentmise keretében vagy közvetlenül autána áldoztak. A XVI. század óta szokásba jött a misén kívüli áldoztatás. A XVIII. században már elfogadott mód lett egészen a II. Vatikáni Zsinat liturgikus mozgalmáig. A Katolikus Egyház újra visszatért az áldozati lakoma gondolatának kiemeléséhez, ezért a misén kívüli áldozást kivételnek tekinti, illetve megfelelő ok esetén engedélyezi. A hatályos rendelkezések

²³ ERDŐ 2005. 430.

²⁴ 844.k.3.§. ERDŐ 2005. 431. KUMINETZ 2008. 18.

²⁵ ERDŐ Egyházjog 2005. 431.

segíthetnek abban, hogy mikor is megengedett a szentmisén kívüli áldozás és áldoztatás. Az Egyházi Törvénykönyvben egyetlen kánont találunk ezzel kapcsolatban. A 918. k. szabályozza a szentmisén kívüli áldoztatást: „Nagyon ajánlott, hogy a hívők magában az eucharisztikus ünnepségben járuljanak a szentáldozáshoz; ha azonban megfelelő okból kérik, szolgáltatassák ki nekik misén kívül, a liturgikus szertartások megtartásával.” A Kódex a „nagyon ajánlatos” kifejezést használja, tehát a főszabály az, hogy az Eucharisziát a szentmise keretén belül kell kiszolgáltatni, és csak másodlagosan jelenik a szentmisén kívüli áldozás lehetősége. Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció az Egyházi Törvénykönyv hatályba lépése előtt instrukciót adott ki a misén kívüli áldoztatással kapcsolatban. A *bűnbocsánat és Oltáriszentség* szertartáskönyv alfejezetében, a *Szentáldozás és az Oltáriszentség tisztelete a szentmisén kívül*²⁶ címet viselő részben találjuk meg a legfőbb liturgikus rendelkezéseket.

A teológusok szerint a szentségimádás, az Eucharisztia előtti adoráció nem más, mint a szentmise meghosszabbítása.²⁷ Mindkét cselekvés szoros kapcsolatban áll egymással. A fenti dokumentumok és az Egyházi Törvénykönyv alapján ugyanígy megállapíthatjuk, hogy az áldozás és a szentmise között szoros kötelék áll fenn. Ezzel kapcsolatosan az *Eucharisticum mysterium* kezdetű instrukció 33. pontja a következőket fogalmazza meg: „A híveket rá kell vezetni arra, hogy az eucharisztikus ünnepség alkalmával szentáldozáshoz járuljanak. A papok ne vonakodjanak azonban megáldoztatni azokat, akik megfelelő okból kérik: ez lehetséges a délutáni órákban is a helyi ordinárius engedélyével vagy a legfőbb szerzetesi előljáró engedélyével.”²⁸ Ilyen megfelelő ok lehet: 1. ha valaki akadályoztatva van, ezért nem tud részt venni a misén, 2. az öregek és a betegek, még akkor is, ha nem fenyegeti őket halálveszély vagy a betegségük nem súlyos.²⁹ Ugyanezt a gondolatmenetet megtalálhatjuk a *Bűnbocsánat és Oltáriszentség* c. szertartáskönyv 13. és 14. pontjaiban. A 14. pont kifejezetten megemlíti a szentmisén kívüli áldozás lehetőségét és annak a gyakorlatát megfelelő ok esetén. Bassiano Uggé kánonjogász szerint az *Eucharisticum mysterium* 33. pontja erőteljesebben és nagyobb kötelező erővel bíró kifejezésekkel fogalmaz, amikor leírja azt, hogy a híveket rá kell bírni a szentmisében való áldozásra: „A híveket rá kell vezetni arra...”³⁰ A 918. kánon megfelelő ok esetén engedélyezi a szentmisén kívüli áldoztatást. Az a kérdés számunkra, hogy a gyakorlatban mit nevezhetünk megfelelő oknak. A kánonjogászok véleménye megoszlik: vannak, akik tágan, ill. vannak, akik szűken értelmezik a megfelelő okot. A szentmisén kívüli áldozáshoz megfelelő oknak bizonyul az, ha valaki azért nem tudott részt venni a szentmisén, mert 1. személye akadályoztatva volt (pl. súlyos beteget ápol), 2. azon a helyen, ahol lakik, nem tartottak misét (pl. paphiány miatt), 3. betegség vagy öreg kora miatt, 4. beteg vagy idős, és aki egyáltalán nem vagy csak meghatározott időközönként hagyja el otthonát, 5. akinek munkaideje „nem alkalmazkodik a miséhez”, tehát kötött munkaidőben dolgozik és kevés vagy csak egy mise van lakóhelyén, 6. „csupán” áldozni szeretne, de egyéb kötele-

26 *Bűnbocsánat és Oltáriszentség. Szentáldozás és az Oltáriszentség tisztelete a szentmisén kívül. Szertartáskönyv.* 1976. 229–263.

27 BASSIANO 2003. 252.

28 BASSIANO 2003. 253.

29 *A szentáldozás és az Oltáriszentség tisztelete a szentmisén kívül* 13. és 14. pontja.

30 BASSIANO 2003. 253.

zettségek vagy más okból nem tudott szentmisére menni és áldozni, 7. „az Egyház által ajánlott napi áldozás jámbor gyakorlatának akar eleget tenni.” Az elengedhetetlen, hogy a hívő kérése összeegyeztethető legyen a lelkipásztor kötelezettségeivel és munkájával, 9. A Keleti Egyházak Kánonjai Törvénykönyvének (CCEO) 713. k. 1. §.-ában is szerepel az, hogy a misén kívül csak megfelelő ok esetén lehetséges. A CCEO szerint megfelelő ok, ha valaki betegség miatt van távol, vagy még az előszenteltek liturgiájában, az aliturgikus napokon lehet a misén kívül áldoztatni. A kánonjogászok szerint a 918. kánon rugalmas értelmezést és alkalmazást kíván, éppen ezért –indokolt eset kivételével– a lelkipásztorok ne legyenek túlzottan szigorúak és ne utasítsák el azokat a híveket, akik misén kívül szeretnének áldozni.³¹

A szentgyónás és a szentségi bűjt

Már korábban is láttuk, hogy a szentség felvevőjének bizonyos feltételeknek meg kell felelnie. Azok részesülhetnek a szentségekben, akik 1. megfelelően kérik (pl. körülmények, hely, idő stb. tekintetében), 2. kellően felkészültek (az egyes szentségek jellegére szerint), 3. jogilag nincsenek eltiltva az illető szentség vételétől (pl. kiközösítés, nyilvános bűn, az egyházzal való teljes közösség hiánya folytán). Jelen pontban a második feltételt szeretnénk megvilágítani, hogy mit is jelent a kellő felkészültség.

A 916. kánon szerint, aki tudatában van súlyos (halálos) bűnnek, csak szentségi gyónás után áldozhat. Úgy járulni szentáldozáshoz, hogy valaki csupán a tökéletes bánat útján szabadult meg súlyos bűneitől, csak súlyos okból, gyóntatási alkalom híján szabad, bár szerény meglátásunk szerint ilyenkor is inkább tanácsos a szentgyónás elvégzését követően áldozni, és így biztosak lehetünk abban, hogy nem követünk el szentségtörést. A 916. kánonban említett súlyos indok lehet pl. halálvesztély, de lehet a nyilvános becsületvesztés is, ha a misézéstől vagy az áldozástól való tartózkodás ezzel járnak.³² A tökéletes bánat magába foglalja a mielőbbi gyónás szándékát is. Ez egyesek szerint egy héten belüli gyónást jelent.³³ A gyónás tehát nem más, mint a személyes bűnök megvallása abból a célból, hogy a gyónó elnyerje a bűnbocsánat szentsége által bűnei bocsánatát, azaz hogy szentségi feloldozást kapjon. A gyónás anyagát a keresztség után elkövetett halálos bűnök alkotják. Fontos látni a gyóntatónak és a gyónónak a szükséges és nem szükséges anyagot. Szükséges anyag: mindazok a súlyos bűnök faj és szám szerint, amelyeket a keresztség után követett el a hívő, és amelyeket még nem oldoztak fel érvényesen és nem vallottak be egyéni gyónásban, valamint amelyekről gondos lelkiismeretvizsgálat után tudomása van.³⁴ A jó gyónáshoz nem elég a részletekbe menő bűnvallomás – bár az is szükséges –, hanem a legfontosabb a megtérés, az akarat megváltoztatása, amely önző földi pillanatnyi előnyök helyett az Isten akaratát választja értékelési és elhatározásai sarokpontjának. Nem csak a laikus krisztushívőket kötelezi a hatályos jog a halálos bűnök szentáldozás előtti meg-

31 BASSIANO 2003. 262. MANZANARES 1989. 114. TREVISAN 1995. 109. MONTAN 1992. 106–107. GRAMUNT 1972. 635. CHIAPPETTA 1996. 145. SALACHAS 1999. 177–179.

32 *Az Egyházi Törvénykönyv*, 915. kánon lábjegyzete.

33 *Az Egyházi Törvénykönyv*, 915. kánon lábjegyzete.

34 KUMINETZ 2008. 209 – 210.

gyónását, hanem természetesen azokat a klerikusokat is kötelezi, akik a szentmisét bemutatják. A hatályos Törvénykönyv a főszabályban, hogy „aki tudatában van súlyos bűnének, előzetes szentségi gyónás nélkül ne mutasson be szentmisét, és az Úr testét se vegye magához, kivéve, ha súlyos indok áll fenn, és a gyónási alkalom hiányzik. Ebben az esetben ne felejtse el, hogy köteles felindítani a tökéletes bánatot, mely magába foglalja a mielőbbi gyónás szándékát.”³⁵ A mielőbbi szentgyónás, mint már korábban is láttuk, kb. egy héten belüli gyónást jelent, hacsak az előreláthatólag nem lehetetlen.

A hatályos CIC-en kívül más helyen is találkozunk ezzel a tétellel, amely felhívja a figyelmet arra, hogy csak a kegyelem állapotában járulhatunk szentáldozáshoz, természetesen kivételt képeznek a speciális helyzetek. Így többek között megemlíthetjük még a *Katolikus Egyház Katekizmusában*.³⁶

A *Redemptionis Sacramentum* instrukció 88. pontjában is szorgalmazza, hogy akik naponta vagy igen gyakran szoktak áldozni, a lekipásztorok tanítsák őket arra, hogy megfelelő időközönként járuljanak szentségekhez.³⁷

A szentáldozás előtt a szentségi böjt megtartása is szükséges. A böjt a szilárd ételekre és az italokra – víz kivételével – vonatkozik. A következő esetekben azonban minösszeg negyedóránnyra csökken a böjti fegyelem: 1. kórházban vagy otthon tartózkodó betegek esetén, akkor is, ha nem fekvő betegek, 2. öregek részére, akik idős koruk miatt otthon tartózkodnak, vagy öregek otthonában laknak, 3. beteg vagy öreg papok részére, akik szentmisét akarnak bemutatni, akár szentáldozáshoz akarnak járulni, akkor is, ha nem kell feküdniük, 4. azon személyek részére, akik betegeket és öregeket gondoznak, valamint a betegek és öregek rokonai részére, akik velük együtt szentáldozáshoz kívánnak járulni, valahányszor az egyórás szentségi böjt megtartása nehézséggel jár. A szentmisén kívül áldoztatás körülményeit is meghatározza a *Bűnbocsánat és Oltáriszentség* liturgikus könyv. Az áldoztatás helye a templom vagy a kápolna, ahol leterített oltárt és korporálét, valamint két gyertyát kell meggyújtani, áldoztató tálcát is kell használni. Szükséges esetén, ha máshol végzik az áldoztatást, szintén fontos a megfelelő asztal előkészítése és az asztal terítővel való letakarása, amelyekkel az Oltáriszentség iránt érzett tiszteletünket és az áldozás ünnepi lakoma jellegét fejezzük ki. A szentmisén kívüli áldozás bármely napon vagy órában megtörténhet, de nagyon dicséretes, ha előre meghatározzuk, hogy mely órában. Ez a hívek lelki épülésre és az ünnepélyes keretek biztosítására is szolgál. Nagycsütörtökön elsősorban a szentmise keretében lehet áldozni, viszont ezen a napon a betegeknek bármikor megengedett a misén kívül is. Nagypénteken csakis a liturgia keretében, kivéve a betegeket (16. p.). Az áldoztató, ha felszentelt személy, akkor a reverenda fölé karinget vagy albát és stólat vegyen fel. Az egyéb szolgálattévó a liturgikus szo-

35 CIC 916. kánon.

36 „Megfelel az Eucharisztia rendeltetésének, hogy a hívők, ha kellően föl vannak készítelve, megáldoznak, amikor szentmisén vesznek részt: „Nagyon ajánlott a szentmisén való tökéletesebb részvétel abban a formában is, hogy a hívek az Úr testét a pap áldozása után ugyanabból az Áldozatból vegyék magukhoz.”” (1388.) Ez a tétel is kifejti a fenti nézetet, mely szerint azok a hívek, akik szentáldozáshoz is járulnak a misén, tökéletesebben vesznek részt a legszentebb áldozatban. Másrészt pedig kiemeli, hogy a hívők legyenek kellően felkészülve a szentáldásra. BASSIANO 2003. 258–259.

37 Istentiszteleti És Szentségi Fegyelmi Kongregáció. *Redemptionis Sacramentum* 2004. 32.

kások vagy a megyés püspök által jóváhagyott öltözeteket kell, hogy viseljék. Az Oltáriszentséget a templomon kívülre tartóban vagy más liturgikus edényben kell vinni (20.p.). A Szent Vért csak zárt edényben szabad vinni, ugyanis meg kell előzni annak kiömlését (Bűnbocsánat 55. p.). A „véletlenül megmaradt morzsákat” az áldoztatónak edénybe vagy vízzel telt kis edénybe kell belehelyeznie (21 – 22. p.) A pap vagy a szerpap *A betegek kenete és a lelkipásztori betegellátás kézikönyve* szerint szolgáltatja ki a szentséget, viszont egyéb személy (pl. akolitus) a *Bűnbocsánat és Oltáriszentség* c. könyv³⁸ vagy *A világi lelkipásztori kisegítők kézikönyve* alapján végezze az áldoztatást.

Konklúzió

Megállapíthatjuk, hogy a misén kívüli szentáldozás – a hatályos jog rendelkezései alapján –, azok számra biztosított, akik *megfelelő okból* nem tudtak rész venni a leg-szentebb közösségi áldozatban a szentmisén és áldozni szeretnének. A megfelelő ok tekintetében a szentséget kiszolgáltató személynek a józan ítélőképességére van szükség, hogy megítélje, valóban indokolt-e a hívó szentmisén kívüli szent-áldozáshoz járulása. Az áldozás menetét illetően a hatályos liturgikus könyvek szabályait és liturgiáját kell követnünk. Az Egyházi Törvénykönyv kánonjait is figyelembe véve.

Irodalom

BÁNK József

1963 *Kánonjog, II. Igazgatási jog. Eljárás jog. Büntetőjog*. Szent István Társulat, Budapest, 102-103.

BASSIANO, Uggé,

2003 *La comunione eucaristica fuori della Messa. Quaderni di diritto ecclesiale* 16. 252-267.

BUGNINI, Annibale

1983 *La riforma liturgica*. CLV Edizioni Liturgiche. Róma. 49.

CHIAPETTA, Luigi

Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico/pastorale. II. Libri III/VI/V/VI. Edizioni Dehoniane Bologna. Róma.

SABBARESE, Luigi

Commento al Codice di diritto canonico, I- II. Urbaniana University Press, Città del Vaticano. Róma 2000.

³⁸ *Bűnbocsánat és Oltáriszentség* 235–263.

DENZINGER, Heinrich – SCHÖNMETZER, Adolf (szerk.)

1997 *Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone-Friburgi Brisgoviae-Romae-Neo Eboraci, Magyarul: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*, fordította és összeállította: FILA, B.- JÜG, L. Örökmécs Alapítvány. Kisterenye-Budapest.

DOLHAI Lajos

1999 A kézbe áldoztatás története. *Vigilia* 64. 182 – 188.

CSERHÁTI, J. – DR. FÁBIÁN, (szerk.)

A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. 4. változatlan kiadás, Szent István Társulat. Budapest.

ERDŐ Péter (szerk.)

2001 *Az Egyházi Törvénykönyv*. negyedik, javított és bővített kiadás. Szent István Társulat. Budapest.

ERDŐ Péter

Egyházjog. 4. jav. kiadás. Szent István Társulat. Budapest. 2005. 85. 430-431. 458.

KUMINETZ Géza

2008 *Bevezetés a Katolikus Egyház szentségi jogába a beavatás szentségei és a kultikus élet fegyelme*. Ideiglenes jegyzet. Budapest.

KUMINETZ Géza

2008 *A kiengesztelődés szentségei: A gyónás és a betegek szentsége. Az egyház megszentelő feladata II.* SZIT. Budapest.

MONTAN, Antonio

1992 *Liturgia - Iniziazione cristiana – Eucaristi – Penitenza – Unzione degli infermi – Ordine (cann. 834-1054) AA.VV., Il diritto nel misterio della Chiesa*, Roma.

MUSSONE, Davide

L'Eucharistai nel Codce di Ciritto Canoncio, Commentario ai can. 897-958. Citta del Vaticano. Roma.

SALACHAS, Dimitri

1999 *Teologia e disciplina dei sacramenti nei Codici latino e orientale*. Studio teologico-giuridico comparativo. Bologna.

SZABÓ Péter

2007 A keleti eucharisztikus fegyelem néhány sajátossága: A szentáldozás gyakorlata. *Studia Wesprimiensia*. 9. 99 – 111.

MARZOA, A. – MIRAS, J., – RODRÍGUEZ-OCAÑA, R. (szerk.)

2004 *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law*, Montreal-Chicago. Vol. III/1.

Pápai és Egyházi Dokumentumok

[N. N.]

1976 *Bűnbocsánat és Oltáriszentség*, kézirat gyanánt közreadta a Magyar Katolikus Püspöki Kar. Budapest 1976.

Istentiszteleti És Szentségi Fegyelmi Kongregáció

2004 *Redemptionis Sacramentum: A Megváltás szentsége instrukciója néhány dologról, melyeket meg kell tartani vagy kerülni kell a legszentebb Eucharisziával kapcsolatban*, ford. Rihmer Zoltán. SZIT. Budapest.

ISTENTISZTELETI KONGREGÁCIÓ,

1971 *Eucharistiae sacramentum, Acta Apostolicae Sedis* 65.

JERUZSÁLEMI SZENT KÜRILLOSZ ÖSSZES MŰVEI. Ford. Vanyó László. Szent István Társulat. Budapest 1995. Ókeresztény Írók XIX.

1979 *Redemptor hominis* kezdetű enciklika, AAS 71. SZIT. Budapest 1980. Fordította: DR. DIÓS ISTVÁN. Lektorálta: DR. LENHART VILMOS.

Magyar katolikus Püspöki Konferencia

1995 *A világi személyek lelkipásztori tevékenységének szabályzata*. Szent István Társulat. Budapest.

1969 *Memoriale Domini*. 1969. V. 29. AAS 61 (1969) 546-547.

Cselényi István Gábor

A KELETI SZERTARTÁS ÉS AZ EUCHARISZTIA

A liturgia örömnépe

Ezt a 2019-es évet a jövőre esedékes 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus előkészítésére szenteli hazai katolikus egyházunk, amelynek házigazdái leszünk. Ez az előkészület alkalmas arra is, hogy átgondoljuk, mi is a "mi eucharisziánk", keleti szertartásunk hogyan értelmezi ezt a titkot. Ez a "keleti szertartás" az ortodox és görögkatolikus egyház felfogását is magába öleli, melyekben az eucharisztia egyet jelent a liturgiával, vagyis Aranyhajó Szent János "isteni liturgiájával", amelyet egyaránt magunkénak tartunk.

A szentségi élet csúcspontját az *eucharisztia* jelenti, mind keleti, mind nyugati (zsinati) szemmel nézve.¹ Most, még az elméleti megfontolások előtt, mindenekelőtt az élmények oldaláról szeretnék közelíteni az eucharisziához, mintegy arra a kérdésre keresve választ: *hol is van a helye az eucharisziának*, vagy görög módra: a szűkebb és tágabb értelemben vett *liturgiának* életünkben?

Korunk *lelkiségét* váratlan fordulatok, irányváltások jellemzik. Az utolsó években végbement változást kitűnően érzékelteti Harvey Cox munkássága. Első könyveivel az "evilági város" prófétájának bizonyult.² Nemcsak elfogadta az elvilágiasodást, de meg is követelte a modern hívőtől, hogy szekularizált, minden "szenttől" megszabadult környezetbe illeszkedjék. Utóbbi években azonban váratlanul *kiáll a rítusok, ünnepek* embermentő jelentősége mellett.³ Városában cirkuszi porondnak beillő teret épít, melyen egzotikus szertartásoknak hódolnak, keresik mindazokat a szakrális formákat, amelyek a történelmi múltban jellemezték a kereszténységet, sőt azok körén kívüli rítusokat is felelevenítenek. Cox amellettesz hitet: éppen az evilági város "profán" közege követeli meg, hogy a fogyasztói társadalom egyhangúságából utat törjünk a "szent" felé, szabad teret engedve közben a teremtető fantáziának is. **Ünnepre**, az öröm kifejezésére van szükségünk ahhoz, hogy megőrizzük lelki egyensúlyunkat, hogy az alkotó szabadság e sajátos formáján keresztül megéljük valamit a teremtető Isten "játékából" és szabadságából.

Cox szélsőségesnek tűnő – de nagyon is mai – kísérlete arra is rádöbrent bennünket: egyáltalán nem biztos az, hogy a modern embert csak modern eszközökkel – elektromos gitár kísérte misével, erősítőkkal és hangszórókkal aláhúzott énekkel – lehet az ünneplésre elsegíteni. A hagyományos, akár a legh-

1 MIHÁLYI 1980. 38.

2 Cox 1965.

3 Cox 1984. 47–54.

agyományosabb – az ókori kultúrkörből származó – liturgia-forma is ugyanolyan alkalmas erre, sőt még inkább ellenpólust teremt a mindennapi környezettel szemben. A feszültség csak látszólagos a kor és a régiesnek ítélt rítusok között. A liturgiák – éppen, mert egy-egy adott kor termékei –, teljesen “ingyenesnek” ható jelképeikkel, kifejezési eszközeikkel a *teremtő szabadság* különösen egyedülálló formái, tehát csak felfokozzák azt a hatást, amely bennük, mint a felszabadító ünnep lehetőségeiben rejlik.

Ezt bizonyítja a *bizánci szertartás iránti* megújuló érdeklődés, fővárosunkban vagy más nagyvárosokban is. Mint e rítus áldozópapja, személyes tapasztalatként vallhatom, hogy az a sajátos feszültség, melyet az antik forma és a modern hívó találkozása teremt, nem rontja le, hanem felerősíti a liturgia élménykeltő erejét, nap nap mellett ünneppé teszi az “isteni liturgiát”. Ez a találkozás a szentírás-olvasáshoz hasonlítható. Múltba tekintek, hogy a jelenben tudjak cselekedni és a jövőbe lássak. Nemcsak a teremtés “alfája” felé nyitja meg létemet, hanem – és másik alapvető szempontját ez adja – Krisztus műve nyomán a világ végső jövője felé való kitérülés is: az emberi szabadság “Ómega-pontjának” előre-átélése.

A *görög szertartású liturgia és liturgikus év*, a biblikus-ókeresztény kor világát idéző szertartás keresztény öröm forrásává és kifejezőjévé, örömnünneppé válhat számunkra. Nem az egzotikus elemeivel, az aranyűjtásos ruhákkal, a tömjénezéssel, az oltár körüli mozgás “koreográfiájával”, hanem Krisztus jelenlétének, forradalmasító üzenetének átélésével.

Damaszkuszi Szent János húsvéti kánonja szerint húsvét az “ünnepek ünnepe”. De ugyanez érvényes minden egyes liturgiára is. Végezze bár metropolita, püspök, esperes, parókus, folyjék akár székesegyházban, akár a legeldugottabb falusi templomban vagy fatemplomban is, örömnünnepe, örömhír számunkra, az eucharisztia titkával fogható közelbe hozza hozzánk a “láthatatlan, kifürkészhetetlen, felfoghatatlan”, mégis közénk testesült Istent! És épp ez az eucharisztia “helye” életünkben. Életünk középpontja, lelkünk szívdobbanása.

A teljes leborulás

Konferenciák, sőt tévé-viták keresztültüzébe került napjainkban az *eucharisztia*. A nyugati egyházon belül két irányzat ütközik: a *vétel pillanatára* összpontosító Úrvacsora-szemlélet és a maradandó jelenlétet feltételező *szentségimádás*, amely láthatóvá kívánja tenni az oltáriszentség titkát, sőt kiviszi azt az utcákra, terekre, mintegy demonstrációt szervez köré (gondoljunk csak az úrnapi körmenetekre). De valahogy kikerült a képből a keleti szertartás vallomása.

Mindenekelőtt a *közös hitbeli elemekre* érdemes oda figyelni. Egyik oldalról a római katolikus, másik oldalról az ortodox és görögkatolikus eucharisztia-felfogás teljesen megegyezik abban, hogy mindkét oldal elfogadja: az úrvacsorában-áldozásban Krisztus testét és vérének vesszük magunkhoz. Akárcsak a nyugati szertartás, a keleti is világossá teszi: az áldozás részesedés “a te legtisztább testedben..., drága véredben”, az Aranyszájú Szent János liturgia áldozási imádságának szavai szerint. Egyként valljuk Krisztus “valós jelenlétét” (a reálprezenciát), mégpedig maradandó jelenlétét az eucharishtiában, tehát hogy az nem korlátozódik a vétel pillanatára. Eleven, maradandó találkozásnak vagyunk részesei. Mint Meyendorff írja: “Nem mi járulunk Őhöz (hogy áldozatot mutassunk be neki), hanem Ő ereszkedett le

hozzánk, és vette fel a mi természetünket, nem a kiengesztelés feltételeként, hanem azért, hogy a testben nyíltan találkozzék velünk”.⁴

A nagy teológiai viták során mégis talán rosszul vetődött fel a kérdés. Nem az a dilemma: Krisztus valóban van-e jelen, vagy csak jelképesen. Kelet felfogása szerint mindkettő érvényes.⁵ Az eucharisztia reálszimbólum. Amit jelez, az meg is valósul. Valahogy úgy, amint a pászka-vacsora, mint megemlékezés (cikkaron), valósággá teszi az exodus történetét, a liturgia “lejátssza”, de valóssá is teszi Krisztusunk áldozatát.

Protestáns testvéreink gyakran kérdezik tőlünk: őrizzük-e oltárainkon az oltárszentséget. Nos, igen, van nálunk is tabernákulum, bár gyakorlati szempontok miatt csak a kenyér színe alatt őrizzük a szentséget. Betegeinkhez innen vesszük elő azt, és visszük el, mint *viaticumot*, mint szent útravalót.

Tudatában vagyunk tehát annak, hogy Krisztus *személyesen van jelen* az eucharishtiában. Ehhez a központi igazsághoz azonban másképp közelít Kelet: jobban őrzi az eucharisztia *titok-jellegét*. Nem látni és láttatni akarja Jézus testét és véré, mint Nyugat, ahol a monstrancia, a szentségtartó fogalma is jelzi ezt (vö. monstrare = mutatni). Épp ezért nincs is meg Keleten az Úrnapija, a hódolatnak ez a tömeges, demonstratív formája. Kelet inkább elrejt, elfátyolozza a Jelenlétet. A liturgiában a “szerzés igéi” zárt szentélyben hangzanak el, bezárulnak a királyi ajtók, sőt függöny is eltakarja a szemek elől a betekintést.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne jelenne meg Keleten is az *eucharisztia előtti hódolat*. Igaz, nem szentségimádás (szupplikáció) formájában, még ha bizonyos korban, nyugati hatásra, erre is történt kísérlet, hanem liturgiába ágyazva. Épp nagyböjtben, amikor hétköznapiakon nem zajlik eucharisztikus liturgia, és mintegy ezzel is “megbőjtölteti” Kelet a híveket, felcsendül egy sajátos szertartás, az ún. “előszenteltek”, vagyis az *előre megszentelt áldozatok liturgiája*, amely nem más, mint (alkonyati zsoltosma keretébe helyezett) ünnepélyes hódolat az eucharisztia előtt, amelyet egy korábbi szentmiséről a szentségházban őriznek.

Ebben a szertartásban mutatkozik meg, Kelet hogyan is hódol a Nagy Titok előtt: az ünnepélyes menetben körbe hordozott szentség előtt a pap (és segédlete) többször is földre borul. Ez az ún. *proszkүнészisz*, a teljes leborulás. Nemcsak főhajítás, nem is csak metanoja (meghajlás) ez, hanem teljes hódolat. Meglepő, de a szó a *künosz* (kutya) szóból származik. Tehát mint ahogy a kiskutya oda juhászodik gazdájához, úgy borul a szertartást végző a titokzatosan jelenlévő Úr Jézus elé.

Olyan pillanat ez, mint amilyen a napkeleti bölcsek hódolata volt, akik Betlehemben “meglátták a gyermeket, anyjával, Máriával, és leborulva hódoltak neki, aztán fölnyitották kincsesházjukat és ajándékokat adtak át neki: aranyat, tömjént és mirrhát” (Mt 2,11). Mi is megnyitjuk szívünket-lelkünket az immár áldozattá lett Krisztus előtt. És olyan pillanat ez a *proszkүнészisz*, mint amilyen a papszentelésben zajlik, amikor ugyancsak teljes leborulásban adja át magát a szentelendő Krisztusnak, a **Főpapnak**. **Vagy leginkább olyan ez, mint amiről a Jelenések könyve beszél: “Az angyalok mind körülfogták a trónt, a véneket és a négy élőlényt, arcra borultak a trón előtt és imádták Istent.”** (Jel 7,9). Ebből a színte megeszmisülésig haladó hódolatból fakad a Bárány és áldozata előtti imádás.

4 MEYENDORFF 2003. 310.

5 SCHNEIDER 2002. 301.

Igaz, bezárulnak az ajtók. De ebben a találkozásban most kitágulnak a templom belső terei. Nemcsak a pap vagy a nép végzi a liturgiát, hanem a mennyeiek is: "Az égi erők láthatatlanul velünk szolgálnak". "A dicsőség Királya vonul be; a titkos áldozat angyaloktól körülvéttetik".

Kelet tehát nem annyira látni, mint inkább szinte megízlelni szeretné az isteni irgalmat.⁶ **"Ízleljétek és lássátok, mily jó az Úr!" – énekeljük** ezen a liturgián a 33. zsoltárból, az áldozás folyamán. Nem egyszerűen valamilyen "tárgyról" van szó, amelyet megfoghatunk, körültapogathatunk, hanem Valakiről, Krisztus feltámadt valóságának megtapasztalásáról, az ő üdvösségszerző titkaiban való részesedésről. Az elkezdett örökéletről.

Ami érettünk történt

Nyugat a szentségeket az arisztotelészi "hülemorphizmus" (anyag-forma-elmélet) képletével közelítette meg.⁷ A szentségeknek van anyagi eleme (lásd: a keresztségben a víz, az oltáriszentségben a kenyér és a bor, stb), és formai összetevője, így pl. a keresztelési formula vagy épp az átváltoztatás szavai. Ez a szemlélet olyan-nyira gyakorlatias, hogy meg akarja határozni magát a pillanatot is, amikor a nagy átalakulás, az átváltozás megtörténik, és az oltáriszentségnél ez épp az átváltoztatás, ti. amikor elhangzanak Jézus "szerzési igéi" ("Ez az én testem...", "Ez az én vérem...").

Erre a döntő mozzanatra vonatkozik az az (ugyancsak a metafizikából vett) kifejezés, hogy *transsubstantiatio* (átlényegülés), amely tehát azt fejezi ki, hogy most már nem egyszerűen kenyérről és borról, hanem Jézus testéről és vérééről van szó. Metafizikai eredetű az a megkülönböztetés is, hogy van substantia (magánvaló, lényeg) és vannak accidensek, a járulékok, amelyeket magyarul a "színek" kifejezéssel adunk vissza. Eszerint a kenyér és a bor színei megmaradnak, de lényegük átalakul.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy manapság Nyugaton is kérdésessé vált: a metafizikai kifejezések fenntarthatók-e az oltáriszentség esetében, hiszen igaz, hogy a bor még csak-csak önálló magánvaló (etilalkohol), a kenyér azonban vegyületek halmaza. Ezért ma sokan új kifejezést keresnek: transzfinalizációról, az adott valóság jelentés-tartalmának megváltozásáról beszélnek. Kelet *teológiai megoldást keres*: a Szentléleknek tulajdonítja a Test és a Vér megjelenését.

Am Kelet szemléletében az eucharisztia kérdése nem szűkíthető le erre a "formai mozzanatra", az utolsó vacsora szavainak felidezésére, és egyáltalán, egyetlen formai mozzanatra. A nagy átalakulást Kelet sokkal inkább a Szentlélek művének látja (vö. epiklézis, a Szentlélek leledése). A középkori latin-görög polémia során "a bizánciak töretlenül ragaszkodnak a Szentléleknek mind az adományokat, mind pedig az abban részesülőket átváltoztató szerepéhez".⁸

Ez a mozzanat pontosan megfelel annak, hogy már a teremtkor is Isten Lelke formálta ki a kozmoszt (vö. Ter 1,2), a megtestesülés is a Szentlélek erejéből történt (vö. Lk 1,35), a Lélek által történik újjászületésünk is (vö. Jn 3,5), sőt végül pedig pünkösdkor a Lélek formálta ki az egyházat. Úgy tűnik a Szentháromság

6 JUNGSMANN 1977. 310.

7 SCHMEMANN 1969. 9.

8 BAÁN 2018. 92.

üdvösségtervéből, hogy "kifelé" mindig a Szentlélek közli azt a léttöbbletet, ami megjelenik a világban és az emberi történelemben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Kelet is le akarná határolni a pillanatot, mikor megy végbe a nagy csoda. A liturgia egésze egy nagy-nagy "metabolé", átalakulás. Jellemző, hogy a keleti patrisztika már a felajánlott kenyeret és bort is az "eucharisztia ikonjának", előképének tekinti.

Másik fontos eltérés, hogy Kelet szemléletében a liturgia nemcsak nagycsütörtök felidézése és így nagypéntek – immár vér nélküli – megisméltése (még ha említés is történik az "okos és vérontás nélküli szolgálat"-ról), hanem Krisztus egész művének, sőt az egész üdvtörténetnek a felidézése. A liturgia nemcsak nagypéntek, hanem húsvét és pünkösd is, sőt ennél is több. "Végrehajtottad Atyád egész üdvöngöztetését" – vallja Aranyszájú Szent János liturgiája Krisztusról. Az eucharisztikus liturgia ebbe a teljes **üdv-ökonómiába** enged bepillantást és ennek tesz részesévé.

A liturgia tulajdonképpen tartalmát azok a szavak tárják fel, melyeket a pap a szerzés igéi végén mond: "Megemlékezvén... tehát mindarról, ami érettünk történt: a keresztről, a sírról, a harmadnapi feltámadásról, a mennybemenetelről, a jobb kéz felől való ülésről, a második és dicsőséges eljövetelel, tieidet a tieidből néked ajánljuk föl, mindnyájunkért és mindenekért".⁹

Még valamit. Húsvéti időben azt énekeljük: "a halhatatlanság forrását ízleljétek!". Talán azt is mondhatnók: nem csupán egyik anyagnak másik anyaggá-teszté való átalakulása megy itt végbe, hanem a Feltámadott valóságába való átmenetről, a jelen világnak a végidei valósággá való átalakulásáról van szó!

A menyegzős lakoma

Ha a bizánci liturgia szentírási forrásait keressük, elsőre az ószövetségi húsvéti lakomához, a *széder-estéhez* jutunk el, hiszen az utolsó vacsora pontosan követi annak "forgatókönyvét". De második lépésben az Úr Jézus *eszkatologikus példabeszédeihez* jutunk el, elsősorban talán legkedvesebb példázatához, amelyben *királyi lakomának*, menyegzőnek írja le az Isten Országát (Mt 22,1-14 és párh.). A jeruzsálemi ősegházban, majd a kappadóciai Cezáreában kialakuló, végül Konstantinápolyban végső formát öltő keleti liturgia minden eszközzel arra törekszik, hogy ennek a menyegzői lakomának a hangulatát teremtsen meg, melyen Krisztus a vőlegény. Felsorakozik a násznép, körbevonul, lakodalmat ül, eszik és iszik az öröm asztaláról. A keleti szentatyákban élénken élt ez a gondolat. "Sírhat-e a násznép, míg vele a vőlegény?" (Jn 3,29-30) – cseng a hívő fülében Jézus kérdése. "Örvendezetek az Úrnak, minden föld!" – visszhangozza ezt első vasárnapi antifonánk.

A liturgia első része, a *hitjelöltek liturgiája* (az ige-liturgia) az evangélium olvasása, hirdetése: Jézus Krisztus felszabadító üzenete köré épül. "Vigadjunk a mi szabadító Istenünknek" – adja meg a 3. vasárnapi antifona ennek az egységnek az alapgondolatát. Az apostoli és evangéliumi szakasz Isten "csodálatos műveit", szabadító tetteit idézi fel, hogy a hit megsokszorozására, tettekben való megvallására mozgósítson. Az evangélium mégsem csupán emlékezés Jézusra, hanem – mint Schmemmann mondja – a feltámadt Krisztus eljövetele. Annak a Krisztusnak köz-

⁹ SCHMEMANN 1969. 78.

tünk-léte, akinek szavát hallva ujjongtak az emmauszi tanítványok. A többször is felhangzó alleluja – ez a lefordíthatatlan szó – azoknak örömét akarja kifejezni, akik látják az érkező Krisztust: tudják, hogy jelen van.

Mindez azonban csak előzmény a menyegzős lakomához. A hitjelöltek liturgiája az Igének, Jézus Krisztusnak a történelemben érkezését idézi fel. Az Isten országát megnyitó lakoma eszkatológiai távlatát igazán csak az áldozat liturgiája (a *hívők liturgiája*) nyitja meg. Ebben a végidőt feltáró jellegben kell keresnünk a liturgia örömnepének igazi mélységét. Nem véletlen, hogy a bizánci liturgia másik ihletője – a menyegzős lakoma példabeszéde mellett – a *Jelenések könyvének látomása* (5,6-14): „Láttam, hogy a trón és a négy élőlény és a huszonnégy vén közt ott áll a Bárány. Mintha leölték volna... Majd hallottam, hogy minden teremtmény, a mennyben, a földön, a föld alatt és a tengerben az egész világmindenséggel egyetemben ezt harsogta: A trónon ülőnek és a Bárányának áldás, tisztelet, dicsőség és hatalom örökkön-örökké! A négy élőlény így felelt: Amen, a vének pedig leborultak és imádkoztak.”

A meghajlások, hódolások rendje, a papi „fennhangok” (hangosan énekelt záróimák) dicsőítései és „örökkön-örökké”-je, melyre a hívek ament zengenek – mind-mind ezt az *eszkatológiai képet* akarják megjeleníteni. A szentatyák alapgondolata, hogy a földi liturgia az éginek vetülete megélése, „ábrázolása”, azaz emberi valósággá tétele. Az áldozat liturgiáját bevezető kerub-ének arról beszél, hogy a hívők a liturgia alatt titokzatos módon azonosulnak az angyalokkal, akik szüntelenül éneklék Isten dicséretét. Minden Krisztus újra-eljövetelére, parúziájára irányul. A mindenség Ura, Krisztus közeledik, angyaloktól körülvéve. Mindenkinnek egész lényével az egyedül-lényegesre: a megtalált Ország kincsére kell tekintenie, félretéve minden földi gondot.

A keleti liturgia kulcsát tehát a történelmet megnyitó *jövőre-feszülés* adja. Szent Maximosz szerint az „Ajtókat, az ajtókat!” felszólítás nem a templomajtókra vonatkozik, hanem a történelem kapuira, amelyek bezárulnak. Aki benn marad a templomban, kilép a történelemből. A hívő megvallja hitét, elmondja a Hitvallást, amelyben az érkező Isten-Országáról szól, majd – átvéve az angyalok szerepét – az Izzajás megálmodta dicsőítést éneklí: Szent, szent, szent....

Így érkezik el a *Bárány áldozatának* újraélése. Mint már említettük, Kelet szemléletében az anafora (a misekánon) sokkal több az utolsó vacsora megismétlésénél, szavainak felidézésénél. Mindarról való megemlékezés, „ami érettünk történt”. A modern bölcselő, Bloch szavával: emlékezés ez a „remény módján”, és nyugodtan mondhatjuk, *reménykedés emlékezés módján*.

A Krisztus-esemény sodrában

Mint láttuk, keleti liturgiánk nemcsak nagycsütörtököt-nagypénteket tükrözi, hanem az Úr többi nagy megváltó tettét is. Ortodox szerzők tartózkodnak attól, hogy a liturgia egyes részeibe húsvét előtti eseményeket is belévetítsenek, görögkatolikus szertartástani hagyományunk viszont – mint látni fogjuk – *Krisztus egész életét* végigköveti a liturgia menetében.

És legyen szabad itt egy kis kitérőt tennem. Több, mint fél évszázada Budapesten, a Körponti Szemináriumban együtt tanultunk, latin és görög szertartásúak. Theologia sacramentalis tárgy keretében tanárunk, Radó Polikárp atya, aki pedig

épp a rubrikák nemzetközi hírű nagymestere volt,¹⁰ felvillanyozva szólott arról, hogy a szentmise rubrikákon alapuló értelmezését félretéve Odo Casel felvetette, hogy a mise Jézus egész életét idézi fel, nemcsak nagycsütörtököt-nagypénteket. Nos, hazai görögkatolikus gyakorlatunkban kialakult a szent liturgiának az az értelmezése, hogy a szent cselekmények során végig követhetjük Krisztus életének mozzanatait. Az édesapámék számára a két világháború között kiadott hivatalos liturgika-könyv csodálatosan kidolgozta ezt a szimbóllum-rendszert.¹¹ Amikor 1970-ben papszentelésem előtt álltam, ebből az alapműből készültem fel.

Miben is áll ez a párhuzam a Jézus-esemény és a liturgia között?

Kétségtelen, hogy az eucharisztia "létalapja" a feltámadt-megdicsőült Krisztus. Amint azonban éppen az evangelistákat semmi sem akadályozta meg abban, hogy a teljesség után ne tekintsenek vissza Jézus "előéletére" is, éppen így tesz a liturgia is: sorra veszi Jézus életének szinte minden mozzanatát.

Az eucharisztikus liturgia Keleten az előkészülettel, a *proskomidiával* kezdődik. A többdimenziós jelleg jól tükröződik már ebben az előjátékban is: egyszerre utal nagycsütörtökre, nagypéntekre, sőt az eszkatológiára is, mégis, ha a liturgia egészén belül akarjuk elhelyezni, úgy mondhatnók, hogy ez a liturgia *karácsonyi szakasza*. (Lásd: "A csillag megállapodék a hely fölött, ahol a gyermek volt".)

Ezután elkezdődik a szentmise nyilvános része, annak is első egysége, a *hitjelölék liturgiája*, amely – a II. Vatikánum kifejezésével – az ige-liturgiának felel meg. Liturgikus hagyományunk szerint a "kezdő áldás" vízkeresztre, a Szentháromság titkának feltárulására emlékeztet bennünket, hiszen ez után kezdte meg Jézus az Ország örömmüzenetének hirdetését. A katekumenek liturgiájában az a Názáreti Jézus jelenik meg, aki valamikor körbejárta a palesztinai falvakat, tanította kortársait.

Többdimenziójú a hívők liturgiájának első része, az *áldozat liturgiája* is. Az eucharisziára előkészített kenyérrel és borral megtartott ún. nagybemenet az anamnézis síkján Jézus virágvasárnapi bevonulását idézi fel, a "részesedés" síkján azonban már végidei esemény: Kelet szemléletében a földi liturgia az Isten színe előtt zajló mennyei liturgia vetülete – és szerves része! Ezért hangozhat fel majd átváltoztatás előtt az angyalok győzelmi éneke, a Háromszorszent.

Az *utolsó vacsora felidézése* mintegy helyszíni közvetítés, de ahogy az maga is prófécia volt, előre mutatott nagypéntek áldozatára, ez történik most is: jelenné válik a megváltás többi mozzanata is. Érthető tehát, ha a görög liturgia és ennek nyomán a keleti teológia más összefüggésben látja a szerzés ígét, mint a nyugati. Az eltérés nemcsak abban van, hogy (mint már érintettük), Kelet nem akarja egyetlen mozzanatra leszűkíteni ezt a folyamatot, hanem abban is, hogy számára a lényeg, járulék, átlényegülés evilági fogalmak, itt pedig éppen a nem evilági, a megdicsőült létrend tör be világunkba: maga Krisztus!

Ezután következik az áldozás, amelynek görög neve (*koinonia*) már maga is egyesülésre hív, ti. Krisztussal, a fővel, de a Krisztus-test többi tagjával is, a kegyelmi együtt-cselekvés síkján. A Bárány megtöretésével s a szent testnek a kehelybe való "beletemetésével" a nagypénteki, majd nagyszombati eseményeket idézzük fel. Ezután azonban már újra együtt a test és a vér, vagyis az áldozásban

¹⁰ RADÍÓ 1961.

¹¹ Görögkatolikus szertartástan iskolai és magánhasználatra 1924.

valóban az élő, a *feltámadt Krisztussal* találkozunk. Az áldozás tehát Kelet szemléletében azoknak a megjelenéseknek a sorát folytatja, melynek során az apostolok – élükön Tamással – egészen a tapinthatóságig megtapasztalták Krisztus köztük-létét és – az emmausziak révén – felismerték a kenyértörésben.

A végbevitt Krisztus-mű azonban meghozta a *Lélek kiáradását* is, ezért itt, áldozás után előbukkan a pünkösdi elem is: “Vettük a mennyei Szentlelket...” Kelet felfogása szerint az áldozás a “Szentlélek hitének teljességét” is jelenti. Nemcsak Krisztus testének-vérének vétele, hanem személyes pünkösöd is, a bérmlás óta bennünk működő Szentlélek hatásainak felerősödése.

Az áldozásban teljesedik ki az az *eszkatológiai elem* is, amely szintén átszötte a liturgiát: a Szentháromság bennünk lakik, már “üdvözített minket”, valljuk pontosan úgy, ahogy Szent Pál arról beszél: Isten már feltámasztott és jobbjára ültetett bennünket.

Krisztus – mennybemenetele előtt – azzal búcsúzott el tanítványaitól, hogy a róla való *tanúskodásra* küldte őket. Ennek a parancsnak tesz eleget a liturgia, amikor áldozás után a világba küldi vissza a Krisztus-titkokban részesülteket (“Békével távozzunk, az Úr nevében”). A liturgia nem tesz bennünket világon-kívüliekké. Krisztus, mint ígérte is, nem vesz ki bennünket a világból, hanem arra küld, hogy, mint ő maga is, adjuk oda magunkat a világ életéért. Ennek a küldetésre való felhatalmazásnak a pillanata a liturgia elbocsátója és (hazai gyakorlatunk szerint) végső áldása, mely Isten emberszeretetének továbbélésére és továbbvitelére szólít.

Az üdvtörténet sodrában

Az időelem az eucharisziát az egyház liturgikus életének tágabb áramkörébe kapcsolja. Ezek a szerkezeti elemek ugyanazokból az elemekből épűnek, mint a szűkebb értelemben vett liturgia (karácsony, nagyhét, húsvét, pünkösöd). Az eucharisztikus liturgia mindenekelőtt szervesen ágyazódik a *nap megszentelésének* körébe. Lényegében minden nap az “előző napon” kezdődik, az alkonyati és esti zsolozsmával, majd a tárgyi napon a reggeli istentisztelettel és az imaórákkal folytatódik, ezek az üdvösségtörténetet idézik fel a maguk szimbólum-rendszerével, afféle “ádvett” jelentenek annak a teljességnek a felidézése előtt, amit a liturgia jelent.

A nap megszentelésének köre azután maga is tovább mutat a *hét* nagyobb ciklusára, ahol a vasárnap a húsvét, a többi nap ennek előzménye és kiteljesítése, ez a ciklus pedig még tovább mutat a *liturgikus év* tágabb sugarú körére, amelynek keretében – a keleti szertartásban szeptember elsejével kezdődően – minden évben újraéljük a nagy üdvtörténeti misztériumokat: karácsonyig főleg az ószövetségi előzményeket, húsvétig és mennybemenetel ünnepéig a Jézus-történetet, pünkösdkor a Szentlélek kiáradását, a liturgikus év további része pedig “pünkösöd utáni” idő, amely mintegy átcsap a következő egyházi évbe is, s amely azoknak a titkoknak a feltárulása, melyeket Krisztus megváltása és a Szentlélek megvilágítása hozott meg számunkra.¹²

Az eucharisztikus liturgia végelemzésben ezt a folyamatot sűríti egyetlen szertartás keretébe, “sejtszerűen” foglalja magába az üdvtörténet megélésének mindezeket a formáit. Másik oldalról: a nagyobb egységek ennek az “összejtnek” a mozzanatait bontják ki, tágitják a végtelenségig.

¹² Hasonló megoldásig jut el a zsinat utáni nyugati liturgia-teológia is, ld. MIHÁLYI 1980. 183–199.

Az eucharisztikus liturgia további kontextusát jelenti, hogy a "szavak liturgiája" ezernyi szállal kötődik a *templombelső*, az *ikonográfia*, a *liturgikus mozgás*, *öltözetek* "metakommunikációs" rendszerébe. Csupán utalni szeretnénk rá: mindezek maguk is a keleti liturgia szerves részei, s ugyanabba az áramkörbe kapcsolnak bennünket, mint a szavakkal végzett liturgia. Ezek a szűkebb és tágabb összefüggések segítenek feltárni a keleti szertartású eucharisztikus liturgia belső tartalmát.

Eucharisziánk, liturgiánk a keleti lelkiség kulcsfogalmához: az üdvtörténeti *gondolkodásmódhoz* vezet el. Pontosan ez az *oikonomia* vagy ökonómia területe. A szó – éppenúgy, mint az ökumené – az *oikosz*, ház görög szóból származik. Az oikonomia eredetileg: háztartás. Ebből származik az ökonómia, az ecoomy, a gazdaság szó és a közgazdaságtan modern tudománya is. De itt teológiai tartalmában szerepel. Az ökonómiát liturgia-fordításunk úgy adja vissza, hogy **üdvigondozás**: "Végrehajtott Atyád egész üdvigondozását" – mondja a pap az amboni ima után.

Kelet tehát nem egyszerűen *teológiát* kíván adni, elvont beszédet folytatni Istenről, hanem üdv-ökonómiáját tárja fel a liturgiában. Ennek lényege, hogy nem egyszerűen azt keressük: milyen Isten önmagában, hanem, hogy mit is tett a mi javunkra. NB korunkban kísértetiesen hasonló megkülönböztetésig jutott el Schillebeeckx is: vizsgálhatjuk, milyen Isten *in se* (önmagában véve) és milyen *quoad nos* (számunkra).¹³ Nem újdonság ez számunkra. Figyeljük meg Hitvallásunkat: Krisztus "értünk, emberekért" testesült meg, a szerzés igéi szerint teste "értünk" töretik meg, vére "értünk" ömlik ki. Ez az "értünk" történt jelleg az ökonómia, az üdvigondozás területe, amelyhez liturgiánk elvezet.

A görög liturgia végzése akkor lesz számunkra igazán gyümölcsöző, ha megpróbáljuk felidézni azt a teológiai hátteret is, amelyből elősugárzik: a *Szentháromság végtelen emberszeretetét*, a Fiú megváltó és a Szentlélek megszentelő munkáját, amely bennünek is másokért-élésre sarkall.

Az eucharisztikus egyháztan

A katolicitás nemcsak a sokféleséget foglalja magába. A *katholikosz* szó a *holosz*, egész, teljes szóból származik (kata holon = az egész szerinti, ti. nem részleges, vö. holisztika, hologram). Az egyház sajátsága, hogy legkisebb egysége sem "rész", hanem minden részletében az *Egész* tükröződik, s az az *Egész*, ez a totalitás pedig nem más, mint az Igazság teljessége, a Pléróma, ti. maga Krisztus!

Kelet tehát a katolicitást nem annyira mennyiségi kérdésnek tekinti, vagy térben, kiterjedésben kívánja mérni, hanem *minőségi kérdésnek* tekinti: hozzá tartozunk-e Krisztushoz, vagy sem, krisztusiak vagyunk-e vagy sem. Ilyen értelemben *katolikus és ortodox* (igazhitű) azonos fogalmak.

Az egyház katolicitását leginkább az *eucharisztia titkához* hasonlíthatjuk. Épp ezért szokás a keleti egyháztant *eucharisztikus egyháztannak* is nevezni. Ez tehát azt jelenti: ahhoz hasonlóan, ahogy az eucharisztia legkisebb morzsájában vagy cseppjében is a *teljes Krisztus* van jelen, ugyanúgy az egyház egészében, a világegyházban, de minden rész-egyházban, egyházmegyében, egyházközségben, sőt minden egyes hívőben a teljes Krisztus van jelen – feltéve, ha tanítását hűen fogadtuk be, és tetteinkkel róla tanúskodunk. Mérhetetlenül fontos ma ez a tétel ökumenikus szempontból is.

Annál is inkább jogos eucharisztikus egyházképről beszélünk, mert az *egyház fókusza*, családi tűzhelye a liturgia. Teológiánk szerint az egyház a liturgikus

13 SCHILLEBEECKX 1963. 102.

közösségben válik valósággá, az eucharishtiában Krisztus teste formálja egyggyé a helyi és a kisebb-nagyobb közösségeket.

A Krisztushoz fűződő kapcsolat alapján Kelet szemlélete szerint az egyház természetesen nemcsak a Szentháromság képmása, hanem *Krisztus-ikon* is, hiszen Krisztus Teste, vagyis a megtestesülésnek térben-időben való meghosszabbítása. Érdekes felfigyelnünk: Szent Pál hamarabb nevezte az egyházat *Krisztus testének*, mint az eucharishtiát: „Testének, az egyháznak feje” (Kol 1,18), „tagjai vagyuk ugyanis Testének” (Ef 5,30). Az egyetemes Krisztus-test kohójában formálódik a Szentlélek templomává minden igazán hívő lélek.

Ebben a felismerésben az is benne van, hogy – Krisztushoz hasonlóan – az egyháznak is kettős természete van: isteni-kegyelmi és emberi oldala. Az egyház nem csupán társadalmi-szociológiai alakzat, még ha vannak is evilági feladatai, van szociális, karitatív feladatköre, hanem teandrikus, istenien-emberi, természetölötti valóság is. Ezért jó tudnunk, hogy az ősegyház misztika alatt nem az egyes emberek különleges lelki élményeit értette, hanem azt kereste, hogyan válik tapinthatóvá-láthatóvá Krisztus az egyház jeleiben és tagjainak napi cselekvésében.

Ezzel az ikon-jelleggel Kelet ugyanazt fejezi ki, mint amit a II. Vatikáni zsinat abba sűrített, hogy az egyház maga is *szentségi jellegű*: Krisztus, az Összetség nyomán *alapszentség*, amelyből kinő a hét szentség hetes hajtása. A szentségekhez természetszerűleg társul Keleten az ikonográfiai és az egyéb művészeti ágakban megvalósuló megjelenítés is, hiszen ezeknek is ugyanaz a rendeltetése: láthatóvá, tapasztalhatóvá tenni a Láthatatlant, a Felfoghatatlant.

Bár az egyház csupán Jel, előrejelzés, és még nem beteljesedés, igazi lényegét mégis az adja, hogy egész valójával a végidőre, a beteljesedésre, a *mennysországra* mutat előre. A szentek közössége (a *communio sanctorum*) Kelet felfogása szerint csak az üdvözültek közösségében válik teljessé. Bár a liturgia – Szent Pál nyomán – *mint szenteket* szólítja meg a hívőket (Szentség a szenteknek!), rögtön helyesbít: Egy a szent, egy az Úr: Jézus Krisztus! Szentekké csak akkor válhatnak az egyház tagjai, ha majd részesednek Krisztus dicsőségéből. Az **átistenülés**, a teózis az egyháztannak – az eucharishtiát középpont állító egyháztannak is – végső következtetése.

Összefoglalás

A címben szereplő „keleti szertartás” mind az ortodox, mind a görögkatolikus egyházat magába foglalja, hiszen az eucharisztia mindkettő számára azonos a liturgiával, azaz Aranyszájú Szent János isteni liturgiájával. Krisztus valós jelenlétét mind Nyugat, mind Kelet elfogadja, ám vannak köztük különbségek is. Míg Nyugat az eucharishtiát az arisztotelészi hülemorphizmus, vagyis az anyag-forma-elmélet és a metafizika segítségével közelíti meg (vö. transzsubstantiatio), Kelet a hódolatot nem a szentség *látásában* keresi, hanem a leborulásban (vö. proskünészisz). A keleti teológia szerint a liturgia fő mozzanata a Szentlélek alászállása (vö. epiklészisz). A magyar görögkatolikus egyház sajátos felfogása, hogy a liturgia végig követi, felidézi az Úr Jézus egész életét, és ez elvezet a feltámadt Krisztussal való személyes találkozásra. E közösségben az eucharisztikus liturgia a nap, az idő, a liturgikus év szerves része, az egész folyamat az üdvtörténet meghosszabbítása, a végső jövőbe való átlépés.¹⁴

Irodalom

BAÁN István

2018. *Eucharisztikus teológiák Keleten és Nyugaton*,. Athanasiana 47, Szent Athanáz Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.

Cox, Harvey

1965 *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective* . New York, Collier Books.

Cox, Harvey

1984 *Religion in the Secular City: Toward a Postmodern*. Simon & Schuster, New York.

Görögkatolikus szertartástan iskolai és magánhasználatra,

1924. Keleti Egyház, Budapest.

JUNGSMANN, A. Joseph

1977 *A szentmise. Teológiai és lelkipásztorui áttekintés*. Libri Antikvár Könyv, Budapest.

MEYENDORFF, John

2003. *Krisztus az ortodox teológiában*. Kairosz, Budapest.

MIHÁLYI Gilbert

1980 *Az Egyház liturgikus élete. I*, Teológiai Kiskönyvtár, Róma.

RADÓ Polikárp

1961 *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum*. Roma – Freiburg – Barcinone.

SCHILLEBEECKX, Edward

1963 *Christ the sacrament of encounter with God*, Sheed & Ward, London.

SCHMEMANN, Alexandre

1969 *Pour la vie du monde*. Cerf, Paris.

SCHNEIDER, Theodor (szerk.)

2002 *A dogmatika kézikönyve II. Vigilia*, Budapest.

„NÉKTEK IS MEG KELL MOSNOTOK
EGYMÁS LÁBAIT”
A LÁBMOSÁS (MANDATUM)
VALLÁSTÖRTÉNETE.

János evangéliuma szerint Jézus „felkelt a vacsorától letette felső ruháját, megfogott egy vászonkendőt, és körülkötözte azzal a derekát, azután vizet töltött a mosdótálba, és kezdte mosni a tanítványok lábát és megtörölni azzal a vászonkendővel, amellyel körül volt kötve” (Jn 12, 4-5).¹ A szöveg szerint ez a szimbolikus cselekedet nem a vacsora előtt történt, hanem a vacsora közben hiszen Jézus „felkelt a vacsorától” és a 12. vers szerint, miután megmosta a tanítványok lábát újra leült a vacsoraasztalhoz. A szöveg azt közli, hogy Jézus ezzel a cselekménnyel megszakította a vacsora menetét.² A szöveg nyilvánvalóvá teszi, hogy szimbolikus cselekedetről van szó, nem csupán egy megszokott, mindennapi udvariassági gesztusról. Ezt erősíti meg Jézus, amikor a meglepő cselekedet után így vonja le a tanulságot: „Megértettétek, hogy mit cselekedtem veletek? Ti így hívtok engem „a Tanítómester” és „az Úr”, és jól mondjátok, mert az vagyok. Ha tehát én az Úr és a Tanítómester megmostam a lábatokat, ti is tartoztok azzal, hogy megmossátok egymás lábát, mert példát adtam néktek, hogy amit én cselekedtem veletek, ti is úgy cselekedjetek. (Jn. 13, 12-15).

A mosakodás egyetemes vallástörténeti jelenségnek tekintendő. A Palesztinában élő ember mezítláb vagy saruban járta a poros utakat, így megérkezésekor elengedhetetlen volt a lábának megmosása (Én 5,3). Hozzá tartozott az udvariassághoz, hogy a vendégnek alkalmat adjanak a lábmosásra (Gen 18,4; 19,2; 24,32; Lk 7,44; 1Tim 5,10 stb.). Az izraeli papoknak szolgálatuk előtt kezet és lábat kellett mosniuk (Ex 30,18.21; 40,30-32.) Az asszony köteles volt a férje lábát megmosni, a gyerekeknek is meg kellett apjuk lábát mosniuk; a nem zsidó rabszolgának és talán a zsidó rabszolgának is kötelessége volt ura lábának megmosása, de a zsidó rabszolga nem volt erre kötelezve. Ha valaki vállalta ezt az egészen alacsonyrendű szolgálatot, az a lehető legnagyobb szolgálatkészség, a legteljesebb odaadás jelének számított (1Sám 25,41).

A lábmosásnak, mint ahogyan ezt Bolyki János egy kiváló tanulmányában kimutatta,³ még egy érdekes, szimbolikus jelentősége is volt az ókorban. Szerinte a lábmosás „funkciója a recognitio, a felismerés. A recognitio (görögül anagnorisis) gyakori műfaj az antik epikában és drámában. Ezköz arra, hogy az olvasó vagy néző feszült érdeklődéssel kövesse az eseményeket, hiszen ő többet tud a szerep-

1 A szövegeket a Magyar Bibliatanács szövegfordításából idézem.

2 KARNER 1950. 188.

3 BOLYKI 1998.

lők azonosságáról, mint ők maguk, és azt várja, hogy azok is felfedezzék egymásról vagy önmagukról, amit ő már tud.”⁴

A lábmosásnak erre a szimbolikus jelentőségére több ókori irodalmi utalás is rámutat. Az Odyszeiában, a XIX. énekben is találunk egy érdekes, a lábmosással kapcsolatos felismerési jelenetet. A trójai háború utáni hosszú csavargásból Odüsszeusz rangrejtve, szegény vándorként tér haza. Akkor ismerik fel, amikor öreg dajkája a lába sebéit kitapintva a gyermekkorában szerzett behagedt sebből ráismer gazdájára.⁵

A lábmosásnak, mint felismerési jelenetnek a héber irodalomban is van párhuzamosa. Az „Ábrahám Testamentuma” című intertestamentális korban készült irat,⁶ a könyv Genézis 18, 10-12 történetét folytatja. Itt arról beszél a könyv, hogy Ábrahám megvendégeli a rangrejtve, vándornak álcázva érkező három idegent, akik angyalok. A Bibliai történettől Ábrahám Testamentuma abban tér el, hogy a pátriárka maga mossa meg a vendégek lábát. Eközben fedezi fel, hogy a három idegen – Isten küldötte, angyal.⁷ Itt is a lábmosás vezet a felismeréshez.

Egy másik, érdekes szimbolikus párhuzam a „József és Aszeneth”⁸ című I. századi regényben található, ami Gen 41,45 történetét – József házasságkötését – dolgozza fel. József jegyese Pentrefének, Ón papjának a leánya. Az eljegyzési történetet így írja le a regény: „Leült József Pentrefének p (Aszeneth) apjának trónjára, és (a lány) vizet hozott, hogy megmossa (József) lábait. De József azt mondta neki: - Jöjjön ide a szűzek közül egy, és az mossa meg a lábamat! – Aszeneth azonban így felelt: - Nem uram, mert te az én uram vagy mostantól, és én a te szolgálóleányod. Miért mondtad hát azt, hogy egy másik szűz mossa meg a lábadat? Hiszen az én kezem, a te kezéd, és a te lábad, az én lábam, és az én lelkem a te lelked. Ezért senki más nem moshatja meg a te lábadat! – Akkor erőnek erejével megmosotta a lábát... Megfogte tehát József a leány jobb kezét, és megcsókolta őt, Aszeneth pedig viszonzotta a csókját.”⁹

Itt a lábmosás nem felismerési jelenet, hanem a házastársi közösség vállalásának jelképes aktusa. Mind a három idézett történet a szoros közösség vállalást példázza. Az utolsó vacsorán Jézus a lábmosással fejezte ki végtelen szeretetét (Jn 13,1-3). Ez példa volt (13,15), hogy a tanítványoknak milyen magatartást kell tanúsítaniuk egymás iránt. Jézus példája alapján az Istennel való közösség megvalósulását látta a lábmosásban az ősegyház, és ezért azt megbízatásként és sakramentálisan értelmezte (vö. 1Tim 5,10).

A liturgiában a nagycsütörtöki szentmise evangéliumában elhangzó új parancs (mandatum novum) alapján *mandatum*nak is hívjuk, mert a lábmosás megtestesíti a krisztusi szeretetet. A latin liturgiában a 4. századtól élt a keresztesítés szertartásában, Rómán kívül, de amint a Róma városi liturgiája elterjedt, visszaszorult ez a bibliai gyakorlat. Az elvirai zsinat (300? körül) – ez a legkorábbi zsinat, amelyik határozatait kánonformába öntötte – a 48. kánonjában már úgy

4 Bolyki 1998. 219

5 Odüsszeia XIX. 386–507 sorok. Homerosz

6 Robinson 1992.

7 Robinson 1992. III/33–48

8 *József és Aszeneth* (görögéből ford. Bolyki János), Kolozsvár, Koinónia, 2005, ISBN 9789737605184,

9 Bolyki János fordítása, ld. Bolyki 2001. 342.

rendelkezett, hogy a papok vagy a klerikusok ne mossák meg a megkeresztelték lábát.¹⁰ Spanyolországban a gall rítusú mozarab liturgiában még a 6. században is megtaláljuk a lábmosás szertartását. A kolostorokban alakult ki a testvérek és vendégek (szegények) lába megmosásának szokása (vö. benedeki regula 35, 53. pontja), melyet a szerzetesi egyházak is átvettek.

A középkorban sem halványodott el teljesen a lábmosás emléke. 694-ben a toledói zsinat. szigorúan elrendelte, hogy a püspök. a nagycsütörtöki szentmisében végezze el a lábmosás szertartását. A pápai liturgiában a lábmosás a 12. századtól élt. 1570: a lábmosás a szentmise végére került. A nagyhét újrendezése, 1955. XI. 16. óta a lábmosás a homília után történik, már nemcsak a szerzetesi egyházakban és apáti templomokban, hanem a plébánia-templomokban is. - A liturgikus lábmosás mintájára fejedelmek, királyok (pl. Habsburgok) is megmosták nagycsütörtökön 12 öreg lábát. -

A reformáció korának úrvacsorai vitáiban a lábmosás kérdése nem került elő. Csak néhány újabb protestáns szabadegyház gyakorolja ezt az ősi szokást (Magyarországon: pl. az Isten Egyháza, Adventisták stb.). A többi világvallásban, például az iszlám vallás gyakorlatában is jelntős szerepe van a mosakodásoknak és a lábmosásnak.¹¹

Ikonográfiailag a lábmosás legkorábbi ábrázolása 4. századi szarkofágokon látható a Péter életét ábrázoló ciklusokon, Péter lábmosását, tiltakozását ábrázolja rendszerint a kép, ahol az apostol tiltakozva emeli fel a kezét, vagy a fejére mutat. Tintoretto is így ábrázolta az 1547 körül festett képén ami a madridi Prado féltett kincse. Legtöbbször Pilátus kézmosásának képpárja Péter lábmosás jelenete. A bizánci művészetben a megtisztulást és a bűnbocsánatot, a nyugati festészet az apostolok oktatását emelte ki a lábmosás ábrázolása kapcsán. A 11. sz. közepén, főleg az angliai képeken, az apostolok előtt térdelő Krisztus látható, ahogy tanítványainak lábát mossa. A bizánci képek *sarut megoldó apostolok* motívuma a bűntől való szabadulást jelzi. A nyugati művészetben a térdelő Krisztus és a sarujukat megoldó apostolok motívuma egybeolvadt (pl. Beneventoi dóm bronzkapuja a 12. század végéről; Giotto képe a páduai Scrovigni kápolnában 1305-07). A későbbi korokban a lábmosás csak a nagy passió-oltárokon szerepelt, később eltűnt az oltárkép festészetből.

A liturgikus gyakorlat népi sarjadéka, hogy *Gyergyószentmiklóson* a pap 12 gyermek lábát mosta, csókolta meg. *Istensegíts* bukovinai székely faluban akadtak módosabb gazdák, akik 12 meghívott szegény ember lábát mosták meg, majd meg is vendégelték őket.¹²

Újabban a pápák húsvéti lábmosási szertartása kelti fel az érdeklődést. 2016. január 6-án az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció hivatalos közleményt adott ki arról, hogy Ferenc pápa megváltoztatja a nagycsütörtöki lábmosás szertartását. Az új szabályozás értelmében már nemcsak férfiak, de nők is választhatók azon 12 személy közé, akiknek a szertartás keretében a lábát megmossák. Még a 2016-os, új szabályozás alapján¹³ is nehezen volt érthető, hogy mindössze

10 ERDŐ 1983. 257.

11 NÉMETH 2010. 33.

12 BÁLINT 1973. 212.

13 http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20160106_decreto-lavanda-piedi_en.htm (Letöltés. 2019. október 3)

két hónappal később, márciusban, Ferenc pápa a nagycsütörtöki miséjén 12 olyan férfinak és nőnek mosta meg a lábát egy olasz menekültszálláson, akik között hindu, muzulmán, és kopt vallású is volt. Sokak számára meglepetésként volt, hogy a katolikus egyház pápája a mindössze két hónappal korábban kiadott saját rendelkezésére sincs tekintettel, Ebben az esztendőben Ferenc pápa ismét újított. Míg elődei templomban, paptársaik lábát mosták meg nagycsütörtökön, Ferenc pápa raboknak, betegeknek, menedékkérőknek, férfiaknak és nőknek, keresztényeknek és más vallásúaknak egyaránt. A pápa már több börtönt felkeresett nemzetközi utazásai során, gyakran használja azt a pásztorbotot, amelyet rabok faragtak neki, és a Szent Péter-bazilikában a milánói börtönben készített ostyákat használja.¹⁴

A görög katolikus nagycsütörtöki Szent Liturgiát a lábmosás szertartása zárja, amelynek során a főpásztor megmossa tizenkét pap lábát. 2017-ben Debrecenben 12 egyházi és világi ember lábát mosta meg Kocsis Fülöp metropolita a debreceni főszékesegyházban. De ugyanígy nagycsütörtökön minden püspöki székesegyházban megtörtént ez a liturgikus esemény. Úgy tűnik, hogy ez az ősi szertartás új tartalmakkal gyarapodva újra jelentést kap a keresztény istentiszteletben.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Szent István Társulat, Budapest.

BOLYKI János

1998 Irodalmi és bibliai szövegmegértés a lábmosás motívumok példáján. *Protestáns Szemle* 1998 (LX. évf. 4.) 217–227.

2001 *„Igaz tanuvallomás.”* Osiris, Budapest.

ERDŐ Péter (összeáll.)

1983 *Az ókeresztény kor egyházfegyelme (Az első négy század)*. Szent István Társulat, Budapest.

JÓZSEF és ASZENETH

2005 *József és Aszeneth*. Görögből fordította BOLYKI János. Koinónia, Kolozsvár.

KARNER Károly

1950 *A testté lett Ige. János evangéliuma*. Luther Társaság, Budapest.

Odüsszeia

1960 Odüsszeia XIX. 386–507 sorok. Homerosz, Ford. DEVECSERI Gábor, Magyar Helikon, Budapest, 708–711.

¹⁴ Magyar Kurir 2018 okt. 3. – Úrfi Péter. Tizenkét rab lábát mossa meg a Pápa !!444!! 2019. ápr. 18

NÉMETH Pál

2010 *Az iszlám*. Gondolat Kiadó, Budapest.

ROBINSON J.A.

1992 *Text and Studies Contributions to Biblical and Patristic Literature Vol. No.2. The Testament of Abraham*. Cambridge. (Reprint Nedeln/Liechtenstein, 1967.)

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20160106_decreto-lavanda-piedi_en.htm (Letöltés. 2019. október 3)

Magyar Kurír 2018. okt. 3. – Úrfi Péter. Tizenkét rab lábát mossa meg a Pápa
!!444!! 2019. ápr. 18

AZ EUCHARISZTIA TEOPOLITIKÁJA KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ASPEKTUSOK

Az Eucharishtiáról általában teológiai szöveggörnyezetben értekeznek a szerzők.¹ Elsősorban az illető egyház tanításának forrásaira, a Bibliára, normatív kijelentéseire és a teológiai iskolák értelmezési árnyalataira koncentrálnak. Az Eucharisztia ugyanakkor közösségi ünnep, közösségi történet, amelynek nem csak teológiai dimenziói vannak, sőt nem csak a privát ájtatosság számára jelentős, hanem szociológiai és politológiai dimenziói is. Amint a zárandoklatoknak vagy a Mária-ájtatosságoknak van legitim társadalomtudományos megközelítése, úgy az Eucharisztia ünneplésének is lehet. S itt nem csak arról van szó, hogy milyen társadalmi összetételű az ünnepben részt vevő közösség, s milyen politikai közegben zajlik az ünnep, hanem ennél többről is. Arról a szemléletről, amely az kereszténység és az egyházak számára az Eucharishtiáról való tudás alapján befolyásolja a kereszténység jelenlétét a társadalomban. Az Eucharisztia a keresztény felfogásban nem csak csúcsa az Istennel való egyéni és közösségi találkozásnak, hanem forrása is. A hit szerint a belőle az élet forrása fakad, s ez a forrás a hívek és az egyházi közösségek számára egyaránt cselekvés-orientációt jelent. Egyszerűen fogalmazva: az Eucharisztia valósága társadalmi és politikai valóságot alakít. Tanulmányomban ennek jellegzetességeiről próbálok néhány jelzésértékű állítást tenni, abban a reményben, hogy ezek a néprajzi, kulturális antropológiai és teológiai kutatásokat inspirálhatják.

Eucharisztia és politika Kelet-Közép-Európában

Az Eucharisztia társadalmi-politikai dimenzióinak tárgyalását néhány általános megállapítással kezdem. A szentmisét ünneplő közösség összetétele nem reprezentálja annak a közösségnek a demográfiai összetételét, amelyben ünneplik. A városokban egyáltalán nem, a falvakban is aligha. A vallásszociológiai vizsgálatok és az általános tapasztalat szerint is a szentmisére inkább idősebb nők járnak, illetve kevésbé idősebb férfiak, valamint 14 éves kor alatti gyermekek, egy, ritkábban két szülő vagy nagyszülő kíséretében. A 18 és 55 közötti korosztály kifejezetten alul reprezentált. Am ha az idősebb generációban vizsgáljuk a templomba járókat és nem járókat a más felekezetűeket és a nem-hívókat leszámítva, könnyen találni személyeket és családokat, akik valamely politikai okból nem vesznek részt a szentmisén. Léteznek hagyományos kirekesztések is romákkal vagy más kisebbségekkel szemben, melyek gyakorta nem reflektált hagyományokra vezethetők vissza.

1 A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta.

A hívő közgondolkodásban persze az Eucharisztia és politika egymást kizárónak tűnnek. Az elkötelezett katolikusok az Eucharishtiában és annak ünneplésében elsősorban az Istennel való találkozást keresik és élik át. Belépve a templom szent terébe, egyben kilépnek a profán térből. Az Isten valóságos jelenlétéhez való odaforduláshoz mintegy magától értetődően tartozik a „világtól” történő elfordulás. Az Oltáriszentség előtt térdeplő szerzetesnővérek emblematisztikus figurája kétszeresen is aláhúzza az odafordulás és az elfordulás egyértelműségét és kizárólagosságát. A szerzetesek fogadalmak és közösségük révén radikálisan elkülönülnek a profán világtól, s ebben az egzisztenciális odaadottságban végzik adorációjukat. A latin *adoratio* kifejezés a száj (*os*) latin főnévre vezethető vissza, a szerelmes csókot és a legfelsőbb hatalom odaadó elismerését jelenti: elvesztve, letéve, hátrahagyva mindent és egészen odaadottan a másiké lenni. Budapesten az Örökimádás templom és az odahívott szerzetesnővérek jelenítették meg e vallási gesztus folyamatosságát. Az Üllői úton folyik a zajos élet, ahonnan beléphet az ember a templom csöndjébe, megkísérelni és kifejezni odaadásának szándékát.

Azonban éppen az Örökimádás templom és még inkább az „örökimádó” nővérek története kitágítja az elkülönülés és a szent áhitat kegyességi horizontját és összekapcsolja a politikával. A nővéreket, pontosabban az 1857-ben alapított Mária Misszionárius Rend (*Societas Mariae Reparatricis*) szerzeteseit Kanter Károly hívta meg Magyarországra, hogy az Örökimádás templomban végezzenek folyamatos szentségimádást. A rend tevékenységét a kommunista hatalomátvétel 1950-ben megakadályozta, s az örökimádás fonalát csak 1990-től vehették fel újra a nővérek. Nem csak szimbolikus értelemben, hanem a kommunista politikai hatalom és az egyetemes szeretet isteni hatalma közötti valóságos összeférhetetlenséget mutatja ez a történet. Isten és a vallás jelentették a totális diktatúra számára a legnagyobb provokációt. Az Eucharisztia elé boruló, a benne jelenlévő Istent Úrként imádó nővérek, a keresztény egyház egészének nem pusztán vallási, hanem egyben politikai opcióját is kifejezik. A legfőbb parancs feltétlen prioritását demonstrálják a monstancia előtt: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből!” (Mt 22, 37) Maga a *mostrantia* latin kifejezés megmutatás ígéből származik, az Oltáriszentség őrzésére és felmutatására szolgáló liturgikus eszköz. Bármennyire is elkülönülnek tehát az örökimádó nővérek a világtól, a templom szent terében jelenlétükkel és imádásukkal a világot, a társadalmat emelik Isten elé. Adoráló gesztusukkal Istent tanúsítják az ember, a világ felé.

Az Eucharisztia, mint liturgikus történet és mint valóságos jelenlét számos további politikai dimenzióval rendelkezik, melyek közül néhány kifejezetten Közép-Kelet-Európára jellemzőt érdemes számba venni. A térség országainak szovjet okkupációját követően a szentmisére járás hitvallásnak számított, és számos veszélyt rejtett magában. A kommunista párt tagjainak eleve tiltva volt a templomba járás, de a pedagógusok is jól tették, ha tartózkodtak tőle. A vallás és egyházüldözés korszakában a társadalmilag támogatott rutinból a hit rizikót és veszélyt is vállaló döntésévé vált átlépni a templom küszöbét. Vérmérséklettől, elkötelezettségtől, munkakörétől és település nagyságtól függött, hogy a hívek milyen egyéni stratégiát alakítottak ki. Voltak, akik a kora reggeli misére jártak, mert akkor még a titkosrendőrök talán alszanak. Voltak, akik a szomszéd városba jártak át, ahol talán kevésbé ismerik őket. Voltak, akik csak a külföldi rádiócsatornákon közvetített misét hallgatták otthon. Csehszlovákiában, ahol a magyarországinál sokkal szigorúbb és következetesebb volt az egyházüldözés az Eucharisztia ünneplése

gyakran magánlakásokban történt, ahol találkozhattak az illegálisan működő szerzetesek és papok azokkal a hívekkel, akik bármilyen okból nem vállalhatták a nyilvános istentiszteleteken való részvételt. Voltak lakások, ahol az Eucharisztia őrzésére a falra függesztett kép hátuljára szerelt selyemtáska szolgált, s az ott lakó titkos szerzetesnővérek kórházi ápolónőként dolgozva áldoztatták a betegeket. Az ifjúsági közösségek vadregényes helyekre kirándultak, s ott, a szabadban, liturgikus öltözködés elhagyásával bemutatott szentmisén vettek részt, mert egyetemistaként veszélyes lett volna másképpen. Börtönben lévő papok szőlőszemekből nyert cseppekkel és közönséges kenyérrel miséztek, néha egymás testét alakítva oltárrá. Ukrajna görögkatolikus papjai félreeső falucskákban fáskamrában mutatták be a szent liturgiát, az énekeket éppen csak maguk elé mormolva. S még így is ezrek estek a KGB áldozatául.

Ezek és az ehhez hasonló sajátos körülmények erőteljes kontúrokkal mutatják az Eucharisztia beágyazottságát a mindenkori társadalmi és politikai viszonyai közé. Az ünneplő közösség a társadalomba tartozóan, az általánostól eltérő gyűlekezéssel alternatív felfogást követve, alternatív csoportot hoz létre, amelynek különbözősége a társadalom többi csoportjaitól és ezek felfogásától elsősorban a vallás- és egyházüldözés idején válik szembeötlővé. A szociológia klasszikusainál az „egyház” meghatározásának szerves eleme az, hogy az egyház tagjainak felfogása és magatartása nem különül el kifejezetten a társadalométól. Már csak azért sem, mert Max Weber vagy Ernst Troeltsch idején Németországban nagyjából mindenki valamely keresztény egyház tagja volt. Amikor egyházat mondtak, társadalmat mondtak. A szekták szociológiai jellemzője a társadalom általános értékeivel való szembenállás és a társadalomban magától értődő szokások helyett az alternatív magatartás. A Kelet-Közép-Európai tapasztalat a kommunista hatalomátvételtől kezdve az egyház tagjai számára szociológiai értelemben (!) szektás viszonyokat teremtettek, az Eucharisztia e szektás viszonyok között volt a keresztény közösségi ünneplés és az egyéni adorációs áhítat középpontja.

A rendszerváltást követően alapszintűen változott a helyzet a szentmisére járás vonatkozásában. Megszűntek a tiltások, még ha meg is maradtak a tiltásokból fakadó távolmaradási szokások.² Sőt esetenként a korábban távolmaradtak a legszűrűbben járók közé zárkóztak. A lapszik, akik politikai okokból az előző rendszerben elhagyták a szentmiselátogatást, s most visszatértek, az ő befogadásuk a hűségeselek közé, akik a korábbi korszakban vállalták a szentmisére járással kapcsolatos esetleges veszélyeket, egyfajta politikával színezett döntés is volt. A visszafogadásról csak helyenként zajlott vita az egyházközösségek berkeiben, általános rendelkezés híján a közösségek maguk döntöttek, leginkább hallgatólagosan elfogadva az új helyzet következményeit.

Ennél sokkal inkább jelentett változást, hogy bizonyos pártok az egyház és a kereszténység támogatását politikai programjuk és stratégiájuk hangsúlyos elemévé tették. Prominens képviselőik pedig – különösen nagyobb nemzeti és egy-

2 Hasonlóan változott a búcsújárások jellege is. MOHAY Tamás a Csíksomlyói búcsúval kapcsolatosan jegyzi meg: „1990 után nem alaptalanul beszélhetünk a búcsújárás új korszakáról. Ezt kétségtelenül kifejezi, hogy Csíksomlyót egyre inkább nemzeti kegyhelyként emlegethetjük.” Vagyis ami az 1949-1990-ig tartó korszakban kényszerűen jellemezte a búcsújárást, az elemi erővel változott meg a rendszerváltást követően, s domborította ki a búcsúnak a nemzeti identitást erősítő jellegét, ami a szó szoros értelmében politika. (2009), 8.

házi ünnepeken – részt vettek szentmisén, az első padokban ülve. Az egyházi vezetőség és a plébániák kezdetben egyértelmű örömmel nyugtázták az új politikai helyzet adta lehetőségeket, s úgy remélték, hogy a politika az általuk is vallott és kívánt értékek támogatójává válik. Később fellazult az értékszinkron egyértelműsége, s a közösségeken belül feszültséget teremtett a politikai célok és tettek támogathatóságáról való véleménykülönbség. E tekintetben sincsenek általános rendelkezések, így a plébánosok és képviselő testületek a maguk hitérzékére és politikai bölcsességére hagyatkozva kezelik az egyház és a politika közötti térszabályozás aktuális kérdéseit. A sajtóban újra és újra heves vitákat kiváltó téma az egyházi szereplők politikai állásfoglalásai, különösen akkor, ha azok a szentmiséhez kapcsolódva vagy akár csak a templomban hangzanak el.

Ezek a nagy vonalakban vázolt trendek és pusztán utalással jelzett események igazolják az Eucharisztia és az Eucharisziát ünneplő közösség társadalmi és politikai beágyazottságát.

Általánosabban tehát a szociológiai vagy politológiai megközelítés egyrészt abból indul ki, hogy az istentisztelet közösségének vannak belső szabályai, amelyek segítségével a közösség mint társadalom működik. Ebben az értelemben megkülönböztethetünk lokális, regionális és globális társadalmat, párhuzamosan a helyi és egyetemes szabályokkal. A közösségen belül a hatalom és a funkciók elosztása szintúgy értelmezhető társadalomtudományi megközelítésben, miközben az egyház saját értelmezése szerint ezek a dimenziók az egyházjog illetékességébe tartoznak. Másrészt az istentisztelet közösségei egy nagyobb közösség részeként ünneplik az Eucharisziát. A közösségek között hasonlóságok és jellegzetes különbségek vannak, melyek szociológiai szempontból kutathatók és értelmezhetők. A szociológia klasszikusai saját elméleteiknek megfelelően különbséget tettek a vallási és nem vallási közösségek között, miközben reflektálva vagy anélkül a vallási közösségekbe beleértették az Eucharisziát ünneplő közösséget is. A vallási közösségek tipológiai kezdetben az egyház és a szekta típus között tettek különbséget, később ez a kétosztatú tipológia kiegészült a denomináció és a kultusz, valamint Yinger elméletében még további formációkkal. A különböző típusú vallási közösségek egymástól részben eltérő módon szerveződnek és viszonyulnak az őket körülvevő társadalomhoz. A szociológiában az „egyház” szinkronban van a társadalommal, míg a szekta szemben áll vele. Nem szükséges kitérni a vallási közösségek és a társadalom viszonyrendszerének különböző elméleteire, ugyanis az Eucharisztia politikai dimenzióinak szociológiai értelmezése szempontjából itt csupán az a lényeges, hogy a társadalom felől nézve az egyházi közösségek politikai tényezők, s a társadalom kutatásával és értelmezésével foglalkozó szociológia a saját logikája szerint értelmezi a vallási közösség adatait és jellegzetességeit. A szociológiai és a teológiai megközelítés között nem fokozati különbség van, miszerint a szociológia csak bizonyos mértékben lenne képes megérteni az egyházat és annak közösségeit, a teológia viszont teljességgel. A két megközelítés közötti különbség az elméletek, a módszer és a célkitűzés területén mutatkozik meg. A szociológia elméletei a társadalom megértését célozzák, módszerei megfigyelésen, összehasonlításon, statisztikai és egyéb elemzéseken nyugszanak, célja pedig a társadalom értő bemutatása. A teológia az Isten és az ember közötti kommunikáció elemzésével foglalkozik, s ebből kiindulva, erre alapozva érti meg, fejt ki az egyház tanítását hűséggel a normatív kijelentésekhez és kreatívan alkalmazva az adott kor nyelvezetét és gondolkodásmódját. A szociológiának a folya-

matok elemzése és értelmezése során tekintetbe kell vennie az adott közösségek autointerpretációját, anélkül, hogy reflektálatlanul átvenné azt. A teológiának pedig figyelembe kell vennie kiemelten is az egyháztan és a pasztorális témakörében a társadalomtudományok eredményeit, anélkül, hogy kritikátlanul magáévá tenni azok elméleteit vagy megállapításait.³

Amikor az Eucharisztia és az azt ünneplő közösség politikai dimenzióiról beszélünk nem csupán arról van szó, amit a társadalomtudomány az egyházban politikainak tekint, hanem arról is, amit az egyház a szentségben magában és a liturgiában a világ, a társadalom átfarmálásaként ért és szándékol.

Teopolitikai opció

Az Eucharisztia egyrészt emlékezés, másrészt esemény. Emlékezés Krisztus áldozatára, amely a megváltást hozta az egész emberiség számára. Valamint esemény is, amely révén Krisztus valóságosan jelenvalóvá válik a szentmisében. Valóságos jelenléte kétszeres: egyrészt mint az áldozatot bemutató Főpap, akit a miséző pap képvisel, másrészt a szentségben üdvözítő tetteinek összessége aktuálisan jelen van. Az áldozat egyszerre Isten megismerése, amint Jézus Krisztusban az Atya kinyilatkoztatta magát, másrészt pedig átváltozás, a kenyér és a bor, vagyis az élet, az egyén és a közösség átváltozása, amit Krisztus kegyelmével lehetővé tesz. Szent Ágoston így fogalmaz a rá jellemző töménységgel és nyelvi leleménységgel: „Legyetek, amit láttok és vegyetek, amik vagytok.” (Serm 272)

Az Eucharisztia tehát az egyház liturgiájának és egész életének centrális eseménye, vagyis magát a szentmisét nem megfelelő úgy értelmezni, mintha egy papi cselekmény lenne csupán, amely révén előállítódik a szentség, amelyet a hívek saját lelki üdvösségük érdekében magukhoz vesznek. Az ilyen hozzáállást Karl Rahner a hitletétemény gyakorlati megcsonkításának nevezte. Az áldozás, vagyis Krisztus testének vétele egyben Krisztus misztikus testébe való mélyebb betagozódást is jelent. Ő pedig annak a szeretetnek és egységnek jeleként adta önmagát, hogy azáltal az összes keresztténnyel összekapcsolva egységben tudjuk magunkat. Az Eucharishtiában jelenlévő szeretetköteléket teremtő Krisztushoz az egyház sorsában részesülve és osztozva kapcsolódik az egyén. Rahner külön is felhívja a figyelmet, hogy az egyéni és a közösségi részesedés Krisztus testében nem választható szét egymástól, s a belőle fakadó áldások a közösségben hatnak az egyénre és az egyén által a közösségre. S mindez a történet megáiban foglalja az egyház minden tétével és egész sorsával való összetartozást, amint az egyén is a maga egész életével, minden tétével és teljes sorsával kapcsolódik Krisztushoz az Eucharisztia vétele által.⁴

3 A szociológiai és a teológiai megközelítés kombinációjára jó példa Edward SCHILLEBEECKXNEK a keresztény identitásról és az egyházi hivatalról írt könyve. (1985) Ebben az első fejezet címe: Társadalomtörténeti megközelítés, nem minden teológiai érdek nélkül, míg a másodiké pedig, teológiai megközelítés, nem minden szociológiai érdek nélkül.

4 KARL RAHNER, *Leiblichkeit Der Gnade: Schriften Zur Sakramentenlehre*, with the assistance of Wendelin Knoch, Tobias Trappe, and Karl Lehmann, *Sämtliche Werke / Karl Rahner*. Hrsg. von der Karl-Rahner-Stiftung unter Leitung von Karl Lehmann ...; Bd. 18 (Freiburg im Breisgau: Herder, 2003), 51.

A Krisztusra történő emlékezés legelső forrásai Pál apostolhoz kapcsolódnak. Azon túl, hogy megőrizte a Megváltó „konszekráló” szavait, az Eucharisztia közösségi dimenzióit is a megfelelő, Krisztushoz méltó emlékezés keretében tárgyalta. Ha az Úrvacsora társadalmi különbségeket legitimál, Pál szerint az olyan, mintha a résztvevők Jézust ölnék meg. Hiszen Jézus örömhíre éppen az ilyen különbségek felfüggesztését vagy egyenesen eltörlését tanította. Ha a rá emlékező lakoma Jézus tanításával éppen ellenkező magatartású, akkor Jézus ugyanúgy kerül elutasításra a közösség részéről, mint ahogyan annak előtte ellenségei részéről. Az Úrvacsora integrációs rítus és a keresztény vallás erőszakredukciójának rituális megjelenítése is egyben. Az élet nem csak mások feláldozása árán tartható fenn, hanem abban mindenki részesedhet. Ha a Korintusiak a mindenkit egyesekre cserélték, akkor Pál megrója őket. Érvelésében teológiai, egyenesen krisztológiai logikát alkalmaz. (V. ö. 1 Kor 11,17kk)

Gerd Theissen az őskeresztény rítusok szimbolikus cselekményeiben összefoglalóan három tényezőt tart olyannak, amely révén a közösség önálló identitása megerősödött. Az első a teológiai tényező, amely a Jézus áldozati halálára történő emlékezéssel (helyettesítő) áldozati kultusszá vált. A második a szociális tényező, amely révén a rítusok nyitottá váltak az addig elzárkózottak számára, úgymint a pogányok (nem-zsidók) és az alacsony státusúak számára. Végül a harmadik tényező politikai, a jeruzsálemi templom lerombolása után vége az áldozat-kultusznak, a keresztény közösségeknek nem kell, sőt egyenesen tilalmas az áldozat-hagyomány folytatása.⁵

A Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK) az Eucharisziáról tárgyaló fejezetben átvesszi a II. vatikáni zsinat megfogalmazását, miszerint:

Az Eucharisztia „az egész keresztény élet forrása és csúcsa”. (LG 11) „Az összes szentség, mint minden más egyházi szolgálat és az apostoli tevékenység is, a szent Eucharisziához tartozik és reá irányul. Az Eucharisziában ugyanis benne van az Egyház minden lelki java, tudniillik maga Krisztus, a mi Húsvétunk.” (1324)

Amennyiben tehát az egyház akár befelé irányuló tevékenységét, akár a világ, a társadalom felé irányulót megérteni és megtervezni, valamint értékelni akarja, akkor az Eucharisztia szentségéhez kell fordulnia, ennek tükrében kell magát mérnie.

A teopolitikai megközelítésnek fémjelzésére igen alkalmasnak vélem Prohászka Ottokár egyik Eucharisziával kapcsolatos szövegrészletét, amely a szentség és a társadalmi élet szoros összefüggésére mutat rá, a szentség felől tárgyalva a kérdést.

„Életté vált eucharisziát sürget az anyaszentegyház. Hívek — mondja nekünk — egyétek az én testemet s fejtsétek ki erejét magatokon, hogy a világ lássa: ezek Krisztusból élnek; igyátok az én kelyhemet s szálljon belétek szívem melege, hogy a világ meggyőződjék, hogy e helyben isteni vér forr. Lássa a világ, hogy a hívek alázatosak, önmegtadók, önzetlenek, tiszták, hűségesek, igazak; s ha kutatja okát, vegye észre, hogy az isteni életnek isteni forrása az Oltáriszentség. Az isteni élet az emberben az Úrnak legszebb memóriája, leghathatósabb apológiája! Így hordozza, így sokasítja, így dicsőíti meg az egyház az Eucharisziát! Így lesz

5 Gerd THEISSEN, *Az Első Keresztények Vallása: Az Őskeresztény Vallás Elemzése És Vallástörténeti Leírása* (Budapest: Kálvin, 2001), 181, 184 és 186-7.

az «Ecclesia Christophora» Krisztus eleven szentségtartója, élő koszorúja, örök dicsősége!»⁶

Prohászka az eucharisztikus lelkület elmélyítését szoros összefüggésbe hozza az egyéni és a közösségi, egyházi tanúságtétellel. A szentséget ebben a szövegben nem a privát üdvösség szempontjából tekinti jelentősnek, hanem az átalakított egyéni és társadalmi élet vonatkozásában. A radikális Eucharisztia szerinti megközelítés a személyes és a társadalmi élet egészét akarja az önmagát Krisztusban egészen átadó Isten perspektívájából kiindulva megérteni és az ebben a perspektívában megmutatkozó célkitűzés felé elmozdítani. Az Eucharisziáról való gondolkodás alapja az egyház tanúságtételének. *Ad intra*, amennyiben tagjaiban és egész belső életében az önmagát végsőig adó szeretetbe kíván elmerülni és ennek ihletében haladni a megtérés útján. Továbbá *ad extra*, amennyiben a társadalom, a kultúra és a teremtet világ felé erről a krisztusi szeretetről tesz tanúságot, akár kockázatot is vállalva, akár a Megváltó szenvedésében is osztozva.

Csak abban az esetben beszélhetünk az Eucharisztia politikájáról, ha magát az egyházat is polisz-nak tekintjük. Ebben az értelemben úgy tekinthetünk az Eucharisziára, mint az Ábrahámmal kezdődő isten birodalom megvalósulására, amely olyan közösséget hoz létre, amelyben minden egyéb határ (etikai, etnikai, szociális stb.) relativizálódik vagy felfüggesztődik. Ez így volt a Római Birodalom idején, amikor az őskeresztény közösségek az Eucharisztia ünneplése révén a birodalmi viszonyokat relativizálva saját poliszt építettek. A mai szekuláris politikai viszonyok között is megvalósul ez a modell, illetve jelentőség, amennyiben az Eucharisziát ünneplő közösség törekszik megvalósítani az Ábrahámmal kezdődő szövetség preferenciáit, és ennek következtében bírálja és relativizálja a fennálló társadalmi határokat.

Ebből a szempontból az egyházi kiközösítési gyakorlat azt mutatja, hogy az Eucharisztikus közösségből való kiközösítés társadalmi kiközösítést is jelentett, illetve alapvető politikai üzenete is volt. A legismertebb klasszikus eset Szent Ambrus milánói püspökhöz kapcsolódik, aki Theodoziosz császártól megtagadta a szentmisén való részvétel jogát, mert a császár bosszúból vérengzést rendezett Thesszalonikiben, amely során mintegy 7000 ártatlan vérét ontották. Jóllehet a császár uralkodói joga sértetlen maradt, ellenben a döntés nyilvánvaló jelét adta annak, hogy a vallás-erkölcsi tekintély, melyet a püspök képviselt nincs a császári tekintélynek alárendelve. A mai gyakorlatban az Eucharisztia inkluzív felfogása elterjedtebb, amelynek azonban szintén nem lehet más a politikai üzenete, mint az, hogy a hatalom birtokosai se rekeszék ki a marginalizáltakat a jogaikból.

Az Eucharisztia természetesen nem magától működik, hanem az egyházi tekintély az, amely a tanításra és a gyakorlatra vonatkozóan döntéseket hoz, amelynek politikai relevanciája is van, aminek az egyházi illetékeseknek tudatában kell lennie. Saját autonómiájukat komolyan véve ennek függvényében kell meghozniuk a szükséges döntéseket.

Bill Cavanaugh mélyrehatóan tárgyalta az Eucharisztia teológiai felfogása és az egyház társadalmi, politikai cselekvése közötti elemi összefüggést.⁷ A chilei ka-

6 PROHÁSZKA Ottokár, *Az Élet Igéi: Beszédek*, with the assistance of Antal Schütz, Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XVIII. (Budapest: Szent-István Társulat, 1928).

7 V. ö. William T. CAVANAUGH, *Torture and Eucharist: Theology, Politics, and the Body of Christ*, Challenges in contemporary theology (Oxford, UK, Malden, Mass: Blackwell

tolikus egyháznak a Pinochet féle diktatúrával való viszonyát elemezte, különös figyelmet fordítva a diktatúra kezdeti időszakára. Pinochet előtt ugyan szocialista kormánya volt Chilének, de az egyház szabadon működhetett, és különösen a szegények és a rászorultak körében végzett munkáját a szocialista rezsim nagyra értékelte és támogatta. A nagy többségében katolikus Chilében az egyház társadalmi elfogadottsága és szolgálata magától értetődő hagyomány volt. Az egyház püspökei abban a reményben támogatták Pinochet hatalomra kerülését, hogy a közjóért végzett munkájukat még intenzívebben és hatékonyabban végezhesék. A diktatúra azonban kegyetlenül leszámolt a korábbi rendszer támogatóival és az ellenzékkel, s egyre kevésbé lehetett hallatlanra venni azokat a kiáltásokat, melyek a diktátor börtöneiből és kínzókamráiból törtek a felszínre. Az egyháznak a diktatúra kegyetlenkedéseivel kapcsolatos kezdeti bizonytalanságait lassan felváltotta a meggyőződés, hogy Krisztus teste, amit az Eucharishtiában ünnepel szolidáris minden emberi testtel, s amit az egyház a legkisebbekkel tesz, azt vele teszi. Krisztus teste és a chileiek teste szorosan összetartozik, a megkínzott chileiek Krisztus testének szenvedéseiben osztoznak. Ha az egyház az Eucharishtiában a szenvedést vállaló Megváltót ünnepeli, akkor nem lehet közömbös az ország súlyos kínoktól szenvedő polgárai iránt. Ezt a teológiai belátást gyakorlat követte, s a chilei püspökök részben egyénileg, részben közösen felszólaltak a megkínzottak érdekében, s létrehoztak egy szervezetet is a diktatúra áldozataival vállalt szolidaritás koordinálására.

Amikor a társadalmi rend elnyomó, akkor az Eucharisztia imádása anarchiához kell vezessen.⁸ Ha a társadalmi viszonyok – s itt nem csak a nagy társadalmi rendszerek működésére kell gondolni, hanem a helyi társadaloméra is – igazságtalanok és a közjót alapvetően sértik, akkor az Eucharishtiában ünnepelt szeretet és igazságosság arra indítja a keresztényeket, hogy egyénileg és közösségileg se maradjanak tétlenek.

Amit Cavanaugh a chilei esettanulmány alapján az Eucharishtiával kapcsolatos teológia és az egyház társadalmi cselekvésének összefüggéseiről kidolgozott, az bárhol másutt is teopolitikai reflexióra hív:

„az Eucharishtiáról való gondolkodás segíthet a keresztényeknek, hogy az utcára vigyék az evangéliumot, és egyúttal elkerüljék a kényszerítő hatalommal való összefonódás csapdáját.”⁹

Különösen azokban a társadalmakban, melyekben az egyházat a fennálló politikai rezsim évtizedekig a társadalom egyfajta zárványának, enklávéjának tekintette, komoly teológiai innovációra van szükség ahhoz, hogy az egyház illetékességi tudata kiterjedjen az egész társadalomra, amint a megváltás is minden emberre vonatkozik, s az Eucharishtiában ünnepelt Krisztus az egész emberiségért adta magát áldozatul, s erre a készségre hívja azokat, akik őt uruknak tekintik és imádják. Ha az egyházi liturgiát a rituálé tágabb kategóriájának sajátos típusaként szemléljük, ez hozzásegíthet ahhoz, hogy megértsük: ami az állam szintjén történik, nem a dolgok egy egészen más rendjébe tartozik, mint ami az egyházra tar-

Publishers, 1998); William T. Cavanaugh, „Egyház Az Utcán: Eucharisztia És Politika,” *Századvég*, no. 86 (2017).

8 V. Ö. Cavanaugh in John Milbank, Catherine Pickstock and Graham Ward, *Radical Orthodoxy: A New Theology* (London, New York: Routledge, 1999), 194ff.

9 Cavanaugh, „Egyház az utcán: eucharisztia és politika,” 6.

tozik. Amikor Pál Krisztus testének képét alkalmazza, ez tudatosan vette kölcsön a pogány politikai szóhasználatból, mert világossá akarta tenni, hogy habár az egyház nem *polis*, nem is pusztán magánjellegű társulás.

A radikális Eucharisztia szemlélete nem csak az egyházzal kapcsolatos teológiai gondolkodást kell meghatározni, hanem érzékenyvé tesz a profán társadalmi test-ületekkel szemben is. Cavanaugh felhívja a figyelmet arra, hogy az egyház nem csak a társadalom tagjai iránti felelősséget kapja az Eucharisztia ünnepléséből, hanem azt a prófétai küldetést is, hogy az egyének profán szervezetekbe tömörülését kritikus figyelemmel kísérje, hogy vajon nem veszélyeztetik az emberi méltóságot. A társadalmi szervezetek vonatkozásában az egyház alternatív szervezetként van jelen, s a profán rituálétól az egyházi rituálék nem csak külsőségekben, hanem tartalmuk és irányultságuk tekintetében is eltérnek. Ha azt látjuk, hogy a tekintélyelvű állam rituáléi testeket kívánnak egyfajta közösségi testté szervezni, akkor lehetségessé, sőt talán szükségessé válik, hogy az Eucharisziára úgy tekintsünk, mint a közösségi test alternatív, liturgikus megvalósítására Krisztus testeként.

Irodalom

CAVANAUGH, William T. *Torture and Eucharist: Theology, Politics, and the Body of Christ*. Challenges in contemporary theology. Oxford, UK, Malden, Mass: Blackwell Publishers, 1998.

CAVANAUGH, William T. "Egyház Az Utcán: Eucharisztia És Politika." *Századvég*, no. 86 (2017): 5–26.

MILBANK, John, Catherine Pickstock, and Graham Ward. *Radical Orthodoxy: A New Theology*. London, New York: Routledge, 1999.

MOHAY, Tamás. *A Csíksomlyói Pünkösdi Búcsújárás: Történet, Eredet, Hagyomány*. Budapest: L'Harmattan, 2009.

PROHÁSZKA Ottokár. *Az Élet Igéi: Beszéd*. With the assistance of Antal Schütz. Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XVIII. Budapest: Szent-István Társulat, 1928.

RAHNER, Karl. *Leiblichkeit Der Gnade: Schriften Zur Sakramentenlehre*. With the assistance of Wendelin Knoch, Tobias Trappe, and Karl Lehmann. *Sämtliche Werke / Karl Rahner*. Hrsg. von der Karl-Rahner-Stiftung unter Leitung von Karl Lehmann ...; Bd. 18. Freiburg im Breisgau: Herder, 2003.

SCHILLEBEECKX, Edward. *Christliche Identität Und Kirchliches Amt: Plädoyer Für D. Menschen in D. Kirche*. 1. Aufl. Düsseldorf: Patmos-Verl., 1985.

THEISSEN, Gerd. *Az Első Keresztyének Vallása: Az Őskeresztyén Vallás Elemzése És Vallástörténeti Leírása*. Budapest: Kálvin, 2001.

MARTON József

MÁRTON ÁRON, AZ OLTÁRISZENTSÉG APOSTOLA

Négy évtizede távozott a földi életből Márton Áron erdélyi püspök. Azóta egyházmegyéje és népe sokfajta társadalmi, gazdasági és kulturális változásnak volt a részese, részben élvezője, nagyjából szenvedője. Az eltelt negyedszázad alatt Márton Áron püspök szavai és tettei követendő példává magasztosultak / magasztosulnak, de elég gyakran csak hivatkozási 'eszközzé' váltak / válnak papok és politikusok ünnepi és kevésbé ünnepi beszédeiben. Mindez azért történhet meg, mert egyoldalúan kisarkítják a püspök szavait, megnyilatkozásait, és elhallgatják lelki vetületét, elsősorban azt, hogy ő az Oltáriszentség nagy apostola volt. Életét az Eucharishtiában jelen lévő Jézus Krisztus határozta meg. Az eucharisztikus Krisztus adott neki lelkierőt, vigaszt, bátorságot, hogy a megpróbáltatásokkal telített körülmények között, négy évtizeden keresztül jó pásztorként és gondos atyaként vezesse a reábizottakat. Megfontolt, következményeit is mérlegelő megnyilatkozásait és cselekedeteit az Oltáriszentség előtt térdelve, Krisztussal is megbeszélve hozta meg.

Helytelenül járnánk el, ha papi mivoltától elvonatkoztatva beszélnének kiváló emberi képességeiről, társadalmi szerepléseiről, politikai megnyilvánulásairól. S még nagyobb hibát követnének el, ha egyházáért és népéért vállalt bátor kiállását hangsúlyozva, elhallgatnánk, hogy ő mindig tudatában volt gyöngeségeinek; szolgálatában elért eredményét sohasem magának tulajdonította; Istenben bízott, Krisztus keresztjébe kapaszkodott, Krisztusból élt.

Mert létezett és létezik egy olyan belső – külsőleg nem észlelhető – erő, az isteni kegyelem, amely minden emberi és társadalmi tényezőt meghalad. Ez Márton Áron számára is, mint annyi nagy katolikus személyiség/szent számára az Oltáriszentség volt. Az Oltáriszentségben jelen levő Krisztussal való rendszeres találkozásai és a Belőle való élet alakította és formálta őt igazán krisztusi emberré, szentéletű főpappá.

*

Tény, hogy a körülmények belejátszottak talentumainak gyarapításába; a társadalmi és politikai viszonyok egyre inkább határozottabbá és cselekvőképessé tették. De neki is át kellett mennie személyi fejlődésének krízisén. Az első világháború poklait megjáró, reménytelenségbe sodródó, fogságból szabadult katonák egyike volt. 1920-ban, 24 évesként „*testileg-lelkileg összetörve*” tehetetlenségben és tétlenségben vergődött.¹ Eszményei, szép reményei szertefoszlottak, papi hivatása veszélybe került, csak a józan ítélőképessége és akaratereje maradt meg. Lelki vergődése kihatással volt szentségi életére is. A háború és fogság hatása alatt „re-

1 Márton Áron levele Mailáth G. Károly erdélyi püspöknek 1920. május 24-én. Lelőhely: BATTHYANEUM, *Mailáth G. Károly levélsomaja*. VII. Regiszter. D doboz. Num. Inv. 30.285.

ményvesztetten csuklott össze.” Felvillanó érzései előnyösebbnek állították be a lelki kiművelést nemismerő állapotot s „*múltam rendezettségének bizonytalansága olykor elsorvasztotta a bizalmat*” – írja II. éves kispapként püspökének. Nem sok hiányzott, hogy szakít a szentgyónással és a szentáldozással. 1920 késő őszen, amikor bevonult a gyulafehérvári Papnevelőintézetbe, bűnbánóan borult le „*az oltár tövéhez, az igaz boldogság egyedüli kútfejehez*”, és „*hála az irgalmas Istennek, rendbejöttem magammal is, habár egy kissé megrázott, s a nyugalom sem abszolút még.*” – vallja be Mailáth G. Károly püspöknek 1921 karácsonyán a másodéves kispap.²

Lelki kríziséből Mailáth püspök szelídsége és jósága vezette ki és állította be újból Márton Áront a szentségi életútjára. Az erdélyi püspök eucharisztikus lelkülete és Jézus Szíve iránti tisztelete befolyásolta és alakította nemcsak az erdélyi egyházmegye lelki arculatát, hanem püspök-utódainak is, köztük Márton Áronét is. Márton Áron – a köszönet és a hála hangján – többször felemlgette és írásba foglalta püspökelődje elévülhetetlen érdemeit. Beköszönő püspöki körlevelében Áron püspök nem mulasztotta el kiemelni, hogy a gyulafehérvári egyházmegyében előde, Mailáth G. Károly, „*az ősz püspökünk*” „*az Eucharisztia gazdag erőforrásait nyitotta meg, annak sugárzatába állította elsősorban az ifjúságot, hogy a Krisztussal való életközösségben testben és lélekben egészséges, gondolkodásban és érületben tiszta nemzedék nevelődjék jövőnk számára.*”³ Hasonlóképpen méltatta Mailáth-ot halálakor: „*lankadatlan apostolkodásának felemelő eredménye a gyakori szentáldozás elterjedése egyházmegyénkben, és az eucharisztikus szellemnek különösen az általa meghonosított Oltáregyesületek segítségével való terjedése és erősödése népünkben.*”⁴ A Mailáth püspökről szerzett emlékkönyv előszavában bevallja: „*En minden lépésemnél találkozom vele. ... A hívek és papok lelke előtt ma is ő a püspök s utódját vele méri.*”⁵ És Márton Áron igyekezett, hogy ne találják súlytalannak.

Vívódó kispapként az Oltárszentség előtt talált megnyugvást. Boga István plébánosa beszámolójában a csíkszentdomokosi kispapi éveiről azt írja, hogy „*Márton Áron minden nap szentmisét hallgatott és azon segédkezett (...) mindennap áldozott.*”⁶ Öreg püspökként, amikor (1972) megáldotta szülőfalujának újjáépített templomát, a szentmise homíliájában érzékeltette keresztkedésének és elsőáldozásának színhelyén kapott isteni kegyelmet: „*Apáink annak idején a templomhoz kötötték sorsukat. Az életküzdelen kemény és könyörtelen volt számukra is... Istenben bíztak. Istenhitükről és bizalmukról tanúskodnak ezek a vaskos falak. Hitük tanításából és az életből tanulták meg, hogy ha a mostoha körülmények közt helyt akarnak állni, össze kell fogniuk, egymást meg kell becsülniük, együtt kell vállalniuk a közös sorsot.*”⁷ S amikor (1957-ben) szülőfaluja és temploma iránti hűségét kívánja kifejezni, jó szülei emlékére egy kehelyt ajándékozott a csíkszentdomokosi templomnak. Kísérő iratában vallja: „*Ebben*

2 BATTHYANEUM, Mailáth G. Károly levélcso magja. VII. Regiszter. D doboz. Num. Inv. 20.614.

3 GYÉL: VI. körlevél. 1939. március 31. Közölve: MÁH 11. kt., 2015. 52.

4 MÁRTON ÁRON: Mailáth G. Károly püspök halálára. In: MÁH 11. kt., 2015. 78.

5 MARTON ÁRON: Előszó. In: BÍRÓ 1940.

6 MARTON 1996. 23.

7 MARTON ÁRON: Templommegáldás Csíkszentdomokoson 1972. október 29-én. In: MÁH 4. kt., 2008. 85.

a templomban járultam az első áldozáshoz, itt láttam meg az első kelyhet mint ministráns-gyermek, és itt mutattam be első szentmiseáldozatomat.”⁸

Számára az Oltáriszentség a remény szentsége volt: életerő, életének meghatározója. Eucharisztikus lélek volt, kiben mély személyes meggyőződésnek élt az Oltáriszentségben jelenlévő Krisztus. A szenvedéseket és megpróbáltatásokat elfogadó, egyházáért és népéért minden áldozatot vállalni képes Márton Áron csak Krisztus jelenlétében, naponta az Oltáriszentség előtt térdepelve képzelhető el. Személyes tanúként állíthatom, hogy lelki élményt jelentett szentmiséjén részt venni, neki ministrálni, vagy szemlélni a szentségimádást végző, a tabernákulum előtt térdeplő püspököt. Hála Istennek, hogy az őt személyesen nem ismerő keresztények számára is megadatott az a lehetőség, hogy papsága és püspöksége idején írásba foglalt beszédvázlatain, feljegyzésein keresztül betekintést nyerhettek Márton Áron lelkületébe, keresztény életfelfogásába.

*

Gyermekkora és ifjúsági évei olyan időszakra esik, amikor az Oltáriszentség tisztelete világszerte nagyon elterjedt. Márton Áron is az Oltáriszentség tiszteletét már a bölcsőtől kezdve magába szívta, s annak lett nagy terjesztője, mint pap és püspök.

Mailáth G. Károly püspök 1924. július 6-án szentelte pappá a gyulafehérvári székesegyházban. Huszonötévre rá, 1949-ben erről az eseményről szerény körülmények között – imádság formájában – szerettek volna megemlékezni az egyházmegye papjai és hívei. Az ezüstmise megszervezésének bizonytalanságát sejteti Pál Gyula osztálytársának januárjában írt levele: *„Vajon lehetséges lesz-e, hogy ez év július 6-án, felszentelésünk 25 éves évfordulóján bár egy lekinapra találkozhassunk a volt osztálytársak?”* Márton Áron még reménykedik: *„felszentelésünk 25 éves évfordulója alkalmával annak méltó megünneplésébe szívesen kapcsolódom bele, ha a körülmények megengedik.”*⁹ És a körülmények nem engedték meg. A jubileum előtt két héttel, június 21-én letartóztatták, és két évig elhúzódó, idegeket roncsoló vallatás után életfogytiglani börtönre ítélték. Ott, a kommunista börtönökben még a nevét sem lehetett kimondani, csupán a 6202-es számú rabként tartották számon. – Az ezüstmise elmaradt.

*

Márton Áron papi élete folyamán szívesen beszélt az Oltáriszentség titkáról, a katolikus híveket igyekezett érzelmileg és értelmileg egyaránt közelebb vinni a kenyér és bor külső színe alatt jelenvalóvá lett Krisztushoz.

Már az első lelkipásztori állomáshelyén, Ditróban (1924/25) vigasztaló beszédeből erőt nyerhettek az emberek: *„Az Isten szeretett Fia az oltárra mindjárt leszáll, köszöntsd őt. Küldd üdvözlő szavadat az ég felé és ígérd meg, hogy ki akarsz tartani mind-*

8 GyÉL: Num. 1000/24–1957. június 16. Szent Julianna ünnepén.

9 GyÉL: Num. 199–1949.

addig, amíg az Úrnak tetszik, s higgyed, hogy az Isten kegyelme veled lesz és erősíteni fog, a fájdalmadat magával viszi, s a megpróbáltatásokban is megnyíhít.”¹⁰

Az 1930-as években elmondott beszédeiben is felfedezhető a szentségi életre törekvő pap, akinek az Oltáriszentség volt a mindene, Akihez személyesen fordult, Akihez őszintén imádkozott. Például 1938-ban, a szentségimádáskor elmondott beszédében teológiaiag nem mélyed el a szentség misztériumában, mégis közvetlenül közelíti meg azt. Szentírási szöveggént a farizeus és a vámos evangéliumi jelenetét használja fel. A vámos magatartását a szentségimádó keresztények követendő magatartásának példázza. „Őszintén megvalljuk, Uram, ezek vagyunk. Jól tudjuk, hogy egyetlen magatartás illik hozzánk, ha *Előtted térdre hullunk, és jelen alkalommal egyetlen szavunk lehet, ha mellünkkel verve mondjuk: Uram, nem vagyok méltó!*”¹¹

Márton Áron 1935-ben néhány konferenciabeszédet a szentségekről is tartott. Ezek keretén belül az Oltáriszentségnek három előadást szentelt. Erőteljesen hangsúlyozta: „Az Oltáriszentség az idők végéig szóló érzékelhető biztosíték, hogy Isten velünk van, nemcsak Palesztina utcáit járta, hanem itt lakik minden katolikus templomban, nemcsak néhány embernek, apostolainak és kortársainak jutott a szerencse, hogy közelségébe jussanak, hanem gondoskodott, hogy az Istent-vágyó ember az idők végéig megtalálja, hogy (...) Krisztuson keresztül a legbensőbb, legteljesebb, legvalósabb módon beletestesüljön az Örökkévaló, változhatatlan Istenbe. S az eucharisztikus titoknak alapértelme ez, ez a lényegi és valós beletestesülés Krisztusba, Krisztus követésével a Szentháromságos Istenbe.”¹²

„Tele vagyunk nyomorúsággal, beteg gondolatok, vágyak, érzések kínoznak, sok helyen és sokszor fájunk – fogalmazza 1935-ben –, s jól esik, hogy az Isten közöttünk van és beteg magunkat jósága elé helyezhetjük. De a teológia végtelenül többet mond. Nemcsak lakást vett közöttünk, nemcsak hagyja, hogy megközelítsük, nemcsak átadja magát, nemcsak erősít és táplál, hanem eggyé lesz velünk, hogy felvegyen istenségébe. (...) El sem tudjuk képzelni, hogy mi lenne a világ Oltáriszentség nélkül, ha az Isten nem volna közöttünk, ha Isten nem adná magát nekünk. És ha nem volnának lelkek, akik benne és belőle élnek, mint a szőlőtőből a venyige. A mai világ szörnyűségeiből valamelyes fogalmat alkothatunk arról az irtózatosságról, amire az Istentől elszakadt ember képes. Borzalmak és kínok tanyája lett a föld, a paradicsomnak álmódott élet pokollá vált, mert az utolsó évtizedek tébolya az ember-venyigét nyáláb számra tépte le a Krisztus-tőről, maró gúnnnyal és hangos lemezzel tömeget tartott távol az életasztaltól. És ha az emberiség ördögivé torzult fájdalmas arcán még megcsillan az isteni vonás, ha a gonoszság tobzódásában is imbolyog valamelyes jóság, azért van, mert van Oltáriszentség, s ott van, ahol emberek az Oltáriszentségből élnek, ahol lelkek az Oltáriszentségben Isten lényegével egyesülnek.”¹³

Az Oltáriszentség Márton Áron számára Erő, Támasz, Élet volt, mert kicsiségének, emberi gyarlóságainak mindig tudatában volt. Amikor XI. Pius pápa a gyulafehérvári egyházmegye kormányzójává nevezte ki, első szava a papság és

10 MARTON ÁRON: *Újévi vigasz*, Ditró 1925. In: MÁh 7. kt., 2010. 20.

11 MARTON ÁRON: *Elmélkedés*, 1938. június 4. In: MÁh 4. kt., 22.

12 MARTON ÁRON: *Az Oltáriszentség értelme II.*, 1935. március 3. In: MÁh 4. kt., 2008. 41–42.

13 MARTON ÁRON: *Az Oltáriszentség értelme II.*, 1935. március 3. In: MÁh 4. kt., 2008. 44.

a hívek felé gyöngeségének, támaszra-szorultságának kifejezése volt: „Tisztelendő Testvéreim bizalma és Híveim ragaszkodása, amellyel kinevezésem alkalmával megtisztelték, erősség és biztatás számomra. A nagy felelősség hordozásában, amelyet az Apostoli Szentszék kitüntető bizalma vállaimra tett, gyöngeségeimet jóakarattal igyekszem kipótolni, és szeretettel kérem törekvéseimhez Tisztelendő testvéreim megértő segítségét.”¹⁴

Főpásztori intézkedései az Oltáriszentség iránti bensőséges viszonyulását bizonyítják.

Mint apostoli kormányzó, első rendelkezései között található az a leirat, amelyben a legméltóságosabb Oltáriszentség őrzésére vonatkozóan közli az Apostoli Szentszék utasításait. Figyelmezteti papjait azokra az óvintézkedésekre és eszközökre, melyek által „az Oltáriszentséget kötelesek gondosan őrizni és minden megszenteltségtelenítéstől megóvni.”¹⁵

1939. február 28-án Márton Áron, mint püspök az Oltáriszentség anyagára vonatkozóan intézkedik. Szükségnek érezte papjai figyelmét felhívni, hogy „legnagyobb lelkiismerettel gondot fordítsanak a legméltóságosabb Oltáriszentség anyagára”, a konszekrálandó ostya frissességére, és a tiszta szőlőbor beszerzésére.¹⁶

1939. december 20-án újjá szervezte az egyházmegyei örökös szentségimádást.¹⁷ A püspöki kápolnából (Újév napján) szervezett szentségimádásra nagy gondot fordított haláláig. Újévkor kápolnájában személyesen vezette a zárószertartást. Ekkor elmondott beszédei valóságos programbeszédnek voltak. Többek között így bíztat 1967-ben: „Szeressük az Istent, akit annyian megtagadnak és káromolnak. Szeressük Jézus Krisztust, aki életét adta értünk és magát adja nekünk az Oltáriszentségben. Szeressük az Egyházat, melyhez annyian lesznek hűtlenek. És szeressük embertársainkat. Legyünk a szeretet hősei egy olyan világban, mely megveti és kineveti a szeretetet.”¹⁸

1940. augusztus 10-én kelt körlevelében felhívta a papság figyelmét, hogy az egyház kívánsága szerint lehetőleg a templomokat egész nap nyitva tartsák, hogy „a buzgó hívek szentséglátogatást végezhesenek.”¹⁹ Az egyetemes bizonytalanság napjaiban – mondta – megbizonyosodhattunk afelől, hogy egyedül vagyunk és a magunk erején kívül csak Istenre támaszkodhatunk...²⁰

A 2. világháború befejezése után, 1945-ben egész egyházmegyéjére kiterjedő népmissziót rendelt el. „Látva a nagy nyomort és lehangoltságot, a háború okozta lelki sebeket”, a misszióktól várta a lelki gondozás hatásos beindítását. A megyéspüspök szándéka valóra vált, a missziók megmozgatták a lelkeket, a hívek nagy szám-

14 GyÉL: Num. 2916–1938. sz. körlevélben közli Márton Áron, hogy a Szentszék 1938. szeptember 14-én kelt kinevezése alapján f. év szeptember 22-én átvette az egyházmegye kormányzását, mint apostoli kormányzó.

15 GyÉL: Num. 3021–1938.; Márton Áron körlevele közölve In: MÁh 11. kt., 2015. 21–36.

16 GyÉL: Num. 591–1939.

17 GyÉL: Num. 8086–1939. Közölve: MÁh 11. kt., 68–70.

18 MARTON Áron: *Keresztényi magatartásunk*. In: MÁh 7. kt., 2010. 140.

19 GyÉL: Num. 2224–1940.

20 Márton Áron püspök 1940 nyarán a kolozsvári Szent Mihály egyházközség közgyűlésén elmondott beszédéből.

ban gyóntak és áldoztak, s „Isten mindnyájunkban megcsillantotta a reményt, hogy az Ő segítségével a nehéz idők is átvészeljük.”²¹

Ezt követően, két év múlva az eucharisztikus lelkület fejlesztésére felújította a régi gyakorlatot, újra indította a Papi Eucharisztikus Társulatot, melynek egyházmegyei igazgatójává Veress Ernő teológiai tanárt, a Papnevelőintézet lelkiigazgatóját nevezte ki.²²

Áron püspök mély Mária-tisztelete szorosan összefügg eucharisztikus lelkületével. Amikor például az 1948. évet – a Szentatya szándéka szerint – a Szűzanya évének nyilvánította az egyházmegyéjében, körleveléből nem hiányzott az Oltáriszentségre való utalás sem. Az elmúlt év engesztelő szellemén túl „tovább lépést” várt el híveitől, a „Nagyasszonyunk iránt való tisztelet” megújítását és megerősítését, életpéldáján buzdulva „állandósítani a természetfeletti élet hangulatát.” Ezért előírja nekik: „a múlt évi engesztelés folytatásaként a minden hónap első vasárnapján tartani szokott szentségimádáson ez évben még nagyobb buzgósággal vegyetek részt.”²³

Azért, hogy egyházmegyéjében még inkább fokozza az Oltáriszentség tiszteletét, Márton Áron az Oltáregyesület alapításának századik²⁴ és egyházmegyei megalakulásának ötvenedik évfordulóján, ünnepi körlevélben teszi közzé az Oltáregyesület átalakított szabályzatát. Örömmel állapította meg, hogy a legtöbb plébánián üdvös eredménnyel működik „A legméltóságosabb Oltáriszentség örök imáadására és szegény templomok segélyezésére alakult Oltáregyesület.” Az Oltáregyesület egyházmegyei központját, amelyet 1927. évben Mailáth püspök Kolozsvárra helyezett át, a változó körülmények miatt visszahelyezte Gyulafehérvárra.²⁵

Az 1948. év Románia új alkotmányával, kultusztörvényével, hitvallásos iskolák államosításával, a konkordátum felmondásával és egyéb ateizmust favorizáló intézkedésekkel kifejezetten rossz üzenetet hordozott a katolikus Egyház számára. A kommunista kormány földre kényszerítette az Egyházat. Ebben a fenyegető helyzetében Márton Áron egyházmegyéjét az Oltáriszentségben rejtőzködő Krisztus oltalmába helyezte. Krisztus Király ünnepére 24 órás örökös szentségimádást rendelt el minden templomban és kápolnában „a hitben való állhatatosság kegyelméért és engesztelésül a hit ellen elkövetett bűnökért.”²⁶ A papok és hívek felfogták a szentségimádás értelmét és szükségességét, és ennek szellemében kapcsolódtak bele – még a szórványjellegű helyeken is. A püspök a beérkezett jelentéseket mind elolvasta, és örömmel állapította meg, „hogy ahol a lelkipásztor nem sajnálta a fáradságot az előkészítésre, a hívek megható buzgósággal vettek részt és hálások voltak papjuknak a kegyelmi alkalomért.”²⁷ László Ignác gyergyói főesperesnek jelentésére megjegyzi: „Az Oltáriszentség tiszteletének ápolása, elmélyítése az élő hit fenntartásának elengedhetetlen feltétele és a kegyelmi élet alapja. Örövendek, hogy a lelkipásztorok ennek tudatában

21 GyÉL: Num. 43–1947. Közölve: MÁh 11. kt., 2015. 198–201.

22 GyÉL: Num. 678–1947.

23 GyÉL: Num. 50–1948. Közölve: MÁh 12. kt. 2015., 18–28.

24 Az Oltáregyesület 1848-ban jött létre Brüsszelben.

25 GyÉL: Num. 820–1948. május 2. III. Körlevél. Közölve: MÁh 4. kt., 2008. 125–134.

26 GyÉL: Num. 2296–1948.

27 György Gábor alcsíki főesperes jelentésére válaszol. – GyÉL: Num. 2296–1948.

az örökös szentségimádási napot igyekeznek úgy felhasználni, hogy a hívek minél nagyobb tömege jelenjen meg e napon az Oltáriszentség előtt.”²⁸

Az egyház számára nehéz idők voltak az 1948. esztendő követő évek. Püspöknek, papoknak, híveknek egyaránt szükségük volt támaszra, erősítésre, lelki töltekezésre. Márton Áron az Oltáriszentségből nyert kegyelem fontosságát mind a veszélytelen, mind a szorongatott helyzetben érezte, és másoknak is kihangsúlyozta. Letartóztatásának hónapjában, 1949. június 4-én, Csíksomlyón délután elmondott beszédében bátorította híveit: „veszedelmes körülmények között nincs más, mi védelmet adjon, csak az Isten. Ő mindenkor és mindenki ellen megvéd.” Befejezésül kijelentette: „hogy feloldozást nyernek mind azok, akiknek nem volt idejük a szentgyónáshoz és szentáldozáshoz járulni, ha nyolc napon belül ezt teljesítik.” „Keresztény Testvéreim, a hitetekben való megerősítést az jelenti főképpen, hogy gyakran járuljatok a szentgyónáshoz és áldozáshoz.”²⁹

Márton Áron szobafogsága el sem képzelhető az Oltáriszentséggel való bensőséges kapcsolata nélkül. Elzártságában az Eucharishtiában jelenlévő Krisztus a legjobb társnak bizonyult; magányosságának feloldója, nehézségeiben erősítője volt. A belőle merített erőt sugározta és szorgalmazta a papok és a hívek felé. Nagyobb odafigyeléssel tudta kísérni egyházmegyéjében az örökös szentségimádást. Az Oltáriszentség tiszteletét az egyházközségi hitélet fokmérőjének mondta.³⁰

A plébánosok és főesperesek által beküldött jelentések az örökös szentségimádásról legtöbb esetben számára lelki örömet, megnyugvást okoztak. Tudatában volt annak, hogy „az örökös szentségimádás nálunk aránylag új ájtatosság, ami speciális előkészítést igényel.”³¹ A papokat és híveket azért is biztatja az egész évi eucharisztikus tanúságtételre, hogy egyházközségükben sikeres legyen a szentségimádás – a vallástalan körülmények és a tradíció hiánya ellenére.³²

Az eucharisztikus pasztorációt minden egyéb lelkipásztori gyakorlat elé helyezi. Vallja, hogy az ilyen típusú lelkipásztorkodás sok szép gyümölcsöt hoz, mert az Eucharishtiából áradó kegyelem a híveket hitükben megerősíti, hogy az élet terhet keresztény lelkülettel hordozzák.³³ Az Oltáriszentség tiszteletével szerzett

28 GyÉL: Num. 400–1949.

29 Erről a beszédről Nékám Sándor magyar nagykövet tett jelentést. In: Új Magyar Központi Levéltár, XIX-J-1-3/a – 1944-1958 [1 d.]

30 1963. aug. 21-én azért kér részletesebb jelentést Kállay Lajos aranyosgyéresi plébánostól, „mert érdekel, hogy plébániáján milyen a hitélet fokmérője: az Oltáriszentség tisztelete.” – GyÉL: Num. 500–1962.

31 Baráth Béla kolozsvári főesperes jelenésére válaszol 1963. aug. 16.-án: „Az örökös szentségimádás nálunk aránylag új ájtatosság, ami speciális előkészítést igényel.” – GyÉL: Num. 500–1962.

32 Antal József felcsíki főesperest 1963. aug. 16-án figyelmezteti: „Az örökös szentségimádás megrendezése nemcsak a külső körülmények, de a kevesebb tradíció miatt is speciális előkészítést igényel. (...) A szentségimádás ott sikerül a legjobban, ahol az a hívek egész évi eucharisztikus életének tanúságtétele.” – GyÉL: Num. 500–1962.

33 1960. okt. 30-án Birtok Ferenc maroshévízi plébánosnak válaszol: „kívánom, hogy Tisztelendőséged eucharisztikus pasztorációja sok szép gyümölcsöt hozzon, hogy hívei az 170

kegyelmek megszentelik a családi életet és a hívek mindennapi munkáját, megerősítik vallási öntudatukat³⁴ és keresztény életfelfogásukat,³⁵ különösen a szórványban erősítik hitüket,³⁶ megőrzi őket a környezet hitgyöngítő hatásaitól,³⁷ nehézségeikben vigasztalást³⁸ és a kísértésekkel szemben ellenállást nyújt.³⁹

Pontosan meghatározta az eucharisztikus pasztoráció mibenlétét: a hívek bekapcsolása a szentmisébe, a havi szentségimádás, a gyakori áldozás, első péntek megtartása, szentóra, a templom nappali nyitva tartása,⁴⁰ ministráns-nevelés, idegen gyóntató,⁴¹ havi szentségimádás, élénk hitoktatás stb. végzése.⁴²

Bíztatja a papokat: tegyenek meg mindent, hogy hívő népünk eddigi, dicséretes buzgóságát és hitét az Oltáriszentségben köztünk lakó Isten iránt megtartsák és a felnövekvő nemzedéknek átadják. Minél több nehézségbe ütköznek, annál

Eucharisziából áradó kegyelmekkel élve hitükben megerősödjenek és az élet terhét keresztény lelkiülettel hordozzák.” – GyÉL: Num. 500–1960.

34 1959. febr. 3-án Fábián Mihály jegényei plébánosnak írja: „Adja Isten, hogy az Oltáriszentség tiszteletével szerzett kegyelmek megszenteljék a családi életet, a hívek mindennapi munkáját és megerősítsék a hívek vallási öntudatát.” – GyÉL: Num. 500–1959.

35 1959. szept. 4-én Balázs Dezső jobbágyfalvi plébánosnak írt leveléből: „jelentését örömmel látom, hogy Tisztelendőséged az Oltáriszentség tiszteletét a gondozására bízott hívek között meghonosítani igyekszik. Erre annál inkább szükség van, minél inkább ki vannak téve a vallási közömbösség veszélyeinek. Adja Isten, hogy a hívek az Oltáriszentség és Mária-tisztelet áldásos hatását felismerjék, s az ezekből adódó kegyelem őket megerősítse hitükben és keresztény életfelfogásukban.” – GyÉL: Num. 500–1959.

36 1963. aug. 21-én Gáll Sándor magyarláposi plébánost bíztatja: „Szórványban az Oltáriszentség tisztelete hiterősítés jellegével bír.” – GyÉL: Num. 500–1962; 1963. dec. 5-én Gere Béla ludasi plébánosnak írja: „A szórvány-pasztorációnak megvannak a maga problémái. Az eucharisztikus vezetés ezeken is sokat segít, mert a lelket a legmélyén fogja meg.” – GyÉL: Num. 500–1962.

37 1963. aug. 16-án Faragó Ferenc gyulafehérvári főesperesnek írja: „Főtisztelendőséged legyen rajta, hogy kerületében az eucharisztikus pasztoráció továbbra is összefogja a híveket s megőrizze őket a környezet hitgyöngítő hatásaitól.” – GyÉL: Num. 500–1962.

38 1963. szept. 28-án figyelmezteti Tókos János feltorjai plébánost: „Az Oltáriszentség kultusza nagy jelentőségű, s főleg napjainkban: táplálja hitünket, vigasztalja lelkünket.” – GyÉL: Num. 500–1962.

39 1960. március 1-én Pál Domokos szentdemeteri plébánosnak írja: „Az eucharisztikus pasztoráció a katolikus hit és élet nagy nevelője, hitveszedelemben őrzője, kísértések között a lelkek erőssége.” – GyÉL: Num. 500–1960.

40 1963. aug. 16-án Sass Antal udvarhelyi főesperest bíztatja: „továbbra is sürgesse az eucharisztikus pasztorációt (bekapcsolódás a szentmisébe, havi szentségimádás, gyakori áldozás, első péntek, szentóra, a templom nappali nyitva tartása).” – GyÉL: Num. 500–1962.

41 1963. augusztus 21-én Borsos János kászonújfalusi plébánosnak ajánlja, hogy az egyházközségben rendezzen népmissiót és egész éven át eucharisztikus pasztorációval lelkipásztorkodjék. – GyÉL: Num. 500–1962.

42 1963. augusztus 21-én Imre József kézdiszentkereszti plébánosnak ajánlja: a hívek bekapcsolását a szentmisébe; az első péntek, havi szentségimádás, gyakori áldozás, ministráns-együttes, élénk hitoktatás stb. végzését. – GyÉL: Num. 500–1962.

szorosabban kell felcsatlakozniuk Istenhez.⁴³ Az Eucharisztia tiszteletét nem lehet egy napi örökös szentségimádással letudni. Ez mindennapi program, a hívek egész évi eucharisztikus gondozása kell, hogy kövesse.⁴⁴

Áron püspök úgy tekintette az Oltáriszentséget, mint a vallásosságnak legfőbb alakítóját, a hívek hitéletének és erkölcsi életének fokmérőjét. *„A katolikus egyházközség az Oltáriszentség tisztelete nélkül olyan, mint a katolikus templom Oltáriszentség nélkül: üres és rideg.”*⁴⁵ Szerinte a középkor egész társadalmát azért járta át a vallásosság szelleme, mert nagy volt a tisztelet az Eucharisztia iránt. Egyértelmű, hogy számára a keresztény lelkület, az áldozathozatal, a vértanúság stb. el sem képzelhető az Oltáriszentség misztériuma nélkül.

De az Oltáriszentségnek nemcsak *„iránytű szerepére”* és az értékére hívta fel híveinek a figyelmét, hanem a konkrét tennivalókra is. Mert az Oltáriszentség ünneplése, tisztelete, imádata nem téveszthető össze egyéb jámborsággal. *„Nekünk az Oltáriszentséget ki kell emelnünk a terméketlen jámborság és hangulati vallásosság lagymatagságából, hogy számunkra is azzá legyen, ami: életet alakító és magatartást meghatározó erő. Akinek ajkát a szentostya érinti, annak meg kell változnia, más emberré kell lennie. Annak magán ki kell alakítania a Krisztusból élő és Krisztus vonásait hordozó keresztényt: a becsületes, nemes gondolkodású, nagylelkű, acélos jellemű embert. Krisztusi légkört kell teremtenie maga körül, családjában, munkahelyén, az élet minden viszonylatában”*.⁴⁶

Amikor papszentelések alkalmával általában a papokról beszél Áron püspök, minden alkalommal beleértette önmagát is, mint *„gyöngye, gyarló, szegény ember, megterhelve minden örökölt vagy megszerzett gyengeségével, akiknek – a gondolatot tovább fűzve – „naponta szükségünk van az Oltáriszentség és az imádság kegyelmeire, hogy az élet vándorútját végig járhassuk.”*⁴⁷

Vallotta, hogy a papnak mindig kiváltságos feladata *„az Oltáriszentség kiszolgáltatása,”*⁴⁸ s ennek a szolgálata központjába kell állnia. *„Amint Krisztus Urunk a saját igehirdetését önmaga feláldozásával pecsételte meg, úgy a papi szolgálat középpontja is az Eucharisztia. Ez a szentség a hívek megszentelésének és a magunk megszentelődésének kimeríthetetlen erőforrása. S az Egyházban a szentségi papság azért van, hogy Krisztus Urunk egyetlen és örök keresztáldozatát szentségileg megjelenítse a hívek számára, hogy lelkileg ab-*

43 1959. november 16-án Felcser Miklós gyergyói főesperesnek ajánlja: „Tisztelendő Testvéreim, tegyenek meg mindent, hogy hívő népünk eddigi, dicséretes buzgóságát és hitét az Oltáriszentségben köztünk lakó Isten iránt megtartsák és a felnövekvő nemzedéknek átadják. Minél több nehézségbe ütközünk, annál szorosabban kell felcsatlakoznunk Istenhez.” – GyÉL: Num. 500–1959.

44 1963. augusztus 21-én Farkas Antal kézdiszentléleki plébánosnak írja: „A közvetlen előkészületet nagy mértékben támogatta a távolabbi előkészület és a hívek egész évi eucharisztikus gondozása.” – GyÉL: Num. 500–1962.

45 1961. május 13-án bátorítja Boros János kásonújfalusi plébánost: „a sikertelenség ellenére se szűnjék meg az Oltáriszentség tiszteletét minden lelkipásztori eszközzel szorgalmazni. A katolikus egyházközség az Oltáriszentség tisztelete nélkül olyan, mint a katolikus templom Oltáriszentség nélkül: üres és rideg. Az Oltáriszentség tisztelete fokmérője a hívek hitéletének és erkölcsi életének.” – GyÉL: Num. 500–1961.

46 1962. dec. 8-án alszerpapok szentelési beszédéből. Ld. MARTON 1997, 73.

47 Papszentelési beszéd Ditróban 1971. szeptember 12-én. Közölve: MARTON 1997, 133.

48 Kispapi lelkigyakorlat végén mondott beszéde. 1975. március 22. Ld. MARTON 1997, 159.

ból táplálkozzanak, és a maguk áldozatát Krisztus áldozatával egyesítsék.”⁴⁹ Tehát – Áron püspök szerint – az Oltáriszentség a keresztény megszentelődésnek kimeríthetetlen forrása, a papoknak és híveknek egyaránt. Krisztus egyetlen, örök áldozatának megjelenítése olyan lehetőség, amely az emberek földi keresztjeinek, áldozatainak egyesítését biztosítja Krisztus keresztáldozatával.” Áron püspök hangsúlyozta: a szentmise az igazi ajándék. Maga az „Úr Jézus ajándékozta meg az emberiséget az újszövetség áldozatával, a szentmisével.” Ebbe az áldozatba való bekapcsolódásra elő kell készülni, az „előkészülés módszerét” el kell sajátítani. Mivel a „bűn megnehezítette az Isten felé vezető utat, és az ember nehezen vállalja az áldozatot”, ezért meg kell tanítani a híveknek: „hogyan – a paphoz csatlakozva – hitükkel, keresztény életükkel, mindennapi keresztjeikkel hogyan kapcsolódjanak bele Krisztus áldozatába a szentmisében, és miképpen szentelhetik meg és ajánlhatják fel Istennek jó illatú áldozatként ügyes-bajos dolgaikat és önmagukat.”⁵⁰

Az Oltáriszentség kegyelme nem maradt Márton Áron számára csupán egy fennhangoztatott eszme, amolyan „szólam”. Élete folyamán végig létének értelmét jelentette. „Az átélit hit tudatosítja bennünk, hogy Jézus Krisztus nemcsak tanításával és példájával buzdít, hanem hozzánk jön, bennünk lakozik, kegyelmével és erejével segít minket.”⁵¹ Vallotta, hogy az Oltáriszentség vételével Krisztushoz hasonlunk, a Vele való beszélgetésekben, az egyéni szentségimádásokon keresztül „átalakulunk”, hiszen „Krisztus lakik a tabernákulum csendjében, és Krisztus fejt ki működését az emberi lélek mélyén.”⁵²

A 2. vatikáni zsinat szellemében a liturgikus terek kialakításának időszakában nem volt közömbös számára, hogy egyházmegyéjének templomaiban hol legyenek a tabernákulumok. Amikor a Ritus Kongregáció rendelkezett az anyanyelvű szentmise bevezetésére és a liturgikus tér kialakítására vonatkozóan, akkor Áron püspök körlevélben hozta tudomására a papságnak, hogy „Ahol csak lehet, kívánatos, hogy a főoltár eredeti formájában, vagy kisebb módosításokkal megmaradjon, s az Oltáriszentséget továbbra is ott őrizték. A katolikus templomnak a szíve az Oltáriszentség, s ezt nagy gondnal és tisztelettel szem előtt kívánjuk tartani.”⁵³ Annyira fontosnak tartotta az Oltáriszentség őrzésének méltó helyét és imádásának lehetőségét, hogy csak abban az esetben engedélyezte a főoltárról való áthelyezését, ha a „templomnak van megfelelő mellékoltára, vagy kápolnája, ahol a hívek bármikor imádhadják a titokzatosan közöttünk lakó Istent.”⁵⁴

Márton Áron életének titkát leghelyesebben az Oltáriszentség misztériuma felől közelíthetjük meg. Bármilyen nagy tanulmányokat írhatunk, bármennyi tudományos értekezletet tarthatunk, bármekkora nagyságú életrajzokat írhatunk róla, ha eltusoljuk az Oltáriszentségből merített életerejét; képtelenek leszünk egyértelműen rámutatni értékeire, Krisztus vonásait magán viselő emberi nagyságára, ha elhallgatjuk az Oltáriszentséggel való kapcsolatát.

*

A kis termetű Márton Áronban nagy lélek lakozott. Ismételjük: nagyságát, személyi varázsát csak az eucharisztikus lelkületéből érthetjük meg. Az Oltáriszentség nél-

49 Papszentelés Gyulafehérvárt, 1968. április 21. Ld. MARTON 1997, 107.

50 Papszentelés Gyulafehérvárt, 1967. április 2. Ld. MARTON 1997, 99.

51 Kispapi lelkigyakorlat végén mondott beszéde, 1974. március 30. Ld. MARTON 1997, 151.

52 Ferencesek papszentelésekor, 1957. november 24. Ld. MARTON 1997, 27.

53 GyÉL: Num. 750–1971.

54 Uo.

kül nem volna az a Márton Áronunk, akire kegyelettel emlékezhetnénk! Állításunkat hadd bizonyítsuk szobafogsága idején rögzített írásával, amit különben mindig vallott és élt: „A püspök magatartása alapjában véve összefügg szerepével, mely őt az Eucharisztia ünneplésénél megilleti. Ha az emberiség szenvedését az oltáron bemutatja az Úrnak, nem vonhatja ki magát a harcból, nem térhet ki az elől, hogy szenvedő népe érdekében harcoljon az igazságért és igazságosságért. Mint Isten országának eucharisztikus celebránsa, Isten országának megvalósulásáért dolgozik a földön, apostol, akinek küldetése nemcsak saját híveihez szól, hanem minden emberhez. Ezt az országot megtalálja, ha az Egyházon kívül is Krisztussal úgy találkozik a szegények személyében, mint az oltáron magával Krisztussal.”⁵⁵

Irodalom

Batthyaneum

GYULAFEHÉRVÁRI BATTHYANEUM

BÍRÓ 1940.

BÍRÓ Vencel: *Székhelyi Gr. Mailáth G. Károly*. Cluj-Kolozsvár 1940.

GyÉL

GYULAFEHÉRVÁRI ÉRSEKI LEVÉLTÁR

Marton 1996.

Márton Áron Emlékkönyv. (Szerk. MARTON József), Glória Kiadó, Kolozsvár 1996.

Marton 1997.

Márton Áron írásai és beszédei II. (Szerk. MARTON József), S. C. „ALTIP” S. A. Kiadó, Gyulafehérvár 1997.

MÁh 4. kt.

Márton Áron hagyaték 4. kt. (*Oltáriszentség, Krisztus Király*), (Sorozatszerkesztő Marton József), Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2008.

MÁh 10. kt.

Márton Áron hagyaték 7. kt. (*Karácsony*), (Sorozatszerkesztő Marton József), Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2010.

MÁh 11. kt.

Márton Áron hagyaték 11. kt. (*Körlevelek – 1.*), (Sorozatszerkesztő Marton József), Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2015.

MÁh 12. kt.

Márton Áron hagyaték 12. kt. (*Körlevelek – 2.*), (Sorozatszerkesztő Marton József), Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2015.

⁵⁵ Ld. MARTON 1997, 167.

ERDÉLYI FERENCES EUCHARISZTIA-JÁTÉKOK A 17–18. SZÁZADBAN

Úrnapija liturgikus megünneplésének körmeneti jellege alkalmat adott a barokk korban újjáéledő katolikus egyháznak, hogy látványosságokkal, jelmezes felvonulásokkal, versezetek (carmine, rythmi) deklamálásával, az egyes oltároknál bemutatott kisebb színdarabokkal vagy jelenetekkel gazdagítsa az ünnep méltóságát, és elmélyítse a résztvevőkben az Eucharisziára vonatkozó hittételeket. Számos adattal rendelkezünk a 16. század vége és az 1790 közötti időszak hazai jezsuita, piarista és minorita gimnáziumaiból úrnapi játék vagy valamiféle spektakulum előadásáról.¹ Dolgozatunkban a barokk kori erdélyi ferences gyakorlathoz kötődő színdarabokat vagy Eucharisztia-jeleneteket mutatjuk be.

17. századi előzmények

A 17. századból két úrnapi előadásról van tudomásunk, amelyeket az irodalomtörténeti kutatás Erdélyhez és a ferences rendhez kapcsol. Az egyik, a *Filius prodigus* dráma² 1630–1640 körül keletkezett, és címének megfelelően a tékozló fiút állítja középpontba. Alszeghy Zsolt³ és Pintér Márta Zsuzsanna ferences színjátéknak tartja e darabot.⁴ A drámát Lepidus Lysander nyitja meg, aki elmondja, hogy mulatni akar, majd a Prológus inti az Oltáriszentség tiszteletére a vidám ifjút. A következő jelenet a frigszekerény elrablásáról szól az ószövetségi történet alapján. A Prológus értelmezi a dráma során bemutatandó előképeket: az ótestamentumi frigszekerény példázza az Oltáriszentséget; az Eucharisztia újszövetségi párhuzama pedig a tékozló fiú, mert Krisztus úgy hívja az Oltáriszentség vételére a világot, ahogy a tékozló fiút a megtérésre. A színdarab végén a hét szentség szólal meg, akik egyenként elmondják teológiai lényegüket és erkölcsi intéseket fogalmaznak meg. Az öt szcénából és négy intermediumból álló színdarab szerkezete, a Prológus szerepe egyezik azokkal a csíksomlyói passiójátékokkal, amelyekben előképeket vittek színre. A *Filius prodigus* a tanuló, Studiosus vétkeit, rossz cselekedeteit is bemutatja az említett négy intermedium keretében. Az interludium (közjáték) alkalmazása tekintetében e 17. századi dráma az 1752-ben⁵ Csíksomlyón színre vitt misztériumjátékhoz hasonlít, mert ezt is hét darab interlocutio (témája: a fák királyválasztása) osztja fel. A *Filius prodigus* játékban a Studiosus, azaz

1 Elemzésüket lásd: MEDGYESY S. 2013. 1088–1108; MEDGYESY S. 2019a. 54–71; MEDGYESY S. 2019b. 258–276.

2 Kiadta: RMDE II., 1960. 5–36. A dráma adatai: KILIÁN–PINTÉR–VARGA 1992. 95, nr. 122a. A darabot szerkezeti szempontból elemzi és XVIII. századi darabokkal összeveti: LATZKOVITS 2007. 62–82.

3 ALSZEGHY 1935. 34–64.

4 PINTÉR 1993. 27.

5 1752. március 31., nagypéntek. Kiadta: FÜLÖP 1897. 92–127.

a Tanuló szerepe – az exemplumok korabeli nagy szerepére gondolva – iskolai előadásra vall. Bemutatásának ideje (1640 körül) egyezik a csíksomlyói elemi iskola és Somlyai Miklós működésének éveivel, ezek alapján elképzelhető, hogy Csíksomlyón mutatták be. Ennek viszont az ismert történelmi körülmények és felekezeti ellentétek miatt ellentmond az, hogy Kardos Tibor és Varga Imre szerint a tékozló fiúról szóló darab forrása Szentmártoni Bodó János unitárius lelkész (+1648) *Az Tékozló Fiúnak Historiai* című műve volt.⁶ Csíksomlyón a késői időszakban, 1773. április 9-én nagypénteken (tehát nem úrnapiján) mutatták be a *Filius prodigus* című háromfelvonásos misztériumjátékot, de ezek között a darabok között tartalmi és frazeológiai hasonlóság kevés van.⁷

Az 1650-es években színre vitt *Jesu Fily Mariae* című darab szintén egy úrnapi játék. A frigyláda itt is az Oltáriszentség előképe: a pogány népek Dragon istensége oltárára helyezik az izraelitáktól elrabolt szövetség ládáját. Erre Dragon oltárát lerontják az egyistenhívő izraeliták, majd Dávid király lép színre, aki az egy, igaz Istenről énekel. A dráma a 17. század második feléből, a székelyföldi *Apor Formularium* toldalékában maradt fenn, egy Kájoni János (1629–1687) ferences egyházzenesz kézírásával bejegyzett prédikáció mellett.⁸

18. századi példák Csíksomlyóról

A nyugati, latin rítusú európai térségben a legkeletebbre és a leghosszabb ideig, egészen az 1780-as évekig Csíksomlyón virágzott a középkori gyökerű, klasszikus formájú misztériumjátás. A híres Mária-kegyhely ferences gimnáziumából az 1721 és 1784 közötti időszakból összesen 104 iskoladráma maradt fenn. Az 1727 nagypénteken előadott, hét jelentből álló passiójáték kéziratának végén egy négy stációból álló játékot olvashatunk, amelyben hét angyal beszélget, ill. vitatkozik arról, hogy Krisztus valóságosan jelen van-e az Oltáriszentségben.⁹ A vita kézírata külön drámacím, és a szokásos mottó feltüntetése nélkül csatlakozik az 1727-es passiójáték szövegéhez. A kézirat szerint tehát összefüggött a passiójátékkal, de

6 SZENTMÁRTONI BODÓ JÁNOS: *Az Tékozló Fiúnak Historiai*. Kolozsvár, 1636. (RMK I. 661.) Kiadta: RMDE II., 1960. 36–38; VARGA 1960. 572–574.

7 KILIÁN–PINTÉR–VARGA 1992. 62, nr. 62. PINTÉR 1993. 122, nr. 58. A darab liturgikus forrásairól bővebben: MEDGYESY 2009. 76, 160, 165, 250–251, 330, 356–358; allegorikus mivoltját tárgyaltuk: MEDGYESY S. 2008. 185–212.

8 Kiadta: RMDE II., 1960. 191–205; Elemzése: PINTÉR 1993. 35. A színdarab adatai: KILIÁN–PINTÉR–VARGA 1992. 95, nr. 122b. Az *Apor Formularium* toldalékának jelzete: Kolozsvár, Akadémiai levéltár, Apor-gyűjtemény; Mf: MTAK A 232/I. Leírása: STOLL 2002. Nr. 146.

9 1727. március 11. nagypéntek; az eucharisztikus diskurzus lelőhelye: *Liber Exhibens Actiones parascevas... Ab anno 1730 usque ad annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens, et continens Repraesentationem, Enucleationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas.* (Továbbiakban: *Liber Exhibens Actiones Parascevas...*) Confectus 1774. 768–777. Lelőhelye: Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 6/5274. Kilián István gondozásában, *Az angyalok vitája az Oltáriszentségben valóságosan jelenlévő Krisztusról* címmel napvilágot látott: *Ferences iskoladramák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739.* 2009, 401–426.

tartalmi szempontból ezt nehezen tudjuk elképzelni. Az 1727-es Eucharisztia-vita és az úrnapi játék összefüggéseiről korábbi tanulmányainkban¹⁰ megállapítottuk: e hitvitázó drámatörédeket nem nagypénteken, hanem nagycsütörtökön délután vagy úrnapiján mutathatták be. Erre a 3. állomásnál olvasható, egyes szám első személyű Krisztus-monológ és az úrnapi játékból való, három versszak terjedelmű szöveg szerinti átvétel utal. Mindenképpen figyelemre méltó, hogy ez a színjáték-függelék nem jelenetekre (scena) van osztva, hanem állomásokra (statio), amely körmeneti vagy vonulás közben történet előadásra utal. Angelus Tertius a 4. állomásnál áldozásra szólítja fel a hallgatóságot. Ez lehet evangéliumi idézet vagy egy áldozási körmenet. Ez utóbbit azért nem tartjuk valószínűnek, mert a katolikus liturgiában az áldoztatás mindig miséhez kötődik, de a színjátékok nem voltak a liturgia, ennél fogva a mise részei. Ezért valószínűbb, hogy a darab szerzője és előadói egyszerűen a nézők dogmatikai ismereteit akarták elmélyíteni.

Pro Festo Corporis Christi címmel egy önálló úrnapi játék maradt fenn abban a *Liber Exhibens Actiones parascevicas...* című kéziratos kötetben, amelyben a híres csíksomlyói passiójátékok szövege olvasható.¹¹ A dolgozat függelékeként mai helyesírással közölt úrnapi játék szerzője és színpadra állítója ismeretlen, rendezői utasítást sem tartalmaz, de az előadás évszámát és az előadók iskolai osztályát sem jelzi a forrás. Pintér Márta Zsuzsanna a kézirat lelőhelye alapján a 18. századra datálta az előadás időpontját, és elképzelhetőnek tartja, hogy az évszám nélkül lemásolt drámákat azokban az években vitték színre (1724, 1728, 1730, 1735, 1738), amikor előadási adattal nem találkozunk.¹² A csíksomlyói játék négy állomása az úrnapi körmenet szokásos négy oltára lehetett. Nincsen cselekménye, az egyes oltároknál angyalok szólnak és tanítanak az Eucharisztia lényegéről. Eredetileg az első statiónál négy, a másodiknál öt, a harmadik és a negyedik állomásnál hat-hat angyal szerepel. A Statio Prima szerepnév feltűntetése nélkül kezdődik: prólógusként köszönti az egybegyűlteket, elmondja, hogy Krisztus kereszthalála és feltámadása megmentette a bűnös ember lelkét a pokoltól, de az ember bűneivel mégis megkeseríti az üdvözítőjét. Az úrnapija jó alkalom az Istennel való kiengesztelődésre. Három angyal (Angelus 1–3.) bűnbánatra és könnyes töredelemre inti a nézőket. A második állomás (Statio Secunda) az Eucharisziáról szóló katolikus tanítást kezdi részletezni: Krisztus utolsó vacsoráján szerzette, és nem valamiféle személytelen tárgy, alak vagy figura az. Angelus Tertius a Csíksomlyón, 1727-ben előadott Eucharisztia-diskurzushoz hasonlóan Pál apostol leveleire hivatkozik.¹³ A Statio Tertia angyalai kifejtik, hogy Krisztus az oltáron kenyér színeiben és a mennyben is jelen van, s művének bevégezése előtt hagyta itt e szakramentumot, amellyel a körmenet során megáldja a hívőket. Angelus Quartus az őskeresztények

10 MEDGYESY S. 2009. 319–336; MEDGYESY S. 2013. 1088–1108.

11 *Pro Festo Corporis Christi* (továbbiakban: Úrnapi játék), Csíksomlyó, XVIII. század. Adatai: KILIÁN–PINTÉR–VARGA 1992. 71. Ferences iskoladrámák Nr. 81. A színdarab kézírata: *Liber Exhibens Actiones Parascevicas...* 715–720. Kritikai kiadása: MEDGYESY S. 2013. 1090–1099.

12 PINTÉR 1993. 35–36, 43, 124.

13 Angelus Quartus szavaiban olvasható az a három strófa („Ez a pohár...”, „Igyatok minyájan...” és „Mert ez öntetik ki...” kezdősorral, lásd: Úrnapi játék, Statio 2. Angelus Quartus szavai. Forrása: *Liber Exhibens...*, 717.), amely szó szerint egyezik az 1727-es Eucharisztia-vita 3. stációjának fent említett strófaival. Az egyező versszakokat az 1727-es Eucharisztia-diskurzusból kiadta: *Ferences iskoladrámák I.*, 2009, 414–415. oldal, 348–359. sor.

óta alkalmazott pelikán szimbólumát varázsolja elének; az ötödik Angyal szintén közismert bibliai, ószövetségi előképet idéz: Izrael népe között a frigyláda csak jel volt, „de már itt jelen van Szent fia Istennek.” Az Angelus Sextus szerint az angyali karok, arkangyalok, Cherobimok is imádják az Eucharisziát, és „Szent, szent kiáltással meg vallják, hogy Urok.”¹⁴ A negyedik állomás már dicsőítő és könyörgő jellegű, kevésbé didaktikus stáció. Angelus Quartus szavai felidéznek az ismert előképet: Mózes vesszeje a Vörös-tengeren való csodás átkelés idejéből, valamint a frigyláda: „Eszet példásztá régén á moyses vesszéje, / erre is czelozot á frigynek szekrénye.”¹⁵ Az Ötödik Angyal a csodálatos kenyérszaporítást (Mt 15,32–39), a kánai menyegzőt (a víz borrá változtatása: Jn 2,1–12) és újra az Egyiptomból való szabadulást (Kiv 13–15) idézi az Oltáriszentség prefigurációjaként. Az Angelus Sextus a limbusban sínylődő atyákról szólva egyenesen az ádventi Rorate kezdőénekét (Iz 45,8) citálja: „Nyiljatok meg, Egek, és harmatozatok, / Az igazatt nekünk egyszerre adgyátok!”¹⁶ A Hatodik Angyal végül megrendítő szépségű imádsággal zárja az úrnapi játékot. Az angyalok az Eucharisziában jelen lévő Krisztust imádó szavai, jelzős szóösszetételei barokk kori litánia- és népi énekszövegeket idéznek: Szép Szűz Mária drága szép gyümölcse, angyalok tündöklő szép fénye, mennyei menyegző, élet kútfeje, csillagország dicsőült koronája, nyomorultak kegyes orvoslója, bágyadt szívünk vigasztalója, fáradt lélek tiszta tenyere, Atya Igéje.

A ferences rendhez köthető úrnapi játékok után egyetlen olyan színdarabot emelünk ki korabeli párhuzamként, amely nem Assisi Szent Ferenc fiaihoz kötődik: a nagyváradi jezsuiták úrnapi körmenetén, 1738. június 8-án deklamált játékot. E darab során az első oltárnál szónokló szereplő elmondja, hogy négy oltárról lesz szó: a paradicsomról, a pusztáról Mojjessel, Betlehemről, majd Jeruzsálemről. A dramatikus költemény az Eucharisziáról való tanítást bibliai bizonyítékokkal sorjázza, elsősorban János evangéliuma alapján. Az első két oltárnál szóba kerül természetesen az utolsó vacsora (Mt 15,32–39) és Jézus búcsúbeszédének részlete az igaz szőlőtőről (Jn 15,1–11); a samariai asszony, akinek Jézus az élet vizét ígérte Szikarban, Jákob kútjánál (Jn 4,1–26); a jó Pásztor példabeszéde (Jn 10,1–21) és a csodálatos kenyérszaporítás története (Mt 15,32–39). A harmadik oltárnál valószínű hitvita kezdődik: Calvinust ostromozza a darab, mert elvette követőitől az Oltáriszentséget. Itt a szokásos Eucharisztia-előképeket olvashatjuk: a vándorlás során manna és fürtök a pusztában, valamint a húsvéti bárány, aki maga Krisztus. A költemény ismeretlen szerzője szerint Calvinust az ördög szállta meg, mert aki tagadja Krisztus valós jelenlétét, az a Sátán rabja; továbbá aki nem veszi Krisztus testét, az elgyengül és könnyen az ördög rabja lesz. A vers szerint, ahogy a por első emberré lett, ahogy a víz Kánában borrá változott, úgy lesz a kenyér Krisztus testévé. A negyedik oltár Betlehembe szólítja a hallgatóságot, mert a kisdéd azonos azzal, akit az Oltáriszentségben imádnak a katolikusok. Az előadó végül kéri nézőit, hogy ne bűnben, hanem tiszta lélekkel vegyék magukhoz az Eucharisziát.¹⁷

14 Úrnapi játék, Statio 3., Angelus Sextus szavai. *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*, 719.

15 Úrnapi játék, Statio 4., Angelus Quartus szavai. *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*, 719.

16 Úrnapi játék, Statio 4., Angelus Sextus szavai. *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*, 720.

17 A váradi jezsuita úrnapi játék szövege olvasható: *Jezsuita iskoladramák* (RMDE XVIII. század, 4/2.), 1995, 33–44.

Összefoglalás

A két 18. századi csíksomlyói Eucharisztia-előadás egy részről ugyanazokat az ószövetségi előképeket és apostoli tanításokat sorjázza, mint a kortárs jezsuita vagy piarista úrnapi színdarabok: az égből szállott manna, a frigláda–Oltáriszentség megfeleltetés, Jézus tanítása az Oltáriszentségről (Jn 6), az utolsó vacsora, Jézus példabeszéde az igaz szőlőtőről és szőlővesszőről (Jn 15,1–11), valamint jelentős XVII. századi előzmények után a tékozló fiú parabolája. Ezzel együtt mindkét somlyai játékban elhangzott az Eucharisziáról és az utolsó vacsora ünnepléséről szóló tanítás (1Kor 10,14–33; 11,17–34) lényege. Ha viszont jól szemügyre vesszük a csíki ferences Oltáriszentség-darabokat, akkor feltűnik az, hogy a felsoroltak mellett több az olyan előkép-megfeleltetés, ami a kortárs iskolai színjátékokban nem található. Ezek közé tartozik az a kép, amikor az Eucharisziát a paradicsomi életfával, Mózes rézkígyójával vagy Mózes vesszejével állítják párhuzamba. Az 1727-es csíki diskurzus szerint a bölcsesség hét oszloppal rendelkező háza (Péld 9,1) a hét szentség praefigurája. A kánai menyegző eseményeit, a csodálatos kenyérszaporítást és Jézus színeváltozását is az Eucharisztia valamiféle előképének tartják a csíki ferences színjátékok, illetve bizonyító erőként hozzák: ha Krisztus képes volt hét kenyérből és néhány apró halból több ezer embert jóllaktatni, a vizet Kánában borrá tenni, és színében a Tábor-hegyen ragyogva elváltozni, akkor azt is meg tudja cselekedni, hogy a kenyeret saját testévé változtassa. Az itt felsorolt esetekben minden valószínűség szerint Csíksomlyón alkotott párhuzamokkal találkozunk.

A dolgozatunkban elemzett nagyváradi magyar nyelvű jezsuita darab és a csíksomlyói úrnapi játék között biztosan nincs filológiai összefüggés. A csíksomlyói úrnapi játék kevésbé harcias és antiprotestáns hangvételű, hanem inkább tanító és bizonyító erejű. Ez a biblikus, tanító jelleg a jezsuita és piarista darabokban is megvan, tehát ilyen értelemben a más szerzetesrendek iskoláiban gyakorolt úrnapi dramatikus szokások – eddig ismeretlen hagyományozódáson keresztül – hathattak a csíki ferencesek munkájára.

Kilián István szerint a 18. századból ismert nagypénteki és úrnapi látványos körmenetek középkori örökséget éltettek, és csak püspöki tilalom hatására szűntek meg. Ekkor a magánáhitat részévé váltak, profanizálódtak és lettek a vallásos népi színjáték egyik kiindulópontjává. Ezáltal lett a liturgikus dráma misztérium-játékká, a liturgikus vers pedig dialógussá, sőt önálló drámává válhatott. A legtöbb esetben ezeket a játékokat már nem plébániák vagy szerzetesrendek, hanem a hozzájuk kapcsolódó, civil hívőket, ún. laikusokat tömörítő vallásos társulatok, konfraternitások éllették tovább. A szóbeliség és a vallásos ponyvanyomtatványok szerepe ekkor nőtt meg.¹⁸ Figyelemre méltó, hogy az úrnapi játékok többségét a jezsuiták és a piaristák a 17. században és a 18. század legelején tartották. Csíksomlyó ebben az esetben is tovább éltetett egy tradíciót: az Eucharisztia-diskurzust 1727-ben, az úrnapi játékot valószínűleg még később, általunk ismeretlen esztendőben mutatták be a híres zárandokhelyi ferencesei.

E szent színjátékok a 21. század emberét is tanítják, és egyúttal imádságra sarkallják. Napjaink megélt vallásosságának is építői lehetnek.

18 BÁLINT I. 1998. 458–461; TÜSKÉS 1985. 415–436; KILIÁN–PINTÉR–VARGA 1992. 101–106, nr. 123–144; KILIÁN 1992. 47–49.

Irodalom

ALSZEGHY Zsolt

- 1935 Ismeretlen magyar dráma a XVII. század elejéről. *Egyetemes Philológiai Közlöny* LIX. 34–64.

BÁLINT Sándor

- 1998 *Ünnepi Kalendárium 1–3*. Mandala Kiadó, Szeged.

Ferences iskoladrámák I.

- 2009 *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*. Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század 6/1. Szerk., s. a. r. DEMETER Júlia–KILIÁN István–PINTÉR Márta Zsuzsanna. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Budapest.

FÜLÖP Árpád

- 1897 *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*. Budapest.

Jezsuita iskoladrámák

- 1995 *Jezsuita iskoladrámák. (Ismeretlen szerzők, programok, színlapok)*. Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 4/2. S. a. r., ALSZEGHY Zsoltné–BERECZ Ágnes–KERESZTES Attila–KISS Katalin–KNAPP Éva–VARGA Imre. Szerk. VARGA Imre. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó.

KILIÁN István

- 1992 *A minorita iskolai színjátszás a XVIII. században*. Irodalomtörténeti Füzetek, 129. Argumentum Kiadó, Budapest.

Kilián–Pintér–Varga

- 1992 *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*. S. a. r.: KILIÁN István–PINTÉR Márta Zsuzsanna–VARGA Imre. Szerk. VARGA Imre. Argumentum Kiadó, Budapest.

LATZKOVITS Miklós

- 2007 *A drámaírás gyakorlata a 16–17. században Magyarországon*. Argumentum, Budapest.

MEDGYESY S. Norbert

- 2008 „A nagy szeretet nagy fájdalmat kíván!” Amor, Dolor és más allegorikus személyek szerepe a csíksomlyói misztériumdrámákban. *Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008. Művelődéstörténet*. Sorozatszerk. MURÁNYI János. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 185–212.

MEDGYESY S. Norbert

- 2009 *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere.* Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. — PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák 1. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Piliscsaba–Budapest.
- 2013 Úrnapijáték Csíksomlyón, a XVIII. században (Szövegkiadás és elemzés.) In: MEDGYESY S. Norbert–ÖTVÖS István–ŐZE Sándor (szerk.) *Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend: Tanulmányok a Rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről.* Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 8/2. Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, Budapest, 1088–1108.
- 2019a Népénekek és iskoladrámák az Oltáriszentségről a 17–18. századi Magyarországon. In: RÁKOSSY Anna–KONTSEK Ildikó (szerk.) *Agnus Dei. Az Oltáriszentség tisztelete Magyarországon.* Keresztény Múzeum, Esztergom, 54–71.
- 2019b *Iskoladrámák. Színjátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából.* Magyar Művészeti Akadémia, Budapest.

PINTÉR Márta Zsuzsanna

- 1993 *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században.* Irodalomtörténeti füzetek, 132. Argumentum, Budapest.

RMDE I–II.

- 1960 *Régi Magyar Drámai Emlékek (RMDE) I–II.* Szerk. KARDOS Tibor–DÖMÖTÖR Tekla. Akadémiai Kiadó, Budapest.

STOLL Béla

- 2002 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840).* Balassi Kiadó, Budapest.

TÜSKÉS Gábor

- 1985 Vallásos ponyvanyomtatványok a XVIII. században. *Irodalomtörténeti Közlemények* 89. 415–436.

VARGA Imre

- 1960 Adalékok a Tékozló fiú című drámához. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIV. 572–574.

Függelék

A CSÍKSOMLYÓI ÚRNAPI JÁTÉK (XVIII. század)¹⁹

Kezdőének: Ó, ki ez oltáron kenyér színe alatt... (Dicsérjétek az Urat 167b; Éneklő Egyház 167. Az Előhang a főoltár előtt szónokol:)

ELŐHANG – PROLOGUS:

Krisztus halálával megváltatott népség, / Ördög köteléből felszabadult közösség, / Erre a szent napra idegyűlt nemzetség, / Ájtatos légy, mert itt van az Istenség.

Kihez, kérlek, járulj töredelmes szívvel, / Mert megváltott téged sok szenvedésével, / Ártatlan veretett drága szent testével, / Egész tagjaiból kifolyt szent vérével.

Melyet őnéki sűrű könnyhullással, / Töredelmességből származott sírással, / Kell eleget tenned nagy hálaadással, / Kötelességed szerint óhajtással.

Mert tulajdon az ő formájára téged / Teremte felsége, s adta beléd lelked, / Melyet hogy elvesztél, látván veszedelmed, / Kihozott pokolból, s vigasztalja szíved!

(A szereplők átvonulnak az első oltárhoz. Közben éneklük: Ó, ki ez oltáron..., 3–4. versszak.)

ELSŐ ÁLLOMÁS – STATIO PRIMA

ELSŐ ANGYAL:

Térj ki hát bűnödből, ha üdvösségedet / Akarod keresni tébolygó elmédet, / Tedd le a világtól mulandó elmédet, / Fordítsd Megváltódhoz igazán szívedet!

Ki ez szent oltáron maga testét osztja, / Igazán megtérő bűnösökhöz nyújtja, / Igazságszerető népét táplálgatja, / Tőle elveszőket maga gyámolítja.

MÁSODIK ANGYAL:

Vigyázz, el ne vesse a szép fényes eget, / Hanem magasztalja a szent Istenséget, / Szüntelen dicsérje ugyan ő felségét, / Örökétig tartó Istened mélységét.

Az, melyet az ember soha meg nem foghat, / Vagy elméje néki át nem láthat, / Az ő füleivel hasonlót nem hallhat, / És az ő nyelvével soha ki nem mondhat.

19 A PPKE BTK Boldog Özséb Színtársulat (BÖSZK) Csíksomlyón, 2013. április 21-én hazavitte és előadta az alábbi úrnapi játékot. Lásd a világhálón: <https://gloria.tv/video/TxXGCCGqsKQ34BHYTSqfSEybF>

HARMADIK ANGYAL:

Azért, aki voltál halálos vétkekben, / S eddig az óráig undok vétkeidben, / Igaz
gyónást, vallást tégy ma kegyelmében, / Viszen, s élsz övéle örök dicső-
ségben.

NEGYEDIK ANGYAL:

Utáld meg a te sok ocsmány vétkeidet, / Vétkeid mocskából tisztítsd meg lel-
kedet, / Penitencia által oldd meg bűneidet, / Elnyerd kétség kívül üd-
vösségedet.

ÖTÖDIK ANGYAL:

Az, melyet ád néked az, aki itt vagy, / Oltáriszentségben elrejtetve vagy, /
Valamint Mennyekben Atya jobbján vagy, / És kenyér színében szín-
tén jelen vagy.

HATODIK ANGYAL:

De minek előtte arra a szentgyónásra / Mennél és készülnél bűnöd vallására,
/ Töredelmes szívvel vétkeid sírására, / Indulj, bűnös ember, előszámlá-
lására!

Azután Krisztusnak drága szent testéhez, / Járulj tisztán elé, s eledeledhez, /
A Szentháromságnak másod személyéhez, / Szűztől született Isten és
emberhez.

(Körmeneti ének: Imádlak és áldlak, Isten-rejtelem..., 1–4. versszak, DU / ÉE 157)

MÁSODIK ÁLLOMÁS – STATIO SECUNDA

ELSŐ ANGYAL:

Ez a drága szent test lelkünk nehéz terhét / Elveszi, s helyében maga szent
kegyelmét / Adja, és plántálja lelkünk drága kincsét, / Boldogságos
Szűznek méhéből vett testét.

MÁSODIK ANGYAL:

Azért bűnös népség, hallgass szavainkra, / Ne vesd az elmédet te a bolondság-
ra, / Ez világi család mulandóságokra, / Hanem inkább tekints Krisztus
oltárára!

Mert itt van a szent test e szentség oltárán, / Melyet Krisztus szerzett végső va-
csoráján, / Szent tanítványinak maga osztogatván, / Emlékezetére kiadta
igazán.

HARMADIK ANGYAL:

Ezt ő bélyegének nyilván nem mondotta, / Sőt, tanítványinak, bizony, testét adta, / Ezen szöveget nekik ő maga mondotta: / „Fogjátok testemet, s egyétek!” – mondotta.

Melyet maga próbál Szent Pálnál ily szókkal, / Hogy ez az én testem s vérem bizonyossággal, / Nem figura s pecsét, ezt tartsad Szent Pállal, / Mint Krisztus mondotta világos mondással:

NEGYEDIK ANGYAL:

Ez a pohár az újtestamentum vére, / Amely kiöntöttet ti üdvösségetekre, / Ezért műveljétek én emlékezetemre, / Midőn járultok ennek vételére.

Igyatok mindnyájan ebből a pohárból, / Kit most nyújtok nektek Irgalmasságomból, / Veletek közlendő szokott jó voltomból, / Részesüljön ki-ki ezen áldozatból.

Mert ez öntetik ki sokak kedvéért, / Az egész világnak üdvözüléséért, / Rút, céges vétek lemosásáért, / A megholt lelkeknek feltámadásáért.

ÖTÖDIK ANGYAL:

Úgy lesztek Istennek igazán hívei, / Anyaszentegyháznak szent követői, / Bűnös lelkeknek megüdvözítői, / A megváltó Jézus nevét szentelői.

(Átvonulnak a 3. állomáshoz, közben éneklük: Imádlak és áldlak..., 5–7. vsz.)

HARMADIK ÁLLOMÁS – STATIO TERTIA

ELSŐ ANGYAL:

Tehát, keresztények, miért hogy bizonyosan, / Kényér s bor színe alatt itt valószínűságon, / Oltáriszentségben, hogy ő világosan / Jelen vagyon, szívből dicsérjük hangosan!

MÁSODIK ANGYAL:

Úgy hogy fogyatkozás senkiben ne legyen, / Hitetlenség az ő szívében ne legyen, / Hogy a gonosz Sátán konkolyt ne hinthessen, / Szíved hajlékában rabságra vihessen.

HARMADIK ANGYAL:

Mert vette vállára ez világ igáját, / Fáradhatatlanul hordozta nagy súlyát, / Egész harminchárom esztendő folyását / Töltötte mű köztünk, s úgy oktatta igáját.

Végre a keresztfán számtalan munkáját / Befejezte ottan, hogy kövessük atyját, / Tanított bennünket, mint kérjük malasztját, / Utáljátok is hamis világ undokságát!

NEGYESEDIK ANGIAL:

Mint kegyes pelikán, maga fiainak, / Melyét kifaggatta, s enni ád magvainak,
/ Szándékozik rajtok, látván siránkozni, / Elosztja egészen hasát tagja-
inak.

A Krisztus Jézus is szintén úgy cselekedett, / Kezein, lábain értünk sok vért
öntött, / Szent fején s oldalán nagy mély sebeket vett, / Úgy minket, fiait,
testével éltetett.

ÖTÖDIK ANGIAL:

Mi higgyük nagy méltóságát Istennek, / E szakramentumban ő jelenlétének,
/ Mert ha fényes ládáját Izrael népének, / Kellet tisztelni keményen
mindennek.

Minél inkább szükség ezen nagy Felségnek / Tiszteletet tenni s vetni minde-
neknek, / A frigynek szekrénye csak jele volt ennek, / De már itt jelen van
Szent Fia Istennek.

HATODIK ANGIAL:

Tiszteljük, hát, Krisztust égő szeretettel, / Imádjuk és áldjuk itt szent félelem-
mel, / Az angyalok is teszik nagy énekléssel, / Imádjuk az Istent arcunk-
kal s szemünkkel!

Renddel udvarolják a szent arkangyalok, / Térdeket meghajtják áldott
kerubimok, / Tisztelik s imádják a mennyi karok, / Szent, szent, kiáltással
megvallják, hogy Urok!

(Átvonulnak a 4. oltárhoz, közben éneklük: Itt jelen vagyom..., DU / EE 163, 1–3.
vsz.)

NEGYESEDIK ÁLLOMÁS – STATIO QUARTA

ELSŐ ANGIAL:

Üdvözlő Krisztust e Szakramentumban, / Ki jelen vagy, hiszünk e szent áldo-
zatban, / Gyámolíts, mint atya, te szent malasztodban, / Hogy lehessünk
veled boldog mennyországban.

MÁSODIK ANGIAL:

Üdvözlő, Istennek egyetlen Fia, / Fény- és csillagországnak dicsőült ko-
ronája, / Minden nyomorultak kegyes orvoslója, / Elbágyadt szívemnek
megvigasztalója.

Üdvözlő, Úr Jézus Krisztusnak szent vére, / A mi lelkünknek, ki vagy meg-
váltó bére, / Szomjú s fáradt lelkünk tiszta, szép tenyere, / Hogy el ne
ejthessen ördögök vezére.

HARMADIK ANGIAL:

Itt vagyon Krisztusnak szentséges szent teste, / Szép Szűz Máriának drága,
szép gyümölcse, / A Mennyei Szék tartómestere, / Ki örök haláltól em-
bereket mente.

Itt van a királyi ember vendégsége, / Menyei Vőlegény ékes menyegzője.

NEGYESEDIK ANGVAL:

Ez az a test, aki égből alászállott, / Ez az a vér, ki nekünk italul adatott, / Ez
a test a Krisztus, akit Szent Atya küldött, / Ez Jézus vére, ki értünk önte-
tett.

Ez a test a mennyei szentek dicsősége, / Ez a vér a bűnösök jó reménysége, /
Ezt példázta régen a Mózes vesszeje, / Erre is célozott a frigynék szent
szekrénye.

ÖTÖDIK ANGVAL:

Ő elégített meg öt árpakenyérrel / Az ötezer embert nagy csodatétellel, / A vizet
is borra ő változtatta erővel, / Galileai Kánában a menyegzőn, a Szűzzel.

Ő vezette ki az Izraelnek népét, / Fáraó kezéből választott seregét, / A Vörös-
tengernek megrontatott vizét, / Kétfelé szakasztá, s úgy keresé kedvét.

HATODIK ANGVAL:

Elvárták limbusban a régi szent atyák, / Felszóval erősen erről kiáltották: /
„Nyíljatok meg, egek, és harmatozzatok, / Az igazat nekünk egyszerre
adjátok!”

Nem kételkedem én, oh, édes Jézusom, / Te jelenlétedről, mert bizonynal tu-
dom, / Hogy jelen vagy itten, szívem szerint vallom, / Oltáriszentségben
s nevedet imádom.

Üdvözlégy, bőséges életünk kútfeje, / Ki vagy az Atyának szentséges Igéje, /
Mi bűnös lelkünknek tisztító fürdője, / Gyarló embereknek kegyelmes
Istene.

Áldott légy, szent asztal, lelkünk vendégsége, / Áldott légy, életnek édes elede-
le, / Áldott légy, angyalok tündöklő szép fénye, / Mert amint mondók,
ma leszünk Teremtőnkkel! Ámen.

Záróének: az Itt jelen vagyon... kezdetű himnusz (DU / EE 163) 4–6. versszak.

RÉGI MAGYARORSZÁGI PRÉDIKÁCIÓK AZ OLTÁRISZENTSÉGRŐL

Az úrnapi, Oltáriszentségről szóló, 1800 előtti katolikus szentbeszédek sok esetben vitairatként is funkcionáltak. Nyilvánvalóan azért lehetséges ez, mert az „igaz hitnek leg-drágább kintséről” szólva már az egyes beszédek tartalmát tekintve is jelentős mértékben elkülönült a katolikus és protestáns álláspont. Annál is inkább, mert ezek a prédikációk főként a vonatkozó szentségtani álláspontot közvetítették. A téma kutatói közül Tamás Péter kiemelte az Oltáriszentség-prédikációk elmondásának körülményeit is: „Az Oltáriszentségről különösen Úrnapiján beszélnek, ősi szokás szerint a pap az utcákon nyilvánosan végigviszi az Oltáriszentséget, a körmenetben résztvevők jelenlétükkel hitüket vallják meg a szentségi Jézusban. Régen az úrnapi körmenetekben az egész falu, város – előljáróival az élen – jelen volt. Az idő, alkalom, hely megválasztása elsőrangúan kedvező. A 18. században előszeretettel választják a szónokok ez alkalmat, hogy mindenki lássa és hallja: nem bálványt imádunk, nem bálványt viszünk végig a körmenetben, hanem a szent színek alatt lakozó Istent, és ezért bizonyítják Luther és Kálvin ellen ismételten és következetesen a szentségi valóságos jelenlétet.”² A téma súlyából adódóan számos hitszónok – saját tudását vagy fogalmazáskészségét bizonytalanul érezve – előszeretettel nyúlt a kölcsönzés, illetve kompiláció eszközéhez. (A kompiláció fogalmát a régi irodalom kutatásának terminológiájával összhangban összeszerkesztésként értelmezem, azaz szövegalkítási technikák, az egy vagy több szövegből létrehozott újabb szöveget alakító folyamat, illetve az ily módon létrejött új szöveg megnevezésére használom.)³ Előadásomban olyan beszédek mutatnak be, amelyeknek szoros filológiai kapcsolata van Pázmány Péter műveivel. Az egyes művek szövegalkotási technikáinak ismertetésén túl – a szerencsés forráshelyzet következtében – módomban áll bemutatni egy forrás többféle felhasználási lehetőségét, valamint a kompiláció szerepét a korabeli hitvitákban.

A kompilációkutatás gyakorlatában ismert tény, hogy Pázmány *Kalauzát* eddigi ismereteink szerint leggyakrabban az Oltáriszentségről szóló prédikációkban kompilálták. Tamás Péter Telek József munkásságával foglalkozó kismonográfiájában több vonatkozásban is foglalkozott az általa vizsgált szerző művei kapcsán ezekkel. Fontos alapot adott ugyan a kutatáshoz, amennyiben felsorolta – a teljesség igénye nélkül – a témához kapcsolódó szerzőket, s némiképpen jellemezte is e műveket. Munkájának hiányossága azonban, hogy a művek közötti

1 A szerző az MTA – PPKE Barokk irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.

2 TAMÁS 1948.

3 Vö. HARGITTAY 2001. 251–260.

szerves kapcsolatra nem hívta fel a figyelmet sem keletkezéstörténeti, sem filológiai vonatkozásban.

A Kalauz ilyen célú felhasználására maga Pázmány buzdította számos helyen a hitszónokokat. Beszédgyűjteményének keresztény olvasókhöz írt előjáró beszédében a következőket írta: „A’ mostan támadot Tévelygések-ellen, mivel bévségesen írtam a’ *Kalauz*-ban és egyéb Harczoló könyveimben: nem akarom it kétszerezni írásimat; hanem azokrúl ritkán, és rövideden emlekezem a’ Predikaczióban.”⁴ Ennek megfelelően a prédikációkhoz írt jegyzetek között számos helyen előfordul a vonatkozó margójegyzet: „vide Kalauz”. Egyik beszédében összefoglalta a vonatkozó *Kalauz*-szöveg lényegét, a következő jegyzéssel: „A’ Pokol-béli Tolvajok-által ennyi Jóktúl fosztatot, ennyi Sebekkel erőtlenedet Ember gyógyulásárul, és Igazulásárul, más Könyvünkben bévséges Tanítást mutattunk a’ Szent Írásból: Most rövid sommában foglalom, a’ mit a’ *Romai* Anyaszentegyház tanít, a’ Bűnösök Igazulásárul.”⁵ Pázmány a margójegyzetben jelezte is, hogy a *Kalauz*ban található a kérdéses rész. Az állítás megerősítése végett az összefoglaló végén is megjegyezte: „Ezeket, és az Igazulás tulajdonságait, bévségesen meg-magyaráztuk, és bizonyítottuk a’ *Kalauz*-ban: Azért, hogy ne kétszerezzük munkánkat, azokrúl most többet nem szóllunk [...]”.⁶

A prédikációgyűjteményben szereplő, Únapjára rendelt második prédikáció is szoros filológiai kapcsolatban áll a *Kalauz*zal. Propozíciója után ugyanis a következőket írta Pázmány: „A’ Kalauznak Tizen-eggyedik Könyvében vannak a’ Bizonyságok: mellyeket másodsor it le-írnyia nem szükséges. meg-talállya a’ Kalauzban, a’ ki olvasni akarja.”⁷ Ebből adódóan nem meglepő, hogy a későbbiekben számos nyomtatásban fennmaradt, Oltárszentség-prédikációról derült ki, hogy a *Kalauz* XI. könyve volt a forrása. Mivel a forrásmű, vagyis a *Kalauz* szerkezete jól áttekinthető mind tartalmi, mind pedig az ehhez kapcsolódó tipográfiai szempontból, nagyban megkönnyíthette a kompilátorok munkáját. A későbbi hitszónokok láthatóan messzemenőig ki is használták ezt, bár Pázmány alosztásrendszerét többnyire egyszerűsítették.

Eddigi kutatásaim azt igazolták, hogy a 17–18. századi szerzők közül Berents Keresztély, Berényi István,⁸ Bernárd Pál,⁹ Farkas Lajos,¹⁰ Harsányi István,¹¹ Illyés András,¹² Kelemen Didák,¹³ Orlics Dániel¹⁴ és Tagányi Béla¹⁵ neve alatt megjelent

4 PÁZMÁNY 1636,)(. r.

5 PÁZMÁNY 1636. 909.

6 PÁZMÁNY 1636. 910.

7 PÁZMÁNY 1636. 720.

8 BERÉNYI 1749.

9 BERNÁRD 1735.

10 FARKAS 1795.

11 HARSÁNYI 1792. A neve alatt megjelentetett kiadvány valójában gyűjtemény: címével ellentétben két prédikációt tartalmaz.

12 ILLYÉS 1691.

13 KELEMEN 1721; KELEMEN 1729.

14 [ORLICS] 1742.

15 TAGÁNYI 1724.

prédikációkban egyaránt található Pázmány *Kalauz*ából származó vendégszöveg – és ugyanez elmondható arról a miskolci, minorita kézitről is, melynek szövege (a jegyzetek tanúsága szerint 1792-ben és 1806-ban is) elhangzott. A vizsgált szövegek közül Kelemen Didákhoz kötődően több ízben is megjelent Oltáriszentség-prédikáció: 1721-ben, illetve név nélkül 1727-ben. Ez utóbbi szöveg azonban szó szerint bekerült a Kelemen Didák neve alatt publikált *Buza fejek* című prédikációgyűjtemény egyik darabjaként, mint a nagybőjti negyedik vasárnapra írt prédikáció. Megjegyzendő továbbá, hogy ezek a szövegek Kelemen Didákon kívül Bernárd Pálhoz is kapcsolhatók (akinek neve alatt ugyancsak jelent meg Oltáriszentség-prédikáció): eddigi kutatásaim nyomán joggal vélelmezhető, hogy az ő munkássága közvetítő forrásnak tudható be Pázmány Péter és Kelemen Didák életművét tekintve.

A felsorolt Oltáriszentség-prédikációk időbeli megoszlását tekintve a legkorábbi – vélhetőleg Bernárd Pálé, mely a 17. század 80-as éveiben íródhatott, bár csak 1735-ben jelent meg. A vizsgáltak közül legkésőbbi az 1795-ös, nyomtatásban megjelent Farkas-Lajos beszéd, illetve a korábban keletkezett, de a jegyzés szerint 1806-ban is elhangzott, kéziratoss predikáció (mely a Borsod Abaúj Zemplén Megyei Levéltár gyűjteményében található).

A felsorolt anyagból egyértelműen egy minorita és egy piarista-vonal bontakozik ki. Berents Keresztély, Berényi István, Farkas Lajos, Orlics Dániel és Tagányi Béla kegyesrendiek voltak, Kelemen Didák és a szerzői jegyzést nem tartalmazó kézirat írója minorita. Mindezek természetesen nem változtatnak a Pázmány-szövegeket jellemző jezsuita vonásokon – és az sem mellékes, hogy a Kelemen Didák- (illetve Bernárd Pál-) korpusz lényegében egy személyhez kapcsolódik. A történelmi és egyháztörténeti források tanúsága szerint Bernárd a 17. század végének ismert hitszónoka volt. A rendelkezésre álló források arra engednek következtetni, hogy Kelemen Didák Bernárd Pál hagyatéka alapján készítette saját prédikációit.

A felsoroltak közül Berents Keresztély szövegét eddig még nem elemezte a forráshasználat tekintetében a szakirodalom, holott a piarista szerző is nagy valószínűséggel felhasználta a Kalauz bizonyos részeit. Jól példázza ezt a következő szövegrész is:¹⁶

16 Az egyező részeket félkövér betűtípussal jelöltem.

Pázmány Péter	Berents Keresztély
<p>„Négy-képpen mondhatunk valamit Jelen-lenni:</p> <p>1. Az ö képében, jelében, a' vagy képe-béli emberében.</p> <p>2. Gondolat és elmélkedés-által.</p> <p>3. <i>Effectusa</i>, vagy, cselekedeti-által.</p> <p>4. Igazán, nem csak jel-által; valóban, nem csak gondolkodással ; Természeti-szerént, nem csak cselekedetivel. Az <i>Oo Testamentom</i>nak Aldozatiban, jelen vólt Christus, a' három első mód-szerént, mivelhogy az Aldozatok, Christust jegyzték. a' <i>Sidók</i>-is Christusban-valo hit-által szolgáltaták az áldozatokat, és a' CHRISTUS érdeme-által vóltak üdvösségesek az áldozatok. Az Oltári Szentségben, <i>Vere, realiter, substantialiter</i>; igazán, valóságosan, természeti-szerént jelen vagyon a' Christus teste; noha nem testi és láthato-képpen, hanem, lelki mód-szerént, és láthatatlanúl. Azért, valaki a' külső Jeleket vészi, ezekkel-eggyüt a' Christus testét vérét veszti. Ebben a' <i>Romai Ecclesiának</i> nyomdokát követi az Augustai Confessio, Artic. 10.”¹</p> <p>1 Pázmány 1623. 818. 2 BERENTS 1790. 10.</p>	<p>„Három féleképpen mondattatik valaki egygy azon helyen jelen lenni tulajdontalanúl.</p> <p>Először példában, képben, hasonlatosságban.</p> <p>Másodszor gondolat, akarat, és emlékezet által.</p> <p>Harmadszor tselekedete, hathatósága, és ereje által.</p> <p>Ez az említett három mód nem tulajdon jegyzésben, 's értelemben vett jelenlétre mutat; és hogy illetén módokkal jelen vagyon az Úrnak teste, 's vére az Óltári jelekben, vallyák, 's tanítyák szinte mindnyájan, kik Keresztény nevet viselnek. [...] Vagyon még egygy módgya a' jelenlételnek, melly egyedül valóságos tulajdonképpen-való jelenlétre mutat, melly szerént ott találtatik bizonynyal, állattya szerént, valóságosan.”²</p>

A kiemelt részben jól látszik, hogy Berents a 3 + 1-es szerkezetet és a szóhasználatot is Pázmány nyomán alakította ki saját beszédében.

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kegyesrendiek különös gondot fordítottak az alkalmi beszédek publikálására, Kelemen Didák prédikációi pedig kiemelkedő szerepet kaptak a minorita rendtörténetben – elsősorban közreadójuk boldoggá avatása miatt. Érdemes megjegyezni, hogy míg a piarista szövegekben egy-egy jól körülhatárolható részt kompilált a hitszónok Pázmánytól, a minorita kötődésű beszédek egészére jellemző a nagymértékű és a prédikáció egészére érvényesülő szövegátvétel. Jó példa erre a következő szövegrész is:¹⁷

Pázmány	Kelemen
„Ha Christus csak azt akarta mondani, hogy köz kenyeret ad, mely az ő testének jele; és csak oly könnyű dolog volt a’ mit mondot, mely könnyű egy czégért bornak jelévé tenni: egy szóval ki-vehetett volna minden botránkozást a’ <i>Sidók</i> , és Tanítványok szüvéből [...].” ³	„Ha Christus Urunk csak azt akarta mondani, hogy köz kenyeret ad, mely az ő testének jele, csak szóval ki-vehetett volna minden botránkozást a <i>sídok</i> , és Tanítvánjok szívéből.” ⁴

Ugyanakkor a piarista szövegekben számos olyan rész is található, amelyek kisebb mértékben egyeznek meg a forrásával. Vagyis a piarista prédikációk beszédei a minoritakénál jóval több variációt tartalmaznak. Példa erre a következő szövegrész:

3 PÁZMÁNY 1623. 827–828.

4 KELEMEN 1721. 5–6.

17 Az egyező részeket félkövér betűtípussal jelöltem.

Tagányi Béla	Pázmány Péter	Farkas Lajos
„Mert valaki okossan Testamentomat fundál, szükséges, hogy világos, és nyilván való szókkal fundállyá; mivel egyébiránt a’ homályos szókkal el-rendeltetett Testamentomból inkább zűrzavar, és zenebona zavaroskodik az Atyafiak között, mintsem egyenlenségeknek vége vetetessék. Oly világos szókkal minden czikkellyei az ó Testamentom állapotinak vóltak ki adva, a’ mely csak árnyéka vala az új Testamentomnak .” ⁵	„[...] Christus mint kegyes Atya, halála-előtt testamentumot szerzett az utolsó vacsorán [...]. Tudva vagyon pedig, hogy az okos atya az ő fiai-közt-való békeségre gondot viselvén, a testamentomot, mit szinte a frígy-levelet könnyű és világos szókkal írja. [...] Az ó testamentomban árnyék és homály vólt minden minden rend-tartás: még-is, a környűl-metélésről, az áldozatokról adott törvényeket senki meg sem gondolta [...]. Mint lehetséges tehát, hogy az új testamentom fényességét setétebb igékkel homályosította vólna Christus Úrunk?” ⁶	„[...] a’ Testamentomnak természeti tulajdonsága (...), hogy minden okos , igaz, és az övéit buzgón szerető Testamentom’ szerző az az örökséges böltsen el-intéző akarattyát leg- világosabb és leg egyenesebb értelmű igékkel jelentse ki, (...) mivel másképpen az együgyű és tehetetlen unokáknak nem tsak haszontalan, hanem gyakran ártalmas lenne a’ kétséges Testamentom.” ⁷ „[...] az új Testamentom foglalattyának egyenesebb értelműnek kell lenni, mint az ó Testamentomé vólt; mivel az ó Testamentom árnyék vala , az új Testamentom pedig valóság.” ⁸

5 TAGÁNYI 1724. 6.

6 PÁZMÁNY 1636. 822.

7 FARKAS 1795. 22.

8 FARKAS 1795. 23.

A minorita szerzők művei ezzel szemben jóval nagyobb mértékű és a prédikációik egészét jellemző szövegátvételeket tartalmaztak. Nem véletlen, hogy eljárásuk a korabeli, protestáns szerzők figyelmét is felkeltette.

Helmeczi Komoróczi István református püspök 1741-ben megjelent *Igazság paizsa* című írásának előszavában felháborodásának adott hangot a következő okokból: „[...] két egyházi rendü Személyeket jegyzek meg, kik nyomtatásba Magyar nyelven, az Oltári Szentségről ki botsáttatott Prédikációjok által, arra tzeleznak, hogy el *áltatván tanítóányinkat, magok után vonják*. Tsel. 20:30. Azért is lett, hogy Prédikációjokat ezek között hinteggették. Az *Első, Sz. Ferentz Szerzetiből való Minorita Barát*: ki Bátor Városa piatzán el 3r mondotta Prédikációját, és Nyomtatásba ki adta 1721. edik Esztendőbe: hová maga Nevét fel nem tette, jólehet, az, sokaknál, talám nálam is tudva vagyon; mellyel, mivel maga el halgatott, én is róla halgatok. Másodikat prédikállatta, és nyomtatásba ki botsátotta 1735. ödik esztendőbe Tudós Bernárd Pál. Ugy látzik Prédikációjok meg fontolásából, hogy ezek egy más kezére jádtzottak: mert a' mit az Első rövidebben ellenünk ki-adott, a' Második azt ki szélesétette, és az Elsőnek, szavait, többire, ígéről ígére le irta. Éles elmének jelét találtam ugyan a' Prédikációkba; mind az által a' kettőt egybe vetvén, azonnal gyanúskodtam, hogy vagy az Elsőből irta le a' Második az egy formájú szokat; vagy pedig mind kettő más Tudós Ember munkájából. Nemis tsalatkoztam meg ez gondolatomba. Mert mikor már ez Prédikációkra; nevezetesen a' bővítéssel valóra készítettett Feleletemnek vége felé közelétem volna, jöve kezemhez egy jóakarómtól, ama széles tudományú és nagy elméjő Cardinál Pázmány Péternek Kalaúzos Írása, melynek XI edik Könyvébe, mind két Prédikációnak, többire, minden szavait ígéről ígére fel találtam.”¹⁸

A fentiek ismeretében különösen érdekes Harsányi István egyik prédikációja, amelyről joggal feltételezhetjük, hogy a minorita anyag valamelyikének nyomán készült, mivel szerepelnek benne olyan szövegrészek, amelyek eddigi ismereteink szerint csak a minorita kötődésű szövegekben:¹⁹

18 HELMECZI 1741. 3 r–v.

19 Az egyező részeket félkövér betűtípussal jelöltem.

Bernárd Pál	Kelemen Didák	Harsányi István
„ Szent András életiben olvassuk; hogy azt mondgya vala a' Tyrannusnak: Én a' mindenható Istennek mindennap macula nélkül valo Báránnyal áldozok , a' ki jól lehet fel áldoztatott , és az ő Teste igazán étettetik a' kösségtől, még-is éppen és élevenen meg-marad. ” ⁹	„ Szent András életiben olvassuk; azt mondgya vala a' Tyránnusnak: Én a' mindenható Istennek mindennap macula nélkül valo Báránnyal áldozok , a' ki jól lehet fel áldoztatott , és az ő Teste igazán étettetik a' kösségtől, még is éppen és élevenen meg-marad. ” ¹⁰	„Légyen első szent András Apostol. A' bálvány áldozatra kénszeréttetvén ez a' pogány birótól imigyen felele, a' mint írásban hagyták tanitványi: Én a' mindenható Istennek naponként áldozom a' makula-nélkül-való bárányt , melly midőn igazán meg-áldoztatott , és valóban annak húsa vétetett a' néptől, egészen marad, és elevenen. ” ¹¹

Megjegyzendő, hogy a fenti szövegrész nem szerepel Kelemen Didák 1721-es beszédében (noha az 1729-es szövegében igen). Ismeretesek olyan szövegrészek is, amelyek szerepelnek Kelemen Didák 1721-es és Bernárd Pál 1735-ben megjelent beszédében – és párhuzamba állíthatók Harsányi szövegével:

9 Bernárd 1735. 20–21.

10 Kelemen 1729. 216.

11 Harsányi 1792. 16.

Bernárd Pál	Kelemen Didák	Harsányi István
<p>„Ennek felette Kristus Urunk, mint kegyes Atya halálának előtte, testamentomot szerze az utolsó vacsorán, és az emberi nemzetséggel új frigyet és szövetséget vete. Tudva vagyon pedig, hogy az okos Atya, az ő fiai között való békességre gondot viselvén, a’ testamentomot, mint szinte a’ frigy levelét könyű, tulajdon, és világos szókkal írja [...]. Az ő Testamentomban árnyék, s-homály volt minden rendtartás, még-is a’ környülmételésről, az áldozatokról adot törvényeket senki meg sem gondolta, hogy figurával idegen magyarázattal kel érteni. A’ húsvéti bárányon, vagy környül metélésen senki egyebet nem magyarázot, hanem csak azt, a’ mit a’ szók világossan jegyeztek. Mint lehetséges hát, hogy az új testamentomnak fényességet setétebb igikkel magyarázta volna Kristus Urunk [...].”¹²</p>	<p>„Annak felette Christus Urunk mint kegyes Atja, halálának előtte, testamentumot szerze utolsó vacsorán, és az emberi nemzetséggel új szövetséget, új frigyet vete. tudva vagyon pedig, hogy az okos Atja, az ő fiai közöt való békes-ségre nézve, gondot viselvén, a’ Testamentumot mint szinte a’ frigy levelét tulajdon, és világos szókkal írja [...]. Az ő Testamentumban árnyék, s-homály volt minden rendtartás, még-is a’ környül metélésről, az áldozatokról adot törvényeket senki meg sem gondolta, hogy figurával, idegen magyarázattal kell érteni. Az Húsvéti Bárányon, vagy környül metélésen senki egyebet nem magyarázot, hanem csak azt, a’ mitt a’ szók világoson jedzettek; mint lehetséges tehát, hogy az uj testamentumnak fényességit setétebb igikkel magyarázta volna Christus Urunk?”¹³</p>	<p>„Testamentomot tett a’ halálra siető Jésus mint kegyes Atya, ha tudva, kész akarva olly homályos szókkal tenné testamentomát mellyet épen könnyen több ellenkező értelmeke lehessen magyarázni? Sákramentomot rendelt azon igékkel Urunk, mi dolog volna illy szent felséges titkot metaforás homályba keverni? nem találunk az ó, nem az Uj Testamentom Sakramentomi rendelésiben illy homályt, mért keresnénk hát itt egyedül?”¹⁴</p>

12 BERNÁRD 1735. 8–9.

13 Kelemen 1721. 7–8.

14 Harsányi 1792. 12–13.

A jelzett rész nem ismeretes az 1729-es Kelemen-szövegből. Joggal merül tehát fel, hogy Harsányi elsősorban a Bernárd Pál neve alatt megjelent szövegből dolgozott. Mivel tudjuk azt, hogy ez utóbbi szöveg is jelentős mértékben kompiláció, érdemes összevetni a két beszéd bizonyos részeit a *Kalauzzal*:

Pázmány Péter	Bernárd Pál	Harsányi István
<p>„[...] Christus mint kegyes Atya, halála-előtt testamentumot szerzett az utolsó vacsorán [...]. Tudva vagyton pedig, hogy az okos atya az ő fiai-között-való békeségre gondot viselvén, a testamentomot, mit szinte a frígy-levelet könnyű és világos szókkal írja. [...] Az ő testamentomban árnyék és homály vólt minden minden rendtartás: még-is, a környűlmetelésről, az áldozatokról adott törvényeket senki meg sem gondolta [...]. Mint lehetséges tehát, hogy az új testamentom fényességét setétebb igékkel homályosította vólna Christus Úrunk?”¹⁵</p>	<p>„Ennek felette Kristus Urunk, mint kegyes Atya halálának előtte, testamentomot szerze az utolsó vacsorán, és az emberi nemzetséggel új frigyet és szövetséget vete. Tudva vagyton pedig, hogy az okos Atya, az ő fiai között való békességre gondot viselvén, a' testamentomot, mint szinte a' frigy levelet könnyű, tulajdon, és világos szókkal írja [...]. Az ő Testamentomban árnyék, s-homály vólt minden rendtartás, még-is a' környűlmetelésről, az áldozatokról adot törvényeket senki meg sem gondolta, hogy figurával idegen magyarázattal kel érteni. A' húsvéti bárányon, vagy környűlmetelésen senki egyebet nem magyarázot, hanem csak azt, a' mit a' szók világossan jegyeztek. Mint lehetséges hát, hogy az új testamentomnak fényességet setétebb igikkal magyarázta vólna Kristus Urunk [...]”¹⁶</p>	<p>„Testamentomot tett a' halálra siető Jésus mint kegyes Atya, ha tudva, kész akarva olly homályos szókkal tenné testamentomát melyet épen könnyen több ellenkező értelmekre lehessen magyarázni? Sákramentomot rendelt azon igékkel Urunk, mi dolog volna illy szent felséges titkot metaforás homályba keverni? nem találunk az ő, nem az Uj Testamentom Sákramentomi rendelésiben illy homályt, mért keresnénk hát itt egyedül?”¹⁷</p>

15 PÁZMÁNY 1636. 822.

16 BERNÁRD 1735. 8–9.

17 HARSÁNYI 1792. 12–13.

Ebből adódóan jól látható, hogy Harsányi bizonyos szövegei a kompiláció kompilációjának tekinthetők – ezt nyomtatott forrásokon eddig még nem sikerült igazolni.

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy az Oltáriszentségről szóló, 18. századi prédikációink jelentős mértékben Pázmány Péter Kalauzán alapulnak és számos (például szerzetesi) szöveghagyomány részét képezik. Bizonyos esetekben ez a kompilációs szövegalkotás többlépcsős szöveghagyományára is rávilágítanak.

Irodalom

BERENTS Keresztély

1790 *Úrnapi prédikáció*. Nagykároly.

BERÉNYI István

1749 *Meggyőzhetetlen igazság az oltári szentségben Krisztus jelenlétéről*. Pozsony.

BERNÁRD Pál

1735 *Lelki beszélgetés*. Kassa.

FARKAS Lajos

1795 *Úrnapi beszéd*. Pest.

HARGITTAY Emil

2001 *Pázmány és a kompiláció*. In: HARGITTAY Emil (szerk.) *Pázmány Péter és kora*. Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok 2. PPKE BTK, Piliscsaba, 251–260.

HARSÁNYI István

1792 *Úr napi prédikáció*. Pest, Pozsony.

ILLYÉS András,

1691 *Megrövidített Ige*. I. Nagyszombat.

KELEMEN Didák

1729 *Buza fejek*. Kassa.

KELEMEN Didák

1721 *Úrnapi beszéd*. Pozsony.

HELMECZI KOMORÓCZI István [Melianus GNATERETH]

1741 *Igazság paizsa*. Miaburg [Utrecht].

ORLICS Dániel

1742 *Üdvösségre vezérlő lelki lelki vetekedés*. Győr.

PÁZMÁNY Péter

1636 *A romai anyaszentegyház szokasából minden vasarnapokra es egy-nehany innepekre rendelt evangeliomokrúl predikacziok.* Pozsony.

PÁZMÁNY Péter

1623 *Igassagra vezzerlö Kalavz.* Pozsony.

RÉVÉSZ Imre

1937 *Melianus Gnatereth, Magyar Könyvszemle III.* 250.

TAGÁNYI Béla

1724 *Ur-teste-napi prédikáczió.* Kassa.

TAMÁS Péter

1948 *Telek József élete és műve.* Editiones Mariano Franciscas, 1. Magyar Barát, Budapest.

TRÓCSÁNYI Zoltán

1937 *Melianu s Gnatereth. Magyar Könyvszemle II.* 179.

VALENTINUS RADECIUS AGENDÁJA¹

Legutóbb – 2011-ben a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Kovács Sándor, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Egyháztörténeti Tanszékének tanára tartott előadást a 16–18. századi unitárius úrvacsora-felfogásokról.² Előadásának tanulmány változatában és azóta írt „liturgiai” dolgozatában³ Kovács azt tartotta valószínűnek, hogy az úrvacsora teológiája az unitáriusoknál nem volt egységes a kora újkorban, gyakorlata pedig többször változott a századok során. Ezzel mi teljesen egyetértünk, csupán kiegészítésképpen szeretnénk részletesebben bemutatni Valentinus Radecius (Valentin Radecke) agendáskönyvét (RMNy 1725).

Szerzője, Radecius⁴ (+1632) valamikor a 16. század második felében született Danzigban (Gdańsk), ahol a nyolcvanas évekre már egy olyan viszonylag nagyszámú hívőt megmozgató antitrinitárius gyülekezet jött létre, amely az egyházi élet valamennyi külső és intézményes formájának elvetésében a spiritualistákhoz, Krisztus tiszteletének tagadásában pedig a nonadorantista szentháromság-tagadókhoz állt nagyon közel. Ennek ellenére Radecius a nonadorantisták belső ellenfeleinek, a Krisztust isteni tisztelettel illető sociniánusoknak a központjába, Rakówba került, ahol 1603-ban megismerte és vendégül látta későbbi kollégáját, Göcs Pált, aki Kolozsvár elfoglalása után itt talált menedéket, s aki később a kolozsvári német unitárius eklézsiának ajánlotta Radeciust. Így jöhetett végül Kolozsvárra, ahol 1615-ben püspökké, 1622-ben pedig plébánossá választották. E két tiszttel együttes viselése végképp megerősítette helyzetét, így az 1620-as évek második felében (rendkívül erős külső és belső nyomás alatt) könnyebben tehetett kísérletet egyháza újjászervezésére. Ekkor kezdtek írni több jegyzőkönyvet, 1626-ban egyházi rendtartást állítottak össze, élete végén pedig úgynevezett „formulákat” írt Radecius a keresztelezésről és az „úri szent vacsoráról”. Előbbiről csupán azért tudunk, mert a *Szüükséges utasítások az egyházi rendszabályokhoz* (1629) című iratban utalnak rá, mégpedig így módon: „az embereket eme szertartás céljáról ki kell oktatni, miképp ezt tisztelendő Radeczky püspök ur a keresztelezésről megírt formájában elég helyesen kifejtette.”⁵ A *Szüükséges utasítások* segítségével nemcsak ennek keletkezésének terminus ante quemjét (1629 előtt), hanem agendája keletkezésének terminus post quemjét is meghatározhatjuk.

1 A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

2 Kovács 2013.

3 Kovács 2017.

4 Radecius életrajza szakirodalommal: MOLNÁR 2015.

5 TÓTH 1922. 39.

Mivel e könyvre a *Szükséges utasítások*ban még nem hivatkoztak, 1629 és Radecius halála, 1632 között kellett íródnia.

Ahhoz, hogy e sociniánus hangoltságú és talán önéletrajzi ihletésű munka jelentőségét megérthessük, érdemes hosszabban idézni a már említett 1626-os rendtartás, a *Disciplina Ecclesiastica Radeciana* idevágó dörgejelmondatait: „Mivel a vallási szentségeket, tudniillik az úrvacsorát és keresztséget országszerte, sokak panaszára és az egyszerűbb emberek nem kis megbotránkozására, az utóbbi években szinte egészen elhanyagolták, úgy ítéltük, hogy azokat vissza kell állítani és eklézsiáinkban gyakorolni kell. Erre legfőbb okaink a következők: 1. Mindkét szentség felől tiszta és világos bizonyosságot és parancsolatot ad a Szentírás. 2. Az isteni kegyelem e próbáit és jeleit Isten népe közt némiképpen már Ábrahám ideje óta használták, nem akarjuk tehát, hogy az egyház ezek híjával legyen. 3. Nem akarjuk, hogy az egy igaz Isten és az ő egyszülött Fia, Jézus Krisztus igaz ismeretének folyása e jelek megszüntetése által a gyengébbek között megszakadjon. 4. Nehogy e szentségek fokozatos elhanyagolása következtében az eszeveszett istentelenség úgy fölburjánazzék, hogy a napnál világosabb igazság ellenére afféléket tanítsanak és állítsanak, mintha az újszövetségi iratoknak, e szentségekkel együtt, csupán az apostolok idejében, vagy utánuk egy század leforgásaig kellett volna érvényben lenniük. 5. A tatároktól, törököktől, zsidóktól, szerencsenektől és más igen sok, az evangéliumnak híjában szenvedő néptől, mint valami biztos jegyeknek, e szentségeknek kell minket megkülönböztetniük, amiként az atyák amaz őskorában is Izrael népét más idegen népektől a körülmetélés jelével különböztették meg. 6. A keresztség az újjászületés fürdője, az úrvacsora Krisztus testével és vérével való közösülés. A keresztség megtart, az úrvacsora az Úr halálának emlékét őrzi. Nem is valószínű, hogy Pál oly szigorúan fenyegette volna meg a korinthusbelieket, ha méltatlanul esznek és isznak az Úr asztaláról, hogyha viszont nem találna és hasznos nem volna a keresztyén embernek azokat méltóképpen venni és használni.”⁶ Teljességgel negligálták tehát a papok e szentségeket, ami azzal függhetett össze, hogy az erdélyi antitrinitarizmus legjelentősebb 16. századi gondolkodói szerint gyakorlásuk adiaphoron: aki akarja, megtartja, aki nem, az következmények nélkül feladhatja őket. Szegedi Edit szerint Radecius is adiaphoronná minősítette a két sákramentumot,⁷ ennek azonban adatok sokasága és maga az agendáskönyv is ellentmond.

E könyv, amely egészen pontosan a *Formula administrandi Coenam Dominicam...* címet viseli, Kovács Sándor szavaival élve: „az egységes unitárius úrvacsoratan megalkotására tett kísérlet” volt,⁸ amelyben Radecius nemcsak a belső (nonadorantisták, szombatosok), hanem a külső ellenfeleitől is elhatárolódott. Nyíltan polemizált a transsubstantiatio, azaz az átlényegülés és így a „bálványimádó” katolikusok ellen, majd az ubiquitas és a reálprezencia tanát támadta, amelyet Luther sosem vont kétségbe, végül pedig Kálvinnal vitatkozott, aki a lelki evést „tanította”. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Kálvin maga, aki Lutherrel és Zwinglivel szemben is önálló úrvacsora-tant igyekezett kialakítani, így fogalmazott: „Hamisan hánytorgatják, hogy bármit is tanítunk a lelki evésről, az ellenkezik (mint mondják) a valóságos és tényleges evéssel, holott mi csak a jelenlét módjáról beszélünk. Ami nekik testi, hiszen Krisztust bezárják a kenyérbe, az ne-

6 UZONI FOSZTÓ-KOZMA-KOZMA 2018. 772.

7 SZEGEDI 2011. 296.

8 KOVÁCS 2013. 224.

künk lelki, mert a Lélek titkos ereje a mi Krisztussal való egybekapcsolódásunk köteléke.”⁹) Radecius csak ezek után tért át részletesen a Zwinglitől vett tropikus értelmezésére, mégpedig oly módon, hogy pontosan azokra a szentírási helyekre, empirikus és dogmatikai érvekre hivatkozott, mint a svájci reformátor, annak érdekében, hogy bebizonyítsa, hogy az ‘est’ szó ‘significat’ értelemben is állhat. A *Formula* szövegéből az is kitűnik, hogy a Benito Arias Montanóra, Sebastian Castellióra, Gabriel Bielre, Cornelius Janseniusra, Tomasso de Vio Cajetanra stb. is hivatkozó Radecius főként Zwingli *Commentarius*ából merített, amelyet Tüdős István és Pruzsinszky Pál *Commentarius* vagyis az igaz és a hamis vallás magyarázata címmel fordítottak magyarra.¹⁰ Az ezzel való összevetés után talán azt sem érdekelen hangsúlyozni, hogy Radeciusnál az úrvacsorai elemek mint jelek nem egyszerűen a megváltásra és az üdvösségre mutatnak rá, mint Zwinglinél, hanem arra a szeretetre, amelyekből ezek következnek.

Ami azonban a liturgiai részleteket illeti, a *Formula* „nem ad különösebb eligazítást.”¹¹ Legfeljebb olyasmiket tudunk meg belőle, hogy a ceremónia végbevitele után „az Úristen’ jótéteményeiért mondandó dicséretekkel és hálaadásokkal” hirdetik Jézus halálát, vagy hogy a hívek maguk isznak a pohárból. A konferencián feltett kérdésre, miszerint az unitáriusok az úrvacsora alatt vagy úgy általában térdeltek-e (mint egyes ellenfeleik állítják róluk), kétkedő választ adtam. Bevallom, akkor (pozitív, unitárius forrásból származó adat híján) egyből az egyik legnagyobb jelentőségű antitrinitárius antológia, a *De falsa et vera unius Dei ... cognitione* (1568) idevágó sorai jutottak eszembe: „A mise megtisztítását az énekkel kezdtük, s eltöröltük a trombita és orgona melletti éneklést. Azután helyreállítottuk a két szín alatti kiszolgáltatást, utoljára az oltárokat, ornátusokat, kovásztalan kenyeret, *térdeplőket* és az átlényegülést töröltük el.”¹² (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.) Akkor még nem ismertem azt az 1666. december 18-i számadást, miszerint „Régeni Asztalos János uram csinált az kis templumban két gyöntáros ‘gyantás viaszos festékekkel festett’ fekete táblákat. Item ‘éppen így’ az prédikáló székekben forgó pántra csinált egy széket maga fájából. Item ugyanoda csinált egy *térdeplő széket* is. Item egy gyámol ‘támasztó’ rudat is az prédikáló székre. Item csinált egy ajtót is reá. Ez öt rendbeli munkájától fizettünk fl. 2 d. 10.”¹³ (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.) A térdeplés tehát – legalábbis Kolozsváron – nem lehetett szokatlan gyakorlat, ám azt sűrű homály fedi, hogy mikor (a liturgia mely részei alatt) és pontosan kik ereszkedtek térdre a templomban.

A befejezés felé közeledve leginkább azt hangsúlyoznám, hogy Radecius agendájának története nem sikertörténet. Amint megjelent (1638), terjesztésétől eltiltotta a fejedelem az unitáriusokat: „de coena Domini religiónk szerént való traktátust kinyomtatattván, mikor az püspök akkorbéli fejedelmünknek három exemplárt ‘példányt’ prezentált volna, könyörögván azon őnagyságának, hogy kibocsátani engedné, nemhogy megengedte volna őnagysága, de inkább az

9 KÁLVIN 2014. 449.

10 ZWINGLI 1905.

11 KOVÁCS 2013. 224.

12 PÉTER 2002. 117.

13 A’ Kolozsvári Unitaria Eklézsia’ egyházfiainak számadásai a’ piaci nagytemplom körül lévő boltok, fakamarák és harangozás’ jövedelmeiről 1655-től 1676-ig. B. 218. Lelőhely: Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltára. Jelzet nélkül.

fejérvári káptalonokat hívatván sub poena notae infidelitatis 'hűtlenség vádjá alatt' megtiltotta, hogy ki ne bocsáttassék az az traktátus".¹⁴ Azt is tudjuk, hogy ugyanebben az évben a *Formula* példányait elkobozták, „minthogy vagynak még valami contrarietasok az könyvben”.¹⁵ Nyilván mindez közrejátszott abban, hogy a *Formula* ma valódi ritkaságnak számít, a *Régi magyarországi nyomtatványok* harmadik kötete mindössze két példányát veszi számba. Nem ad azonban teljes képet, ugyanis a kiadvány az Erdélyi Unitárius Egyház Nagykönyvtárában is megtalálható. Létezik magyar fordítása is, ez szisztematikus kutatások során került a kezembe. E fordítás, amelyet Vargyasi Máté Elek unitárius lelkész készített, ma két példányban áll rendelkezésünkre. Az autográf a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárban (jelzete: Mss. 831), egy másolat (Körmöczy Jánosé) pedig a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltárában lelhető fel (jelzete: K. i. 14).

Mindezt figyelembe véve már nem nagyon lepődhetünk meg azon, hogy 1638-ban, amikor az úgynevezett dési komplanációban, azaz egyezségben az unitárius hitelveket erőszakosan korlátozták, nem az agenda, hanem az egyházi rendtartás szerint szabták meg a szentháromság-tagadóknak, hogy hogyan is kell a szentségeket kiszolgáltatniuk. Ekkor elrendelték azt is, hogy „[a]z Úrvacsorában az pohár az communicánsoknak 'úrvacsorát vevő személyeknek' kezében adattassék, magok iganak belőle, mint az Unitária magyar eklézsiában.”¹⁶ Ez egyébként nagy valószínűséggel a szászok ellen irányulhatott, akiknek egyik papjáról feljegyezték, hogy „bevezette, hogy a románok módjára maga tartsa kezében a kelyhet, és babonás szavakat mondatott az úrvacsorát felvevőkkel.”¹⁷

Arra, hogy a komplanáció egységesítette-e az unitárius egyház dogmatikáját és liturgiáját, nemleges választ kell adnunk. Ahogy Keserű Gizella fogalmaz: „a felszínen elfogadott változást most sem követte igazi belső átalakulás.”¹⁸ Mi sem bizonyítja ezt jobban (hogy a témához illő példát hozzak), mint az 1641. évi generális szinódus határozata, miszerint „[a]z mely prédikátorok az Úr vacsorájával nem élnek, úgy büntetessenek, mint Nicolaus Hari fl. 12; az mesterek fél annyival. NB.”¹⁹

14 A fejedelem rezolúciójára az unit. vallásán levők replikája terhelhetéseik előadásával...
Lelőhely: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Jelzete: RegA [96] G. 15.

15 SZILÁGYI 1884. 201–202.

16 KÉNOSI TÓZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 504.

17 KÉNOSI TÓZSÉR–UZONI FOSZTÓ 2009. 504.

18 KESERŰ 2007, 447.

19 Prot. Generale Consistorium. 1629. évtől 1736-ig terjedő jegyzőkönyv. 25. Lelőhelye: A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Jelzet nélkül.

Irodalom

KÁLVIN János

2014 *Institutio Christianae Religionis. A keresztyén vallás rendszere 1559.* Református Egyházi Könyvtár. Új folyam 7/2. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.

KÉNOSI Tózsér János–UZONI FOSZTÓ István

2009 *Az Erdélyi Unitárius Egyház története II. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2.* Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár.

KESERŰ Gizella

2007 Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfesszionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején. In: JANKOVICS József (főszerk.) *„Nem súlyed az emberiség”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára.* MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 429–449.

KOVÁCS Sándor

2013 Unitárius felfogások az úri szent vacsoráról a 16–18. században. Bevezetések és források. In: GÁBOR Csilla, KORONDY Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. Tamás (szerk.) *Nyelv, lelkiesség és regionalitás a közép- és kora újkorban.* Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 214–240.

KOVÁCS Sándor

2017 Az egységesítés „göröngyös útjain”. Adalékok az unitárius istentiszteleti rend 16–19. századi történetéhez. In: KOLUMBÁN Vilmos József (szerk.) *Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 22. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 28–43.

MOLNÁR Dávid

2015 Valentin Radecke. *Keresztény Magvető* 121. 22–39.

PÉTER Lajos (szerk.)

2002 *Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről.* Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 2. Unitárius Egyház, 2002.

SZEGEDI Edit

2011 Valentinus Radecius és az egyházi hagyomány legitimitása. *Keresztény Magvető* 117. 287–296.

SZILÁGYI Sándor (szerk.)

- 1884 *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel.* Magyar Történelmi Emlékek. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest.

TÓTH György (szerk.)

- 1922 *Az unitárius egyház rendszabályai 1626–1850.* Az Unitárius Egyház Törvényeinek Gyűjteménye III. „Minerva” Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Cluj-Kolozsvár.

UZONI FOSZTÓ István–KOZMA Mihály–KOZMA János

- 2018 *Az Erdélyi Unitárius Egyház története III/I.* Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/3/1. Magyar Unitárius Egyház, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Kolozsvár.

ZWINGLI, Ulrik

- 1905 *Commentarius vagyis az igaz és a hamis vallás magyarázata.* A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest.

AZ EUCHARISZTIA ÉS A BŰN A NÉPI VALLÁSOSSÁGBAN

A hit a népi vallásosságban

A népi vallásosság-kutatásban gyakran szoktuk idézni azt a megállapítást miszerint a „nép”¹ „istenhite nem elvont, elméleti »elgondolás« csupán, hanem a gyakorlatból leszűrt és az egész életet átsugárzó valóság. Isten (...) nem távoli lény, hanem a mindenütt jelenlévő és mindent gondviselő Atya”.² Egy-egy közösség vallásgyakorlatának mélyrehatóbb vizsgálata esetén a jelenség, természetesen bonyolultabbnak mutatja magát, és még összetettebbnek látjuk akkor, ha a kérdést az egyéni vallásosság szintjén is figyelemmel kísérjük. Az egyéni hitre jellemző módon a „nép” istenhitében is megfigyelhető az, hogy időnként megváltozik a hit súlypontja. Megfigyelhető az is, hogy a hit nem egy tartós lelkiállapot és nem is egy komplex, szilárd ideológia, ami implicite magába hordozza a hit legalapvetőbb lelki „gyümölcseit”: a remény, a bizalom erényét, vagy éppen az istenfélelmet. A vallásosság külső, formai megnyilvánulása terén végbemenő változások mértékétől, jellegétől, intenzitásától függetlenül vagy adott esetben azokkal valamelyest összefüggően, a hit élethosszig tartó „út”-nak mutatkozik. A bizalom, a remény, a félelem pedig mintegy válaszlépések „Isten gondviselésére” vagy éppen „hallgatására”, és ezt a feszültséget hordozza maga a hit. A hosszú évek óta tartó megfigyelések alapján úgy tűnik, a hit (másfelől): párbeszéd, a hívő és Isten párbeszéde, aminek a tartalma a kutató számára természetesen a hívő perspektívájából és elbeszéléseiből ismerhető meg. Adjuk magát a kérdés, hogy vajon ebben a párbeszédben mi lehet a szerepe a teológiai értelemben egyszerre elvont és valós „valóság”-ként meghatározott Oltáriszentségnek? Az egyház tanítása szerint: „Isten, nem csupán mindenütt jelenvaló (...), hanem mint éltető Szentlélek, mint tápláló Oltáriszentség is köztünk van, s mindannyian személyesen (...) járulunk hozzá s egyesülünk vele.”³ Az áldozás személyes egyesülés az elvonttal és a valósággal, hangsúlyozza tehát az egyház. De vajon ez a tanítás visszatükröződik-e a népi vallásosságban? Mit jelent az áldozás a „nép”, az egyén vallásosságában, hitében? A kérdés további fejtegetéséhez célszerűnek tűnik megerősíteni s így rögzíteni a fentiekben említetteket, hogy ti. a hit, egyfelől élethosszig tartó „út”, másfelől párbeszéd, és ebben az „utazásban” illetőleg „kapcsolatban” az Oltáriszentség – ahogyan reményeink szerint a dolgozat folyamán körvonalazódni fog – a természetfeletti fél, azaz Isten szimbóluma, „nyelve”, „eszköze”, ami a hívő hitében a hitet és a küzdelmet megújító erő formájában válik „tapasztalhatóvá” majd ki-

1 Dolgozatomban a „nép” kifejezés alatt a kutatott közösséget, jelesül a moldvai Magyarfalú közösséget értem, a „népi vallásosság” alatt pedig a római katolikus vallást a közösség gyakorlatában.

2 ERŐSS 1998. 138.

3 ERŐSS 1998. 156.

fejezhetővé. Az elemzésben felhasznált néprajzi adatokat Moldova magyar nyelvű katolikus közösségeinek vallásosságából merítettem. A magyar népi vallásosság egészéhez kapcsolódó tágabb összefüggések, párhuzamok megfogalmazására csak olyan esetekben keríthettem sort, ahol a kutatástörténet, azaz a szakirodalom erre lehetőséget nyújtott, adatot szolgáltat.

Az Eucharisztia kettőssége: beavatás és kiengesztelődés

A vallásgyakorlat szempontjából meghatározó, hogy az Eucharisztia a „beavatás szentsége”,⁴ a hatályos egyházjog szerint pedig az elsőáldozást meg kell előznie az elsőgyónásnak.⁵ Az Eucharisztia másfelől a bűnbánat, „az Istennel és az egyházzal való kiengesztelődés szentsége”.⁶ A két szentség (ti.: beavatás/kereszttség és bűnbánat/gyónás) összefüggése, és ennek az összefüggésnek a problematikája önálló jelenséggént jelenik meg, s mint ilyen, külön figyelmet érdemel. Ezt azért érdemes ezen a helyen megemlíteni, mert arra mutat rá, hogy a vallási szocializáció folyamatában az Oltáriszentséggel való első találkozás egybeesik, sőt: együtt jár a bűn és a bűnbánat szentségének a felvételével, később rendszeres igénybevételével.⁷ Az időskori lelkigondozásban az Oltáriszentség és a gyónás mellett a betegek kenete, azaz egy harmadik szentség is megjelenik.⁸ Az Eucharisztia tehát egyfelől egymagában is kettős „összetételű” (kiengesztelődés és egyesülés), másfelől együtt jár a gyónás szentségével. A kutatás során megfigyelhető volt, hogy ez a kettősség olyan alapélmény, amely a későbbiekben meghatározó lesz az Oltáriszentséghez való személyes viszony(ulás)ban. Mi több, úgy tűnik, az Eucharisztia egyik eleme, nevezetesen a bűnbánat és a kiengesztelődés jóval nagyobb szerepet kap a szentség egyéb „vonásaival” szemben (pl.: „Istennel való egyesülés”, lelki táplálék stb.). Ennek a jelenségnek a fontosságára az elsőpéntek⁹ szokása terén végzett vizsgálódás során figyelhettem fel. Az egyházi (és a helyi)

4 L. Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció Direktórium. A népi vallásosságról és a liturgiáról. Vatikán, 2001. december 17. In: „Hetény János atya könyvtárából Sopron” hagyatékból származó irat.

5 L. a Magyar Katolikus Lexikon „elsőáldozás” szócikkben foglaltak: „A hatályos egyházjog szerint gyermekek elsőáldozáshoz bocsátása csak akkor megengedett, ha: 1. gondos felkészítésben részesültek; 2. kellő ismerettel rendelkeznek; 3. képességük szerint felfogják Krisztus misztériumát, s az Úr testét hittel és áhítattal tudják magukhoz venni; 4. előzőleg szentségi gyónáshoz járultak (913.k. 1.§, 914. k.)”; kivétel: „a felnőtt korban megkeresztelkedő ember [aki] a kereszttség után gyónás nélkül rögtön szentáldozáshoz járulhat”. ERDŐ 1997. 72.

6 DOLHAI 2002. 180. KEK 1995. (1322–1419. ill. 1422–1498. pontszámok).

7 Érdekességgént megemlítené, hogy a bűnbánat és az Úrvacsora a reformáció kezdete óta szorosan összetartozik. DOLHAI 2002. 179.

8 Vö.: TÁNCZOS 2001. 61.

9 Lényege: a hónap első pénteki napján elvégzett szentgyónás és szentáldozás. Ismereteink szerint az „elsőpéntek” szokása a felvilágosodás korában erősödött meg, illetve vált a népi vallásosság konstans elemévé, némiképp ellensúlyozva a racionalizmus egyházra gyakorolt hatását. L. Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció Direktórium. A népi vallásosságról és a liturgiáról. Vatikán, 2001. december 17. In: „Hetény János atya könyvtárából Sopron” hagyatékból származó irat.

közösségbe bevezető valamint az egyházból kivezető életszakaszban állók, azaz a gyermekek valamint a (halálos) betegek és/vagy idősek életében az elsőpéntek rendkívül meghatározó vallási gyakorlat. Ám ebben az esetben is azt látjuk, hogy a hangsúly a gyónáson, a lelki megtisztuláson van, ami egyszersmind az áldozás, a találkozás feltétele is. Az elsőpéntek a gyermekek esetében a jó és a rossz mind jobb megkülönböztetésének a képességét valamint a bűntudat készségének a kialakítását is szolgálja, az idősek és/vagy betegek esetében pedig a halál utáni üdvözüléshez szükséges megtisztulás, Istennel való kiengesztelődés eszköze – mindezek ismételt megélése, gyakorlása.

Az elsőpéntek jelentőségét, szerteágazó hatását egyetlen, ám az egyéni vallásosságban érvényesülő prioritásokat jól tükröző példát hozok fel. Egy hetvenkilenc éves magyarfalusi asszony azért nem vett részt lánya polgári esküvőjén, amit a településtől mintegy 40 km távolságra fekvő mezővárosban rendeztek meg, mert az eseményt megelőző napon, azaz pénteki napon tudták volna elszállítani a helyszínre, amikor azonban a gyónását szokta elvégezni az otthonába látogató helyi plébánosnál. Minthogy gyermekei nem tudták biztosítani számára azt, hogy az ortodox többségű településen elvégezheti szokásos, hó eleji gyónását, a családi eseményről való távolmaradást választotta. Természetesen légyegesek az eset (további) körülményei is. A szóban forgó nő a nagy távolság és súlyos lábbetegségei miatt évek óta nem vesz részt a vas- és ünnepnapra miséken. A helyi közösségi morál felett őrködő „falú szája”, megtette volna a maga megjegyzését, amiben, az adatközlőt idézve, minden bizonnyal azt kifogásolta volna, hogy „milyen beteg az, aki Rekecsénybe elvitetni magát, de a falu templomáig nem győz el?” A kritika természetesen így sem maradt el, az asszony „visszahallotta”, hogy egyesek szerint szívetlen anyaként viselkedett. A körülményekhez tartozik az is, hogy a lány másodízben lépett házasságra, miután az első, egyházilag is megkötött házasságából életveszélyes állapotban kiszabadult. A helyi normák értelmében ez a helyzet önmagában is kétes, az anya távolmaradása így értelmezhető úgy is, hogy nem helyesli lánya döntését, ámde tiszteletben tarja a helyi normákat. A szociokulturális háttér további ismertetése nem szükséges, és a dolgozat konkrét témájától is messzire vezetne. A példával azt kívántam illusztrálni, hogy a mégoly összetett körülmények közepette is, az egyén életében adódik, adódhat olyan helyzet, amikor mind a közösségi normát mind pedig a személyes vágyat hátrébe szorítja az üdvösség kérdése, a halál utáni sors, ami ebben a konkrét esetben szoros összefüggésben áll az Oltáriszentséggel. Ezt a megállapítást számos, a fentihez hasonló, sok esetben markánsabb eset ismeretében fogalmaztam meg.

Katekizmus, mise, bűn

Az Eucharisztia és a bűn viszonyának összetettségét fokozza, másfelől azonban érthetővé teszi az, hogy a római katolikus katekizmus, Eucharisziáról szóló tanításában – amit a papság a felnőtt katekéziseken, a prédikációk során rendszeresen idéz is – szintén nagy jelentőséget kap az Oltáriszentség bűn elleni küzdelemben betöltött szerepe.¹⁰ Végül, ami talán a leglényegesebb: a szertartást, amely kere-

10 Néhány fontos eleme: „a szentáldozás elválaszt bennünket a bűntől”; „eltörli az áldozó bocsánatos bűneit”; „megőríz a súlyos bűnöktől”; „nem feladata a halálos bűnök megbocsátása, ez utóbbi a bűnbocsánat szentségre tartozik”; „az a sajátosság, hogy azok

tében a kiengesztelődés és a jelképes egyesülés bekövetkezhet, azaz a szentmisét magát is gazdagon átszővi a bűnös emberi mivolt megvallása és az Istennel való kiengesztelődés vágya, ennek a szándéknak a kifejezése.¹¹ A népi vallásosságban a vásár- és ünnepnapra misén való részvétel hangsúlyosan, mint isteni parancs, egyházi törvény teljesítése jelenik meg. A mise, mint az Istennel való kiengesztelődés „közege”, és a kiengesztelődés pontosabb jelentéstartalmának a feltárása a kutatás előtt álló feladat.

„Misére kell menjünk, met így van leadva az Istentől. De ne menj csak úgy, din obligație (kötelességből), hanem cu constiință, hogy Dumnezeu să ne ierte greșelile și păcatele (abból a megfontolásból is, hogy Isten megbocsátja hibáinkat, vétkeiket”. (B. B., 58 éves nő, Magyarfalu.)

Az Oltáriszentséghez való személyes viszonyulásban nem csak az alapok szintjén, de a tágabb kontextus tekintetében is meghatározó a bűn. Az is látható, hogy mind az alap, mind pedig a kontextus a hivatalos vallás szerves része, a bűn meghatározó szerepe tehát nem tekinthető a népi vallásosság irányából érkező népi „elhajlásnak”, „hangsúlynak”.¹²

Bűn, bűnösség, bűntudat

A népi és a hivatalos vallásosság „útjai” itt valamelyest mégis elágazni látszanak, ugyanis a bűnről, bűnösségről és megbocsátásról valamint az Oltáriszentség hatásairól, a bűn és a szentség kölcsönhatásáról vallott teológiai és népi nézetek között különbség mutatkozik, úgy is, hogy tudjuk, mind a teológusok, mint pedig a valósággyakorlók körében tapasztalatok és értelmezések sokfélesége figyelhető meg.

Egyházi körökben gyakran idézik XII. Piusz pápa az Amerikai Egyesült Államok bostoni nemzeti katekétikai kongresszusához intézet rádiós üzenetét,¹³ miszerint „e század bűne a bűntudat elvesztése”. A pápa beszédében a többi között az a lényeges meglátás is megfogalmazást nyert, hogy a bűn iránti érzék elvesztése az Isten iránti érzék eltompulásának természetesen következmenye.¹⁴ XII. Piusz 1946-os szavai természetesen térhez, időhöz kötöttek, és talán bizonyos ideológiákra vonatkozóan értelmezendők. Az is feltételezhető, hogy a katolikus világ keleti periferiáján élő moldvai katolikus közösségek hitére, erkölcsiségére

szentsége, akik az egyházzal teljes közösségben vannak”; „a bűnbánat szentsége is, az Istennel és az egyházzal való kiengesztelődés szentsége”. KEK 1995. (1322–1419. ill. 1422–1498. pontszámok). A bűn elleni küzdelem mellett a katekizmus azt is megfogalmazza, hogy az Eucharisztia „természetfeletti kenyér”, „hálaadás és áldozás”, „találkozás”. KEK 1995. (1322–1419. ill. 1422–1498. pontszámok). Vö.: DOLHAI 2002. 179–180.

11 Az egyház tanítása szerint „a szentmiseáldozat Krisztus megváltó szenvedését jeleníti meg, a szentmisében Krisztus maga van jelen, mint a »kiengesztelődésünk áldozata« – a szentmise áldozati jellegéből is következik az Eucharisztia bűnbocsátó hatása”. DOLHAI 2002. 175.

12 Azaz: az Eucharisztia, mint szentség valamint „a” kultusz, azaz a mise is az egyház hivatalos, központi rítusa.

13 A beszéd 1946. október 26-án hangzott el.

14 In: HOLLÓ László: Gyón(j)unk-e még a 21. században is? Forrás: https://www.szepi.hu/irodalom/kedvenc/kc_055.html Letöltés időpontja: 2019. 12. 05.

maradéktalanul nem vonatkoztathatóak, hiszen itt éppen a fenti állítással ellentétes állapotot követhetünk figyelemmel.

Bár az áldozásban megjelenik a vágyakozás a Jézussal való lelki találkozásra, a hívek, önmagukról alkotott bűnös önképe szinte ellehetetleníti, de legalábbis megnehezíti ennek bekövetkeztét, lévén, hogy nem tartják „méltónak” magukat a szentség vételére, az Isten „fogadására”. A találkozás, a természetfeletti élmény, mint szavakkal nehezen leírható történet jelenik meg, ami a leggyakrabban a hitben és küzdelemben való kitartáshoz szükséges isteni erő – mint ajándék – vételét jelenti. Az Oltáriszentség, ahogyan a katekizmusból és az áldozás alatt elhangzó énekszövegekből az ismert: „égi kenyér” /păine cerească, „lelki táplálék” /hrana sufletului.¹⁵ Ezek alapján elmondható, hogy a szentség két legfontosabb vonása a kiengesztelődés és a (lelki) táplálkozás.

A kérdés kapcsán még egy jelenségre szükséges utalni. Az áldozást megelőző és kísérő lelki állapotot, mintegy az említett bűnös önkép következményeként „félelem” és az Istennel szemben megélt „szégyen” jellemzi. Az Istennel való találkozás, egyesülés vágyát félelem és szégyen övezi. Mi rejtőzhet e ellentmondásosság mögött? A kérdés a „nép” istenképéhez és bűnről alkotott elképzeléseihez vezet, amire itt nem térhetünk ki részletesebben.¹⁶ A súlyos bűnök meggyónásának kötelezettségét a Trienti zsinat (1545–63.) mondja ki. Ugyanez a zsinat elismerte, illetve megfogalmazta azt is, hogy az Eucharisztia eltörli a „mindennapi” bűnöket.¹⁷ A zsinati atyák az Eucharisztia „tisztító” hatását az evangéliumokban foglaltak szerint értelmezték: „ez az vérem (...) kiontok a bűnök bocsánatára” (Mt 26,28). Érdekességgént jegyzem meg, Krisztus „szent vérének” a tiszteletéről nem tudok beszámolni, mintahogyan két szín alatt áldozott személlyel sem találkoztam Moldvában. Az Eucharisztia, mint „orvosság, amely kigyógyít – ahogy a zsinat fogalmazott – a mindennapi vétkekből és megőriz bennünket a halálos bűnöktől” már ismert tanítás az általam vizsgálta közösségben is.¹⁸ Látjuk azonban, hogy a gyógyulás ebben a kontextusban is spirituális (meg)tisztulást jelent. Ennek azért nagy a jelentősége, mert a népi vallásosságban azt találjuk, hogy a bűnös lélekkel, más szóval: a méltatlanul vett szentség „hatástalan”, súlyosabb esetben büntetéssel súlyt.¹⁹ Példák sokasága hozható fel ennek az elgondolásnak az illusztrálására.

15 Részlet a napjainkban használt jászvárási egyházmegyei katekizmusból: „*Mi az Oltáriszentség?* Az Oltáriszentség Jézus Krisztus valóságos testét és vérért tartalmazza, kenyér és bor színében, lelki táplálkozásukra. *Miért rendelte Jézus Krisztus az Oltáriszentséget?* Jézus azért rendelte számunkra az Oltáriszentséget, hogy a szentmisében feláldozza magát értünk; hogy a szentáldozásban lelki táplálékunk legyen”. In: Micul catehism. Pregătire la prima sfântă Împărtășanie și la sfântul Mir [Kis katekizmus. Útmutató az elsőáldozáshoz és a bérmláshoz való felkészülésre]. <http://www.ercis.ro/cateheza/copii.asp?cap=3> Letöltés időpontja: 2019. október 7. A román nyelvű szöveget a tanulmány szerzője fordította magyar nyelvre.

16 Az istenképpel egy korábbi tanulmányban foglalkoztam. L. IANCU 2019. 139–156.

17 Ami bátorítás volt azoknak számára, „akik nem mernek gyónás nélkül áldozni, bár súlyos bűnük nincs”. DOLHAI 2002. 174.

18 „Eltörli a bocsánatos bűnöket és segít a bűnök elleni küzdelemben”. DOLHAI 2002. 178.

19 „*Milyen bünt követ el az, aki halálos bűnnel áldozik?* Aki annak tudatában járul áldozáshoz, hogy halálos bűne van a szentségtörés vétékét követi el”. In: Micul catehism Pregătire

„Eccer vótunk a búsu közbe. Edzs ember lusta vót, s szentséget akart venni, de hátraesett. Hátraesett! Nem vót arra méltó, hodzs szentséget vedzszen. Másodíkszor... edzsnek szemlátra... felszötött az arcára a szentség.” (Lujzikalagori adat.)²⁰

„Még apám mondotta, hodzs a pap edzsnek adta a szentséget, s mikor tette bé a szájába, a nyelvire, a szentség kiszökött, s felszökött a vállára. Az embernek. Bűnös vót. Nem tudta bévenni a szentséget. S akkor azt mondta a pap, hodzs meg kell dzsonjék hétszer, hodzs birjék áldozni. Somlyón vót ez es.” (Lujzikalagori adat.)²¹

A szentség vételét és hatását kísérő ambivalencia összefügg azzal a kérdéssel – amire Madar Ilona már 1984-ben rámutatott – hogy a „nép”, (az ember) nem feltétlenül tud, mer vagy akar vállalkozni a bűnök szelektálására aszerint, hogy melyik bűn milyen szentséggel orvosolható. A szerző erről a következőket írja: „Az emberek képzetében – teljesen függetlenül attól, hogy melyik vallás követői – összezavarodik a bűnöktől való szabadulás, amelyet gyónás-áldozás, illetve úrvacsoravétel előtti bűnbánás, és feloldozás ad.”²²

A bűn és a vétek

Az egyén illetén hozzáállása a katolikus vallásosságban természetes magatartás, hiszen a bűnök megbocsátása és a gyónás szorosan összekapcsolódik. A pap közvetítő szerepe, azaz a feloldozás a moldvai katolikus közösségek vallásosságában különösen is hangsúlyos. A bűn jelenségkörének van azonban egy olyan sajátossága, amiről kevés szó esik. A népi vallásosságban a bűn és a vétek között különbség mutatkozik. A kérdést leegyszerűsítve, úgy tűnik, a bűn voltaképpen az áteredő bűn, az ősbűn szinonim fogalma, ami a megromlott emberi természetben hajlanként öröklődik. Ezen kívül – érdekes módon – a bűn, mint fogalom, elsősorban a szekuláris törvények megsértése kapcsán használt.²³

„Isti lebetegedett, s mikor látta, hogy a hazugsággal nem menen jóra, a recunoscute (bevallotta), hogy bűnös. (Ti.: a férfi tagadta, hogy részese volt egy bűncselekménynek, majd amikor megbetegedett, félelmében bevallotta tettét.)

„Ingemet szidott (ti. a pap), hogy a gyermekeim élnek úgy, nem házasodnak meg. Hát, mondom, én vagyok a bűnös (itt: felelős)? Vannak gyermekeik, válasszam el őket, hogy éljenek, mint a kutyák, ki hol éri?”

la prima sfântă Împărtășanie și la sfântul Mir. [Kis katekizmus. Útmutató az elsőáldozáshoz és a bérnálásához való felkészülésre.] <http://www.ercis.ro/cateheza/copii.asp?cap=3> Letöltés időpontja: 2019. október 7. A román nyelvű szöveget a tanulmány szerzője fordította magyar nyelvre.

²⁰ TÁNCZOS 2016. 128.

²¹ TÁNCZOS 2016. 129.

²² MADAR 1984. 661.

²³ Az etimológiai szótárban a következők olvashatók a vétekről: „bűnt, hibát követ el”: vét az Isten ellen, vét a szabályok ellen; ’ártalmat, kárt okoz’: a légynek sem vét; ’keligekítővel> elhibáz’: elvétette a lépést. Származékai: vétek, vétség, vétkes, vétkezik, vétlen. Ismeretlen eredetű szó”. Magyar etimológiai szótár V. Forrás: www.arcanum.hu

„Most hallom a tévébe, hogy most büntetik (ti.: vonják felelősségre) azokat, akik elkezdtek '89-be a revolúciát (forradalmat).”²⁴

Az ősbűn következménye az emberi tökéletlenség, a tökéletlenség következménye az eltévelyedés, az ti., hogy az ember a mindennapokban elvét dolgokat: eltéveszt, elront, elhibázik, azaz: vét a – szakrális és a profán – rend ellen. Nézzünk néhány népi (tk. köznyelvi) megfogalmazást ennek illusztrálására: „elvékeztem”; „vétekbe estem”; „vétkeződnek”; „vétekbe élnek”; „vétek úgy élni”; „vétecske”; „nagy vétek”; „ki mit vétett: megtetszik” (ti. a tett kiderül);²⁵ „féltünk a vétektől” (ti. annak elkövetésétől); „kell őrizkedni a vétektől” stb. Képletesen úgy is fogalmazhatnánk: a bűn főnév, a vétek az ige. Ebből a szempontból úgy tűnik, a gyónáshoz kötött bűnlajstrom valójában vétek-lajstrom.²⁶ Az Oltáriszentség-vétele szempontjából a bűn–vétek distinkciónak azért van jelentősége, mert arra figyelmeztet, hogy az áldozás elsősorban a kiengesztelődésben játszik szerepet. A bűnre való hajlam megmarad, a vétkek a feláldozás és a bűnbánat keretében letöröltetnek.

Tabuvétkek

A társadalmi normarendszerekben, a népi kultúrában és vallásosságban vannak olyan vétkek is, amelyek elkövetésével nem az erkölcs, nem az egyházjog, nem a polgári törvénykönyv sérül, hanem a helyi tradíció. Ezek a vétkek nem hangzanak el a gyónások során, sőt: nem hangozhatnak el, hiszen olyan cselekedetek, amelyek valamiképpen a keresztény valláson és kultúrán kívül esnek, avagy éppenséggel azok által elítéltettek. Ismeretes, hogy a természeti vallásokban a hiedelem-tabuk megszegése „vétség a mágikus erők, tabuk, vagy a közösségi berendezkedés ellen”.²⁷ A néprajzkutatásból tudjuk, hogy a magyar néphitben is jól ismert jelenségről van szó.²⁸ Az irányultságukat tekintve egymástól különböző típusú vétkek²⁹ egyaránt valamiféle rend elleni engedetlenségben öltenek testet.³⁰ Néhány tabuvétke: „vétek kihányd a ganyét a halottasházba”; „vétek megöld a házikigyót/kecskebékát”; „vétek kenyeret süss pénteken” stb. Adódik a kérdés, hogy vajon a vétek – ebben a kontextusban – több-e egy – egyébként ismeretlen eredetű³¹ – a magyar nyelvben használt kifejezésnél, ami adott esetben helyettesíthető más, erkölcsileg semleges fogalommal, hiszen a tabuvétkeknek nincsen közvetlen hatása, következménye az istenkapcsolatra s így a hívő üdvözülésének kérdésére sem. Az isteni törvények és az emberi szokások viszonya (lehet) itt a kérdés, ám ha alaposabban szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a szálak összeérnek. Összeérnek olyan értelemben, hogy a hagyomány mindkét

24 Magyarfaluból idézett példák.

25 Ti.: a túlvilági ítéleten válik láthatóvá az, hogy az ember, életben valójában milyen volt.

26 Evangéliumi párhuzamok: „Atyám (...) vétkeztem az ég ellen és teellened” (Lk 15,18); „Bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek” (Mt 6,12) stb.

27 GÁL 1993. 120–135.

28 L. például: Pócs 1983.

29 Ti.: Isten törvénye ellen és a tradíció ellen irányuló.

30 GÁL 1993. 120–135.

31 L. a Magyar etimológiai szótár „vét” címszavában foglaltakat.

vétéktípust egyazon Istennel hozza összefüggésbe. Gyűjtéseink során gyakran tapasztaljuk, hogy rendre elhangzanak a hagyományok, a szokások tiszteletére, megtartására vonatkozó isteni vagy természetfeletti eredetű „érvek”. Például: „Úgy van leadva az Istentől”, „Úgy van elrendelve az Istentől” stb. megállapításokat halljuk olyan esetekben is, amikor adatközlőink a helyi tradíciót, a szokás-jogot magyarázzák vagy védik meg. A tabuk és a törvények összekapcsolódnak olyan értelemben is, hogy a nem bibliai és/vagy nem-keresztény eredetű vétkek következménye adott esetben vallási, erkölcsi tekintetben is bűnnek minősülhet.³² Az emberi szokások és az isteni törvények összeérésének vagyunk tehát a tanúi, ahol az Oltáriszentség az a pont, ahol a tradíció révén felfele törekvő ember és a törvényei révén leszálló Isten találkozása és egymással való újbóli és ismételt kiengesztelődése végbemehet – azaz: az áldozás az egyén hitében lezajló megtisztulás és az újrakezdés „eseménye”.

Összegzés

A népi vallásosságban az Oltáriszentség valamint szűkebben a bűnbánat szentsége, tágabban maga a bűn szorosan összekapcsolódik, a kérdés kutatása tehát fontos vallásetnológiai kérdés. A szentségek összefonódása az egyházi hitoktatás és a vallási szocializáció következtében korán, már gyermekkorban kialakul és a vallási élet meghatározó vonása lesz a későbbiekben is. A bűn jelentőségére egyfelől, másfelől az áldozáshoz nélkülözhetetlen megbocsátásra és lelki tisztaság szükségességére az egyház szertartások (liturgia), szentségek (gyónás, betegek kenete) és tanítások (katekizmus) révén rendre emlékezteti híveit. A bűn meghatározó szerepére hatással van a bűnösség tudat, ami a moldvai magyar katolikus közösségek önképére és istenhitére különösen is jellemző, ez az oka annak, hogy dolgozatomban részletesebben is foglalkoztam a bűn, a vétkek és a vétkefajták jelentőségével. Rézben a bűnös önkép következménye, hogy az Oltáriszentség hatása, „lelki gyümölcse” elsősorban az Istennel való kiengesztelődés, azaz a lelki megtisztulás. A kettős természetű – valóságos/fizikai „tárgy” ámde természetfeletti attribútumokkal felruházott Eucharisztia – alkalmas annak a kettőségnek a megjelenítésére („egészen elvont, egészen valóságos”; „már igen, még nem”), ami valamiképpen a keresztény hitet egészében jellemzi.

32 Például a „szemmelverés”/igézés esete. Az, aki elmulasztja a háromszori szimbolikus „köpést” a megcsodált tárgyra vagy személyre, tk. rosszat kíván embertársának. Erkölcsi szempontból az igézés az irigységnek felel meg. A megigézett állat elpusztulhat, a megigézett ember megbetegedhet.

Irodalom

DOLHAI Lajos

2002 A szentáldozás bűnbocsátó hatása. *Vigília* 3. 174–180.

ERDŐ Péter

1997 Elsőáldozás. *Magyar Katolikus Lexikon*. III. Szent István Társulat, Budapest, 72.

ERŐSS Alfréd

1998 *Lelkipásztori néprajz*. Gloria, Gyulafehérvár.

GÁL Ferenc

1993 Bűn. *Magyar Katolikus Lexikon*. II. Szent István Társulat, Budapest, 1993. 120–135.

IANCU Laura

2019 A 99%-os bizonyosság. Az istenkép és kontextusa a népi vallásosságban. In: JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 139–156.

KEK

1995 *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Budapest, Szent István Társulat.

MADAR Ilona

1984 Adatok a Kál-völgyi falvak vallási szokásainak és erkölcsének változásához. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. Veszprém, 659–674.

Pócs Éva

1983 Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* XCIV. 2. 177–206.

TÁNCZOS Vilmos

2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok*. Archetipikus szimbolizáció és élettér. Püski Kiadó, Budapest.

2016 *Csíksomlyó a népi vallásosságban*. Nap Kiadó, Budapest.

Kézirat

Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció Direktóriuma. A népi vallásosságról és a liturgiáról. Vatikán, 2001. december 17. „Hetény János atya könyvtárából Sopron” hagyatékából származó irat.

„A SZENT MISEÁLDOZATNAK MATERIÁJA...” AZ OSTYASÜTÉS ÉS ESZKÖZEI

Az 1920-as, 30-as években megtartott magyarországi egyházmegyei zsinatok mind-egyikén¹ szerepelt az eucharisztia anyagának, a bor és ostya beszerzésének, készítésének kérdése. E zsinati határozatok ismét rögzítették – a már évszázadok óta kötelező előírást, amely szerint – „A szentmise áldozathoz tiszta búzalisztból frissen sütött ostya [és valódi, tiszta szőlőből préselt bor használandó], mert Krisztus intézkedése szerint csak ez lehet az Oltáriszentség anyaga.” Ugyanakkor az addig meghatározott javadalomért ostyát sütő kántorokat, sekrestyéseket stb. eltiltották illetlen tevékenységüktől.

Az 1921. évi váci zsinat 75 § 1. pontja szerint: „Az ostya sütése ezentúl nem fogja a kántorok, vagy harangozók kötelezettségét képezni, akik ezen a címen élvezett javadalmazásukat sem fogják tovább húzni, hanem vagy a plébános gondoskodjék arról, hogy az ostya az ő házában és az ő felügyelete alatt süttessék, vagy pedig valamely zárdából szerezzé be a szükséges ostyát.”² Az 1924-es székesfehérvári zsinat elrendelte, hogy „Az ostyát szerzetesházakban vagy plébánián kell sütni. Kántorok, sekrestyések tovább az ostyát nem süthetik – az ezen címen élvezett jövedelmet sem élvezik.”³ A Győri Egyházmegyei Zsinat kimondta, hogy „Az ostyát a plébános valamely zárdából szerezzé be. A kántorok (kántortanítók) ostyasütési kötelezettségét, ha előbb nem lehet, a legközelebbi személyváltozáskor meg kell szüntetni. A kötelezettség megszűnésével természetesen megszűnik az érte járó javadalmazás is. A kántori (kántortanítói) díjlevélből tehát a jövőben mind a kettőt ki kell hagyni. Ugyanezt végre kell hajtani ott is, ahol az ostyát a sekrestyés süti. Addig is szigorúan ellenőrizze a plébános az ostyasütésre vonatkozó szabályok megtartását.”⁴

Az új hazai rendeletekkel szinte egy időben, a Congregatio de disciplina Sacramentorum – 1929-ben – terjedelmes utasítást adott ki, „melyben az Ordinariusok figyelmét felhívja bizonyos hibákra, melyek az Oltáriszentség kiszolgáltatásával kapcsolatban kiküszöbölendők.”⁵ A kongregáció határozatát ismertette és értelmezve, Serédi Jusztinián hercegprímás körlevélben tette közzé azt. A primási körlevelet az összes egyházmegye közzétette, és egyúttal jelentést kértek az egyes

1 A tanulmányban nem idézett, de a kérdéssel foglalkozó hasonló zsinati rendelkezések forrásai: VESZPRÉMI ZSINAT 1923. 37. 114. §., SZOMBATHELYI ZSINAT 1927. 68. 159. §., EGRI ZSINAT 1931. 65. 138. §., SZATMÁRI ZSINAT 1939. 131.-132., 404.

2 DECRETA SYDONALIA 1921. 30. E határozat szószerint megismétlődik az 1930. évi zsinaton (139. § 2.)

3 DECRETA SYDONALIA 1924. 49. 201. §. Ugyanez bekerült az 1935. évi egyházmegyei zsinat határozatai közé is! 157. § alatt.

4 GYŐRI ZSINAT 1935. 90-91. 167. §.

5 Az Esztergomi Főegyházmegye körlevelei 1930. 8. 45. szám

plébániákról, hogy azok hol szerzik be a szentmiséhez szükséges ostyát és bort.⁶ E jelentésekből kitűnik, hogy a legtöbb helyen már megszüntették a kántor/harangozó/sekrestyés általi ostyakészítést. A Győri Egyházmegye körlevelében a Reparatrix-zárda mellett, egy közelebbi helyre is felhívta a papság figyelmét: „a szombathelyi kármelita apácázárdára, ahonnan ostya könnyen beszerezhető”.⁷

A Fetser Antal győri püspök utasítására beérkezett plébániai jelentések szerint 1930-ban a papság zöme már a szombathelyi női kármelita kolostorból szerezte be az ostyákat. (Sopronhorpács, Sajtoskál, Újkér, Szőny, Markota, Gyirmót, Pázmándfalu, Völce, Nagylózs, Vértesszőlős, Agyagosszergény, Rábatamási, Gyórásszonyfa, Nyúl, Rábaszentmihály, Győr-gyárváros, Gyórszemere, Hidegség, Környe, Bükk, Fertőendréd, Rábakecöl, Magyaróvár, Farád, Horvátjáfalu, Ács, Alsógalla, Lövé, Szilsárkány, Mezőőrs, Rábapordány, Győr-Szabadhegy, Röjtök, Babót, Hegyeshalom, Szend, Kocs, Halászi, Abda, Egyházaskövesd, Sopronkövesd, Bő) A Süttőri plébános jelentése szerint: „1924. februárius 25-től a szombathelyi kármelita apácáktól szerezem be.”⁸ Kapuvárott pedig: „az ostyát a kapuvári templom részére a szombathelyi kármelita zárdából szerezem be, a gartai és vitnyédi templomok részére az ottani kántortanítók készítik teljesen előírás szerint.”⁹ Abdára is szombathelyről érkezett az ostya, de a filiális „börcsi templom részére... még mindig az egyházi készíti a szentmiséhez szükséges ostyát.”¹⁰

Makk Béla plébános jelentette, hogy „Az 1930 IV. sz. Circuáre 1099. sz. vonatkozólag jelzem, hogy Bánhidán a sz. miséhez és áldoztatáshoz szükséges ostyát eddig a helybeli sekrestyés sütötte. Július 1-től kezdődőleg a szombathelyi kármelita apácázárdától fogom beszerezni.”¹¹

Több helyütt a helyi vagy közelben lévő zárdáktól vásárolták az ostyát. Cirákon „az ostyát a dénesfai szent keresztől nevezett irgalmas nővérektől”¹² szereztek be. Mihályiban „az ostyaszükségletet az itteni irgalmas nővérek elégítik ki.”¹³ Balfon „a szent miséhez az ostyát a bánfalvi kármelita zárdából”¹⁴ hozták. Rajkán „az ostya szükségletet az itteni Irgalmas Nővérek szolgáltatják, és annak képe valamilyen az anyag kifogásolhatatlansága kétségbe nem vonható.”¹⁵ Tatán „a kedves nővérek sütik” az ostyát.¹⁶

Mosonszolnokra „a kalocsai rózsafüzéripar szállítja az ostyákat”¹⁷ csakúgy, mint Dunaszentmiklósról, ahol „a szükséges ostyát a kalocsai »Rózsafüzérgyártól« ren-

6 Circulares Jaurinensis 1930. 41-42. 1596. sz. 1099. számú rendelet megismétlése, Csanádi püspökség körlevelei 1930. 18. 1700. sz.

7 Circulares Jaurinensis 1930. 30.

8 Győri Egyházmegyei Levéltár. Egyházkormányzati iratsorozat. (A továbbiakban GyEL. Ei) 2073/1930.

9 GyEL. Ei 2074/1930.

10 GyEL. Ei 1550/1930.

11 GyEL. Ei 1471/1930.

12 GyEL. Ei 2001/1930.

13 GyEL. Ei 2010/1930.

14 GyEL. Ei 2046/1930.

15 GyEL. Ei 2186/1930.

16 GyEL. Ei 1251/1930.

17 GyEL. Ei 2176/1930.

delték.¹⁸ A budapesti Maria Reparatrix zárdából csupán a gönyűi és a dunaalmási¹⁹ plébános rendelt ostyát. Ez utóbbi egyházközség plébánosa szerint: „Igen kitűnő készítmény, mert nem morzsálódik”.²⁰

Kisebbségben voltak ekkor már azok az egyházközségek, ahol helyben készítették az ostyát. Páliban „az ostyát ca 10 év óta az egyházfi süti”.²¹ Mecséren „a szentmisékhez szükséges ostyát a helybeli kántortanító példás lelkiismeretességgel készíti”.²² Kunszigeten „az Eucharistiához szükséges ostyát a helybeli templomszolga, a győri karmelita harmadrend tagja süti garantált tiszta búzalisztból”.²³ Az osli plébános jelentése szerint „a szent miséhez szükséges ostyákat Böcskei Péter, osli-i kántortanító készíti, ki nagyon megbízható s tudomásom szerint a legnagyobb lelkiismeretességgel készíti az ostyákat! Osli búcsújáróhely lévén, bajos is volna idegenből hozatni az ostyákat, mert soha sem tudom előre, mennyi vidéki gyónó lesz.”²⁴ Mosonszentmiklóson „az ostyát... a kántortanító süti, ki erre a célra a községtől 4 mérő búzát kap”.²⁵ A szili plébános a hagyományra is utalt: „A szükséges ostyát fennálló szokás szerint az Egyházmegyei Hatóság által megállapított díjazásért, évi 76 P-ért, a sekrestyés állítja elő”.²⁶

Németzsidányban „a szentmiséhez használt ostya a plébánián készül”.²⁷ Horvátzsidányban „az ostyát itthon, a háznál sütjük”.²⁸ „Az ostyát házilag állítom elő” – írta a Magyarakimlei plébános.²⁹ Nemesládonyban „a szent miséhez szükséges ostyát én magam sajátkezűleg sütöm a magam által örletett s teljesen megbízható búzalisztból”.³⁰ Dunacsúnban „a szent miséhez szükséges ostyát itthon saját felügyeiletem mellett készíttetem”.³¹ A lébényi jelentés szerint „az ostyalisztet a Wenkheim grófi uradalom vámőrleő malmában örletem”.³² A vértestolnai plébános jelentése szerint „az ostyákat házilag készítem”,³³ míg Várgesztesen „az ostyákat sütik meg előírás szerint a paplakban”.³⁴ Péren „az ostyákat pedig házilag készíttetem vallásoslelkületű sekrestyésem által s gondunk van arra, hogy az előírásoknak megfeleljünk s csak friss ostyákat használunk a szentmisén.”³⁵

Az ostyasütés hagyományos módjáról több jelentésből is képet kaphatunk.

18 GyEL. Ei 2048/1930.

19 GyEL. Ei 1263/1930.

20 GyEL. Ei 1263/1930.

21 GyEL. Ei 2033/1930.

22 GyEL. Ei 2006/1930.

23 GyEL. Ei 2006/1930.

24 GyEL. Ei 2203/1930.

25 GyEL. Ei 1476/1930.

26 GyEL. Ei 1549/1930.

27 GyEL. Ei 1714/1930.

28 GyEL. Ei 1483/1930.

29 GyEL. Ei 2288/1930.

30 GyEL. Ei 2457/1930.

31 GyEL. Ei 2155/1930.

32 GyEL. Ei 2095/1930.

33 GyEL. Ei 1319/1930.

34 GyEL. Ei 1339/1930.

35 GyEL. Ei 1551/1930.

Grábits Henrik beszámolója szerint „A szentmisehez és áldoztatáshoz szükséges ostyát a plébánia mindkét temploma számára a szomódi egyházi süti a ki megbízható ember. tekintve, hogy a templomok szárazak és szellősek, továbbá hogy a kis ostyák consecrálása a sütés után való napon történik: a szent színek havonként egyszer vannak renoválva.”³⁶ Kisbéren „az ostyasütést egy napi áldozó, rendkívüli buzgó példát adó s mély lelki életet élő úriasszony özv. Sárváry Rezsőné végzi, aki a legnagyobb lelkiismeretességgel készíti és pedig 2 heti időközben az egész évi körülbelül 16.000 particulát és 900 nagy ostyát, s boldog, hogy az Oltári Szentség iránt ezzel is kimutathatja mélységes hódolatát és imádatát. megbízhatósága minden kétségen felül áll.”³⁷

Németh Gyula felsőgallai plébános arról számolt be, hogy „A szentmisehez szükséges ostyát, miután a kántor annak készítéséről lemondott, egy jámbor és megbízható hívő Wilhelm Józsefné, kárpitos neje, készíti; eddig ellene kifogás nem merült fel s helyben lévén legjobban tud alkalmazkodni a szükségletekhez s aránylag olcsó is. Mivel a többi beszerzési források Budapest, Szombathely távol vannak, s a postán előforduló zavarok az áldoztatást illetőleg is zavart csinálhatnak, azért eddig a helyi forrásokhoz ragaszkodtam.”³⁸ Feltehetően hasonló okok miatt rendelkezett így Hadarits Kálmán fertőszentmiklósi plébános is: „múlt év végéig a szombathelyi kármelita apácáktól szereztem be a szent misehez szükséges ostyákat. A folyó 1830. évtől fogva a plébánián lesznek előállítva.”³⁹ Vértessomlón „eddig Szombathelyről hozattam a Kármelitáktól, a jövőben magam sütöm.”⁴⁰

Szalay József fehértói plébános jelentése szerint: „régbben sok éven keresztül a helybeli kántortanító sütötte a templom részére a szükséges ostyamennyiséget, mely vagy jobb, vagy kevésbé jobb minőségű volt, aszerint, aminő az ostyának való liszt volt. Utóbb néhány év alatt a szombathelyi kármelitáktól apácákól szereztem be a szükséges ostyát, mely minőségre jó s kifogástalan volt, de mivel a megrendelt ostyamennyiség akárhányszor megkésve jött annyira, hogy a szomszéd plébániáktól kellett sürgősen gondoskodnom ostyáról, ezokért előbb is, meg a jelenben is az egyházzal való megbízva az ostyasütéssel, aki érti az ostyasütés módját, lisztről vagy én, vagy ő gondoskodik.”⁴¹

Lukáts József fertőszéplaki plébános pedig azt jelentette, hogy „plébániámban a materban szükséges ostyamennyiséget Szombathelyről a Kármelita zárdából szerezem be folyó évi januártól kezdve, miután a kántortanító nem fogadta el annak további készítését. Sarródon a kántorcsalád, Hegykőn pedig egy buzgó III.ad rendi női tag készíti eddig a sikerült ostyákat.”⁴²

A Kalocsai Főegyházmegye már 1930. február 11-én, 3. hivatalos közleményében arról tájékoztatót, hogy „A kalocsai Olvasógyár üzemét újabban ostyasütésre is berendezte s olyan alakú és minőségű ostyákat készít, amelyek az előírásoknak teljesen megfelelnek. Az ostyákat rendkívül szívesen rendelik az ország minden részében, mivel a postai szállítás révén lehetséges, hogy az igénylők kívánságához

36 GyEL. Ei 1344/1930.

37 GyEL. Ei 1248/1930.

38 GyEL. Ei 2088/1930.

39 GyEL. Ei 1547/1930.

40 GyEL. Ei 1548/1930.

41 GyEL. Ei 1544/1930.

42 GyEL. Ei 2007/1930.

képest állandóan friss ostyák küldessenek. Igen kíváncsú, hogy egyházmegyéim plébániái is ezen ostyákat használják.” A hagyományos módon készült ostyákat felváltották az egyes egyházmegyei központok ostyasütő üzemében – illetve a nagyobb zárdákban – nagy mennyiségben előállított ostyák. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a régi ostyasütővasak használata is; lomtárba kerültek az ostya sütésének – évezredes múltra visszatekintő – hagyományos eszközei!

Bár a kovásztalan kenyér használatáról – mint az eucharisztia anyagáról – az első határozott állásfoglalást már a 8. század végéről ismerjük,⁴³ annak kizárólagos használata csak a 11. században vált általánossá a nyugati keresztény közösségekben.⁴⁴ A nyugati egyházat éppen emiatt érte támadás Kerullariosz Mihály (+1058) konstantinápolyi pátriárka részéről. Kívánságára a bulgáriai Ochrida metropolitája, Leó érsek, a dél-itáliai Trani város püspökének, Jánosnak levelet írt, amelyben keserű hangon szemrehányásokat tett a nyugatiaknak a szent rítus megrontása miatt: „*az Oltáriszentséghez kovásztalan kenyeret használnak, utánozva a zsidók gyalázatos szokását.*”⁴⁵ Kerullariosz Konstantinápoly latin templomait emiatt be is záratta, s a fanatizált tömeg azokba behatolva a konsekrált ostyákat lábbal taposta.⁴⁶ A keleti és nyugati egyház között a kovászos, illetve kovásztalan kenyér használata körül kialakult heves vita csak 1439-ban a firenzei zsinaton zárult le, amikor a nyugati egyház számára a kovásztalan kenyér, míg Bizáncban a kovászos proszfora kizárólagos használata vált előírássá.⁴⁷

A kovásztalan, előre megformált ostyák bevezetése nem utolsó sorban a nyugati szentmise fejlődésében keresendő. Az eucharisztia-jámborság eltolódott az eucharisztia látványosság irányába: fehér, az átváltoztatásban és a monstranciában jól látható ostyaformára volt szükség. A hostia [áldozat] (ostya) elnevezés az eucharisztikus cselekményt előrevetíti Krisztusra, az élő áldozatra. Bár a 12. században is készítettek a „papi ostya” mellett – arra a néhány napra, amelyeken a nép áldoz(hat)ott – érme nagyságú „partikulákat”, a kenyértörés ettől kezdve egyedül a papi ostyára korlátozódott és teljesen elveszítette egykori jelentőségét.⁴⁸

43 Alcuin, bencés szerzetes (+804) egyik 798-ban kelt levelében azt, hogy „A Krisztus testévé való konsekrálásához használt kenyér kovásztalan és nagyon tiszta legyen.” Az eucharisztia őskeresztény ünnepléséről, a testvéri lakomák kenyeréről, illetve az ünnepi kenyértörésről PERGER 2019a. 100 – 101., liturgikus, teológiai háttéréről SCHMEMANN 2017.

44 LEXICON 1933. V. 156., Érdekes, hogy a protestáns hagyomány szerint ugyanakkor az ostya már a 2. században használatban volt a „pápastáknál”: „Bizony híre sem vala a’ Christus és az Apostolik idejében a’ régi Szent vallásban a’ Feszületes ostyának, hanem Sándor Pápa műhelyében kele-ki 119. esztendő tájban.” MATKÓ 1668. 430.

45 FÉLEGYHÁZY 1967. 304.

46 FÉLEGYHÁZY 1967. 304.

47 A zsinat határozatával kapcsolatban figyelemre méltó, „hogy bár a görögöknek a leglényegesebb pontokban engedniük kellett, nyilatkozatot kaptak arra nézve, hogy jogosan használnak kovászos kenyeret a szentáldozásnál. Három évszázaddal korábban ez a tétel a görögök tévedésének listáján az elsők között szerepelt.” SOUTHERN 1987. 103. A proszfora készítéséről SZABÓ 2019.

48 A megújított misekönyv (HAEM 282-283) a kovásztalan kenyér, minden nyugati hagyománya mellett kitarva, egy kiigazítással él: legyen az eucharisztikus kenyér újra kenyérként felismerhető és olyan formájú, hogy a pap a közösségi misén több kisebb darabra

Már nem a közösség bocsátotta rendelkezésre a kenyeret, hanem azt a kolostorokban készítették el.

A clunyi apátság bencés szerzetesei zsoltárok zengedezése közben szántották fel azt a földet, amelyben az ostyához szükséges tiszta búza termett; így is aratták le. Az isteni mindenhatóságot s szeretetet áldva, szent dalokat énekelve, kézzel fosztották ki a szemeket a kalászbokból, azután gondosan megmosták a gabonát, s külön e célra készült szép zsákokba tették, amelyeket a legderekből s legbuzgóbb szerzetestestvérek – mintegy jutalomképpen – vihettek a malomba. Itt megmosták a malomköveket is, s hófehér kendőkkel takargatták le. A molnár patyolatruhába öltözött, még az arcára is kendőt borított, úgy hogy csak a szeme látszott ki. Csak így kezdett az őrlésbe. Hasonló gonddal mosták meg s készítették elő a szitát is. Amikor a liszt a zárdába visszakerült, négy szerzetes hosszú miseingben éjjel a templomba ment, ahol elénekelték a reggeli zsolozsmát (a matutinumot), a Mindenszentek litániáját s a hét bűnbocsánati zsoltárt. Csak így lelkiileg is felkészülve láttak az ostyasütéshez. Az egész munka alatt a legszigorúbb csend uralkodott és még arra is ügyeltek, hogy a készülő ostyát lehetetlenség se érje.⁴⁹ A bajorországi Hirschau kolostorának – a 11. századból fennmaradt – szabályai szerint, a nagy gonddal kiválogatott búzaszemeket albába öltözött szerzetesnek kellett megőrölnie, s a lisztet gondosan kitisztított szitán megszitálnia. Az ostyasütéshez négy szerzetes kellett, akik közül háromnak papnak, vagy diakónusnak kellett lennie. Az éjjeli nocturnus elvégzése után fogtak munkához, szintén albába és humeraléba öltözve. Ostyasütés közben szigorú csendet kellett tartaniuk. Más kolostorokban ostyakészítés közben zsoltárokat énekeltek.⁵⁰ A Pilisi Apátság ciszterci szerzetesei hasonló tisztelettel készítették az ostyát. „A kolostor őre: a sekrestyés... Az ostya-sütést harmad-magával végzi. A földre tiszta fehérneműt terít, magára albát húz és semmihez sem nyúl az ostyán kívül. A kisegítők skapuláréban vannak. Egyik a tüzet éleszti, a másik az ostya-sütőt tartja. A megsült darabról az oda nem való részeket elkülöníti és a kész ostyát igen tiszta edénybe teszi. Ha ez időközben megnedvesedik – a kolostorban megszárogatja.”⁵¹ Szent Vencel királyról is azt olvassuk, hogy nemcsak szívesen ministrált az oltárnál, hanem a szentmise ostyáját és borát saját kezével készítette.⁵² Az ostya anyagára vonatkozó tisztasági törvényeket – ha nem is olyan szigorral, mint a korai középkor szerzetesei – a későbbi időszakokban is mindvégig betartották. A Szent Márton-hegyi bencések számára az ostyának való fehér lisztet a 18. század elején évtizedekig Lango Mátyás felesége (akinek a fia és unokája is bencés volt) biztosította.⁵³ A győri Magyar Ispita számára az ostyának való lisztet külön szerezték be, s a kenyérlisztól – egészen az intézmény 20. századi megszűnéséig – elkülönítve tárolták.⁵⁴

törhesse. Így legalább jelzésszerűen ismét világossá válik, hogy valamennyi áldozó részese-dik az egyetlen kenyérből. KUNZLER 2005. 289.

49 MÜLLER 1927. 37., SZEKERÉNYI 1895. 98.

50 PETRÓ 1931. 99.

51 BÉKEFI 1891. 61 – 62.

52 MÜLLER 1927. 37. A Vencellel kapcsolatos hagyomány szép példája Joseph Anton Settegast képe, amelyen a király a 19. században szokásos módon süti az ostyát. PERGER 2019a. 103.

53 SÓLYMOS 1996. 310.

54 PERGER 2019b.

Az ostya készítésének – már a 13. századból ismert – hagyományos eszköze az *ostyasütővas*, két hosszú nyéllal ellátott, egymással összeillő kerekded, vagy négyszögletes kovácsolt vaslapból áll. A nyelek segítségével az egyik lapra öntött – tiszta liszt és víz alapú – híg tésztát a felforrósított lapok között összenyomják, megsütik. Bár a korai egyházi előírások csak az ostya alapanyagát és formáját rögzítették, már a kenyérfelajánlás megszűntével kialakult és hagyományozódott annak nagysága és „díszítménye” is.⁵⁵ A legkorábbról fennmaradt ostyasütők egyikét, a Cluny kolostor múzeumában őrzött, 1260 körül készült ostyasütővasat kifejezetten vallásos motívumokkal díszítették (a trónoló Krisztus körül életének hat jelenete látható). Szokatlanul nagy mérete (átmérője 26 centiméter) ugyanakkor – Nagybákay Péter szerint – profán használatra utal.⁵⁶ Ugyanez mondható a 14-15. század fordulóján használt baseli sütővasról is, amelyet az öleiben az Isten Bárányát tartó Madonna képe díszíti.⁵⁷ Az 1135-ben, I. Henrik angol király halála után készült *Constitutio Domus Regis*-ből (a Királyi Ház Szabályzata) azt is tudjuk, hogy a királyi háztartásban dolgozó ostyasütőnek (*nebularius*) ételjárandóság járt, valamint napi 3 félpenny az emberére (azaz a segédjére).⁵⁸ A 13. században már céhbe tömörült ostyasütőmesterek sütővasai, a „*ferrum vocatum*”-ok, a „*fer a vaufers*”-k és a „*gauffre*”-k már a következő században szerepelnek a francia főurak és a király háztartásának leltáraiban.⁵⁹ A legrégebbi magyarországi ostyasütővas⁶⁰ – amely egy a tatárjárás idején elpusztult középkori lakóházból került elő – tényleges funkcióját nem ismerjük ugyan, de számos főúri esküvőkre, húsvéti lakomákhoz, vagy egyéb ünnepi étkezésekhez készített ostyasütővas maradt ránk már a 15-17. századból is.⁶¹

Bár a 12-13. századtól Nyugat-Európában a királyi-főúri háztartásokban kétségkívül asztalra kerülhetett az ostya,⁶² mint sütemény – Magyarországról 1544-ből van erre adatunk⁶³ – s az ostya ajándékozása (*ostyahordás*) mint egyre szélesebb rétegeket elérő szokás Európa szerte elterjedt volt;⁶⁴ mégsem állíthatjuk bizonyosan, hogy a *csupán méretük alapján* világi használatúnak tartott korai ostyasütővasakkal valóban csak ünnepi süteményt, konszekrálatlan ostyát készítettek. Az ostyasütő vasak vésetei ugyanis a 14. századig kizárólag vallásos jellegűek voltak. Csak a 15. századtól terjedt el a címerekkel való díszítés szokása, s a tulajdonos (készítető) nevének, monogramjának és a készítés évének bevésése,⁶⁵ de többnyire e „világi elemek” mellett a sütővas másik lapjára az *Agnus Dei*, a feltámadt Krisztus vésete került. Ugyanakkor a középkori liturgiában használt ostya méretéről nincsenek biztos adataink, csupán azt tudjuk, hogy annak az Úrfelmutatás során, a gyengén világított templomokban is látszania kellett, illetve akkorának kellett lennie, hogy

55 OTT 1878. 312 – 313., ATZ 1899. 282 – 283.

56 NAGYBÁKAY 1988. 195 – 196., A sütővas képét közli HANSEN 1968. 114. 225/a tábla.

57 THIELE 1959. 68. kép

58 SZ. JÓNÁS 1999. 171.

59 THIELE 1959. 16.

60 GULYÁS 2018. 41-42.

61 SZALAY 1984., NAGYBÁKAY 1988., RÓMER 1861.

62 NEUNTEUFL 1985., SZALAY 1984.

63 BELÉNYESY 1959. 10.

64 BÁLINT 1973. 78 – 81., SOLTÉSZ 1983., BARNÁ 2019.

65 NAGYBÁKAY 1988. 197.

felidézhesse – s alkalmasint ki is elégíthesse – a kenyértörés aktusát.⁶⁶ Az oltári szentség egykori méretét nagy bizonyossággal csak a koraközépkori monstranciák lunuláinak íveiből lehetne meghatározni.

Rátz András 1823-ban kiadott liturgiátörténeti munkájában azt írta, hogy „Üdővel a’ mint az Offertoriumi adományok megszűntek, és a’ hívek a’ szent áldozatban a’ Pappal ritkábban, XII-dik század olta pedig éppen nem részesülnek, arra szükséges kenyérnek elkészítése egészen a’ Papok gondgya lett, kik azt tisztábban, tsinosabban, kovász nélkül, *Kristus születésének képével*, de egyszer smind kisebbre is mint az előtt készítették. Már IX-dik század előtt a’ mint tudniillik az Offertoriumi adományok imitt amott kezdtek elhagyatni, némelly helyeken a’ magok részére nagyobb, a’ hívekére pedig kisebb *ostyákat (quasi hostia)* két vas között süttettek. XII-dik Századnak folyása alatt az egész napnyugoti Anyaszentegyházban a’ hívek számára kovász nélkül készült ostyák, vagy a’ mint deák szóval szoktuk nevezni, az *oblaták particulák* egy *denarius* névű Római pénznek nagyságára vágattak.”⁶⁷ Lonovics János 19. századi alapos összefoglalása szerint „az áldozati kenyér alakja s nagysága kezdetben a szükséghez volt mérve. Hogy a 4-ik században annak alakja gömbölyű volt, sz. Cesarius nazianzi sz. Gergely öcse bizonyítja,⁶⁸ a 6-ik s 7-ik században élt nagy Gergely pápa pedig annak akkori mind alakját mind mekkoraságát meghatározza, midőn azt mondja, hogy az áldozati kenyérnek egy maroknyi tésztából kell készülnie és korona alakúnak lennie.”⁶⁹ Még a 11-ik században egy akkori író szerint az ostya elég nagy s elég vastag volt arra, hogy abból a népet is meg lehetett áldoztatni;⁷⁰ azonban lassanként az főleg azért, nehogy a törés által annak bármily morzsája is elperegjen, a mostani fillérféle alakját nyerte egy 12-ik századbeli író szerint azon okból, hogy a hívek annak látára emlékezzenek meg, mikép szeretett Üdvözítőnk, kinek szent testét veszik, néhány fillérért árultatott el;⁷¹ egyszersmind pedig valamint hajdan az áldozati kenyérre úgy később az ostyára is többnyire a kereszt jele s a Jézus szent neve nyomatott, mert, úgy mond az utóbb- említett jámbor író, a filléren is ott találjuk a császár képét s nevét.⁷² Alkalmasint innen származik azon dicséretes

66 JUNGMAHN 1959.

67 RÁTZ 1823. 159-165. 24. § A’ szent Miseáldozatnak materiája.

68 Az eredeti jegyzet szerint: „Ki is Krisztusnak azon testét, melyet e földön viselt, avval, mely a szentségben van, egybehasonlítván, így szól: »Illud est artubus compositum, hoc rotundum.« Dialog 3. de Fide Cath.”

69 Az eredeti jegyzet szerint: „Manifestum cujus mensurae vel formae debeant esse sacerdotumoblate, quae ex pugillo similiae similiae fieri iubentur et ad speciem coronae.” S. Greg. M. L. 4. Dialog. c. 55.

70 Az eredeti jegyzet szerint: „Nos tenues oblatas ex simila praeparatas, integras et sanas sacris altaribus superponimus, et ex ipsis post consecrationem fructiscumpopulo communieamus.” Card. Humbertus, loco cit. Ezen törésből ered a mai kisebb ostyának »particula« neve, mely ama szokás megszűntével is fennmaradt.”

71 Az eredeti jegyzet szerint: „Panis ideo in mondu dinarii formatur, quia panis vitae, Christus, pro denariorum numero tradebatur.” Honorius Augustodun. (circa ann. 1130.) L. 1. de Gemma animae c. 68.

72 Az eredeti jegyzet szerint: „Ideo imago Domini cum litteris in hoc pane exprimitur, quia in denario imago et nomen Imperatoris scribitur.” Id. ibid. c. 35.

szokás, mely szerint a jámbor keresztények, mielőtt házi kenyereket megszegjék, annak aljára keresztjelt vonnak.”⁷³

A Tridenti Zsinat óta – a 19. század végén betiltott Krisztus Szentséges Szívét⁷⁴ – az Agnus Dei-t, Krisztus monogramját, szenvedésének eszközeit, halálát és feltámadását, vagy az ezekre utaló szimbólumokat lehetett az Eucharisztia ostyáján megjeleníteni, de semmi esetre sem szerepelhettek rajta szentek képei.⁷⁵ Némethy Lajos szerint az ostya felületén „jelvények ábrázoltatnak mint a húsvéti bárány, kereszt, vagy a három betű JHS, mi Jesus homo salvator, az az: Jézus ember megváltó, értelemmel bír.”⁷⁶ E szimbólumok, képek már a 17. század elején felvett protestáns vizitációk jegyzőkönyveiben szerepelnek a katolikus templomok felszereléséből⁷⁷ származó ostyasütővasak leírásánál. 1633-ban a góri, a szentivánfai és a hegyfalui templomok (Vas megye) felszelései között is volt egy-egy „ostya sütő vas kerekded ábrázattal, a crucifixum lévén benne.” Az összeírás szerint a nagyölbői eklézsiának „Vagyon ostya sütő vasa, kin az crucifixum és az resurrectio ki ábrázoltatva vagyon”, Rábahídvégen pedig „Vagyon egy ostya sütő vas, melyen két jel vagyon, egyik az crucifixum, másik az Mária effigiesse.” Németgencsen és Pusztasomorján „Vagyon egy ostya sütő vas is, a kin Krisztus feltámadásának figurája vagyon ki meczve.” 1654-ben a szili plébánián volt „egy ostya sütő vas is, kin Christus felfeszítésének és feltámadásának képe vagyon kimeczve.”⁷⁸ Az összeírások a sütővasak tartozékaként jelezték a miséző, illetve az áldozó ostyák vágóeszközeit is.

A legkorábbi ostyasütő vasakat gyakorlott örvösök készítették, hiszen a kézi erővel való rendkívül finom vésés nagy szaktudást igényelt. A 16-17. századból ismert délnémet hármorkovács műhelyek közül az alsó-ausztriai Ibsitz mesterei már a 15-16. század fordulóján készítették magyarországi megrendelésre is ostyasütő vasakat.⁷⁹ Miután a 17-18. századtól az ostyasütés alapvetően a plébánosok, illetve az ő felügyeletük alatt az „oskolamesterek” feladata lett, az általuk – többnyire falusi, vagy vándorkovácsokkal – készítettett sütővasak mintái leegyszerűsödtek. Sokszor pozitív vésetek készültek, így a velük süttött ostyák „ábrái” sokszor – nem csak a hivatalos egyházi személyek – megbotránkoztatását váltották ki. A 19. század elejétől fogva ugyan kereskedelmi forgalomban is kaphatók voltak a minden előírásnak megfelelő ostyasütő vasak,⁸⁰ ezek beszerzését azonban csak a nagy jövedelemmel bíró plébániák engedhették meg maguknak. Ráadásul az ostyasütés a legtöbb katolikus közösségben – az álláshirdetésekben is megjelölve – a kántortanítók kötelező feladata volt a 20. század elejéig.⁸¹

Az Egyházművészeti Lap már 1880-ban felhívta olvasói figyelmét arra, hogy „az egyházi művészet szabályai még oly csekély tárgyakra is, minők a pecsétnyomó és ostyasütő, kiterjednek. Ez igen természetes. Ha néhány középkori díszes metszésű pecsétnyomót vagy ostyasütőt láttunk, lehetetlen el nem ítélnünk azon múlt századi példányokat, melyek kőbor

73 LONOVICS 1857. 247-248.

74 PISZTER 1892. 277.

75 A zsinat határozatairól: DENZINGER – HÜNERMANN 2004.

76 NÉMETHY 1873. 64.

77 A korai katolikus ostyasütőkről TOMISA 2002.

78 THURY 1907.

79 NEUNTEUFL 1985. 167.

80 WATHNER 1825. Folio No. 8. Abb. 74.

81 Erről tanúskodnak az egyházmegyei körlevelekben megjelent álláshirdetések.

cigányok vésője alól kikerülve, a vallásos komolyságot sértik. Különösen a rosszul, hanyagon és idomtalanul vésett ostyasütőből kikerült ostyák a consecratio legszentebb pillanatában botrányoztatólag és így zavarólag hatnak furcsábbnál furcsább alakú rajzaikkal a még el nem romlott ízlésű papra. Tehát ezen irányban is reánk fér egy kis reform!”⁸² A várt „reform” – valójában a már a firenzei, illetve tridenti zsinaton megfogalmazott szabályokhoz való visszatérés – a 20. század elején következett be. Ugyanakkor – a dolgozat elején idézett, – az 1920-30-as években megtartott egyházmegyei zsinatoknak az ostyasütésre vonatkozó határozatai egy olyan – több évszázados – gyakorlatot szüntettek meg, amelynek eredményeképpen az ostya sütésének hagyományos eszközei is a használaton kívüli tárgyak közé kerültek. Helyüket átvették a – sok esetben máig használatban lévő – elektromos ostyasütő (párasító és vágó) gépek.

Irodalom

ATZ, Karl

1899 *Die christliche Kunst in Wort und Bild*. Nationale Verlagsanstalt, Regensburg.

BARNA GÁBOR

2019 „... nektek ostyát hoztunk szíves ajándékból...” A karácsonyi ostyahordás szokásáról. In: RÁKOSSY Anna – KONTSEK Ildikó (szerk.) *Agnus Dei. Az oltáriszentség tisztelete Magyarországon*. Keresztény Múzeum, Esztergom, 110-121.

BÁLINT SÁNDOR

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Szent István Társulat, Budapest.

BELÉNYESY MÁRTA

1959 *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540 -1550-es számadásaiból*. Történeti Néprajzi Füzetek 1. Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum, Budapest.

BÉKEFI REMIG

1891 *A pilisi apátság története*. I. kötet. Pécs

Decreta Sydonalia

1921 Az 1921- évbén tartott váczai egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest.

Decreta Sydonalia

1924 Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Nyomatott Debreczenyi István Könyvnyomdájában. Székesfehérvár.

82 Egyházművészeti Lap I. évfolyam 1. szám. 1880. 30-31.

DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter

2004 *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Szent István Kézikönyvek 9. Örökmécs Kiadó, Szent István Társulat, Bányterenyne – Budapest.*

Egri Zsinat

1931 Az 1931. évi egri egyházmegyei zsinat határozatai és törvényei. Egri Érseki Liceum nyomdája, Eger.

FÉLEGYHÁZY József

1967 *Az egyház a korai középkorban.* Szent István Társulat, Budapest.

GULYÁS Gyöngyi

2018 A tatárjárás pusztításának megrendítő pillanatképe. *Határtalan régészet. III. évfolyam 1. szám.* 8. 41-42.

Győri Zsinat

1935 Az 1935. évi Győri Egyházmegyei Zsinat határozatai. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr.

HANSEN, Hans Jürgen

1968 *Kunstgeschichte des Backwerks. Geschichte und Entwicklung der Gebäckarten und ihrer Formen.* Verlag Stalling, Oldenburg – Hamburg.

JUNGMANN, Josef Andreas

1959 *The early Liturgy, to the time of Gregory the Great.* University of Notre Dame Press.

KUNZLER, Michael

2005 *Az egyház liturgiája.* Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, Szeged.

LEXICON

1933 *Lexicon für Theologie und Kirche.* Herder & Co. G. M. B. H, Freiburg.

LONOVICS József

1857 *Népszerű egyházi archaeologia vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése. II. kötet. A Szentségek.* Bécs.

MATKÓ István

1668 X, út Tök, Könyvnek el tépése, avagy Bányász csákány mellyel amaz... Sambar Mattyas nevű tatár[n] sár gyúró meg-csákányoztatik.

MÜLLER Lajos

1927 *Az oltáriszentség.* Szent István Társulat, Budapest.

NAGYBÁKAY Péter

1988 Címeres ostyasütővasak a Magyar Nemzeti Múzeum-ban a 15-16. századból. *Folia Archeologica* XXXIX. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest. 195 – 226.

NEUNTEUFL, Herta

1985 Die Waffeisensammlung im Ennser Museum im Spiegel der Forschung. *Oberösterreichische Heimatblätter* 2. 163 – 173.

Némethy Lajos

1873 *A Kath. egyház szertartásainak régészeti és magyarázati kézikönyve.* (Archeologico liturgica) Pest.

OTT, Georg

1878 *Die Ersten Christen über und unter der Erde.* Friedrich Bustet, Regensburg – New York & Cincinnati.

PERGER Gyula

2019a Az ostyakészítés rövid története. In: RÁKOSSY Anna – KONTSEK Ildikó (szerk.) *Agnus Dei. Az oltáriszentség tisztelete Magyarországon.* Keresztény Múzeum, Esztergom, 100-109.

2019b „Petsenye az Ispotálosoknak utolsó fárságra.” Táplálkozástörténeti források a győri Magyar Ispitából, 1770-1870. *Soproni Szemle* 73. évfolyam 2. szám. 141 – 161.

PETRÓ József

1931 *A szentmise története.* Szent István Társulat, Budapest.

PISZTER Imre

1892 Recenzió a *Vademecum Liturgicum, continens expositionem rubricarum Missalis Romani etc...* permittente reverendissimo Ordinariatu Strigoniensi edidit Theophilus J. Klinda. ... Budapestini, 1892. 2. fol. című könyvről. *Hittudományi Folyóirat* 3. évfolyam. 271- 282.

RÁTZ András

1823 *Liturgika vagy a' Romai kersztény Katolika Anyaszentegyház szertartásainak magyarázattya.* első rész. Beimel Jó'sef Könyvnyomtatónál, Esztergom.

RÓMER Flóris

1861 Ostya-sütő-vas. 1565-ből. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek.* 1. kötet második füzet 382-383.

SCHMEMANN, Alexander

2017 *Az eucharisztia. Isten országának szentsége*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.

SOLTÉSZ Józsefné

1983 Molnárkalács – ostyasütés Ózd környékén. *Az Ózdi Népművelési Intézmények Honismereti Körének Évkönyve* 8. Ózd. 172-183.

SOUTHERN, Richard William

1987 *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Gondolat Kiadó, Budapest.

SÓLYMOS Szilveszter

1996 Vidics Ferenc pannonhalmi perjel naplótöredéke az Egyetemi Könyvtárban (1710 – 11) *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 8. évfolyam 1-2. szám. 295 – 310.

SZABÓ Irén

2019 A poszfora készítés hagyománya a magyar görögkatolikus egyházban. In: BARNÁ GÁBOR (szerk.) *Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában* 1. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 57. MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged. 50 – 65.

SZALAY Emőke

1974 Ostyasütők a Déri Múzeum gyűjteményében. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1972. 469 – 488.

SZATMÁRI ZSINAT

1939 A Szatmári és Nagyváradai egyesített egyházmegyék 1938. október 26-28. napjain Nagyváradon tartott Egyházmegyei Zsinatának határozatai. Szent László Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad.

SZEBERÉNYI Lajos

1895 Confessionális alap. *Evangélikus Egyházi Szemle* 1. évfolyam 7. szám. 95 – 99.

Sz. JÓNÁS Ilona

1999 *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század*. Osiris Kiadó, Budapest.

Szombathelyi Zsinat

1927 A Szombathelyi Egyházmegye Zsinati Törvénykönyve. (Statua Diocesana) Kihirdetve az 1927. évi október 4-8. napjain tartott zsinaton. Martineum Könyvnyomda Részvénytársaság, Szombathely.

THIELE, Ernst

1959 *Waffeleisen und Waffelgebäcke in Mitteleuropa*. Oda Verlag, Köln.

THURY Etele

- 1907 Kis Bertalan és Musay Gergely dunántúli ág. hitv. ev. püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyve. 1631-1654. In. Stromp László (szerk.) *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár VI. évfolyam*. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest. 1907. 11-193.

TOMISA Ilona (szerk.)

- 2002 *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század*. Millenniumi magyar történelem. Források. Osiris Kiadó, Budapest 2002.

Veszprémi Zsinat

- 1923 Egyházmegyei határozatok és törvények. *Decreta almae Diocesis wesprimiensis anno 1923. diebus 19-21. junii in synodo diocesana publicata et approbata*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.

WATHNER, Joseph

- 1825 *Der vollständige Kenner der Eisen-Waaren und ihrer Zeichen*. Grätz. Szeged 2019. képjegyzék

1. kép: Krisztus feltámadásának jelenete egy „házassági”
ostyasütőn, 1565.

2. kép: Barkaágak és húsvéti tojás stilizált képe.
19. század eleje

3.– 4. kép: 1563-ban készült ostyasütővas két lapja, püspöki címerrel.

5.– 6. kép: Vándorkovácsok által készített ostyasütők Agnus Dei vésetei. 18. század közepe.

7.– 8. kép: Falusi kovács által készített „ünnepi” ostyasütő lapjai, egyik oldalán az erősen elnagyolt császári címerrel. 19. század eleje.

9.– 10. kép A leggyakoribb, – a kántorok által is használt – két-két miséző és áldozó ostya sütésére alkalmas „klasszikus” sütővas. 19. század közepén készült gyári darab.

11.– 12. kép: Nagyméretű, zárdákban, kisebb üzemekben használt ostyasütő. 20. század eleje.

CSÍKSOMLYÓI ÚRNAPI JÁTÉK, GREGORIÁN ÉNEKEK, NÉPÉNEKEK, OSTYAHORDÓ ÉNEKEK

Előadás az

Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 2.

(15. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia)

című tudományos szimpóziumon

Szegedi Tudományegyetem BTK, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
SZTE BTK Kari Konferenciaterem, Szeged, 2019. október 10. csütörtök, 18.00
órákor

Összeállította: Medgyesy S. Norbert

A rövidítések feloldása:

ÉE – Éneklő Egyház

DU – Dicsérjétek az Urat (Erdélyi énekeskönyv)

MNT II. – Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok. Szerk. KERÉNYI György.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.

Az előadás során elhangzott tételek:

NYELVEMLÉK:

Ó, Istennek teste, üdvösség, ez világnak oltalma (*Laskai Sorok*, 1433)

GREGORIÁN ÉNEKEK:

Himnusz: Pange lingua gloriosi – Tantum ergo Sacramentum (ÉE 155)

Himnusz (az 2. tétel magyarul): Zengjed nyelv a dicsőséges test titkát s a drága
vért – Méltó ezt a nagy szentséget (ÉE 155)

NÉPÉNEKEK:

Ó, nagy titkos, ó mélységes

Szöveg: *Petri András-énekeskönyv*, Csíkszentkirály, 1630–1631, 102a;
Csiksobotfalvi kézirat, 1675, 147; *Mihál Farkas-kódex*, 1677–1687, 77b–78b;
Kájoni Cantionale, Csíksomlyó, 1676, 314. Kiadta: Régi Magyar Költők
Tára XVII/15/A, 335.

Ó, ki ez oltáron kenyér színe alatt

Szöveg: *Kájoni Cantionale*, 2. kiadás, Csíksomlyó, 1719; dallam: XVII. századi
dallam lövétei (Udvarhelyszék) népi gyűjtés szerint; DU 167b

Üdvözlég, felség, Oltáriszentség

Szöveg: *Csiksobotfalvi kézirat*, 1675, 182–183; *Pálffy Márton-énekeskönyv*,
Gyergyóditró, 1676 előtt, 40a–b; *Cantus Catholici*, Kassa, 1674, 411–412;

Kájoni *Cantionale*, Csíksomlyó, 1676, 348–349. Vö. DOMOKOS Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”, Budapest, 1979, nr. 406; RMKT XVII/15/A, nr. 352. Dallam: *Jesu Salvator, mundi amator – Szép violácska*: XVII. századi, csíkmenasági gyűjtés szerint, vö. MNT II. nr. 402–404; DU 26/b.

Üdvözlégy, Kenyér, életünk kútfeje

Szöveg: Kájoni *Cantionale*, Csíksomlyó, 1676; dallam: XVI. századi.

MISZTÉRIUMJÁTÉK:

A Csíksomlyói Úrnapi Játék a XVIII. századból (Közzéteszi: Medgyesy S. Norbert)

NÉPSZOKÁS – OSTYAHORDÁS:

Az ostyahordás énekei (MNT II. 1953, nr. 326–328):

Én nagy vigasságot s örömet hirdetek (Kékkút, Zala vm.)

Krisztus születésének (Barslédec, Bars vm.)

Békesség hirdető Istennek angyala (Órhalom, Nógrád vm.)

CERTAMEN: A VIRÁGOK VETÉLKEDÉSE – középkori vetélkedés továbbélése a néphagyományban:

A búzamezőben háromféle virág... (moldvai csángómagyar dallamváltozatban)

ARCHAIKUS NÉPI IMÁDSÁG:

Hegyet hágék, lőtőt lépék... (Diószén, Moldva; kiadta: ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*, Budapest, 1976, nr. 97.)

ELŐADÓK:

Szóló:

Haramza Klára és Nemcsics Kinga (2–3.)

Kis Zsuzsanna Veronika (11.)

Tarjányi Tamásné Manninger Ágota Lencsi (10.)

Medgyesy S. Norbert (1.)

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszék végzett népdalénekesei:

Agod Alíz, Kallai-Takács Éva Erzsébet, Márton Réka, Tarjányi Tamásné Manninger Ágota Lencsi (4., 5., 6., 7.)

Koboz: Apró Anna (6., 7.)

Közösségben megszólaltatott tételek:

PPKE BTK BOLDOG ÖZSÉB SZÍNTÁRSULAT, PILISCSABA:

Barabás Barna, Hrubaiák Laura, Káldi Csilla Lilla, Magyarics Dóra, Matányi Marcell,

Medgyesy S. Norbert (vezető), Récsei Péter, Sallai Regina

(8.)

A SZÚZANYA VIRÁGOSKERTJE SCHOLA, PÁLOSSZENTKÚT:

Tarjányi Tamásné Manninger Ágota Lencsi (vezető), Bakos Borbála Katalin, Bakos Flóra Mária, Bakos Gyöngyvér Ilona, Bakos Zorka Gizella, Brecska Annamária, Dósa Fanni Éva, Gergely Árinka, Hegedűs Nóra, Kis Zsuzsanna Veronika, Mikulás Minna Klára, Mikulás Mirjam Erzsébet, Mindák Piroska,

Mindák Réka Mária

(9a–c)

EPILÓGUS

Életem aktív szakaszának utolsó (szerkesztett) könyve ez a kötet.

Nagy ajándéka a Gondviselésnek, hogy Annak szentelhetem, Akitől mindenemet kaptam: meghívást az életre, jó szülőket, hű társat és családot, nevelőket és lelki-pásztorokat, példaképeket, testvéreket és barátokat, munkatársakat és tanítványokat, szülőföldet és anyanyelvet, kultúrát és hitet, és elég erőt mindig úrrá lenni a gondokon és bajokon, főleg a kishitűségen; hogy tanulhattam és taníthattam; másoknak segíthettem és mások segítségét elfogadhattam; hogy vállalt feladataimat segítségével elláthattam; hogy megismerhettem tágabb szülőföldemet az Őrségtől Moldváig, Árvától Szerémségig; hogy barátokat, jó kollégákat szerezhettem a szomszéd és a távoli népek között.

Életem nagy ajándéka, hogy Bálint Sándor tanszékén tölthettem majd' három évtizedet, s talán kapok még időt a szolgálatra – ott vagy másutt. És amikor búcsúznom kell, reménykedve kérhessem: Uram, ne ítélj meg nagyon szigorúan!

Szeged, 2020. Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén

Barna Gábor

